

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI**

OSMANLI HARİCİYESİNDE GAYRİMÜSLİMLER (1836-1876)

Doktora Tezi

Musa KILIÇ

Ankara-2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI**

OSMANLI HARİCİYESİNDE GAYRİMÜSLİMLER (1836-1876)

Doktora Tezi

Musa KILIÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Musa ÇADIRCI

Ankara-2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
KAYNAK BİLGİSİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN MERKEZİ TEŞKİLATLANMASI VE GAYRİMÜSLİM MEMURLAR

1.1. Babıali Tercüme Odası'nın Kurulması.....	8
1.2. Fenerlilerin Diploması Hizmetinde Yeniden İstihdamları.....	17
1.3. Hariciye Nezareti'nin Kurulması ve Tanzimat Döneminde Gelişimi.....	40
1.4. Hariciye Nezareti'nin Merkezi Kalemlerinde Gayrimüslim Memurlar.....	50
1.4.1. Babıali Tercüme Odası.....	50
1.4.2. Hariciye Müsteşarları.....	72
1.4.3. Tahrirat-ı Hariciye Odası.....	81
1.4.4. Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası.....	97
1.4.5. Hariciye Kitâbeti ve Deâvî Odası.....	100
1.4.6. Hariciye Muhasebe Odası.....	107
1.4.7. Hariciye Evrak Odası.....	108
1.4.8. Hariciye Matbuat Odası.....	109

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DIŞ TEMSİLCİLİKLERİ VE GAYRİMÜSLİM DİPLOMATLAR

2.1. İkamet Elçiliklerinin Yeniden Kuruluşu.....	111
2.2. Diploması Hizmetinde Gayrimüslim Elçiler ve Maslahatgüzarlar.....	120
2.2.1. Gayrimüslim Elçilerin İstihdam Nedenleri.....	120

2.2.2. Gayrimüslim Osmanlı Temsilcilerinin Kökenleri: 1832-1876.....	134
2.2.3. Görev Yaptıkları Merkezler.....	144
2.2.3.1. Viyana.....	144
2.2.3.2. Londra.....	151
2.2.3.3. Paris.....	154
2.2.3.4. Berlin.....	155
2.2.3.5. Atina.....	159
2.2.3.6. İtalya Şehir Devletleri.....	165
2.2.3.7. St. Petersburg.....	170
2.2.3.8. Brüksel.....	173
2.2.3.9. Vaşington.....	178
2.2.4. Osmanlı Devleti’nde Elçi Olmak: Terfiler, Görevden Alınmalar ve Sonrası.....	181
2.3. Maiyet Memurları.....	201
2.4. Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Hizmeti ve Gayrimüslim Şehbenderler.....	235

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ’NİN GAYRİMÜSLİM BÜROKRATLARINA

GENEL BİR BAKIŞ

3.1. Hariciye Nezareti’nde Gayrimüslim Memur İstihdamının Ana Nedenleri.....	241
3.1.1. Devletin Bütünlüğünü Koruma Düşüncesi: Reformlar ve Osmanlıcılık.....	241
3.1.2. Fransızca’nın Önem Kazanması ve Yabancı Dil Bilen Personel Bulmakta Yaşanan Sıkıntı.....	257
3.1.3. Kalifiye Eleman İhtiyacı.....	265
3.1.4. Memur İstihdamında Etkisini Koruyan Himayecilik: İltimas.....	270
3.1.5. Aile ve Akrabalık İlişkileri.....	281

3.2. Gayrimüslim Memurların Sosyo-Kültürel Alt Yapıları.....	291
3.2.1. Toplumsal Kökenleri.....	291
3.2.2. Eğitim Durumları.....	299
3.2.3. Osmanlı Kültür ve Entelektüel Dünyasına Katkıları.....	312
SONUÇ	319
BİBLİYOGRAFYA	324
EKLER	344
ÖZET.....	363
ABSTRACT.....	364

ÖNSÖZ

1821 Rum İsyanı'nın başlamasıyla kurulan Babıali Tercüme Odası'nın amaçlarından biri tercümanlık hizmetini yürütecek Müslüman memurlar yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda genç kâtipler odaya alınarak yetiştirilmeye çalışılmışsa da 1830'lara kadar çok fazla bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemde Rum İsyanı nedeniyle dışa kapalı bir siyaset izlenmesi diplomaside iş yoğunluğunu azaltmış bundan dolayı yetişmiş eleman sıkıntısı çok fazla hissedilmemiştir. Fakat sonraki dönemde yaşanan siyasal gelişmeler diplomasiye yeni bir ivme kazandırmıştır. Neticede Babıali Tercüme Odası önemi giderek arttırmış, ikamet elçilikleri yeniden açılmış ve Reisülküttaplık kurumu Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Doğal olarak diplomaside istihdam edilecek personel ihtiyacını arttırmıştır. Bu ihtiyaç Tercüme Odası'nda yetişen kâtiplerle kapatılmaya çalışılmışsa da yeterli olmamış ve diplomaside kullanılmaları sakıncalı görülen Gayrimüslimlerden yeniden yararlanılmaya başlanmıştır.

“Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)” adlı doktora çalışmamızın amacı da Babıali Tercüme Odası'nın kuruluşundan itibaren Osmanlı diplomasisinde yaşanan gelişmeler, Gayrimüslimlerin istihdamına yol açan nedenler, Hariciye Nezareti'ne bağlı hangi birimlerde, niçin ve ne oranda temsil edildiklerini belirlemektir.

Tezimizin birinci bölümünde Babıali Tercüme Odası'nın kuruluşundan itibaren Hariciye merkez kalemlerinde yaşanan gelişmeler ve bu kalemlerde çalışan Gayrimüslimler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise yurtdışında Osmanlı temsilciliklerinin kurulmasına ve Gayrimüslim diplomatlara son bölümümüzde ise Gayrimüslim memur istihdamının ana etkenleri ile bu memurların sosyo-kültürel alt yapıları konu edinilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yönlendirme ve bilgilerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya, erişemediğim bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan ve verdiği tavsiyeler için Sinan Kunalp'e, Londra'da bulunduğum sürece desteklerini

gördüğüm Benjamin Fortna ve Yusuf Teke'ye, tez çalışması sırasında yardımlarından dolayı arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. İbrahim Şirin, Yrd. Doç. Dr. Sezai Balcı, Arş. Gör. Dr. Erdoğan Keleş, Arş. Gör. Dr. Murat Keçiş, Arş. Gör. Tülay Ercoşkun, Fuat Gök'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimle ilgili İngiltere'de yaptığım çalışma için maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a müteşekkirim. Eğer yardımları olmasaydı bu çalışmayı tam anlamıyla bitirmek mümkün olmayacaktı.

KISALTMALAR

A. AMD.	Sadaret Amedi Kalemi
A. DVN.	Sadaret Divân Kalemi
A. DVN. MHM.	Sadaret Divân Mühimme Kalemi
A. MKT.	Sadaret Mektubî Kalemi
A. MKT. MHM.	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi
A. MKT. NZD.	Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair
A. MKT. UM.	Sadaret Mektubî Kalemi Umumi Evrakı
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AYN.d.	Ayniyat Defteri
B	Receb
Bkz/bkz	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziye'l-ahir
Ca	Cemaziye'l-evvel
C. DH.	Cevdet. Dahiliye
C. HR.	Cevdet. Hariciye
C. ML.	Cevdet Maliye
Çev.	Çeviren
DH. SAİDd.	Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
FO.	Foreign Office
Haz.	Hazırlayan
HR. MKT.	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
HR. MTV.	Hariciye Mütenevvia
HR. SAİDd.	Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri
HR. SFR.	Hâriciye Nezâreti Sefaret
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi

HR. TO.	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HSD. AFT.	Ali Fuat Türkgeldi'den Satın Alınan Evrak
İ. A.	İslam Ansiklopedisi
İ. DH.	İrade. Dahiliye
İ. HR.	İrade. Hariciye
İ. MMS.	İrade. Meclis-i Mahsusa
İ. MZ	İrade. Mezahib
İ. MVL.	İrade. Meclis-i Vala
İ. Sisam	İrade Sisam
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
L	Şevval
M	Muharrem
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
N	Ramazan
NA.	The National Archive
nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R	Rebiü'l-ahir
Ra	Rebiü'l-evvel
s	sayfa
S	Safer
Sad.	Sadeleştiren
Ş	Şaban
tsz.	tarihsiz
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TTEM	Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
Vol/vol	Volume
Yay.	Yayınları
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

KONU ve KAYNAKLAR

Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler adlı tez çalışmamız, Hariciye Nezareti'nin en iyi belgelenmiş kurumlardan birisi olduğu için en temel kaynak kaynaklarımızı Osmanlı arşiv malzemeleri oluşturdu. Özellikle Osmanlı memurlarının sicil kayıtları tezimizin iskeletinin oluşturulmasında temel alınmıştır. Her ne kadar sicil kayıtları 1879 yılından itibaren tutulmaya başlanmışsa da bu belgeler özgeçmiş niteliği taşıdığı için tutulmaya başladığı tarihte memuriyete devam eden ve 1877 öncesinde Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilmiş Gayrimüslim memurlardan büyük bölümünün sicil kayıtlarına ulaşabildik. Sicil kayıtları sayesinde bazı analitik değerlendirmeler yapma imkânı bulunmuştur.

Bilindiği gibi Carter V. Findley'in "Kalemiyeden Mülkiyeye" adlı kitabı ve yine büyük ölçüde bu kitaptaki bilgilere dayanarak kaleme aldığı "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy" isimli makalesi büyük oranda Hariciye Sicil-i Ahval defterlerinde bulunan 366 memurun kayıtlarına dayanmaktadır. Bu memurlardan 107'si Gayrimüslimdir. Ancak 1876 öncesinde göreve başlamış Gayrimüslim memurlardan yalnızca 69'unun sicil kaydı bulunmaktadır. Sicil kayıtları 1879 yılından itibaren tutulmaya başlanmasına rağmen tezimizde Hariciyenin yanı sıra Dahiliye sicil kayıtları ve Hariciye Mütenevvia tasnifinden tespit edebildiğimiz beş kayıtlı birlikte 1876'ya kadar Hariciye Nezareti'nde görev yapmış toplam 128 memurun kaydına ulaşılmıştır. Burada belirtmem gerekir ki Dahiliye sicil defterlerinde yaklaşık 100 bin memurun kaydı bulunduğu düşünüldüğünde gözden kaçmış isimler olabilir.

Sicil kayıtlarının tezimizin yapısının oluşturulmasındaki katkılarına rağmen Osmanlı arşivinin diğer tasniflerinden de yararlanılmıştır. Bunların başında Hattı Hümayûn, İrade Dahiliye ve Hariciye, Cevdet Hariciye, Hariciye tasnifinin Mektubî, Mütenevvia, Tercüme

Odası ve Siyasi Kısım ile Sadaret Divân ve Mektubî kalemlerinden alınan belgeler gelmektedir.

Tezimiz için faydalı olan eserlerden birisi de Devlet Salnameleridir. Hicri 1264-1293 (1847/1848-1876/1877) yıllarına ait salnamelerde yaptığımız taramalar sonucu merkez teşkilatlarında görev almış üst düzey Gayrimüslim bürokratları tespit edebilme imkânı bulduk. Ayrıca bu salnameler sayesinde yurt dışında görev almış Osmanlı diplomatlarının hemen hepsinin isimlerini tespit edebilmek mümkün olabilmektedir.

Kullandığımız yıllıklar Devlet Salnameleri ile sınırlı kalmamıştır. Geç dönemlere ait olsa bile Hariciye Salnamelerinden de yararlanılmıştır. Hariciye Salnamelerinin ilki Hicri 1302 (1884-1885) yılında ardından 1306 (1888-1889), 1317 (1899-1900) ve sonuncusu 1322 (1904-1905) yıllarında yayınlanmıştır. Ahmed Nezih Galitekin tarafından günümüz Türkçesine transkribe edilen bu salnamelerden Hariciye Nezareti'nin teşkilat yapısı hakkında bilgi edinilebileceği gibi basıldıkları yıllarda Hariciye Nezareti'nin tüm memurlarını tespit edebilme imkânı vardır. Hatta önceden görev yapmış ve salnamelerin yayınlandığı tarihlerde hâlâ Hariciye'nin bir kurumunda görevli üst düzey bürokratlar hakkında biyografik bilgiler bulunmaktadır.

Tezimizde yararlanılan son yıllık ise Almanach De Gotha'dır. Bazı eksikliklerine rağmen Osmanlı'nın dış temsilciliklerinde çalışan memurları belirlemek Almanach De Gotha yıllığı sayesinde daha kolay olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren basılmaya başlayan ve XX. yüzyılda da bir süre basılan bu yılda istatistiksel veriler yanında ülkelerin aristokrat sınıfı, hükümetleri hakkında bilgiler ve diğer ülkelerin diplomatik temsilciliklerinin çalışanlarının listesi mevcuttur. Her ne kadar 1830'lu yıllara kadar sadece temsilcilerin isimleri bulunuyorsa da bu yıllardan itibaren diğer çalışanların isimleri de yıllığa konulmaya başlanmıştır. Bu sayede Devlet Salnamelerinin eksik bıraktığı Hicri 1264

(1847-1848) öncesinde Osmanlı diplomasisinde çalışanlarının bir listesini çıkarmak mümkün olmuştur.

Çalışmamızın diğer bir önemli kaynak grubunu ise gazeteler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi özellikle Hariciye Nezareti'nin teşkilat yapısındaki gelişmeler açısından oldukça önemlidir. The Times gibi Batılı gazetelerden de istifade edilmiştir. 1895 yılında yayın hayatına başlayan Malumat Mecmuası da Osmanlı hizmetinde yer almış bazı üst düzey Gayrimüslim bürokratların biyografisi konusunda bilgiler içerdiği için kullanılan süreli yayınlar arasındadır.

Dönemin kroniklerinin Osmanlı diplomasi tarihi hakkında birinci elden kaynak olmaları açısından önemi muhakkaktır. Şânî-zâde Mehmed'in "Şânî-zâde Tarihi", Ahmed Cevdet'in "Tarih-i Cevdet", "Tezâkir", "Ma'rûzat" ve Ahmed Lûtfi'nin "Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi" yararlandığımız kroniklerin başlıcalarıdır.

Osmanlı Devleti'nin hem kurumsal modernleşmesinde hem de toplumsal değişiminde büyük rol oynayan Hariciye Nezareti'nin teşkilatlanması hakkında Carter V. Findley'in "Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform" eseri ile "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II" isimli makalesi, Ali Akyıldız'ın "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform" kitabı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Hariciye Nezareti'nin önemli kalemlerinden Babıali Tercüme Odası hakkında Sezai Balcı'nın hazırlamış olduğu "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası" isimli doktora tezinde de faydalanma imkânı bulduk. Zara Steiner'in editörlüğünde çıkan ve Türkiye hakkındaki makaleyi Sinan Kunalp'ın kaleme aldığı "The Times Survey of Foreign Ministries of the World" isimli kitapta 24 ülkenin dışişleri bakanlıkları hakkında makaleler bulunmaktadır. Bu sayede Osmanlı Hariciye Nezareti ile bazı ülkelerdeki dışişleri bakanlıklarının gelişim süreçlerini genel şekilde karşılaştırma imkânı bulunmuştur. Yine diplomasi konusunda

Temel İskit'in "Diplomasi" adlı kitabı yararlandığımız kaynaklardandır. Osmanlı diplomasi tarihi hakkında Ercüment Kuran'ın "Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821" adlı kitabı ile Sinan Kunalp'ın "Diplomates et Consuls Ottomans en France au XIXe Siècle", "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri" ve Ahmet Dönmez'in "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841" makalelerinden yararlanılmıştır.

Hariciye Nezareti'nde çalışmış bazı Gayrimüslimler hakkında biyografik çalışmalar da mevcuttur. Genel olarak Mehmed Süreyya'nın "Sicill-i Osmanî", Mehmet Zeki Pakalın'ın "Sicill-i Osmanî Zeyli", Ermeniler için Y. G. Çarkcıyan'ın "Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler" ve Kevork Pamukciyan'ın "Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları-IV, Biyografileriyle Ermeniler" ile Fenerliler için Mihail Dimitri Sturdza'nın "Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grece d'Albanie et de Constantinople" adlı eserleri biyografik bilgiler açısından önemlidirler. Tezimizde bu eserlerin yanında Theodore Blancard'ın "Les Mavroyeni", Orhan Koloğlu'nun "Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi" adlı eserleri ile Nurdan Şafak'ın "Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)" doktora tezi gibi spesifik anlamdaki biyografik kaynaklara da yer verilmiştir.

Yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra Osmanlı diplomasisine ya da Gayrimüslimlere ilişkin monografi kitapları, ansiklopedi maddeleri ve diğer bazı makaleleri inceleme fırsatı bulduk. Bu çalışmalar gerektiği hallerde ilgili kısımlarda gösterilmiştir.

Giriş

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti hemen her alanda olduğu gibi diplomasi alanında da kurumsal ve işlevsel önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu değişimden önce Osmanlı Devleti'nin izlediği diplomasi anlayışını iki devreye ayırarak birkaç cümle ile şu şekilde özetleyebiliriz. Devletin askeri ve ekonomik açıdan güçlü olduğu ilk evrede tek yanlı ve geçici bir başka değişle “*ad hoc*” diplomasi anlayışı benimsenmişti. Başlangıcı 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'na dayandırılan ikinci evrede ise artık üstünlük anlayışından vazgeçilmek zorunda kalınmış ve muhatap devletlerin eşit statüsü kabul edilmiştir. Fakat yalnızlık politikasından vazgeçilmemiştir. Son evre ise tek taraflı diplomasi anlayışının tamamen terk edilerek Batı tarzı kurum ve yöntemlerin benimsendiği XIX. yüzyıldır.

Bu yüzyıla genel olarak bakıldığında, diğer yüzyıllardan farklı olarak, Osmanlı Devleti'nin izlediği diplomasi anlayışının temelinde “*denge politikası*” bulunmaktadır. Eski ihtişamını kaybeden Osmanlı siyasal varlığını ve bağımsızlığını sürdürmek için dış politikadaki ağırlığı zamanın şartlarına göre bir yada daha fazla Avrupalı güce dayandırmıştır. Gerçekten de Osmanlı Devleti 1798'de Napolyon'un Mısır Seferi'nden başlamak üzere çeşitli dönemlerde Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere, Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere ve son dönemde bu üç devlete karşı Almanya'ya dayanmak yolunu tutmuştur. Bu politika her türlü zorluğuna ve yaşanan yıkımlara rağmen Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda varlığını korumasındaki en önemli etkidir.

Modern anlamda diplomatik örgütlenmenin ve Avrupa ile karşılıklılık esasına dayanan ilişkilerin kurulmasının gerekliliğini anlayan ilk sultan III. Selim olmuştur. III. Selim tahta geçtiği sırada Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile uzun yıllardır savaş halindeydi. Aynı tarihlerde Avrupa'daki siyasi yapılanma 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle allak bullak olmuştu. Yüzyıllardır sürdürülen yalnızlık politikasının terk edilmesindeki

zorunluluğun anlaşıldığı bu koşullar altında ciddi anlamda ilk defa Avrupa'daki diplomatik yapılanmaya uyum sağlamak amacıyla adımlar atıldı. Bunun ilk emaresi 1790 yılında, savaş halinde olunan Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya ile bir ittifak antlaşması yapılmasında görülmüştür. Bu antlaşma uygulamaya konulamamış olsa bile ilk kez bir Hristiyan devlet ile karşılıklı esaslara dayanan bir ittifaka gidilmesi açıktan açığa Avrupa diplomasi yöntemlerinin benimsenmeye başladığını gösteriyordu.

1792 yılında Rusya ile Yaş Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından sağlanan huzur ortamından yararlanmak isteyen III. Selim Nizam-ı Cedid adıyla kapsamlı bir reform planını hayata geçirdi. Özellikle askeri bakımdan zayıflayan devleti yeni bir ordu ile güçlendirmek istiyordu. Fakat yeni dünya düzeninde devletin bütünlüğünü korumak için askeriye'nin yanı sıra diplomasiye de ihtiyaç olduğunun farkındaydı. Bu kapsamda diğer devletlerle olan ilişkileri yürütmekle görevi Reisülküttaplık kurumu da düzene sokularak yeni kalemler açılmıştır. Fakat bu dönemdeki zihniyet değişiminin esas belirtisi Avrupa'da ikamet elçiliklerinin kurulmasıdır.

Avrupa'da ilk daimi elçilik uygulamasının geçmişi XV. yüzyıla dayanmaktaydı. Hatta aynı yüzyıl içerisinde İtalyan şehir devletleri İstanbul'da da elçilik açmışlardı. Daimi elçiliklerin kurulmasında yaşanan gecikmenin çok fazla zararı görülmedi. Tam tersine bu durum bir avantaj olarak kullanılabiliyordu. İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde diğer devletler ile yürütülen diplomatik ilişkiler genellikle Osmanlı topraklarında yapılıyor, müzakereler Türkçe olarak gerçekleştiriliyor, Osmanlı temsilcileri hemen bir karara varabilmelerine rağmen diğer temsilciler ülkelerine başvurmak zorunda oldukları için zaman kaybediyorlardı. İmparatorluk askeri gücünü koruduğu müddetçe diğer devletlere istediğini dikte etmekte zorlanmıyordu. Bu dönemde Batılı devletlerle ittifak kurmak ya da onların görüş ve düşüncelerini anlamak gibi bir kaygısı yoktu. Kendinden güçsüz bir devlette temsilci bulundurmamak ise zayıflık olarak görülüyordu. İstanbul'a gelen

elçiler ise devletin büyüklüğünün ve Sultan’a saygınlığın bir işareti olarak algılanmaktaydı. Nitekim gelen elçiler Osmanlı topraklarına ayak basmalarından itibaren Osmanlı Devleti’nin birer misafiri kabul ediliyor ve her türlü masrafları devlet tarafından karşılanıyordu. Batı ile yürütülen ticari ilişkilerin genellikle Avrupalı tüccarlar ve Gayrimüslimler aracılığıyla yapılması da daimi elçiliklerin kurulmamasındaki ekonomik kaygıları da bir nebze olsun ortadan kaldırmaktaydı.

Gerileme dönemi ile birlikte yürütülen tek yanlı diplomasinin zararları görülmeye başlandı. Askeri  st nl ğ n kaybedilmesi yabancı devletler ile daha dostane ve barışçıl ilişkiler izlenmesini devletin bekası için zorunlu hale getirmişti. Osmanlı Devleti’nin ad hoc diplomasi yöntemini terk etmesi için yaklaşık 340 yıl geçmesi gerekmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti daimi elçilikleri diplomaside kullanan ilk Hristiyan olmayan ülke olacaktır.

İlk ikamet elçiliği Babıali’nin politik olarak yakınlık duyduğu ve Sultan’ın hayranlık beslediği Fransa yerine İngiltere’de açıldı. Bu sırada, Osmanlı Devleti her ne kadar tarafsız bir tutum sergilese de, İhtilal’in etkisiyle Fransa’ya karşı umumi bir cephe oluşmuştu. Diğer devletlerin tepkisinden korkan Babıali, tarihinde ilk defa g ler dengesini göz önünde bulundurarak tercihini İngiltere’den yana kullandı ve 1793 yılında Yusuf Ag h Efendi Londra’ya büyükelçi tayin edildi. 1797 yılında ise Paris’e Esseyyit Ali Efendi, Berlin’e Giritli Ali Aziz Efendi ve Viyana’ya İbrahim Afif Efendi gönderildi.

Bir süre için üç yıllık görev süresi dolan elçiler yerine yenileri atanmışsa da ikamet eliliklerinden beklenen fayda görülememiştir. İstenilen başarının sağlanamamasında farklı nedenler etkili olmuştur. Öncelikle seçilen elçiler bu görev öncesinde dış politika tecrübesi olan kimseler değillerdi. Hiçbiri yabancı dil bilmediği için beraberlerinde g t rd kleri Rum tercümanlara güvenmek zorundaydılar. Bunun yanında sefirliğe atananlarının hiçbirisi üst düzey bir bürokrat sayılamaz. Yani sadece dış politikada değil diğer devlet işlerinde de pek tecrübeli olmadıklarını söylemek herhalde yanlış olmasa gerek. Zaten sefirlik görevi

Osmanlı bürokratlarının hiç de istedikleri bir görev değildi. Giden sefirler bir an önce geri dönmek için can atıyorlardı. Ne de olsa Osmanlı başkentinden bu kadar uzakta olmak bürokrasinin üst basamaklarına tırmanma emellerinin ertelenmesi anlamına geliyordu. Ayrıca atandıkları ülkelerin kültürel ve dini yapılarının farklı olması elçiler için bir başka problemdi. Kafir gördükleri insanlarla yaşamak, onlarla eşit şartlarda ilişki kurmak hatta aynı masada yemek yemek alışık olmadıkları bir tutumdur. Ancak yaşanan başarısızlığı tümüyle elçilere mal etmek oldukça yanlış olur. Dönemin Avrupa'sındaki karışık siyasi konjonktürü içerisinde dış politikada tecrübesiz Osmanlı elçilerinin başarılı olmasını beklenmemelidir. Aynı tecrübeden yoksun Babıali de elçilerini bilgilendirme ve talimat verme konusunda ihmalkar davranmaktaydı. Osmanlı Devleti, askeri ve ekonomik çöküntü içindeyken elçilerinden ne kadar başarı beklenebilirdi? Elçiler harcama ve personel maaşları için gönderilen paraların yetersizliğinden şikayet ederken merkezi bürokratlar gerekliliklerinden şüphe duydukları ikamet elçiliklerine masraflarının fazlalığından dem vuruyorlardı.

Tüm bunlara rağmen ilk ikamet elçiliklerinin faydalı yanları da olmuştur. Her şeyden önce Babıali ikamet elçiliklerini açmakla devletler arası diplomasi kurallarına uyum sağlamak için önemli bir adım atmış oldu. Elçiler ile görevli olarak Avrupa'ya giden genç kâtipler Batı dillerini, kültürünü ve toplumunu tanıma fırsatı buldular. Böylelikle Osmanlı bürokrasisinde Batıyı tanıyan reformcu bir grup yer edinmeye başladı.

III. Selim'in başlattığı reform hareketinin sekteye uğramasıyla elçiliklere verilen önem azalmış ve 1811 yılına gelindiğinde Avrupa'daki elçiliklerinin hepsi ekonomik gerekçelerle maslahatgüzarlık düzeyine indirilmiş durumdaydı. Artık Avrupa'nın dört önemli başkentinde Osmanlı Devleti'ni temsil etme görevi Rum maslahatgüzarlara aitti.

İkamet elçilerinin yerini alan maslahatgüzarların Rumlar arasından seçilmesi şaşırtıcı değildir. Diğer milletler arasından da Avrupa dillerini bilen kişiler bulunabilirdi. Fakat bu isimler diplomasi tecrübesinden yoksun oldukları için faydalı olmazlardı. Oysa

Rumlar uzun zamandır Reisülküttap maiyetinde istihdam edildikleri ve devletin resmi tercümanlıklarını tekellerinde bulundurdıkları için belli bir tecrübeye sahiptiler.

Yeri gelmişken tercümanlık hizmetinde Gayrimüslimlerin istihdamı meselesine değinmek gerekir. Osmanlı'nın klasik döneminde bürokrasi içerisinde Batı dillerini konuşabilen Müslüman memur bulmak neredeyse imkânsız olduğu için tercümanlık görevini genellikle mühtediler yürütmüştür. XVI. yüzyılda, İspanya ve Portekiz'de gördükleri zulümden dolayı Osmanlı topraklarına göç eden Sefarat Yahudileri, Avrupa'yı tanıdıkları ve dillerini konuşabildikleri için mühtedilerin yerine istihdam edilmeye başlandı. Avrupa'daki iktisadi ve siyasi koşullar, özellikle Yahudi düşmanlığı, bu cemaati hem ekonomik hem de eğitim bakımından geri bıraktı. Üstelik bu dönemde ortaya çıkan Sebatay Zevi'nin faaliyetleri Osmanlı otoritelerinin Yahudilere karşı şüpheli davranmalarına yol açtı. Tüm bu sebeplerden dolayı yaklaşık bir yüzyıldır tercümanlık hizmetini tekellerinde bulunduran Yahudiler yerlerini Fenerli Rumlara bırakmıştır.

Fenerli Rumlar, bölgenin yerlisi olmalarından dolayı Türkleri daha yakından tanıyorlar ve dillerini biliyorlardı. Hristiyan oldukları için Avrupa ile daha iyi iletişim kurabilme şansına sahiptiler. Üstelik XVII. yüzyıldan itibaren zengin Fenerli aileler çocuklarını iyi bir eğitim almaları için İtalya'daki üniversitelere göndermeye başlamışlardı. Fenerli Rumlar bu avantajlı konumlarından yararlanarak önce Divân tercümanlığının ardından voyvodalıkların yönetimini ele geçirdiler.

Fenerlilerin ellerinde tuttuğu meslekler sosyal açıdan diğer azınlıklardan daha fazla ayrıcalıklı konum ve ekonomik rahatlık sunmasına rağmen görevlerinin devletin en gizli sırlarına vakıf olmalarına imkân verdiği için tehlikeli bir boyutu da bulunmaktaydı. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Rum tercümanların güvenilirliğinin giderek azaldığı görülür. Bunun başlıca nedeni giderek zayıflayan Osmanlı otoritesine karşı büyük devletlerin çıkarları uğruna azınlıkları himaye girişimleridir. İçlerinden bazıları yabancı

devletlere casusluk yapmasına rağmen Müslüman tercüman bulunamadığı ve yerlerine geçebilecek başka bir cemaat olmadığı için konumlarını muhafaza etmişlerdir.

Divân tercümanlarının olumsuz imajına rağmen Rumların diplomasi alanındaki hizmetleri bununla sınırlı kalmamıştır. İkamet elçilikleri kurulmaya başlanıldığında tercüman ihtiyacı yine Rumlardan karşılanmıştır. Elçilerin ve kâtiplerinin Avrupa dillerini bilmemelerinden dolayı maiyetlerinde iki de Rum tercüman bulunmaktaydı. Hiç kuşkusuz elçilerden sonra en önemli görev bu tercümanların omuzlarındaydı. Elçilerin Batı dillerini bilmemeleri yada çok az bilmeleri bulundukları ülkelerin makamları ile iletişimi Rum tercümanları aracılığı ile yapmalarını zorunlu hale getirmekteydi. Bundan dolayı elçilik tercümanlarının güvenilir kimseler arasından seçilmesi gerekiyordu. Ancak azınlıklar arasında bile Batı dillerini bilenlerin sayısı sınırlıydı. Bu sebeple elçilik tercümanlarının devlet hizmetinde çalışan diğer tercümanlar gibi Fenerli Rumlar arasından seçilmesi yolu tercih edilmiştir.

Tercümanların görevlerinin ehemmiyetine rağmen Babıali'nin tercüman seçiminde pek de hassas davranmadığı görülür. Oysa elçiler dil bilmedikleri için yürütülen diplomatik ilişkilerin kontrolü tamamen tercümanların elinde kalmıştı. Özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Babıali'de görev yapan tercümanlar arasında Avrupalı devletlerin İstanbul'daki sefirleri ile yakın ilişkide bulunan hatta casusluk yapanlar olmuştur. Hatta kimi zaman Rusya, İngiltere ve Fransa kendilerine meyilli olan tercümanların tayin edilmesi için hem Babıali üzerinde baskı oluşturmuşlar hem de birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Elçilik tercümanlarından bazıları da Avrupalı Devletleri adına casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Avrupa'da kurulan ikamet elçiliklerinin beklenen yararı vermemesi üzerine yerlerini Rum maslahatgüzarlara bıraktıklarına daha önce değinmiştik. Dil bilen personel bulmakta yaşanan sorunların devam etmesi güven sorununa rağmen maslahatgüzarlık

hizmetinde Rumların tercih edilmesinin en önemli nedeniydi. Ayrıca Rum maslahatgözarların istihdamı elçiliklerin ekonomik külfetini de azaltmıştı. Elçi ve maiyetindeki personelin yüklü masrafları yerine yalnızca maslahatgözar için ödeme yapılıyordu. Fakat Babıali'nin Rumlara güvensizliği devam ettiği için maslahatgözarların görevi Avrupa'daki siyasal gelişmeleri takip etmek ve Osmanlı tüccarlarını korumaktan öteye pek geçmemiştir.

1821 yılında başlayan Rum İsyanı Fenerli Rumların Divân Tercümanlığı üzerindeki tekeline bitirdiği gibi Londra ve Viyana'da bulunan Avrupa'daki son Osmanlı temsilcileri Rum maslahatgözarlar da görevlerinden alınmışlardır. Fakat merkezde diplomatik yazışmaları yürütebilecek personel bulmakta yaşanan sıkıntı ve Batı'da hiçbir temsilciliğin olmadığı bu zaman dilimi Osmanlı açısından oldukça çetin ve zorlu bir dönem olacaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN MERKEZİ TEŞKİLATLANMASI VE GAYRİMÜSLİM MEMURLAR

1.1. Babıali Tercüme Odası'nın Kurulması

Eflak Voyvodası Aleksandır İpsilanti'nin önderliğinde 1821 yılında başlatılan isyan, Rumlar adına ulus devletlerinin inşasının müjdecisi olmakla birlikte Fenerliler için bir dizi felaketin başlangıcı olmuştur. Osmanlı yönetimi açısından isyanın nedeni Fenerlilerin bir zamandan beri kuşkulanan entrikalarıydı. Sonuçta Fenerli aileler yalnızca 100 yıldan uzun süredir hakim oldukları Divân, Donanma tercümanlıkları ve Eflak-Boğdan voyvodalıklarını kaybettikleri gibi kurmak için büyük emek sarf ettikleri yapı bir anda dağılmıştı. Fenerli Beylerden kimi isimler isyanın başlamasında etkin rol oynaması yüzünden ölümle cezalandırılırken kimileri de Osmanlı topraklarından firar ederek kurtuldular. Geride kalan ailelerin bazı üyeleri Anadolu'ya sürgüne yollandı. Cezalandırılan ve sürgün edilen ailelerin mülkleri ise müsadere edildi¹. Bunlardan bir kısmı Avrupalı elçilerin yazlıkları haline geldi². Bu felaketli günler Fener toplumunu kısa bir süreliğine de olsa içine kapanmaya zorlamıştır. Ancak 1830'ların başından itibaren eski güç ve itibarına kavuşmaya başlayacaktı.

Rumların isyanı Osmanlı diplomasisi açısından da yeni bir oluşumu ifade eder. İsyanı karışmalarından dolayı artık Fenerli tercümanlara güvenilemeyeceği aşıkardı. Zaten son Divân Tercümanı Kostaki Morozi de Eflak-Boğdan taraflarına bazı şifreli mektuplar

¹ BOA., **Cevdet Dahiliye, 12975**, (28 Za 1236/27 Ağustos 1821)

² Morozilerin mülkü İngiliz, İpsilantilerinki Fransız, Karaca ailesininki İtalyan ve Suçoların mülkü ise Alman Elçiliği'nin sayfiyesi oldu. Bkz. Yorgo L. Zarifi, **Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920**, Çev. Karin Skotiniyadis, İstanbul 2005, s. 130.

gönderdiği için Alay Köşkü önünde idam edilmişti³. Elbette Kostaki'nin idamından sonra yerini dolduracak bir tercümanın bulunması gerekmekteydi. Tercümanlık vazifesini yerine getirecek uygun bir ismin bulunması II. Mahmut tarafından Reis ve Kethüda Efendilere havale edildi. Bunlar kendi aralarında yaptıkları müzakereden sonra birkaç isim belirleyerek konuyu Bâb-ı Fetvâpenâhî'de gündeme getirdiler. Fakat aranan vasıflara sahip Müslüman bir tercüman bulmak hiç de kolay olmadığı için uygun bir isim bulununcaya kadar geçici bir süre için Mühendishane-i Berri Hümâyûndan Yahya Efendi, oğlu ile birlikte Babıali'ye getirtilerek Rumca ve Fransızca evrakın tercümesiyle ve yanına verilen Divân kâtiplerinden birkaçı da evrakı temize çekmekle görevlendirilmiştir.

Yahya Efendi, müspet ilimlerdeki derin bilgisine rağmen tercüme işinde yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Divân ve Kethüda kalemlerinden istidatlı olanların seçilerek Yahya Efendi'den Fransızca dersleri almaları ve başarılı olanların tercümanlık görevinde istihdam edilerek bu vazifenin “*ehl-i İslama rüçû' ettirilmek üzere*” geçici olarak tarafsız Rumlardan bir kişinin vekaleten seçilmesi uygun bulunmuştu. O dönemde voyvodalık hizmetini elinde tutan dört büyük Fenerli aileden yalnızca İskerlet ailesi İstanbul'da kaldığı için Eflak Voyvodası'nın oğlu ya da bu büyük ailelerle pek anlaşılamayan bir dönem Aleko Suço'nun kethüdalığı görevinde bulunan Stavraki'nin getirilmesi Sultan'a arz edildi. Sultan tarafından genç kâtiplerin dil öğrenmek üzere istihdam edilmelere onaylandığı gibi tercüman vekilliğine de Stavraki tayin edildi⁴. Bu seçimde Stavraki Aristarki'nin Fener'in voyvodalık

³ Şânî-zâde Mehmet Atâ'ullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]**, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, s. 1112-1113.; Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, İstanbul 1309., s. 162; Dönemin İngiliz elçisinin verdiği bilgiye göre Kostaki Morozi'nin asılma nedeni Aleksandır İpsilanti'nin kendisine gönderdiği mektubu Babıali'ye iletmiş olmasına rağmen bazı bölümleri gerçeğinden farklı şekilde çevirmesidir. Bkz. NA., **FO.**, 78/98, 25 April 1821.

⁴ BOA., **HH**, 48823, tsz.

ve tercümanlık gibi hizmetleri ellerinde tutan köklü ailelerinden birine mensup olmadığı için daha güvenilir bulunmasının etkisi muhtemeldir.

Babıali'nin tercümanlık görevini Müslümanlardan bir kişinin yürütmesini istemesine ve Yahya Efendi bir süreden beri evrak tercümesi ile uğraşmasına rağmen bir Rum'a yeniden görev verilmesinin nedeni yalnızca dil bilmenin diplomasi alanında uzmanlık için yeterli olmamasıydı⁵. Ama Babıali bürokrasisi tercümanlık görevine geçici dahi olsa yine bir Rum'u getirmekten hoşnut değildi. Yahya Efendi'nin de yeterli niteliklere sahip olmamasından dolayı tercümanlığa uygun bir isim bulunmasına dönük çalışmalar sürdürülmüştür. Fakat Müslümanlar arasında uygun vasıflara sahip yalnızca birkaç isim vardı. Konunun müzakere edildiği Meşveret Meclisi'nde ilk gündeme gelen isim Şânîzâde Ataullah Efendi oldu⁶. Ancak onun ulema sınıfına mensup olmasından ve bu sınıftan kalemiyeye geçişe sıcak bakılmadığı için vazgeçildi⁷. Sonuçta Şânîzâde'nin yerine zaten 15-20 gündür Babıali'ye yabancı dilde gelen evrakı çevirmekle meşgul olan Yahya Efendi resmen Divân Tercümanlığı'na getirildi⁸.

Bulgarzade Yahya Naci Efendi'nin⁹ devlet hizmetine girmeden önce öğrenim hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte bir dönem Avrupa'da eğitim aldığı

⁵ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993, s. 74.

⁶ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi, C. I-II**, İstanbul 1977, s. 70.

⁷ Ahmed Cevdet, **a.g.e., C. XI**, s. 166; Fransızca'yı akıcı konuşan matematik, tıp, astronomi, fizik, şiir ve musiki gibi çeşitli alanlarda bilgi sahibi olan döneminin müstesna şahsiyetlerinden Şânîzâde'den gereği gibi istifade edilememiştir. Bir dönem hekimbaşılık vazifesine getirilmesi düşünülmüşse de bundan da vazgeçilmiştir. Onun yerine hekimbaşı tayin edilen Behçet Efendi'nin entrikaları sonucunda Bektaşilik ve fesat tertiplemele suçlanarak Tire'ye sürgün edildi ve orada vefat etti. Ergin, **a.g.e., C. I-II**, s. 144.

⁸ Şânî-zâde Mehmet Atâ'ullah Efendi, **a.g.e., C. II**, s. 1125.

⁹ Bulgar göçmeni ve mühtedi olduğu konusunda hem fikir olunmakla birlikte Yahya Efendi'nin kökeni konusunda çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Şânîzâde'ye dayanan çoğu

bilinmektedir¹⁰. 1804 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'da 100 kuruş maaş ile göreve başlayan Yahya Efendi, Fransızca dersleri vermek ve bu dilde fen bilimlerine ait eserlerin çevirisine yardım etmekle görevlendirilmişti¹¹. Divân Tercümanlığı'na getirilinceye kadar Mühendishane'deki görevine devam eden Yahya Efendi, 1813'de üçüncü 1819'da ise ikinci hocalığa terfi etmişti¹².

Yahya Efendi'nin Divân Tercümanlığı'na tayin edilmesiyle Tercüme Odası kurulmuş oluyor muydu? Bu konuda kesin bir belgenin olmamasından dolayı Babiali Tercüme Odası'nın kuruluş tarihi hakkında oldukça çelişkili bilgi bulunmaktadır¹³. Genel olarak, Rum tercümanların yerini Müslümanların almasından hemen sonra veya 1832-1833 yıllarında kurulduğuna dair iki farklı görüş belirtilmektedir. Ahmet Cevdet, kesin bir tarih vermemekle birlikte Rum tercümanların görevlendirilmelerine son verilmesiyle “*ketebe-i aklâm vesaireden tahsil-i lisana heveskâr olan efendiler için âlî merâtibihim maaşlar tahsis ile*”¹⁴ Babali'de Tercüme Odası'nın açıldığını belirtir¹⁵.

tarihçi Rum kökenli olduğunu kabul eder. Franz Babinger'e göre ise baba tarafından Yahudi anne tarafından Rum'dur. İsmail Hami Danişmend ise torunlarının verdiği bilgilere dayanarak Yahya Naci'nin kökenlerinin Bulgaristan'da Hristiyan dinine mensup Türk kökenli Tarhanzâde sülalesine dayandığını iddia etmektedir. Bkz. Şânî-zâde, **a.g.e., C. II**, s. 1125; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara 2000, s. 405; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. V**, İstanbul 1971, s. 89.

¹⁰ Ebru Ademoğlu, “Yahya Naci Efendi ve Fırlatılan Cisimlerin Hareketiyle İlgili Eseri “Risale-i Hikmet-i Tabiiye” (1809)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları, S. 1, C. IV**, s. 28.

¹¹ Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995, s. 312.

¹² Ademoğlu, **a.g.m.**, s. 29.

¹³ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Onur Kınılı, **Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi**, Ankara 2006, s. 130-132.

¹⁴ Ahmed Cevdet, **a.g.e., C. XI**, s. 166.

Hicri 25 Ra 1240 (17 Aralık 1824) tarihli bir belgede Tercüme Odası'ndan bahsedilmesi ve bu belgede geçen “*çend senelerden berü Bâb-ı Âlî’de tahsis olunan odada*” ibarelerinden Tercüme Odası'nın 1821 ya da 1822 senesinde kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu belgeden anlaşıldığına göre Tercüme Odası'nda biri Lisan diğeri Tercüme olmak üzere iki birim bulunmaktaydı. Beylikçi-yi Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Fransızca eğitim görmek isteyenler Lisan Odası'na devam ederlerken aralarından kabiliyetli olanlar seçilerek Divân kalemlerinden aldıkları maaşlarına dokunulmaksızın Tercüme Odası'nda mütercim adıyla istihdam edileceklerdi. Sabahtan akşama kadar Tercüme Odası'nda kalmaları istenen bu kâtiplerin tercümeleri temize çekmek, yazışmaları kaydetmek, bazı selh ibare kağıtları Türkçe'ye çevirmek ve boş kaldıkça birbirleriyle konuşarak Fransızcalarını ilerletmek görevleri arasındaydı. Ayrıca burada tercüme edilen evraklar kaydedilecek, asıl ve nüshaları torbalara konarak muhafaza edilecekti. Buradaki kâtipler başka bir kuruma geçtiğinde yerine hemen Lisan Odası'na devam eden kâtiplerden biri seçilerek onun yerine görevlendirilecekti. Tercüme Odası kâtipleri görevlerini aksatacak

¹⁵ Findley, Babıali Tercüme Odası'nı modernleşme döneminin yeni kurumlarının ilki olarak 1821 yılında kurulduğunu ve Divân-ı Hümâyûn tercümanının da bu kurumun başı olarak varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Cahit Bilim ve Ali Akyıldız, Yahya Efendi'nin Divân Tercümanlığı'na getirilmesiyle Tercüme Odası'nın kurulmuş olduğunu yazmaktadır. Lewis'e göre ise 1832 yılında Mehmet Ali Paşa karşısında yaşanan bozgundan bir yıl sonra diplomasinin değerini anlayan II. Mahmut, Tercüme Odası'nı kurmuş ve bunu seraskerlik gibi başka kurumlarda Tercüme odalarının açılması izlemiştir. Unat, Tercüme Odası'nın yabancı dil bilir Türk memur yetiştirmek amacıyla 23 Nisan 1821'de kurulduğunu ifade eder¹⁵. Orhunlu, Divân Tercümanı Esrar Efendi'den itibaren mevcut iş yükü ağırlaştığı için Tercüme Odası'nın kurulduğunu belirtir. Bkz. Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)**, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994 , s. 158; Cahit Bilim, “Tercüme Odası”, **OTAM**, S. 1, Haziran 1990, Ankara, s. 35; Akyıldız, **a.g.e.**, s. 74; Bernald Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kırathı), Ankara 1996, s. 89; Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara 1964, s. 130; Cengiz Orhunlu, “Tercüman”, **İ.A., C. 12/1**, s. 178.

olurlarsa bu durum Beylikçi Efendi'ye ihbar edilerek işine son verilecek ve yine Lisan Odası'ndan seçilen bir kişi onun yerine geçecekti¹⁶. Anlaşıldığı kadarıyla, Babıali Tercüme Odası hem Fransızca'nın hem de kitabet sanatının öğretildiği mesleki bir okul vazifesini görmekteydi. İngiliz elçiliği tercümanlarından M. Chabert'in, Yahya Efendi'yi Babıali Tercüme Odası'nda ziyareti sırasında resmettiği manzara da bu niteliğini tasdik etmektedir¹⁷.

Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasıyla devletin dil bilen personel ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir adım atılmış oldu. Fakat yeni personelin yetişmesi için geçecek 10-15 yıllık zaman dilinde vasıflı eleman bulmada yaşanan zorluk Osmanlı diplomasisinin başlıca problemlerinden biri olmuştur. Bununla beraber, 1820'li yıllarda, Rum İsyanı'ndan dolayı Avrupa'ya karşı içe dönük bir siyaset izlenmesi elçiliklerle iletişimi sağlayan ve evrak tercümesiyle uğraşan bu kuruma duyulan ihtiyacı bir nebze olsun azaltmıştı. Yine, ileride ayrıntılı olarak değinileceği gibi, bu sıkıntılı dönemin atlatılmasında Gayrimüslimler ve yabancılardan yararlanılmıştır.

Eğer Babıali Tercüme Odası'nın Yahya Efendi'nin Divân Tercümanlığı'na tayini ile kurulduğunu varsayarsak burada istihdam edilen ilk Gayrimüslimin Stavraki Aristarki olduğunu kabul etmemiz gerekir. Nitekim Yahya Efendi, Divân Tercümanlığı'na tayin edilmesine rağmen Stavraki Aristarki işine devam etmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra ise görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle azledilerek Nisan 1822'de büyük oğlu Nikolas ile birlikte Bolu'ya sürgün edildi¹⁸. 9 Eylül 1822 tarihinde Stavraki ve oğlu Nikolas geziye

¹⁶ BOA., **Mühimme Defteri, No: 241, Hüküm 1811**, s. 241.

¹⁷ M. Chabert, ziyareti sırasında Yahya Efendi'yi yanında eğitim alan genç kâtiplerle beraber bir Avrupa gazetesini tercüme ederken bulmuştur. Bkz. Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmut II", **International Journal of Middle East Studies, No. 4, Vol. III**, October 1972, s. 401-402.

¹⁸ Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **Vak'anüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821-1826**, (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 75.

çıktıkları ılıcadan Bolu'ya dönerken üç kişinin saldırısına uğradılar. Oğlu kaçmayı başarmışsa da kendisi katledildi¹⁹. Esad Efendi ve Cevdet Paşa'ya göre cinayetin arkasındaki kişi, sırlarını ifşa etmesinden korktuğu Halet Efendi'dir²⁰. Bu cinayetin haksızlığı Osmanlı Sultanı ve devlet adamları tarafından da anlaşılmış olacak ki Stavraki'nin oğullarına devletin değişik kademelerinde görevler verilmiştir. Ayrıca Sultan Abdülaziz, Osmanlı tarihinde ilk kez Stavraki'nin dul eşi Sophia'ya Saray'da düzenlenen görkemli bir törenle nişan verecekti²¹.

Yahya Efendi'nin, özellikle Stavraki Aristarki görevden alındıktan sonra, tercümanlık hizmetindeki boşluğu doldurabildiğini söylemek oldukça güçtür. İngiliz elçisine göre Yahya Naci müspet ilimlerdeki bilgisine rağmen hiçbir Avrupa dilini çok iyi bilmiyordu, hatta Türkçe bilgisi dahi yetersizdi²². Dil bilen personel bulmakta yaşanan bu sıkıntılı süreci yine Sultan II. Mahmut şu sözlerle ifade etmiştir;

“Aklâm ketebesinden lisana taallüm edenlerden hâlâ öğrenmiş kimse yok mu? Niçin gayret ve heves etmiyorlar. Reis bunlara ikdâm edüb bir iki adam yetiştirsın”²³.

Yahya Efendi'nin 1824 Temmuz ayında²⁴ ölümünün ardından, Mühendishâne hocalarından İshak Efendi, bu görevi uhdesinde kalmak üzere Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı'na tayin edildi. İshak Efendi, bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan Yanya'nın Narda (Arda) kasabasında doğmuştu. Babası Yahudilikten dönmüş bir

¹⁹ BOA., **Cevdet Hariciye**, 2274, 21 Z 1237/09 Ağustos 1822)

²⁰ Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, **a.g.e.**, s. 76.; Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, C. XII, s. 43.

²¹ Dimitri Kistikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış**, (Çev. Volkan Aytar), İstanbul 1996, s. 164-165.

²² Findley, **a.g.m.**, s. 401.

²³ BOA., **HH**, 16749, tsz.

²⁴ Mehmed Süreyyâ, **Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, C. IV/II, (Yay. Haz. Orhan Hülâgü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş), İstanbul 1998, s. 119.

mühtediydi²⁵. İlk öğrenimi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte 1806-1815 yılları arasında Mühendishâne-i Berrî Hümâyûn'da eğitim görmüştür²⁶. 1817'de aynı okula hoca olarak tayin edildi. Mühendishâne'de hocalık yapan İshak Efendi'nin geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde öğrenilebilecek Türkçe, Arapça, Farsça'nın yanı sıra Fransızca, Yunanca, İbranice ve Latince bildiği rivayet edilir²⁷.

İshak Efendi, selefi Yahya Efendi'ye nazaran daha liyakatli olmasına rağmen Tercüme Odası'nın gelişiminde çok fazla mesafe kaydedilememişti. Bunda odada istihdam edilen personel sayısının Divân tercümanı dahil yalnızca üç kişi ile sınırlı tutulmasının²⁸ yanında İshak Efendi'nin nüfuz kazanmasını istemeyen bazı devlet adamlarının etkisi muhtemeldir. Nitekim 1829 yılında görevinden alınan İshak Efendi'nin gerekçesini “*tama' ve irtikabı ve istihdamında ve ketm-i esrar hususunda kendisinden emniyet olunamadığı*” şeklinde ifade eden Ahmed Lûtfî, asıl sebebin Pertev Paşa'nın husumeti olabileceğini kaydeder²⁹. Görevden alınan İshak Efendi, gözden uzak tutulmak için istihkam yapımına nezaret etmek vazifesiyle Rumeli'ye gönderilmiştir³⁰.

²⁵ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mühendishane-i Berri Hümâyûn**, İstanbul 1312, s. 36.

²⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Başhoca İshak Efendi”, **TDVİA, C. XXII**, İstanbul 2000, s. 529.

²⁷ Mehmed Esad, **a.g.e.**, s. 37.; Lewis, **a.g.e.**, s. 87.

²⁸ İshak Efendi'nin tercümanlığı sırasında maiyetinde yalnızca Esrar ve Sami Efendiler bulunmaktaydı. Bkz. BOA., **Cevdet Hariciye, 2326**, (28 B 1244/3 Şubat 1829); BOA., **Cevdet Hariciye, 2317**, (13 Za 1247/14 Nisan 1832).

²⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. II, (Çev. Yücel Demirel), İstanbul 1999, s. 421.

³⁰ Mehmed Süreyyâ, **a.g.e., C. III**, s. 805.; Rumeli'den dönüşünden sonra yeniden Mühendishâne'de çalışmaya başlayan İshak Efendi 1831 yılında bu okulun baş hocalığına seçilmişti. Baş hocalığı sırasında okulu ıslah etmek için büyük gayret sarf etti. Ancak yaptığı girişimler muhalifleri tarafından tepkiyle karşılandı ve kendinden önce baş hoca olan Seyid Ali Efendi'nin entrikalarıyla görevinden alındı. 1835 yılında dini binaların inşa ve onarımı için gönderildiği Medine'den dönerken Süveyş'te vefat etti. Türk tefekkür tarihinde önemli

Tercüme Odası İshak Efendi'nin yardımcısı ve aynı zamanda damadı olan Halil Esrar Efendi'nin idaresinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir³¹. Ancak onun döneminin ilk yıllarında da Tercüme Odası'nın önemli bir değişim geçirdiği söylenemez. Bu durum Rum İsyanı'nın devam ettiği 1821-1829 yılları arasında yalnızlık politikası izlemek zorunda kalan Babıali için çok fazla sorun olmamış olabilirdi. Fakat, 1829 yılında Edirne Antlaşması ile Yunan Devleti'nin bağımsızlığının kabul edilmesinden sonra ortaya çıkan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa sorunu Osmanlı diplomasisini yeni bir krizle karşı karşıya bıraktı. Rum İsyanı sırasında izlenen yalnızlık politikasının bedelini ağır şekilde ödeyen Babıali yeni kriz karşısında Batılı devletler ile ilişkilerini güçlendirmesi gerekliliğinin farkına varmıştı. Bu güçlendirilme çabaları diplomatik yazışmalardaki yoğunluğu da beraberinde getirmişti. 1833 yılında artan diplomatik yazışmalar ve tercümanlık hizmetini yürütebilecek kâtiplerin yetiştirilmesi gerekliliği göz önünde tutularak Divân-ı Hümâyûn Mühimme kaleminden Nedim, Âlî ve Safvet Efendiler Babıali Tercüme Odası'na nakledildiler³². Bir yıl sonra bunlar arasına Fuat ve Ahmet Vefik Efendiler de katılacaktı³³.

Babıali Tercüme Odası'ndan yetişmiş bürokratlar, genel olarak, reformların uygulayıcısı ya da destekçisiydiler. Henüz genç yaşta çalışmaya başlayan kâtipler Fransızca'yı burada öğreniyor ya da ilerletiyorlardı. Başlıca uğraşları diplomatik yazışmaları

bir yere sahip olan İshak Efendi, matematik, fizik, mekanik gibi bazı fen bilimlerine dair ondan fazla tercüme ve telif eserin sahibiydi. Bu eserleriyle Batı dilindeki pek çok terminolojinin karşılığını Türkçe'ye kazandırdı. Eserleri hakkında bkz. Mehmed Esad, **a.g.e.**, s. 40-42.; İhsanoğlu, **a.g.m.**, s. 530.

³¹ Findley, **a.g.m.**, s. 403.

³² Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. IV-V**, s. 775.

³³ 1833-1835 yılları arasında görülen artışa rağmen Babıali Tercüme Odası'nda istihdam edilen kâtiplerin sayısı 10'u bulmamıştır. Bu tarihlerde çalışanların isimleri için bkz. BOA., **Cevdet Dahiliye**, 4542, (6 L 1249/16 Şubat 1834); BOA., **Cevdet Dahiliye**, 5038, (5 S 1250/13 Haziran 1834); BOA., **Cevdet Maliye**, 23029, (5 C 1251/28 Eylül 1835).

tercüme etmek olduğundan, yüzeysel bile olsa, Avrupa hakkında bilgi sahibiydiler. Batıyı derinden etkileyen fikri ve siyasi hareketler hakkında tercümesi yapılmak üzere odaya gelen gazete ve okudukları kitaplardan öğrenebiliyorlardı. Birçoğu diplomatik görevlerle Avrupa başkentlerine gönderildikleri için Batı medeniyetini bizzat gözlemleme imkânını buluyordu. Kısaca Babialı Tercüme Odası Batı'ya en açık kurumdu ve bu durumu Avrupalılar da fark etmişlerdi ³⁴.

Adeta genç kâtipleri daha üst görevlere hazırlayan bir mektep vazifesi gören Tercüme Odası devletin bürokratik kademelerinde önemli roller üstlenecek memurların yetişmesine katkıda bulunacaktı. Âli Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Mehmet Reşit Paşa gibi pek çok üst düzey bürokrat buradan yetişti. 1846-1879 yılları arasında görev yapmış 21 sadrazamdan yedisi bir dönem Tercüme Odası'nda görev yapmışlardı ³⁵. Tanzimat dönemi süresince gelişimini sürdüren Babialı Tercüme Odası yüzyılın sonuna kadar bir kişinin kariyerine başlayabileceği en iyi yer olarak görülmeye devam etmiştir ³⁶.

1.2. Fenerlilerin Diploması Hizmetinde Yeniden İstihdamları

XIX. yüzyıl öncesinde azınlıklar arasında kendilerine getirilen sınırlamaları aşan ve büyük servetler edinen üç grup bulunmaktaydı: Sultan'ın hizmetindeki memurlar, bankerler ve tüccarlar. Bu üç grup arasında Rumlar, özellikle Fenerliler, dikkat çekici bir konuma sahiptiler. Fakat, çıkar ve servetlerini koruma açısından memur ve bankerler tüccarlar kadar beceri sergileyememişlerdi. Rum tüccarlar için uluslararası ticaret ağı servetlerini Avrupa'ya

³⁴ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)**, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul 2005, s. 30.

³⁵ Sevan Nişanyan, "Son Sadrazamlar: Kimdiler, Nereden Gelip, Nereye Gittiler" **Toplumsal Tarih**, , S. 42, C. VII, Haziran 1997, s. 40.

³⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 178.

taşımaya imkân sağlıyordu. Ancak makam ve zenginliğini sultanın lütfüne borçlu olan memur ve Osmanlı mali sisteminden yararlanan banker sınıfı için aynı durum söz konusu değildi. Dikkat çekici bir güce kavuştuklarında ya da devlet otoritesinin sadakatlerinden şüphe edeceği davranışlarda bulunduklarında müsadereye uğrayarak hem mallarından hem de canlarından olmaları oldukça sık rastlanan bir olaydı.

1821 Rum İsyanı'nın patlak vermesi yukarıda adı geçen iki sınıf, özellikle Fenerli aileler arasında çözülmeyi beraberinde getirdi. Anadolu ve Ege adalarında yaşayan bazı Rumlar gibi Fenerlilerden İpsilanti ve Mavrokordato gibi kimi aileler de yeni kurulan Yunan Devleti'ne göç veya firar ederek kendi ulus-devletlerinin inşasında görev aldılar. Fakat bir süre sonra iktidar mücadelesi yapan gruplar arasındaki çekişme iç savaşa dönüştü ve Fenerlilerin de destek verdiği geleneklerden yana tavır sergileyen seçkinler mücadeleyi kaybettiler³⁷. Üstelik ekonomik, toplumsal, idarî sorunlar yeni ülkelerine umutla göç edenleri hayal kırıklığına uğratmıştı³⁸. İsyanın, 1829 Edirne Antlaşması ile bitmesinden sonra Anadolu'ya sürgün edilmiş Fenerli aileler Patrikhane'nin de aracılığı ile İstanbul'a geri dönmüşlerdi³⁹. Rum tebaaya karşı toplumsal baskı ile idari yaptırımların sonlanması ve daha iyi ekonomik koşulların varlığı ise Yunanistan'a göç eden Rumlardan birçoğunun eski vatanlarına dönmesi için yeterli olmuştu⁴⁰.

Yunan ulus-devletinin kurulmasıyla birlikte sultanın Rum uyrukları, bağımsızlıktan yana mücadeleyi sürdürmeye kararlı olanlar ve Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmak isteyenler şeklinde iki farklı görüşü benimsemişti. İlk görüş genellikle, eğitim düzeyi

³⁷ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, İstanbul 1997, s. 53-56.

³⁸ Bağımsız öncesi ve sonrasında Yunan adaları sakinlerinin yaşamlarındaki değişime dair bir Amerikalı seyyahın gözlemleri için bkz. James Ellswort De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, Ankara 2009, s. 23-24.

³⁹ Anadolu'ya sürgün edilmiş 50 kişinin İstanbul'a geri dönmesi için Fener Patrikhanesi'nin istirhamına dair bkz. BOA., **HH**, 36544, tsz.

⁴⁰ Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, Çev. Devrim Evcı, Ankara 1997, s. 42-43.

yüksek liberal aydınlar ile orta tabakanın temsilcisi tüccar ve esnaf kesimi içinde destek bulmaktaydı. İkincisi ise Patrikhane, zengin tüccarlar ve Fenerli aileler arasında benimsenmişti⁴¹. Bu sınıfın Patrikhane ve çevresinde yaşayanlardan oluşması dikkat çekici olmakla birlikte şaşırtıcı değildir. Bağımsızlık mücadelesi, Patrikhane ve çevresinde yaşayan bazı aileler tarafından destek görmüşse de hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı. Mora gibi küçük bir yarımada da yaşama şansı bulan Yunan Devleti, milliyetçi ve laik yapısı ile Patrikhane'nin uluslar üstü misyonunu tehlikeye atmaktaydı. Ayrıca, Rusya'yı saymazsak, Ortodoksların büyük çoğunluğu hala Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşamaktaydı.

Patrikhane ile yakın ilişkileri olan Fenerli Rumların, Osmanlı'nın devamından yana tavır takınmalarına neden olduğu muhakkaktır. Ancak, bu etkiden daha anlamlı sebepler de bulunmaktaydı. Bilindiği gibi, isyan öncesinde Rumlar ve özellikle Fenerliler Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar arasında en ayrıcalıklı konuma sahiptiler. Daha önce değinildiği gibi 1821'de başlayan isyana Fenerli aileler arasında destek verenler çıkmıştı. Bununla beraber, isyanın Fener'de yaşayan Rumların tamamının desteğini aldığı söylemek yanlış olur. Hatta Yunan milliyetçileri Fenerli Beyleri bağımsızlık savaşına fazla destek vermemekle ve kendi menfaatlerini uluslarının özgürlüğünden üstün tutmakla itham etmişlerdir⁴². 1828 yılında iktidara gelen Kapodistrias'a göre Fenerliler “şeytanın çocukları” idi⁴³. Fakat isyan Fener toplumunu tümünden etkilemişti. Ayrıcalıklı konumlarını kaybettikleri gibi içlerinden birçoğu müsadere, sürgün ve idam gibi cezalara maruz kalmıştı. Yaklaşık on yıllık bir bocalamanın ardından, Fenerli aileler arasında bizim “Yeni Fenerliler” kavramını

⁴¹ Augustinos, **a.g.e.**, s. 326-327.

⁴² Orhan Türker, **Fanari'den Fener'e Bir Haliç Hikayesi**, İstanbul 2001, s.27; Clogg, **a.g.e.**, s. 43-44.

⁴³ Clogg, **a.g.e.**, s. 63.

kullanmayı tercih ettiğimiz Batılılar tarafından “Neophanariots” şeklinde ifade edilen yeni bir oluşum ortaya çıktı⁴⁴.

İsyanın bitmesiyle ortaya çıkan iki farklı grup Yeni Fenerlilerin temelini oluşturmaktaydı. Genel olarak eskinin köklü ve zengin ailelerinden yerine yenilerini ikame eden⁴⁵ Yeni Fenerliler oluşumu bizzat Osmanlı yönetimi tarafından resmi ya da gayri resmi yollardan desteklenmiştir. Bu iki grubun ortak özelliği Osmanlı’nın devamından yana olmaları ve Osmanlılık ile Helenizmi birleştiren yeni bir ideolojinin peşine düşmeleri idi. Ayrıca 1839 Tanzimat Fermanı ve ardından gelen reformlara imtiyazlarını koruduğu ve özgürlük alanlarını genişlettiği için taraftardılar. Bundan dolayı reformcu devlet adamları ile ilişki içinde ve destekleyicisi oldular.

Yeni Fenerliler içerisinde yer alan ilk grup Baltazzi, Zographos, Zarifi gibi güçlü tüccar ve banker ailelerden oluşmaktaydı. İyi eğitim almış bu ailelerin mensuplarının kimi, Osmanlı başkentinde işlerini yürütmekle meşgulken kimisi de Avrupa’nın önemli ticari merkezlerinde hayatlarını sürdürüyordu⁴⁶. Sanayi devriminden sonra, özellikle II. Mahmut

⁴⁴ Yeni Fenerliler son zamanlarda pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Buna dair birkaç örnek için bkz. Christine M. Philliou, **Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remarking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century**, Ph.D., Princeton 2004; Sia Anagnostopoulou-Matthias Kappler, “ΖΗΤΩ ΖΗΤΩ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ /Bin Yaşa Padişahımız: The Millet-i Rum Singing The Praises of the Sultan in the Framework of Helleno-Ottomanism”, **Archivum Ottomanicum**, 23, 2003, s. 47-78; K. Andrianopoulou, **Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution through the Life and İdeology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2004.

⁴⁵ Eski güç ve nüfuzlarını kaybetmiş olmalarına rağmen Kallimaki ve Karaca gibi köklü ailelerin üyeleri de yer bulabilmiştir.

⁴⁶ Jack Faurey, **The Great Game of Improvements: European Diplomacy and the Reform of the Orthodox Church**, Ph. D., University of Toronto, 2004, s. 75.

döneminde, üretilen çeşitli mallar bu bankerler aracılığı ile ülkeye getirilmiştir. Batı mallarına talebin artması bankerlerin kısa zamanda zenginleşmelerini sağlamıştır⁴⁷.

İkinci grubu devletin kapılarının yeniden açılmasıyla eski zamanları aratmayacak kadar güç ve azamete sahip olacak seçkin devlet memurları oluşturacaktı. Bilindiği gibi Rum İsyanı'nın başlamasından sonra diplomasi alanında ihtiyaç duyulan personeli, Babıali Tercüme Odası kurularak burada yetişecek genç Müslümanlardan karşılamak amacı güdülmüştü. Gerek iş yoğunluğu ve gerekse liyakatli eleman yetiştirmek için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmasından dolayı diplomasi alanından tamamen tasfiyesi düşünülen Gayrimüslimlere yeniden müracaat edilmek zorunda kalındı. İşin ilginç yanı bu konudaki ihtiyacın karşılanması için eskiden olduğu gibi özellikle Fenerlilerin kullanılmasıdır. Fenerlilerin güvenilirlikleri konusunda her ne kadar şüpheler bulunsada diğer Gayrimüslim gruplarına göre diplomasi alanında daha fazla tecrübeye sahip olmaları Osmanlı bürokrasisi tarafından tercih edilmelerinin nedeniydi. Yine de yaklaşık 10-15 yıl boyunca Rumlar arasından hiç kimse Hariciye Nezareti'nin resmi çalışanı olmayacaktır. Diplomasi alanında hizmet vermiş olanlar evrak işlerinden uzak tutulmuş yalnızca yabancı diplomatlarla yürütülen mülakat ve müzakerelerde ya da fevkalade elçilere refakat gibi görevlerde istihdam edilmişlerdir.

Diplomasi mesleğinde Fenerliler içinde 1850'li yıllara kadar, özellikle iki isim, İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki öne çıkmıştır. Hem Vogorides'in hem de Aristarki'nin, 1828 yılında Rusya ile başlayan savaş, ardından imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile devam eden süreçte Babıali'nin Rum isyanı boyunca sürdürdüğü yalnızlık politikasını terk ederek uluslararası diplomasiye ağırlık vermesini iyi değerlendirdikleri ortadadır. İstefanaki Vogorides özellikle İngilizlerle

⁴⁷ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", **OTAM**, S. 13, Ankara 2002, s. 22.

yürütülen diplomatik ilişkilerde kullanılırken her zaman kendine rakip olarak gördüğü Nikolas Aristarki Rusya ile girişilen görüşmelerde önemli rol oynamıştır. Nitekim Londra Elçisi Namık Paşa'nın bu isimlerle beraber Alexandre Blacque'in güvenilirliğine dair şüphelerini dile getirdiği tahrirata dönemin Amedî Beylikçisi olan Mustafa Reşit cevaben İstefanaki Efendi'nin İngiliz, Aristarki'nin Rusya ile ilgili diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde kullanılmalarına rağmen hizmetlerinin bununla sınırlı kaldığını “*yoksa kâffe-i mesâlih-i dâhiliyye ve hâriciyyede*” istihdam edilmediklerini ve istikametlerinin tam olduğunu bildirecektir.

Yine Reşit'e göre, burada Vogorides ve Aristarki ile birlikte adı geçen Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshasını çıkartmakla görevli Alexandre Blacque'in de Osmanlı'ya sadakati herkesçe bilinmekteydi⁴⁸. Fransız kökenli bir Levanten olan Alexandre Blacque, 1820 yılı başlarında geldiği İzmir'de önce Spectateur Oriental ve bu gazetenin kapatılmasından sonra Courier de Smyrne'yi çıkardı. Blacque, bu gazetelerinde Rum İsyanı karşısında Avrupa'nın tutumunu eleştirmişti. Rusya'ya karşı sert yazılar yazarken II. Mahmut'un başlattığı yeniliklerden övgüyle söz ediyordu. Bu yüzden vatandaşı olduğu Fransa da dahil konsoloslukların tepkisini çekti. Hatta bir ara göz altına da alındı. Baskılardan yılan Blacque Bey, II. Mahmut'un teklifiyle Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshası Le Moniteur Ottoman'ı çıkarmak üzere İstanbul'a geldi. Çıkardığı gazete Avrupa diplomasi ve ticaret çevrelerinde büyük yankı uyandırdı. Takdirini kazandığı için Sultan'a bazı konularda danışmanlık yapan Blacque Bey dönemin Osmanlı politikalarında aktif rol oynadı. 21 Mayıs 1836 tarihinde Paris'e giderken Malta'da hayatını kaybetti⁴⁹.

⁴⁸ Ahmet Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. IV-V**, s.832.

⁴⁹ Alexandre Blacque hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Aktepe, “Düinkü Fransızlar Blak Bey ve Oğlu, M. Alexandre Blacque ve Edouard Blacque”, **İÜEF Tarih Dergisi**, **S. 33**, Mart 1980/81, s. 255-270.; Orhan Koloğlu, **Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi, “Bir Fransız Ailesinin Bâbîâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1922”** İstanbul 1998.

Yine o dönemde İstanbul'da bulunan Julia Pardoe, doğuştan diplomat olarak gördüğü Fenerliler arasında Babiali'nin güvenerek politik işlerinde kullandığı İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki'nin dışında üçüncü bir isimden daha bahseder. Pardoe'nun ismini Ancelopolo olarak zikrettiği ve Napolyon dönemi Paris'inde maslahatgüzarlık yaptığını belirttiği bu kişi ⁵⁰ Panoyati Argyropoulo'dur. Panoyati, Muhip Efendi'nin maiyetinde ikinci tercüman olarak vazifelendirilmiş ve onun 1811 yılında yerini Galip Efendi'ye bırakarak İstanbul'a dönmesi⁵¹ üzerine birinci tercümanlığa getirilmişti⁵². Muhip Efendi'nin ayrılmasından 15 gün sonra Galip Efendi'nin vefat etmesi üzerine Paris maslahatgüzarlığına tayin edildi⁵³. 1817'ye kadar bu görevi sürdüren Panoyati Argyropoulo kendi isteği üzerine görevinden alınmıştır⁵⁴. Yine Panoyati ile akrabalık derecesini tespit edemediğimiz Argyropoulo ailesine mensup Yakovaki, Yanko ve George kardeşler ilk ikamet elçilikleri döneminde Londra, Berlin ve Viyana'da tercüman ve maslahatgüzar olarak görev almışlardı ⁵⁵ . Bunlardan en ünlüsü Yakovaki Argyropoulo, 1829 Edirne Antlaşması'nda çözümlenemeyen bazı sorunların müzakeresi için St. Petersburg'a fevkalade elçi olarak gönderilecek Ahmet Fethi Paşa'nın maiyetine tercüman tayin edilmişti. Fakat

⁵⁰ Miss Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul 2004, s. 99-101.

⁵¹ Ercümen Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821**, Ankara 1968, s. 62.

⁵² BOA., **Cevdet Hariciye**, 5213, (26 R 1227/9 Mayıs 1812).

⁵³ Kuran, **a.g.e.**, s. 62.

⁵⁴ BOA., **HAT**, 37593, (1232/1816-1817).

⁵⁵ Mihail Dimitri Sturdza, **Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d'Albanie et de Constantinople**, Paris 1983, s. 216.

başına bir şey gelmesinden korktuğu için yanına ailesini de alarak bir Fransız gemisiyle İstanbul'dan firar etti ve 1850 yılında Atina'da öldü⁵⁶.

Yakovaki Argyropoulo'nun firarına Rum İsyanı sırasında Fenerli ailelerin başına gelen felaketlerin aynısına maruz kalma korkusu neden olduğunu varsayarsak bu dönemden itibaren İstefanaki Vogorides ile Nikolas Aristarki'nin ikbal basamaklarını tırmanmaya başlamaları ve ulaştıkları yer onun nasıl bir büyük yanılgıya düştüğünü gösteren iyi bir örnektir. Gerçekten de 1830'lu yılların siyasal gelişmelerinin Osmanlı diplomasisine getirdiği hareketlilik her iki isim için de eski Fenerlilerin sahip oldukları güç ve nüfuzdan belki daha fazlasına ulaşmasını sağlamıştır. En azından, Tanzimat'la başlayan reform süreci kendilerini eskilerden daha güvende hissettirmiştir. İleride değineceğimiz faaliyetleri göz önüne alındığında bu sözlerimiz daha anlamlı hale gelecektir. Çünkü aynı tür faaliyetleri XIX. yüzyılın başlarında takip etmiş olsalardı herhalde her iki ismin de kendisini idam sehpasında bulması kaçınılmaz olurdu.

Bizim konumuz açısından, hiçbir zaman Hariciye Nezareti'nin resmi çalışanı olmamalarına rağmen, her ikisinin de diplomasi alanındaki hizmetleri ve Yeni Fenerliler denilen kuşağın bürokrasiye, özellikle Hariciye Nezareti'ne, intisabının anlaşılmasına yardımcı olacağı için Vogorides ile Aristarki'nin hayat hikayelerine ve faaliyetlerine göz atmak anlamlı olacaktır.

İstefanaki Vogorides gerek işgal ettiği makamlar gerekse Osmanlı diplomasisinde oynadığı rol açısından daha fazla ön plana çıkmıştır. Vogorides Bey, Osmanlı hizmetinde çalışmış pek çok Fenerli gibi, Rum kökenli ve aristokrat bir aileye mensup değildi. Bulgar

⁵⁶ **Magasin Pittoresque**, “Jacques Argyropoulos”, Paris 1863, s. 127-128; Johann Strauss, “The Millets and The of Ottoman Languages, The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)”, **Die Welt Des İslams**, Vol. 35/2, 1995, s. 221-222.

asıllı olan İstefanaki⁵⁷, bugünkü Bulgaristan'ın merkezindeki Kazan (Kotel) adlı köyde doğmuş⁵⁸ ve kendisine Staiko Stonkovich adı verilmişti⁵⁹. Büyük dedesi Vladislav hayvan ticareti ile uğraşan bir tüccardı ve 1750 yılında iş için bulunduğu İstanbul'da hayatını kaybetti. Dedesi Sofroni ise 1739 yılında Kazan'da doğmuştur. 1757 yılında bu şehirdeki bir papazın kızıyla evlendi ve eşinin ölümünden sonra kendini dine verdi. 1794 yılında Sofya Şehri'nin Vratza Piskoposluğu gibi yüksek bir dini makama gelmeyi başardı. Oysaki Fener Patrikhanesi, Sofya gibi büyük dini merkezlere yalnızca Rumları atardı. Sofroni böyle yüksek bir dini makama ulaşan ilk Bulgar olduğu gibi Bulgar dilinde yazılmış ilk dini eserin de sahibidir⁶⁰. Bulgar ulusalcıları tarafından millet bilincinin uyanmasındaki öncülerden biri olarak görülen Sofroni⁶¹ ölümünden 150 yıl sonra Bulgar kilisesi tarafından aziz ilan

⁵⁷ İstefanaki Vogorides'in doğum tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Sturdza 1782, Ergenç 1780 ve Todorova 1778 yılını vermektedir. Bkz. Sturdza, **a.g.e.**, s. 466; Leman Ergenç, "Bâbîâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", **Belleten, C. LXII**, s. 65; Maria Todorova, "Stefan Bogoridi, een Bulgaarse fanarioot in het Ottomaanse rijk", **Oost-Europa in Het Verleden**, Utrecht 1987, s. 172.

⁵⁸ Vogorides hakkında biyografik bilgi bulunan kaynakların hepsinde doğduğu yer olarak Kazan belirtilmektedir. Fakat, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bir belgede doğum yeri olarak Osmanpazarı yazılıdır. Bkz. BOA., **HAT**, **40222**, (B 1240/Şubat-Mart 1825).

⁵⁹ Philliou, **a.g.e.**, s. 289.

⁶⁰ Sofroni, aynı zamanda bilinen ilk Bulgarca yaşam öyküsünü kaleme alan isimdir. Daha çok başına gelen olumsuz olayları betimlediği bu eserinde Türklere karşı önyargısı açıkça gözükmemektedir. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında Bulgarların Ruslara destek olmaları için çaba göstermesi de bu önyargıyı destekler niteliktedir. Bkz. Vraça'lı Sofroni, **Osmanlı'da Bir Papaz, Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi 1739-1813**, Çev. Aziz Nazmi Şakir Taş, İstanbul 2003.

⁶¹ Sturdza, **a.g.e.**, s.448.

edilmişti⁶². Dedesi gibi parlak bir hayatı olmayan İstefanaki Vogorides'in babası Stonko hayvan ticaretiyle meşguldü⁶³.

Vogorides ailesinin Fenerliler ile ilk ciddi temasları ve Fener toplumuna entegre oluşları Kazan'dan Eflak ile Rumeli sınırındaki Arbanasi'ye taşınmalarıyla başlamıştır⁶⁴. Muhtemelen ticari ve dini ilişkileri sayesinde Fener'in önde gelen asilzadelerinden Konstantin Morozi ile yakınlaştıkları gibi isimlerini de Rumlaştırdılar. Aile Vogorides ismini alırken baba İoannes, anne Anna ve kendisi ise artık Staiko yerine Stephanos (İstefanaki) olarak anılacaktı. Aynı zamanda Bulgar asıllı olan ve Bulgarca konuşan aile üç erkek çocuğunu Rumca eğitim almaları amacıyla Bükreş'e gönderdi.

Bükreş'teki okulda Rumca'nın yanı sıra Latince, Fransızca, İtalyanca ve Rusça eğitimi alan İstefanaki⁶⁵ 1790'larda İstanbul'a devlet hizmetine girmek için gerekli vasıflara sahip olarak gelmişti. Bir rivayete göre Karaca diğetine göre Psychares ailesi tarafından Hüsrev Paşa'ya takdim edilerek Osmanlı hizmetine girebilmiştir⁶⁶. Bunlardan hangisi doğru olursa olsun Osmanlı bürokrasisi ile Fenerliler arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi açısından ilginç bir örnektir.

Devlet görevine Osmanlı ordusunda tercüman olarak başlayan İstefanaki Bey, Mısır'daki 1798 Abukır Savaşı'nda hazır bulunmuş ve bu savaşta ele geçirilen Napolyon'un çadırını Yunanistan'daki Esphigmenou Manastırına götürmekle görevlendirilmiştir⁶⁷. III. Selim devrinin sonlarında Rusya'ya karşı sevk edilen orduda kethüda olan Rusçuk

⁶² Vrača'lı Sofroni, **a.g.e.**, s. 56.

⁶³ Philliou, **a.g.e.**, s. 289.; Baba Stonko, bir dönem Osmanlı ordusunda kasapbaşının kâtipliğini yapmıştı. Bkz. Vrača'lı Sofroni, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁴ Bir süre Arbanasi'de yaşayan aile Kırcaalilerin evlerini yağma etmesinden sonra önce Kazan'a daha sonra Zıştovi'ye kaçmıştır. Bkz. Vrača'lı Sofroni, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁵ Todorova, **a.g.m.**, s. 173.

⁶⁶ Philliou, **a.g.e.**, s. 289-293.

⁶⁷ Sturdza, **a.g.e.**, s.448

yanlarından Mustafa Refik'in maiyetinde tercümanlık yapmıştı⁶⁸. 1809 yılında imzalanan Çanakkale Antlaşması'nda Osmanlı temsilcisi Vahid Efendi'nin tercümanlığını üstlendi⁶⁹. 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ardından Eflak-Boğdan voyvodalıklarının yeniden organizasyonu sırasında Boğdan Beyliği'ne atanan Starvaki Kallimaki maiyetinde önemli roller üstlenmiştir. Craiova ve Galatz kaymakamlığına getirilmesi voyvodalıklardaki ilk görevi olmuştur. 1814'de ise Boğdan'ın dışişleriyle ilgilenmek üzere ileride yürüteceği diplomatik faaliyetler için tecrübe kazandıracak Postelnik makamına getirildi⁷⁰. 1821 yılının Şubat ayında Fenerliler için voyvodalıklardan sonra en prestijli görevlerden biri olan Boğdan Kaymakamlığı'na atanmış ve bu görevi yaklaşık bir buçuk yıl sürdürmüştür⁷¹.

Aristarkilerin kökenleri hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Aile kökenlerini X. yüzyıldaki Bizans İmparatoru Ioannes Tsimikises'e (969-975) dayandığını iddia ediyorsa da Anadolu'dan XVIII. yüzyılda İstanbul'a göç etmişlerdir⁷². Robert Walsh'un verdiği bilgiye göre Aristarkiler Karaman Rumlarındandı⁷³. Fairey, ise Anadolu'dan göç etmiş Ermeni kökenli bir Ortodoks aile olduklarını yazar⁷⁴. Alexandır Mavroyani, Aristarki ailesinin "Haihorom" kökenli olduğunu ifade eder. Nikolas Aristarki'nin babası "Aristarchés" adıyla vaftiz edilmişti ve bu ad pek çok Ermeni tarafından da kullanılmaktaydı. Aristarchés ismi daha sonra Helenleştirilmek için "Aristarchi" şeklinde

⁶⁸ Ahmed Refik, "Türkiye'de Islahat Fermanı", **TTEM**, Sene: 14, No: 4 (81), 1 Temmuz 1340, s. 213.

⁶⁹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 448.

⁷⁰ Philliou, **a.g.e.**, s. 296.

⁷¹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 448.

⁷² Sturdza, **a.g.e.**, s. 219.; Philliou, **a.g.e.**, s. 315.

⁷³ Robert Rev. Walsh, **A Residence At Constantinople, During A Period Including The Commencement, Progress And Termination Of The Greek And Turkish Revolutions**, London 1836, s. 36.

⁷⁴ Fairey, **a.g.e.**, s. 459.

değiştirilmiştir. “Haihorom”lar Rum ve Ermeni kökenli olmak üzere iki kısımdı. Ancak bunlar Ermenice konuşurlardı ve Ortodoks mezhebine mensuptular⁷⁵. Yine başka kaynaklarda da Stavrakı Aristarki’nin Rum milletin “Hayhurum” denilen kısmına mensup olduğu ifade edilmektedir⁷⁶.

Nikolas Aristarki ile aynı adı taşıyan dedesi Hacı Nikolas sarraflıkla meşguldü⁷⁷. Oğlu Stavrakı bir süre için baba mesleğini devam ettirmişse de daha sonra Stavrakı Kallimaki ve Aleko Suço’nun kapı kethüdallıkları görevini üstlenmiştir⁷⁸. Stavrakı’nin Rum İsyanı’nın başlamasından sonra asılan Divân Tercümanı Kostantin Morozi’nin yerine getirildiğine ve bir yıl sonra ise sürgün edildiği Bolu’da Halet Efendi’nin adamları tarafından katledildiğine daha önce değinilmişti. 1799 yılında Fener’de dünyaya gelen Nikolas Aristarki yaşı daha küçük olduğu için 1820 öncesinde bürokrasi tecrübesi İstefanaki Vogorides’ten daha azdı. Bununla birlikte 1818 yılında Aleko Suço’nun mühürdarlığına getirildi⁷⁹.

Görüldüğü gibi hem Vogorides hem de Aristarkiler Fener’in köklü aileleri değillerdi. Hatta Aristarki ailesinin Ermeni kökenli olduğu bilgisi doğruysa her iki ailenin de XVIII. yüzyılın sonunda Helenleştiklerini söyleyebiliriz. Osmanlı bürokrasisi Fenerli ailelerden yeniden faydalanmayı düşündüğünde artık eski köklü ailelere güvenilemeyeceğini düşündüğü için mi böyle bir tercih yapmıştır? Bu sorunun cevabını vermek güçtür. Zaten eski aile mensuplarının pek çoğu isyan sırasında Osmanlı topraklarından göç etmişlerdi. Fakat Osmanlı devlet hizmetinde yer alan ailelerle yakın ilişkileri, onların yanında bürokraside tecrübe kazanmaları ve bu sayede Babiali tarafından bilinen simalar olmaları tercih nedeniydi.

⁷⁵ Alexandre Mavroyeni, **Notes et Souvenirs**, İstanbul 1989, s. 5.

⁷⁶ BOA., **HAT.**, 48823, tsz.; Şânî-zâde Mehmed Atâ’ullah Efendi, **a.g.e.**, **C. II**, s. 1113.

⁷⁷ Sturdza, **a.g.e.**, s. 220.

⁷⁸ BOA., **HAT.**, 48823, tsz.

⁷⁹ Philliou, **a.g.e.**, s. 315-316.

İki isim arasındaki bir diğer ortak nokta evlilik kurumunu Fener toplumuna entegre olabilmek için kullanmalarıdır. Evlilik, geçmiş yüzyıllardan beri toplumsal statüsünü güçlendirmek isteyen Fenerliler için en önemli araçlardan birisiydi. Güçlü bir aile ile evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar hem sosyal hem de ekonomik getiriler sağlamaktaydı. Ayrıca devlet hizmetine girmek ya da bulunduğu görevde yükselmek isteyenler için kurulan akrabalıklar belli bir avantaj sağlayabilmekteydi. İstefanaki Vogorides, Kallimaki ailesiyle de akraba olan zengin bir tüccar ailenin kızı Ralou Scavani ile evlendi⁸⁰. Kayınpederinin Valide Sultan'ın bankeri olmasının faydaları olduğu⁸¹ gibi Boğdan Voyvodalığı kaymakamlığına tayin edilmesinde Kallimaki ailesiyle kurduğu akrabalığın yararını gördüğü muhakkaktır. Nikolas Aristarki ise XVIII. yüzyılın ortalarından beri Fener Patrikhanesi'nin Büyük Logothetliği'ni elinde tutan Mano ailesine mensup Marie ile 1833 yılında evlenmişti⁸². Bir yıl sonra ise Büyük Logothetlik görevine tayin edilecek ve Aristarki ailesi XX. yüzyıla kadar bu görevi tekelinde tutacaktır⁸³.

Büyük Logothet olarak isimlendirilen memuriyet Rum Patrikhanesi'ndeki en üst düzey sivil görevliydi. XIX. yüzyılın başından itibaren önem kazanmaya başlayan ve Patrikhane'nin Babıali nezdindeki temsilcisi olan Büyük Logothet'in en önemli vazifesi Osmanlı hükümeti ile Patrikhane arasındaki iletişimi sağlamaktı⁸⁴. Nikolas Aristarki için bu görev, doğal olarak, Fener toplumunda büyük bir saygınlık kazandırdığı gibi Babıali bürokratları ile yakın ilişki kurmasını kolaylaştırdı.

Rum İsyanı'nın başlamasından sonra hem İstefanaki hem de Nikolas pek çok Fenerli gibi Anadolu'ya sürgün edilmişlerdir. Bolu'ya gönderilen Nikolas Aristarki'nin

⁸⁰ Philliou, **a.g.e.**, s. 297.

⁸¹ Ergenç, **a.g.m.**, s. 72.

⁸² Fairey, **a.g.e.**, s. 460.

⁸³ Philliou, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁴ Augustinos, **a.g.e.**, s. 56; Fairey, **a.g.e.**, s. 43.

sürgün hayatı İstefanaki'den daha kısa süreli olmuştur. Babası Stavraki'nin 9 Eylül 1822 tarihinde öldürülmesinden⁸⁵ kısa bir süre sonra Nikolas İstanbul'a dönebilmiştir. Nikolas Aristarki'nin toplumunun diğer üyeleriyle karşılaştırıldığında sürgünden kısa sürede dönmesi ve devlet hizmetinde istihdamında yeteneklerinin yanı sıra Sultan'ın, babası Stavraki'nin ölümünden sorumluluk hissetmesinin payı muhtemeldir.

İstefanaki Vogorides, bizzat kendi ifadesine göre Rum İsyanı sırasında Rusya'ya firar etme şansı varken kaderine razı olarak Osmanlı hizmetinde kalmayı tercih etmişti⁸⁶. Belki de Fenerlilerin devlet hizmetinden tasfiyeleri sürecinin Bulgar kökenli olduğu için kendisine yeni fırsatlar vereceğini ummaktaydı. Fakat İstefanaki Bey kendisi hakkında artan şikayetler sonucu Boğdan kaymakamlığından alınarak önce Silistre'ye oradan da İstanbul'a getirilmiştir. Osmanlı Devleti aleyhtarı davranışları nedeniyle⁸⁷ Kütahya'ya sürülmesine karar verilmiş, fakat daha sonra ailesinin ricası ile İznik'e sürgüne gönderilmiştir⁸⁸.

1828 yılının sonlarında İstefanaki Vogorides, Rusya ile devam eden savaşın sonlanması için başlatılan müzakerelerde tercümanlık yapması için sürgünden geri çağırılmış ve orduda görevlendirilmiştir⁸⁹. 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından sonra tazminat tutarının indirilmesi amacıyla St. Petersburg'a gönderilen Halil Rıfat Paşa maiyetindeki heyette tercüman olarak vazife aldı. Kendi ifadesine göre; bu tazminat meselesi yüzünden Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya verilmesi ve Tuna Nehri'nin her iki ülke arasında sınır kabul edilmesi gündeme geldiğinde bunun engellenmesi için gayret sarf

⁸⁵ BOA., **Cevdet Hariciye**, 2274, (21 Z 1237/8 Eylül 1822).

⁸⁶ Philliou, **a.g.e.**, s. 299-300.

⁸⁷ Orhan Koloğlu, **Miyop Çörçil Olayı**, Ankara 1986, s.78.

⁸⁸ BOA., **HAT.**, 40222, (B 1240/Şubat-Mart 1825).

⁸⁹ En son sürgünde olduğu yer Bursa gözükmetedir. Bkz. **The Sandusky Clarion**, 15 November 1828.

etmiştir⁹⁰. Dönüşünde hizmetlerinden dolayı bir nişanla taltif edildi⁹¹. Ardından Reisülküttap Mehmet Akif Efendi, daha sonra başına dert olacağını bilmediği İstefanaki'yi, Türkçe ve Fransızca dillerini iyi bildiği için Divân tercümanlarından Esrar Efendi ile birlikte Yunan sınırı meselesini çözmek üzere toplanan komisyonda tercüman olarak görevlendirdi⁹².

İstefanaki Vogorides'in sürgünden döndüğü yıl Nikolas Aristarki Mabeyn tercümanlığına getirilmişti⁹³. 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkar İskeleyi Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynayan Nikolas Aristarki⁹⁴, aynı yılın Ekim ayında fevkalade elçi sıfatıyla Rusya'ya gönderilen Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa maiyetinde birinci tercümanlık görevini üstlendi⁹⁵.

Bir Müslüman bürokratin bile ikbal basamaklarını tırmanmak için liyakatten başka farklı unsurlara ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde, Aristarki ve Vogorides'in 1830'larda başlayan yükselişlerini yalnızca dönemin siyasal gelişmelerine ve yeteneklerine bağlamak yanlış olur. Her iki isim de Sultan'ın güvenini kazanmasını bilmiş, emellerine ulaşmak için farklı devlet adamlarının intisabına girerek dönemin hizip çatışmalarına taraf olmuş ve yine farklı devletlerin çıkarlarının savunucusu olarak himayelerini görmüşlerdir. Doğal olarak bu durum ikisi arasında hem kişisel hem de Fener Patrikhanesi üzerinden toplumsal çekişmenin doğmasına zemin hazırlamıştır. Fakat bu çekişme Fenerlilerin eski güçlerine kavuşmasında ve Osmanlı bürokrasisine entegre olmalarında yararlı olacaktır.

Nikolas Aristarki, Mabeyn tercümanlığı, Büyük Logothetlik ve hatta gelecekte Osmanlı tahtına oturacak Abdülmecit ve Abdülaziz'in Fransızca hocalığı görevlerini

⁹⁰ Ahmed Cevdet, **Tezahir 1-12**, (Yay. Haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 83.

⁹¹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 448.

⁹² Koloğlu, **a.g.e.**, s. 78-79.

⁹³ Philliou, **a.g.e.**, s. 316.

⁹⁴ Pardoe, **a.g.e.**, s. 53.

⁹⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. IV-V**, s. 782.

üstlenmesine rağmen⁹⁶; İstefanaki Bey, II. Mahmut'un daha fazla teveccühüne mahzar olmuştur. Elçilerin huzura kabullerinde Reis Efendi ve Divân tercümanı ile birlikte hazır bulunuyor⁹⁷, Sultan'a siyasal danışmanlık yapıyordu⁹⁸.

II. Mahmut İstefanaki'ye güveninin bir belirtisi olarak "*el necatü fi's-sıdk*" (Kurtuluş Sadakattedir) yazılı bir levha hediye etmiştir. İstefanaki Bey sadakatının bir göstergesi olan bu levhayı daha sonra Musurus ailesinin oturacağı Boğaz'daki yalısının kapısına asmıştır⁹⁹. Hatta bir gün II. Mahmut, şehzadeleri Abdülmecit ve Abdülaziz ile birlikte Pertev Efendi'nin yalısına ziyarette bulunduğu sırada Boğaz'dan kayıkla geçen İstefanaki'yi çağırarak o gece maiyetinde bulunmasına izin vermiştir¹⁰⁰. Bu olayı önemli kılan şey böyle bir onura belki ilk kez bir Gayrimüslimin layık görülmesiydi.

İstefanaki Bey'in II. Mahmut'tan gördüğü iltifat ve ihsanlar bunlarla sınırlı kalmayacaktır. Yunan meselesinde gündeme gelen Sisam Adası'nın Osmanlı toprakları arasında kalması Londra Protokolü ile kabul edilmişti. Ancak adanın idaresinin Rum tebaasından bir kişiye verilmesi gerekiyordu. 1832 yılında Sultan'ın fermanı ile Sisam Beyliği'ne İstefanaki Vogorides atanmıştır¹⁰¹. Ayrıca Sultan'dan aldığı bir fermanla adada bulunma zorunluluğundan kurtularak Sisam Beyi'nin Eflak-Boğdan Voyvodaları ile eşit

⁹⁶ Philliou, **a.g.e.**, s. 316.

⁹⁷ Buna dair birkaç örnek için bkz. Takvim-i Vekayi, **Def'a 110**, 29 R 1251; Takvim-i Vekayi, **Def'a 113**, 5 Ca 1251.

⁹⁸ Sturdza, İstefanaki'nin II. Mahmut'un bağımsız Yunan Devleti'ni kabullenmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sturdza, **a.g.e.**, s. 448.

⁹⁹ Mehmed Salahaddin, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi**, İstanbul 1302, s.67; Sonradan Amerikan Kız Koleji olan yalının duvarındaki levha Harf İnkılâbının ardından oradan kaldırılarak yalının önündeki çeşme üzerine konulmuştur. Bkz. Ergin, **a.g.e.**, **C. I-II**, s. 70.

¹⁰⁰ Ali Rıza, Mehmed Galib, **Geçen Asırda Devlet Adamlarımız, C. I**, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 1977, s. 48

¹⁰¹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. II-III**, s. 664-665

statüde sayılmasını sağlar. Bu sayede Batıda torunları bile Prens unvanını kullanacaklardır¹⁰². Yalnız Sisamlı Rumlar 1834 yılı Temmuz’unda Kostaki Musurus’un adaya vekil olarak atanmasına kadar İstefanaki Vogorides’in beyliğini tanımak istemeyeceklerdir¹⁰³. Yaklaşık yirmi yıl bu görevde kalacak olan İstefanaki Bey adayı yalnızca bir kere ziyaret etti. Adayı idare etmek üzere atadığı vekillerin kötü yönetimi yüzünden isyanlar eksik olmayacak ve sonunda 1849 yılında çıkan isyanın ardından görevinden alınacaktır¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti’nin 1830’lu yıllarda gündemini meşgul edecek Mısır sorunundan dolayı dışa kapalılık siyaseti terk edilerek Batılı devletlerle yakınlaşma politikası izlenmeye başlanmıştı. Bu yakınlaşma çabaları İstanbul’da bulunan elçiliklerin önemini daha da arttırdı. Mısır sorunu özellikle İngiltere ve Rusya’yı karşı karşıya getirmişti. Bu devletlerin elçilikleri Babıali üzerindeki nüfuz mücadelelerini Vogorides ve Aristarki üzerinden yürütmüşlerdir. Rus çıkarlarını Aristarki temsil ederken, Vogorides İngilizler için çalışmıştır. Elbette her iki isim de birbirleriyle girdikleri iktidar mücadelesi ve güçlerini arttırmak için elçiliklerin himayesini alacaklardı.

1833 yılında Nikolas Aristarki, Fevkalade Elçi Ahmet Fevzi Paşa maiyetinde St. Petersburg’a gitmişti. Burada bir konvansiyon üzerinde uzlaşılması konusunda herkesten çok çaba gösterdi ve başarılı oldu¹⁰⁵. Elçi ve kendisinin Rusya başkentindeki müzakereler sırasında Çar’dan aldıkları rüşvet karşılığında önemli tavizler verdiklerine dair dedikodular

¹⁰² Fenerli aileler için aristokratik unvanlar büyük önem taşımaktadır. Vogorides’in rakibi Nikolas Aristarki prens unvanına sahip olamamışsa da oğlu Miltiyadi uzun uğraşlar sonucunda bu unvanı resmen kullanmak için bir ferman çıkartmayı başarır. Zarifi, **a.g.e.**, s.145-146.

¹⁰³ Kostaki Musurus adada bulunan 17 köyü tek tek dolaşarak Rum halkına kendisini kabul ettirmesini bilmiştir. Bkz. Philliou, **a.g.e.**, s. 310-311.

¹⁰⁴ William Miller, **The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927**, London 1966, s. 470.

¹⁰⁵ NA., FO., 78/356, 19 May 1839.

ayyuka çıktı¹⁰⁶. Rusya'nın ajanı olduğu iddiaları Nikolas Aristarki'nin peşini hayatı boyunca bırakmayacaktı¹⁰⁷.

İstefanaki Vogorides, daha 1809 yılında İngiltere ile yapılan Çanakkale Antlaşması'nda Osmanlı temsilcisi Vahid Efendi'nin tercümanlığını yapmış ve İngilizlerin büyük güvenini kazanmıştı¹⁰⁸. İngiliz elçisi Ponsonby'e göre, Sultan ve Babiali üzerinde büyük nüfuzu olan İstefanaki, voyvodalıklardan birine tayin edilme umutlarını kaybettikten sonra İngilizlere yakınlaşmıştır¹⁰⁹. İngilizlerle Vogorides arasındaki asıl yakınlaşma Stanford Canning'in 1832 yılında İstanbul'a gelişiyle başlamıştır. Rusya'nın etkinliğini kırmakla görevlendirilen Canning, Vogorides'in büyük yardımını gördü. İngiltere'ye Rum İsyanı sırasında takındığı tavır dolayısıyla kızgın olan Sultan'ı ikna etmek Vogorides'in göreviydi¹¹⁰. Nitekim, Canning hükûmetine görünüşte resmi toplantılarda yalnızca tercümanlık yapan Vogorides sayesinde Sultanı, vezirleri ve Serasker Paşa'yı etkisi altına almaya başladığını yazacaktır¹¹¹. Aynı şekilde 1832 yılında İstefanaki Vogorides'in Sisam Beyliği'ne getirilmesinde Akif Paşa ile Reşit Mehmet Paşa'yı ikna eden İngiliz elçisinin

¹⁰⁶ Georges Cioranescu, "Le Séjour a Constantinople Du Baron De La Rue", **L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France**, Publiées Par: Hâmit Batu et Jean-Louis Bacqué-Grammont, İstanbul-Paris 1986, s. 171-172.

¹⁰⁷ Rusya adına casusluk yaptığı iddiaları Aristarki ailesinden yalnızca Nikolas için rivayet edilmemekteydi. Kesin olarak ispatlanamamış olmakla birlikte kardeşi Miltiadi ve İngiliz elçisi Henry Bulwer ile ilişkisi olduğu bilinen onun eşi Eurydice için de aynı türden söylentiler dolaşmaktaydı. Bkz. Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 1.

¹⁰⁸ Sturdza, **a.g.e.**, s.448.

¹⁰⁹ NA., **FO.**, 78/223.

¹¹⁰ Stanley Lane Poole, **Lord Stanford Canning'in Türkiye Anıları**, (Çev. Can Yücel), İstanbul 1999, s.75.

¹¹¹ Charles Webster, **The Foreign Policy of Palmerston, Vol. II**, London 1951, s.266-267.

katkısı vardı¹¹². Canning'ın Londra'ya dönmesinden sonra da Vogorides-İngiliz elçiliği ilişkisi devam etti. Lord Ponsonby, Churchill hadisesinde hükümetinin desteği olmadan Babıali'yi alt etmesinde Vogorides'in büyük yardımını gördü¹¹³.

Rusya ve İngiltere arasındaki çekişme Babıali içerisindeki hizipleşmeleri etkilemiştir. Pertev Paşa, İngiliz yanlısı bir politika izlerken Akif Paşa Rusya taraftarıydı¹¹⁴. Doğal olarak Vogorides ile Aristarki de Osmanlı devlet adamlarıyla ilişkilerini ona göre şekillendirdiler. Akif'in gözden düşmesinden sonra Nikolas Aristarki, Hüsrev Paşa ile Ahmet Fevzi Paşa'nın desteğini almaya devam etti. İstefanaki Vogorides ise Pertev Paşa'nın yetiştirmesi Mustafa Reşit Paşa ile ittifak halindeydi¹¹⁵. İngilizlerin XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren etkin siyaseti ve Mustafa Reşit Paşa'nın yükselişi İstefanaki Vogorides'in gücünü Aristarki'ye kıyasla daha da arttırdı. Buna rağmen Mustafa Reşit Paşa Nikolas Aristarki'den de yararlanmasını bilmiştir. Özellikle 1840'larda İngiltere ile Fener Patrikhanesi arasındaki mücadelede Nikolas Aristarki'den faydalanmış, bu sayede o da Babıali üzerindeki etkinliğini koruyabilmiştir¹¹⁶.

¹¹² Philliou, **a.g.e.**, s. 244.

¹¹³ Bu hadiseye ve İstefanaki Vogorides'in rolüne dair bkz. Orhan Koloğlu, **Miyop Çörçil Olayı**, Ankara 1986.

¹¹⁴ İngiliz elçisi Ponsonby, Akif'in Pertev'le olan mücadelesinde Ruslardan destek aldığını ifade etmektedir. Bkz. NA., **FO.**, **78/252**, 31 March 1835.

¹¹⁵ Reşit Paşa'nın Fransızca öğrenmesinde İstefanaki'nin telkinlerinin etkisi var olduğu Reşit'in Paris sefareti sırasında ona yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Buradan aralarındaki ilişkinin Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ın ilanı ile parlamasından önceye dayandığını söylemek her halde yanlış olmaz. Bu mektuptan alıntı için bkz. Cavid Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", **Tanzimat 2**, İstanbul 1999, s.727-728.

¹¹⁶ Nikolas Aristarki'nin Mustafa Reşit Paşa sayesinde Patrikhane üzerinde tesirine ve dışişlerine dair meselelerde büyük etkisi olduğuna dair bkz. NA., **FO.**, **78/431**, 20 February 1841.

Politik arenadaki çekişme Fener cemaati ve Patrikhane'ye de taşınmıştı. Patrik seçilmek isteyen rahipler hem Osmanlı bürokratlarına dağıtılması gelenek haline gelen yüklü miktardaki paraların karşılanması için zengin bir finansmana hem de devletin nezdinde sözü geçer destekçilere ihtiyaç duymaktaydı¹¹⁷. Her iki vasa da sahip olan Aristarki ve Vogorides 1830-1850 yılları arasında Patrikhane'nin merkezi örgütünü tamamen hakimiyetleri altına aldılar¹¹⁸. Vogorides'in siyasi arenadaki üstünlüğüne rağmen Nikolas Aristarki Patrikhane'de daha etkin bir güce sahipti¹¹⁹. Bunun nedeni Vogorides'in, Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasında oynadığı rolden dolayı Rumların ve Patrikhane'nin tepkisini çekmesidir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra İstanbul'da yaşayan Bulgarlar sayılarının artmasından dolayı Ermeni, Katolik vb. cemaatler gibi kendilerine ait müstakil bir kilise kurulmasını talep eden dilekçeyi Babiâli'ye sunarlar. Bulgarların bu talebi Tanzimat'ın ruhuna uygun olsa bile kabul edilmesi imkânsızdı. Bu yüzden Bulgarların müstakil bir kilise kurmaları uygun görülmemişse de bir Papashane açmalarına ruhsat verildi. Bunun üzerine İstefanaki devreye girerek kendisine ait bir arsada bu Papashane'nin kurulmasına izin almayı başardı¹²⁰. Fener Patrikhanesi'nin yakınındaki bu arsada yapılan ve Metohi adı verilen Papashane 1850 yılında ibadete açılmıştır¹²¹. Böylece Bulgarların Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmalarının yolu açılmış ve Bulgar Eksarhanesi'nin kurulması için ilk fiili hareket gerçekleşmiş oldu.

Rum İsyanı'nın bitmesiyle bürokratik yapılanmada yer edinmeyi başaran Aristarki ve Vogorides II. Mahmut'tan sonra da, en azından 1850'lere kadar, güçlerini korudular. Hem Osmanlı zihniyet değişimini hem de Aristarki ve Vogorides'in toplumdaki konumlarını

¹¹⁷ Sonyel, **a.g.e.**, s. 93.

¹¹⁸ Fairey, **a.g.e.**, s. 72.

¹¹⁹ Philliou, **a.g.e.**, s. 326.

¹²⁰ BOA, **İ.MZ.**, **18**, (1265/1848-1849).

¹²¹ Türker, **a.g.e.**, s. 47.

anlamak için Sultan Abdülmecit'den gördükleri teveccühe değinmek yeterlidir. Nikolas Aristarki, Patrikhane'deki Büyük Logothetlik vazifesini korumaya devam etti. Sarayda düzenlenen bir törenle Nikolas'ın annesi Sophie'ya mücevherlerle süslü bir portesini verdi ve nişanla taltif etti¹²². Osmanlı tarihinde ilk defa bir kadına nişan verilmekteydi. Belki kişisel olarak çok fazla değeri olmayan bu olay politik açıdan Osmanlı Devleti'nde yaşanan zihniyet değişimini göstermesi açısından oldukça anlamlıydı.

Kutsal Yerler Sorunu'nun gündeme gelmesi Nikolas Aristarki'nin gözden düşmesindeki olaylar zincirinin başlangıcı olacaktı. 1853 yılında, Rusya'nın İstanbul Elçisi Prens Mençikof, Kudüs ve Rum Kilisesi hakkında bazı talepleri içeren bir notayı Babıali'ye vermişti. O sırada Sadaret makamında Mustafa Reşit Paşa'nın rakibi Damat Mehmet Ali Paşa bulunuyordu. Rakibini bertaraf etmek isteyen Mustafa Reşit Paşa, Sadaret makamına yeniden getirilmesi durumunda Rusya ile yaşanan krizi barışçıl yollarla çözeceği konusunda Nikolas Aristarki'yi ikna etti¹²³. Nikolas Aristarki'nin telkinleri sonucu, Prens Mençikof, Sultan ile yaptığı bir mülakatta Kudüs meselesinde dönemin Hariciye Nazırı Sadık Rıfat Paşa ile anlaşamadıklarını bu nedenle Mustafa Reşit Paşa'nın yeniden atanmasının memnuniyet verici olacağını ve bu sayede sorunların çözüleceğini bildirdi¹²⁴. İngiliz ve Rus elçilerinin baskıları sonucunda Abdülmecit, Damat Mehmet Ali Paşa'yı sadareten almış ve yerine Giritli Mustafa Naili Paşa'yı tayin etmişti. Mustafa Reşit Paşa ise Hariciye Nazırı olarak hükümete dahil oldu. İstedikini elde ederek Kutsal Yerler Sorunu'nun Rusya lehine

¹²² Sophie Aristarki'nin ölümünün ardından kızının nişanı kullanmasına izin verilmişti. Bkz. Cyrus Hamlin, **Among The Turks**, Newyork 1878, s. 371.

¹²³ NA., FO., 78/932, 15 May 1853.; Bir diğer rivayete göre, Rusya yanlısı olarak bilinen Nikolas Aristarki'yi Mustafa Reşit Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi için Prens Mençikof'u ikna etmesini İngiltere Elçisi Stanford Canning sağlamıştı. Bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, (Sadeleştiren: Enver Koray), Ankara 1985, s. 118.

¹²⁴ **The Times**, 10 June 1853.; Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C. I**, İstanbul 1969, s. 61.

sonuçlanmasını uman Prens Mençikof verdiği notanın sert bir dille reddedilmesinden dolayı elçilik çalışanlarıyla beraber İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı. O zamana kadar ne Mençikof ne de Aristarki İngilizlerle beraber hareket eden Mustafa Reşit Paşa'nın oyununa geldiklerini anlamamışlardı¹²⁵. Bu olayın ertesinde Aristarki Bey de İngiliz elçisinin ısrarıyla Viyana'ya sürüldü¹²⁶.

Kırım Savaşı'nın bitmesinden sonra İstanbul'a dönebilen Nikolas Aristarki artık eski konumunda değildi. Yine de 1864 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye üye seçildi¹²⁷. Bulgar Ortodoksları ile Patrikhane arasındaki uyuşmazlığa karışmasından dolayı Sultan'ın gözünden düştü ve Kahire'ye sürgün edildi¹²⁸. Burada Mısır valisinin tercümanlığını yapan Nikolas Aristarki 1866 yılında vefat etmiştir¹²⁹.

Babası gibi Abdülmecit de İstefanaki Vogorides'e büyük güven duymaktaydı. Söylentilere göre II. Mahmut, ölümünden önce yerine geçecek oğluna danışman olarak Hüsrev Paşa ve İstefanaki Vogorides'i tavsiye etmişti¹³⁰. Sisam Beyliği'ne atandığı fermanı yenilediği gibi kendisini Birinci Mecidiye nişanı ile onurlandırdı. Küçük kızı Marie ile Fotiyades Bey'in Arnavutköy'deki yalısında yapılan düğününe Sultan bizzat katıldı. Daha önce benzeri hiç görülmemiş olan bu olay uzun süre konuşulacaktı¹³¹.

Bu dönemde Batılı devletler ile yapılan ticari antlaşmaların müzakerelerinde görev aldı¹³². 1856 Islahat Fermanı'nın ardından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye üye olarak dört Gayrimüslim atanmıştı. Atananlar arasında Rum milleti adına İstefanaki Vogorides de

¹²⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, **a.g.e.**, s. 118-119.

¹²⁶ Sturdza, **a.g.e.**, s. 219.

¹²⁷ BOA., **A.MKT.MHM.**, 60/291, (23 Ş 1280/2 Şubat 1864).

¹²⁸ Augutinos, **a.g.e.**, s. 206.

¹²⁹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 219.

¹³⁰ Ergenç, **a.g.m.**, s. 70-71.

¹³¹ Zarifi, **a.g.e.**, s.144-145

¹³² Sturdza, **a.g.e.**, s.448.

bulunmaktaydı¹³³. Abdülmecit döneminde dış politika ile ilgili her türlü gelişmeyi takip eden İstefanaki'nin bir zamanlar Aleksandır Mavrokordato'nun üstlendiği söylenen “Katib-ül Esrar” görevini yaptığı bile söylenmekteydi¹³⁴.

Hamisi Mustafa Reşit Paşa'nın Babıali'deki eski gücünü kaybetmesi ve 1858 yılındaki vefatı onun da konumunu etkiledi. Zaten bir yıl sonra, 1 Ağustos 1858'de, kendisi de Arnavutköy'deki yalısında hayata gözlerini yumacaktı¹³⁵.

Ubucini, dönemin iki nüfuzlu Gayrimüslimi olan İstefanaki Vogorides ve Nicolas Aristarchi için şunları yazmaktadır:

“...bunlar bir reayanın sahip olabileceği bütün şan ve onurlara erişmişlerdi. Her işte parmakları vardı. Bütün bürolar adamlarıyla doluydu. Saray, Babıali ve paşa konaklarına giriş izinleri vardı. Sanki bütün Pera ve de hatta nazırlar bile, Rusya'nın gizli ajanları veya partizanları olduklarını bilmiyormuş gibi en gizli meseleleri onların önünde tartışıyorlardı¹³⁶.”

Bu sözler abartılı bile olsa Vogorides ve Aristarki Gayrimüslim olmalarına rağmen diplomasi alanında tecrübeli devlet adamlarının bulunamadığı dönemde bir boşluğu doldurduklarını unutmamak gerekir. Yaptıkları yalnızca kendi dönemleriyle sınırlı kalmamıştır. Tanzimat ile beraber yeniden şekillenen Osmanlı bürokrasisine Gayrimüslimlerin intisabı için öncü ve yardımcı oldular. Yalnızca kendi çocuklarını değil evlilik yoluyla ilişkilerini kuvvetlendirdikleri ve himayelerine aldıkları gençlerin de devlet hizmetine girmelerinde, makamlarını muhafaza etmelerinde ve bürokrasi içerisinde yükselmelerinde en önemli destekleriydi. İleride ayrıntılı şekilde değinileceği gibi kan bağı

¹³³ Davison, **a.g.e.**, s.97.

¹³⁴ Todorova, **a.g.m.**, s. 177; Sturdza, **a.g.e.**, s.448.

¹³⁵ Ölümünün ardından evinde bulunan özel evrakları dağıtıldı. Bu evrakların bir kısmı Atina'daki Ghennadion Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Sturdza, **a.g.e.**, s.448.

¹³⁶ F.H.A. Ubucini, **1855'de Türkiye, C. I**, (Çev. Ayda Düz), İstanbul 1977, s. 130-131.

ve evlilik yoluyla akrabası olan veya hamiliklerini yaptıkları isimler bürokrasinin, özellikle Hariciye Nezareti'nin, en üst basamaklarına tırmanabilmişlerdi. Artık nüfuzlarını kaybettikleri dönemde, Tanzimat reformları ve Osmanlıcılık fikri hamiliklerini üstlendikleri isimlerin makamlarını muhafaza etmeleri ve yükselmeleri için gerekli zemini oluşturmuştu.

1.3. Hariciye Nezareti'nin Kurulması ve Tanzimat Döneminde Gelişimi

II. Mahmut döneminde devletin merkez teşkilatında yapılan reformlar hiç kuşkusuz Osmanlı modernleşme tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu reformların amacı Batı karşısında gerileyen devleti yine Batı'daki devlet yapılanmasını taklit ederek yeniden canlandırmaktı. Ancak Babıâli çalışanlarının unvanlarını, memurlarının kıyafetlerini ve devlet dairelerinin şeklini bir günde değiştirmek modern bir devlet yapılanması için asla yeterli değildi. II. Mahmut döneminin çoğu zaman şekilci olan reformlarının asıl anlamı kimi zaman duraklasa bile geri dönüşü olmayan bir yolun başlangıcı olmasında saklıdır.

Daha önce değinildiği gibi, III. Selim döneminde Reisülküttaplığa bağlı odaların ıslahı ve ikamet elçiliklerinin kurulması gibi diplomasi alanında kapsamlı bir reform süreci başlatılmıştı. Fakat Kabakçı Mustafa İsyanı'yla III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından reform süreci askıya alınmıştı. IV. Mustafa'dan sonra sultan olan II. Mahmut'un saltanatının ilk günlerinden itibaren iç politikadaki en önemli hedefi merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak oldu. Fakat III. Selim'in başına gelenlerden ders alan Sultan II. Mahmut, devletin yapılanmasında kapsamlı değişikliklere girişmek için yeniçeriliğin ilgasını beklemek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte devletin kurumları içerisinde yeniliklere karşı bir direnç beklentisi II. Mahmut'un reformlar için tamamen pasifize olmuş bir politika izlediği anlamına gelmemelidir. Mesela, Avrupa'nın belli başkentlerindeki ikamet elçilikleri önemlerini kaybetmelerine rağmen maslahatgüzarlık düzeyinde dahi olsa 1821 yılına kadar

varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum en azından Sultan'ın Batı tarzı diplomasi usulünün benimsenmesi konusunda önyargılı olmadığını gösterir. Ayrıca ayanlara karşı yürütülen mücadele II. Mahmut'un otokratik merkezileşmeye yönelik girişimlerinin bir sonucudur.

II. Mahmut taşrada egemen olan ademi merkeziyetçi güçlerin direncini kırdıktan sonra merkezi otoritesini tehdit eden sadarete karşı mücadele başlatmıştır. Veziriazamlık makamı son 200 yıldır yönetim merkezini Saray'dan Babıali'ye kaydırarak yürütmenin gerçek başı haline gelmişti. Sultanı yeniden tek güç ve yetki merkezi yapmak isteyen II. Mahmut, sadrazama karşı bir denge unsuru oluşturmak ve aynı zamanda Hariciye Nezareti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan, iki ana eksenle yeniliklere girişmiştir. İlk adım olarak geleneksel kâtipler sınıfını modern anlamda sivil bürokrasiye dönüştürmeye çalışmıştır¹³⁷. Örneğin Hicri 1248 (1832-1833) senesinde yapılan bir düzenleme ile mülkiye memurları için dört sınıf rütbe ihdas edilmişti¹³⁸. Oluşturulan rütbeler daha öncesinden farklı olarak zata ait olmayıp makama mahsustular.

İkinci aşamada ise sadaretin yetkisi yeni müesseseler kurularak azaltılmak istenmiştir¹³⁹. Bu kapsamda hem Batı tarzı nezaretler kurulmuş hem de Meclis-i Hâss-ı Vükela ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye gibi oluşturulan meclislerle sadaret makamının yetkisi azaltılmak istenmiştir. Daha önceki dönemde veziriazamın gölgesinde kalan Reisülküttaplık makamının Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi de sadaretin dış politikadaki etkinliğinin ortadan kaldırma çabasının bir yansımasıdır. Yeni nezaretler ve

¹³⁷ Gül Akyılmaz, "Reis-ül Küttablık Müessesinin Önem Kazanmasına Yol Açan Gelişmeler ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Doğuşu", **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 4-8 Ekim 1999, C. III, I. Kısım**, Ankara 2002, s. 308.

¹³⁸ Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 100.

¹³⁹ Akyılmaz, **a.g.m.**, s. 308.

meclislerin kurulmasıyla eski önemini yitiren sadaret makamı başvekâlete dönüştürülerek sembolik hale getirildi¹⁴⁰.

Her ne kadar yaptığı bu düzenlemeler II. Mahmut'un otoritesini pekiştirmesine yardım etmişse de onun saltanatının ardından ortaya çıkmasına zemin hazırladığı yeni bürokratik sınıf Babıali'nin hakim unsuru olmuştur. Bunun ilk işareti II. Mahmut'un ölümü ve Abdülmecit'in cülûsunun ertesi günü Hüsrev Paşa'nın zorla Rauf Paşa'dan sultanın mührünü alarak kendini sadrazam ilan ettirmesinde görülmüştür. Bu değişiklikle başvekaletlik ilga edilerek yeniden sadarete dönüştürüldü. Yine de sadrazamın konumu eskisinden farklıydı. Artık başlıca görevi hükümet üyeleri arasında koordinasyonu sağlamak ve nezaret etmekti¹⁴¹.

1821 Rum İsyanı ile başlayan ve 1832'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın baş kaldırısı ile devam eden siyasi süreç uzman ve dil bilen bir hariciyeci kadrosunun bulunmayışından dolayı Osmanlı diplomasisi açısından oldukça sıkıntılı bir dönemdi. Bu zaman diliminde yaşanan siyasi gelişmeler diplomasi alanında modern anlamda yapısal değişikliklere yol açmıştır. Tercüme Odası'nın kuruluşu bu değişikliklerin başlangıcı olmuşsa da yaklaşık on yıl boyunca daha fazla bir gelişme gözlemlenmemiştir. Fakat Mavroyani'nin Viyana'ya ikinci kez maslahatgüzar atanmasıyla ikamet elçiliklerinin yeniden tesisine başlandığı 1832 yılı diplomaside değişimin ivme kazandığının göstergesidir.

İşte bu sürecin devamı ve en önemli ayaklarından birisi olan Umûr-ı Hariciye Nezaretî'nin kurulduğu II. Mahmut'un 11 Mart 1836 tarihindeki hattı hümayûnu ile ilan ediliyordu¹⁴². Bu hattı hümayûn aynı zamanda kethüdalık kurumunun Umûr-ı Mülkiye

¹⁴⁰ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹⁴¹ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁴² Bu hattı Hümayûn için bkz. BOA., **HAT**, **36324**, (1251/1835-1836). Dönemin İngiltere Elçisi Ponsonby hükûmetine reis efendi ve kethüdaya müşirlik rütbesi verildiğini bildirirken serasker paşanın rütbesinin sadrazam ve şeyhülislamla eşit seviyeye çıkarıldığını duyurur.

Nazırlığı'na dönüştürüldüğünü bildirmektedir. Her iki nezaretin başındakiler için “*merâtib-i seyfiyye olan paşa lafzı*” kullanılmayacak ancak müşirlik ve vezaret rütbesine sahip olacaklardı¹⁴³. Hariciye ve Umur-ı Mülkiye'den sonra Divân-ı Deâvî ile Maliye nezaretleri kuruldu. Ardı ardına yeni nezaretlerin oluşturulması ve eskilerinde düzenlemeler yapılması Avrupa tarzında yeni kabineler oluşturma çabalarının bir yansımasıydı¹⁴⁴.

Hariciye Nezareti'nin kurulduğunu ilan eden hattı hümayûnda gerekçelerinden bahsedilmemektedir. Yalnızca Reisülküttaplık kurumunun genişleyen iş hacminden dolayı böyle bir değişikliğe gidildiğine değinilmektedir. Hiç kuşkusuz bu değişimin temelinde artık Batı modelinde bir diplomasi mekanizmasının kurulması gerekliliğinin anlaşıldığı olgusu bulunmaktadır¹⁴⁵.

Reisülküttaplığın ilga edilmesiyle bu görevi yürüten Mehmet Akif Efendi ilk Hariciye Nazırı unvanını elde etti. Hariciye Nezareti'ne Mühimme, Rûûs ve Tuğrakeş odaları gibi eski etkinliğini yitiren ve dışişleriyle ilgisi ilk anda anlaşılmayan klasik ofisler

Bu durum II. Mahmut'un kurumlar arasındaki dengeyi sadrazam aleyhine bozma çabalarının bir sonucudur. Bkz. NA., **FO.**, **78/273**, 14 March 1836.

¹⁴³ Bu uygulamanın çok sürdüğü söylenemez. Nitekim yaklaşık dört ay sonra Akif Efendi'nin yerine Hariciye Nazırı tayin edilen Hulusi Paşa'nın “Paşa” unvanına sahip olmasından dolayı Umur-ı Mülkiye Nazırı Pertev Efendi'ye de aynı unvan tevcih edilmiştir. Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. IV-V**, Çev. Yücel Demirel, s. 880-881.

¹⁴⁴ Davison, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁴⁵ İsmail Soysal, “Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999, s. 72.

bağlıydı¹⁴⁶. Buradan da anlaşılacağı üzere 1836 yılında Hariciye Nezareti resmen kurulmuş olmasına rağmen bu değişiklik kurumsal yapıya yansımamıştır¹⁴⁷.

Hariciye Nezareti'nin dönüşümünü tamamlaması tedrici olacaktır. Nitekim 23 Kasım 1836 tarihinde Hariciye nazırına yardımcı olmak için müsteşarlık makamı kurulmuştur¹⁴⁸. Ayrıca, kurumsallaşma adına önemli bir gelişme olarak, Dahiliye ve Hariciye nazırlarına Babıali'den ayrı fakat yakın mesafede yeni konaklar tahsis edildi. Hariciye nazırı yalnızca bulunması gerekli olan zamanlarda Babıali'ye gidecekti. Nezaretin işleri maiyetindeki kâtiplerle beraber kendisine tahsis edilen konağında yürütülecekti. Sürekli Babıali'de ikamet edecek olan Hariciye müsteşarı sultan ve sadrazamlık makamı ile nezaret arasındaki iletişimi sağlamakla görevliydi¹⁴⁹. Bununla beraber, 1842 yılının başlarında, Hariciye müsteşarı Âlî Efendi'nin Londra sefaretine tayin edilmesinden sonra Hariciye Nezareti'nin Sadaret Müsteşarlığı'ndan daha üst düzey bir makam olduğu ve zaten sultan huzurunda yapılan toplantılarda Hariciye nazırının da hazır bulunduğu gerekçeleriyle lüzumsuz hale geldiği düşünülen Hariciye Müsteşarlığı lağvedildi¹⁵⁰. Aradan birkaç sene geçtikten sonra Âlî Efendi, hem beylikçi hem de müsteşar olarak yeniden atanmıştı. Ancak kısa bir müddet sonra müsteşarlık yeniden lağvedildi¹⁵¹.

¹⁴⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. I**, s. 279.

¹⁴⁷ Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmut II", **International Journal of Middle East Studies, Vol. 3, No. 4**, October 1972, s. 408; Hamit Ersoy, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", **Osmanlı, C. VI**, s. 268.

¹⁴⁸ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁴⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. IV-V**, s. 971-972.

¹⁵⁰ Takvim-i Vekayi, **Def'a 237**, 26 Za 1257; Hayreddin Bey, "**Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiyye**" **Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa**, (Yay. Haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2008, s. 31.

¹⁵¹ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 88.

Osmanlı Devleti'nin ikamet elçiliklerinin yeniden faaliyete geçirmesi evrak yoğunluğunu arttırdığı için 1838 yılı başlarında Hariciye Nezareti'nin yapısında değişikliklere gidildi. Değişimin öncüsü Mustafa Reşit'den başkası değildi. Hariciye Nazırı Hulusi Paşa'nın vefatı üzerine onun yerine o sırada Londra elçiliği hizmetini yürüten Mustafa Reşit tayin edilmişti. Müsteşarlığa Paris Sefiri Nuri Efendi, Beylikçiliğe ise Sarım Efendi getirilmişti¹⁵². Fakat Hariciye Nezareti'nin kadrosundaki değişiklik bununla sınırlı kalmadı. İki ay içerisinde neredeyse tüm önemli mevkilere adamlarını getirtmişti¹⁵³.

Kadrolarda yapılan kapsamlı değişiklikten sonra nezaretin yapısında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Reşit Paşa, Âmedi Odası'nın yeniden düzene sokulmasına dair bir arıza hazırlamış ve Sultan'a takdim etmiştir. Sunulan arizada Âmedi Odası'nın sadrazam yazıları, sefarethanelerle yapılan yazışmalar, dışişleriyle ilgili evrak, resmi evrakların kopyalanması gibi birbiriyle bağlantılı olmayan konularda iş gördüğünü fakat bu durumun Âmedi Efendi ne kadar gayret etse de karışıklığa neden olduğu belirtilmektedir. Karışıklığın giderilmesi için Avrupa devletlerinde olduğu gibi harici ve dahili işlerin birbirinden ayrılması uygun olurdu. Bu sebepten dolayı Âmedi Odası içerisinde Maruzat-ı Dahiliye ve Maruzat-ı Hariciye adıyla iki yeni kalemin kurulması ve bunların başına atanacak memurlar maiyetinde dört beş katibin istihdamı istenmekteydi. Ayrıca dahili işlerdeki yazışmaların Sadaret Mektupçuluğu'ndan alınarak Dahiliye Mektupçusu adıyla kurulacak olan yeni kalem tarafından yürütülmesi, bu kalemle beraber sefarethanelerle yapılan yazışmaları yapmak ve kayıtlarını tutmak için ise Hariciye Nezareti'ne bağlı Hariciye Mektupçusu namıyla da yeni bir kalemin ihdası talep edilmekteydi. Hariciye Mektupçusu maiyetinde yedi sekiz kâtip istihdam edilerek Âmedi Dairesi'nin iş yoğunluğu da azalmış olacaktı. Divân-ı Hümâyûn

¹⁵² NA., **FO.**, **78/303**, 14 June 1837.

¹⁵³ Sarım Efendi Londra'ya, Sadık Rıfat Viyana'ya elçi tayin edilmiştir. Amedi Odası'nın başına Şekib Efendi, Mektubcu Odası'na Mehmet Efendi, Hariciye kâtipliğine ise Mahir Bey getirilmiştir. NA., **FO.**, **78/304**, 29 August 1837; NA., **FO.**, **78/305**, 27 September 1837.

kâtipleri de dahili ve harici olarak ikiye ayrılmalı ve başlarına Evâmir-i Dahiliye ve Evâmir-i Hariciye adında iki müdür atanmalıydı. Arizada dile getirilen talepler Sultan tarafından da yerinde bulunarak Mustafa Reşit Paşa'nın Dahiliye Nazırı Akif Paşa'yla beraber gerekli düzenlemeleri yapmasına izin verildi¹⁵⁴.

Böylece Hariciye Nezareti kurulmadan önce reisülküttabın idaresinde faaliyet gösteren Âmedi Odası'nda Maruzat-ı Dahiliye ve Maruzat-ı Hariciye adıyla olmak üzere iki şubeye ayrıldı. Âmedci Şekib Efendi Maruzat-ı Dahiliye ve önceden Takvimhane nazırlığı yapmış olan Mahir Efendi Maruzat-ı Hariciye katibi olarak tayin edildiler. Divân-ı Hümâyûn kâtipleri de dahili ve harici olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu kâtiplere nişanlar verilmiştir¹⁵⁵.

Bu dönemde gelişme gösteren Hariciye kalemlerinden biri de Babıali Tercüme Odası olmuştur. Başlangıçta bir tercümanın maiyetinde çalışan birkaç genç kâtipten ibaret olan bu daire 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı bürokrasisi içerisinde en fazla itibar gören kurumlardan biri haline geldi. Burada işe başlayan memurlar diplomasinin inceliklerini öğrenerek Osmanlı'nın uluslararası devlet sisteminin bir parçası haline gelmesine katkı sağladılar. Böylece Tanzimat öncesinde bürokrasi içinde yükselmek isteyen hırslı genç Müslümanlar için cazibe merkezi Âmedî ve Defterdar Mektubî Kalemleri iken onun yerini Tercüme Odası aldı¹⁵⁶. Oda personelinin daha rahat koşullarda çalışması için yüklü miktarda masraf yapıldı¹⁵⁷. 1841 yılına gelindiğinde Tercüme Odası'nın Divân tercümanı, yardımcısı,

¹⁵⁴ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara 1985, s. 107-110.

¹⁵⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. IV-V**, s. 922.

¹⁵⁶ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. VI**, s. 1031.; Bernard A. Lalor, "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesman From the Lale Devri Until the Tanzimat", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 1972, s. 99.; Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul 1998, s. 233.

¹⁵⁷ Balcı, **a.g.t.**, s. 100.

sınıf-ı evveliden beş kişi, sınıf-ı sâniiden beş kişi, 17 kâtip ve bir muallim olmak üzere toplam 30 çalışanı bulunmaktaydı¹⁵⁸.

Yine bu dönemde Hariciye Nezareti bünyesinde Hariciye teşrifatçısı adıyla yeni bir makam ihdas edilmiştir. 1847 yılının başlarında oluşturulan bu makamın görevi İstanbul'daki sefir ve diğer diplomatik görevliler ile ziyaret için gelecek olan yabancı devlet erkânıyla maiyetlerinin ağırlanması, düzenlenecek resmi karşılama ve kabul törenlerinin organizasyonu ile ilgilenmektir. İlk Hariciye teşrifatçılığına Kamil Bey getirilmiş ve uzun yıllar bu makamda kalmıştır¹⁵⁹.

Hariciye Nezareti'nin kurulmasından beri geçen ilk yirmi yılda Gayrimüslimler sadece Babıali Tercüme Odası'nda istihdam edilmişlerdi. Fakat 1856 yılında kurulan Tahrirat-ı Ecnebiye ve onu takip edecek yeni kalemlerde Gayrimüslimler de yer bulabilmişlerdir. Konunun bütünlüğünü bozmamak adına bu kalemlere bir sonraki bölümde değinilmekle birlikte Mektûbî-i Hariciye Kalemi'nden başlanılmak üzere 1868 yılından itibaren Hariciye Nezareti'nin genelinde yeni düzenlemelere girişilmiştir¹⁶⁰.

Yeni düzenlemelerden Hariciye Nezareti'nin kurumsallaşmasını tamamlama sürecinde reisülküttaplıktan kalan Divân-ı Hümâyûn'a bağlı kalemler de etkilenmiştir. Hariciye Nezareti'ne bağlı olma sebebi pek de anlaşılamayan bu kalemlerin 1872 yılında yapılan düzenlemeyle görevleri tekrar tanımlanmış ve Mezâhîb Odası adıyla yeni bir kalem eklenmiştir¹⁶¹. Nihayet 1880'lerin başında Divân-ı Hümâyûn kalemleri Sadaret makamına

¹⁵⁸ Findley, **a.g.m.**, s. 404.

¹⁵⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, C. VI-VIII, s. 1238.

¹⁶⁰ Bir yıl önce Mektûbî-i Hariciye Odası'nda yapıldığı gibi Hariciye Nezareti'ne bağlı kalemlerin Babıali Tercüme Odası'ndan başlanarak tedricen yeniden düzenleneceğine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, 14177, (4 Ca 1286/12.08.1869).

¹⁶¹ Karakoç Sarkis, **Külliyât-ı Kavânîn**, 4299, 18 Ca 1289.

bağlanmasıyla¹⁶² Hariciye Nezareti eski reisülküttaplık kurumunda olduğu gibi dışişleri dışındaki vazifeleri yüzünden tam anlamıyla modern anlamda bir bakanlığa dönüşmesini engelleyen dualist yapısından kurtulmuş oldu.

Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla diplomasiin ön plana çıktığı yeni bir yönetim anlayışı benimsenmiş oluyordu. 1839 yılında Mehmet Ali Paşa'nın ordusu karşısında Nizip'te yaşanan bozguna rağmen İngiltere, Fransa ve hatta Rusya'nın gerek askeri gerekse siyasi açıdan Osmanlı Devleti ile ittifaka gitmesiyle asi valinin dizgine getirilmesi yaşanan değişimin bir meyvesiydi. Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Âlî ve Fuat gibi Tanzimat bürokratları askeri sahadaki başarılar ile değil diplomasiyi kullanarak Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesinde muvaffak olacaklardı. Rusya karşısında Kırım Savaşı'nda elde edilen zafer bile Tanzimat devlet adamlarının İngiltere ve Fransa ile sağladıkları ittifakın bir neticesidir¹⁶³. Bununla birlikte Tanzimat döneminde izlenen dış politikanın Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale yolunu açtığı da bir gerçektir.

Hariciye Nezareti yalnızca yeni bir yönetim anlayışı getirmemişti. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar geçen sürede ülkenin idaresini güçlü bir merkezi sistemle Babıalî'nin ele aldığını söylemek ne kadar doğruysa Babıalî içerisinde de Hariciye Nezareti'nin reformları yapan kurum olduğunu söylemek de o kadar yanlış olmaz. Bu sebeple Hariciye Nezareti dışişlerinin yanı sıra içişleriyle de uğraşmıştır. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa ve Fuat Paşa'nın ölümünden sonra Âlî Paşa gibi güçlü sadrazamlar Hariciye Nezareti'nin kontrolünü bırakmamışlardır.

Karşılaşılan tüm sorunlara rağmen Hariciye Nezareti'nin modernleşmesinde Batılı olmayan diğer devletlerle kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin hem daha erken davrandığı

¹⁶² Findley, **a.g.e.**, s. 206-207.

¹⁶³ Kemal Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999, s. 43.

hem de daha fazla mesafe aldığı görülür. Dışa kapalılık siyasetini en sert şekilde uygulayan Çin’de Batılı devletler ilk ikamet elçiliklerini ancak 1847’de başlayan Afyon savaşlarından ardından 1860 yılında imzalanan Pekin Konvansiyonu’ndan sonra kurabilmişlerdir. Çin’in modern anlamdaki dışişleri Tsung Yamen’in kurulması ise 1861’de gerçekleşmiştir¹⁶⁴. Tsung Yamen bürokratları tutucu bir çevre ile karşılaştıkları için mesafe almaları daha çetin mücadeleler sonucu olmuştur. Osmanlı’da olduğu gibi Çin için de diplomasiden anlayan liyakatli personel bulunmasında zorluk yaşanmıştır. Bu yüzden Batı’ya Çin adına giden ilk temsilci Çin sarayına tayin edilmiş Amerikan elçisiydi¹⁶⁵.

250 yıl boyunca kapalı bir siyaset izleyen Japonya’nın Batı ile tanışması 1854 yılında karasularında Amerikan donanmasının demirlemesiyle başlamıştır¹⁶⁶. Bu sırada Japonya iç savaşla meşguldü. Japon dışişlerinin modernleşme tarihini ise 1868 olarak kabul edebiliriz. Ancak hem Osmanlı’da hem de Çin’de olduğu gibi burada da kalifiye eleman sıkıntısı çekilmiştir. Bu yüzden dışişlerinde yabancı danışmanlardan faydalanma yoluna gidilmiştir¹⁶⁷.

Görüldüğü üzere her üç ülkenin de diplomasi tarihlerinin modernleşme süreçleri benzerlik taşır. İlgili kurumlar iç karışıklıklar ve dış baskılar sonucu ortaya çıkmıştı. Fakat Osmanlı Devleti’nin Batı’ya olan yakınlığı diplomasi ve modernleşme alanında dönüşümün daha erken bir dönemde başladığını gösterir. Çin ve Japonya’daki ilk daimi temsilcilikler XIX. yüzyılın başlangıcında kurulmuşken Osmanlı Devleti’nde İstanbul’un fethinden bu

¹⁶⁴ Immanuel C. Y. Hsü, “The Development of the Foreign Office in the Ch’ing Period”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 122.

¹⁶⁵ Selim Deringil, “II. Mahmut’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989**, İstanbul 1990, s. 67.

¹⁶⁶ Deringil, **a.g.m.**, s. 67.

¹⁶⁷ Ian Nish, “Japan, The Foreign Ministry”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 328-329.

yana Avrupa devletlerinin elçileri görev yapmaktaydı¹⁶⁸. Diplomaside yaşanan dönüşümün dikkate değer olduğunu kaydetmekle beraber bu yakınlığın devletin sonunu getiren unsurlardan biri olduğunu unutmamak gerekir.

1.4. Hariciye Nezareti'nin Merkezi Kalemlerinde Gayrimüslim Memurlar

1.4.1. Babıali Tercüme Odası

1836 yılında Hariciye Nezareti kurulduğunda Reisülküttaplıktan arta kalma Divân-ı Hümâyûn kalemleri buraya bağlandığı gibi yeni kalemler de tesis edilmişti. Fakat Divân-ı Hümâyûn kalemleri ve Hariciye Nezareti'nin kurulmasından sonra oluşturulan Mektûbî-i Hariciye daha çok Findley'in geleneksel olarak nitelediği memur tiplerinin istihdam alanı olarak kalmışlardır. Yine bu kalemlerde modern nitelikli Müslüman memurların görev aldıklarına rastlanmaktaysa da Gayrimüslim memurlara kapalıydılar¹⁶⁹. Zira bu kalemlerin üstlendikleri görev bakımından Gayrimüslim memurların belirleyici vasfı olan yabancı dil bilmeyi çok fazla gerektirmemekteydi.

Hariciye Nezareti'nin kuruluşundan 1850'li yıllara kadar geçen süreç içerisinde merkez teşkilatlanmasında Fransızca bilmeyi gerektiren yegâne kalem Babıali Tercüme Odası idi. Bundan dolayı Gayrimüslim memurların istihdam edildikleri tek yer burası olmuştur. Bilindiği gibi Babıali Tercüme Odası'nın kuruluş gayelerinden birisi daha öncesinde Fenerliler tarafından üstlenilen tercüman ihtiyacını yetiştirecek olan Müslüman

¹⁶⁸ J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", **Belleken, C. XXV**, s. 460.

¹⁶⁹ Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982, s. 353.

memurlarla karşılamaktı. Fakat dil bilen Müslüman memur bulmakta yaşanan zorluklar ve diplomasi alanında iş yoğunluğunun artmasından dolayı daha fazla personele ihtiyaç duyulması Tercüme Odası'nda Gayrimüslim memurların da yer edinmesine olanak sağladı. Yine de 1840'lı yılların sonlarına kadar burada istihdam edilen Gayrimüslim sayısı 10-15 kişiyi geçmeyecektir. Sonraki süreçte ise farklı nedenlerle devlet kurumlarında Gayrimüslimlerin daha fazla yer edinmesinin sağlanması Tercüme Odası'nın istihdam edilen personel yapısını da etkileyecekti.

Daha önce değindiğimiz gibi Yahya Naci Efendi'nin Divân tercümanlığına getirildiği sırada Stavrakı Aristarki tercüme işlerine yardım amacıyla burada istihdam edilmişti. Aristarki'nin Bolu'ya sürgün edilmesinden sonra onun bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla Katolik Ermenilerinden Zenop Efendi görevlendirilmiştir. Zenop Efendi'nin babası Manisar Efendi¹⁷⁰, 1791 yılından beri Darphane-i Amire sarrafı ve ustabaşısı olarak görev yapıyordu. Zenop Efendi'nin devlet hizmetindeki ilk görevi ise Mühendishâne tercümanlığıydı. Bu okulun kuruluş nizamnamesinde görevliler arasında zikredilen tercümanın vazifesi yabancı dilde bulunan fen kitaplarını çevirmek ve talebelere Fransızca öğretmek olarak belirtilmiştir¹⁷¹. On yıldan uzun süre İtalya'da kalmış¹⁷², burada mühendislik eğitimi almış olan Zenop Efendi “*lisana aşina*” ve “*ba'zı hendese eşkâline*

¹⁷⁰ Kemal Beydilli, Zenop Efendi'nin Findley'in ileri sürdüğü gibi kaynaklarda “Manas-Minas-Menase” şeklinde geçen aileye mensup olmadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını ise Y. Çark'ın eserinin Zenop ve babası ile ilgili bölümlerinde bu aileye mensubiyetlerinden bahsetmemesine dayandırmaktadır. Bkz. Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995, s. 313.

¹⁷¹ Çağatay Uluçay, Enver Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, İstanbul 1957, s. 93.

¹⁷² İngiliz elçisi Strangford Canning Hristiyanlık teolojisi üzerine eğitim aldığını belirttiği Zenop Efendi'nin birkaç dili konuşup yazabilen kusursuz bir insan olarak nitelendirmektedir. Bkz. Findley, **a.g.m.**, s. 401.

dahi vukûf ve intisâbı” olduğu için 1802 yılında 50 kuruş maaş ile Mühendishâne tercümanlığına tayin edildi¹⁷³.

Zenop Efendi, Divân tercümanı himayesinde görevlendirildiği sırada Mühendishâne’deki tercümanlık vazifesi de devam etmekteydi. Ancak Zenop Efendi’nin iki işi birlikte yürütememesi ve Yahya Efendi’nin her ne kadar “*lisana aşına*” olmasına rağmen “*mehareti kemalde*” olmadığı için maiyetine bir yardımcı atanması zorunlu hale geldi¹⁷⁴. Öte yandan Yahya Efendi’ye yardım eden Zenop Efendi’nin de Türkçesi kıt olduğu için Humbarahane Nazırı Mehmet Sadık Efendi tarafından Zenop’un görevinde kalması ve Yahya Efendi maiyetine İshak Efendi’nin tayin edilmesi önerilmişti. Bunun üzerine Sultan II. Mahmut, İshak Efendi’nin birkaç kez tecrübe edilerek Zenop Efendi’den üstün olduğu anlaşılırsa Zenop’un Mühendishâne’de bırakılarak İshak Efendi’nin Divân tercümanının hizmetinde istihdamını emretmiştir¹⁷⁵. Fakat ortaya çıkan sonuç Mehmet Sadık Efendi’nin isteği doğrultusunda olmamıştır. Mühendishâne’ye İshak Efendi tayin edilirken Zenop’un Yahya Efendi maiyetinde istihdam edildiği görülür. Bu vazife için Zenop Efendi’ye Darphane-i Amire iane akçesinden aylık 500 kuruş maaş bağlandı¹⁷⁶.

Zenop Efendi’nin asıl görevi diğer kalemlerden seçilecek istidatlı genç kâtiplere Lisan Odası’nda Fransızca dersi vermektir. Burada ilerleme kaydeden kâtipler Tercüme Odası’nda istihdam edileceklerdi. Fakat Lisan Odası’nın kuruluşunun üzerinden yaklaşık altı sene geçmesine rağmen burada hocalık yapan Zenop Efendi’nin kendisinden ders alan talebeler çok fazla ilerleme kaydedememişlerdi. Aynı zamanda Tophane-i Amire’de

¹⁷³ Beydilli, **a.g.e.**, s. 312-313.

¹⁷⁴ Yahya Efendi’nin tercüme işlerinde zorlandığı, nazari ilimlerdeki bilgisine rağmen Fransızca’sının yetersiz olduğu İngiliz elçisi Stanford tarafından da vurgulanmıştır. Bkz. Findley, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁷⁵ BOA., **HAT**, 16749, tsz.; Beydilli, **a.g.e.**, s. 317-318.

¹⁷⁶ BOA. **C.HR.**, 6033, (Gurre Ra 1239/Kasım 1823).

Fransızca dersleri verilmeye başlandığı için lüzumu kalmadığı gerekçesiyle Lisan Odası'nın da kapatılması isteniyordu. Zenop Efendi, “*Katolik zümresinden ve bazı zevâta göre bedhah gürûhundan*” olduğu için Babıali'ye gelip gitmesi uygun görülmemiş ve azledilerek birkaç Katolik ile beraber İstanbul'dan sürgün edilmiştir¹⁷⁷.

Burada hemen belirtmek gerekir ki bazı kaynaklarda Tercüme Odası'nda bir yandan Müslüman kâtiplere Fransızca öğretilirken diğer yandan Rumların boş bıraktığı kadroların isim zikredilmeksizin kısmen Yahudi ve özellikle Ermeniler ile doldurulduğuna dair bilgi verilmektedir¹⁷⁸. Halbuki kısa bir dönem için görevlendirilen Zenop Efendi dışında uzun bir süre ne Ermeni ne de Yahudi tebaadan görevlendirme yapılmamıştır. Tersine Rumlardan İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki gibi bazı kişiler geçici ya da gayri resmi görevlendirmelerle Osmanlı diplomasisinde kullanıldıkları gibi 1832 yılında yeniden kurulan ikamet elçiliklerinde Fenerli Rumlar, Ermenilerden daha fazla tercih edilmişlerdir. Bu süreçte Hariciye Nezareti merkez teşkilatlarındaki dil bilen personel ihtiyacını daha ziyade Babıali Tercüme Odası'ndan yetişecek kâtiplerle karşılamaya çalışacağı gibi Levanten veya Avrupa kökenli birkaç Gayrimüslimin istihdam edildiği görülür.

Zenop Efendi'den sonra Lisan Odası kapatılmıştır. Fakat 1866 yılında amacı Hariciye Nezareti'ne memur yetiştirmek olan Lisan Mektebi adıyla yeni bir okul faaliyete geçecekti¹⁷⁹. Zaten 1833 yılında Mehmet Tecelli Efendi'nin Divân Tercümanlığı'na getirilmesinden sonra Babıali Tercüme Odası'nda Lisan muallimleri aracılığıyla Fransızca

¹⁷⁷ BOA., HH, 24621, tsz.

¹⁷⁸ Örneğin bkz. Ergin, a.g.e., C. I-II, s. 639.

¹⁷⁹ Lisan Mektebi hakkında bkz. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVII, S. 44, Ankara 2008, s. 77-98.

dersleri verilmeye başlanmıştır¹⁸⁰. Bu dönemde Fransızca derslerini Lisan muallimliğine getirilen George Sardou adında bir Fransız vermekteydi¹⁸¹.

George Sardou'dan sonra Lisan muallimliğini Mösyö Sarafin adlı bir başka Gayrimüslim üstlenmiştir. Sarafin'in işe giriş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1837 yılında görevinin başındadır¹⁸². Aynı yıl içerisinde, Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshası Le Moniteur Ottoman'ı çıkarma işi Babıali Tercüme Odası'na verilmiş ve bu vazife için 2000 kuruş ayrılarak Lisan muallimi olarak odada istihdam edilen Sarafin Efendi görevlendirilmiştir¹⁸³. Bir süre sonra Le Moniteur'u çıkarması için verilen paranın kesilmesi üzerine yalnızca Fransızca nüshayı çıkarmakla sorumlu olacak bir kişinin bulunması gündeme gelmişse de bunun daha fazla masrafa neden olacağı gerekçesiyle Sarafin'in maaşına 500 kuruş zam yapılarak görevine devam etmesi kararlaştırıldı¹⁸⁴. Muallimlik

¹⁸⁰ Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006., s. 103.

¹⁸¹ Mahmut Kemal İnal, Âlî Efendi'nin ilk Fransızca derslerini aldığı George Sardou'nun Fransız Akademisi üyesi Viktoryan Sardou'nun babası olduğunu yazmaktadır. Carter Findley'in iddiasına göre ise Viktoryan Sardou'nun babası Fransızca öğretmeni olmakla birlikte ismi Antonie-Lérande idi ve Paris dışında herhangi bir yerde eğitim vermemiştir. Ancak bir süreliğine Paris'teki Mekteb-i Osmanî'de Fransızca hocası olarak vazife yapmıştır. Fakat, Adnan Şişman bu okulda 1860 yılında görev alan Sardou'nun doğum tarihini 14 Mayıs 1832 olarak verir. Bu durumda Mekteb-i Osmanî'de vazife alan kişinin bizzat Viktoryan Sardou olması muhtemeldir. Bkz. Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C. I**, İstanbul 1969, s. 5; Findley, **a.g.m.**, s. 404.; Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, Ankara 2004, s. 37-38.

¹⁸² Balcı, **a.g.t.**, s. 103

¹⁸³ Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi, Belgeler**, Ankara 1983, s. 58

¹⁸⁴ Sarkis Karakoç, **Külliyat-ı Kavanin, No: 4867**, 21 Zilkade 1254.

vazifesinin yanında Tahrirat-ı Ecnebiye memuru olarak Fransızca belgelerin yazılmasında istihdam edilen Sarafin 1852 yılında vefatına kadar Hariciye Nezareti'nde çalıştı¹⁸⁵.

Ahmet Cevdet'e göre Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne hakim olduğu dönemde Babıali Tercüme Odası'nda Sarafin'den başka bir de Arapça evrakın tercümesiyle görevli bir Maruni görev yapmaktaydı¹⁸⁶. Bu kişi muhtemelen aslen Saydalı olan Cebel-i Lübnan ahalisinden olan İbrahim Kerame'den başkası değildi. 1848 yılında hem Arapça evrakın tercümesi hem de memurlara Arapça öğretiminde yardımcı olmak üzere 500 kuruş maaşla Tercüme Odası'na tayin edilmişti¹⁸⁷. Şam'da görevli bulunduğu sırada rüşvet aldığı belirlenince beş yıl müddetle Midilli Adası'nda kalebentlik cezasına çarptırıldı¹⁸⁸.

Erken dönemlerde Babıali Tercüme Odası'nda çalıştığını tespit ettiğimiz Mösyö Salame adlı bir başka Arap kökenli Hıristiyan da bulunmaktaydı. Aslen İskenderiyeli olup uzun yıllar İngiltere'de ikamet eden Salame, 1830'larda İngiliz dışişlerinde Londra Osmanlı elçiliği ile iletişimi sağlamakla görevli olarak çalışmıştı¹⁸⁹. 1842 yılında Kraliyet Sarayı'nda verilen bir baloya Osmanlı elçiliğinde çalışan İbrahim Bey'in davetiyesini alarak izinsiz katıldığı için görevine son verilmişti¹⁹⁰. 1849 yılında İstanbul'a gelmesinin ardından hem Arapça hem de başka dillerde eğitim almasından dolayı özellikle İngilizcesinden

¹⁸⁵ BOA., **İ.HR.**, **4180**, (7 C 1268/29 Mart 1852).

¹⁸⁶ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980, s. 1.

¹⁸⁷ BOA., **İ.HR.**, **2171**, (19 B 1264/21 Haziran 1848).

¹⁸⁸ BOA., **A.MKT.MHM.**, **200/101**, (4 Ca 1277/18 Kasım 1860)

¹⁸⁹ Mösyö Salame'nin kaleme aldığı yazılarından biri için bkz. NA., **FO**, **78/250**, 23 June 1834.

¹⁹⁰ NA., **FO**, **78/383**, 24 May 1842.

faydalanmak üzere 750 kuruş maaşla Tercüme Odası'nda istihdam edilmiştir¹⁹¹. 1850 yılında Yemen tercümanlığına atanmışsa da¹⁹² birkaç ay sonra burada vefat etmiştir¹⁹³.

Bu dönemde Tercüme Odası'nda görev yapanlar arasında bir Doğu dilbilimcisi olarak adını duyuracak James William Redhouse da vardır. Fakir bir ailenin en büyük çocuğu olan James William Redhouse, 30 Aralık 1811 tarihinde, Londra'nın kenar bir mahallesinde doğdu¹⁹⁴. Daha dört yaşında iken babasını kaybeden Redhouse 1819 yılında, bir aile dostlarının aracılığı ile Hertford'da bulunan Crist's Hospital'ın yetimhanesine yerleştirildi. Üç yıl burada eğitim aldıktan sonra Crist vakfının Londra'daki matematik okuluna kayıt yaptırmış ve 1826 yılında disiplinsiz davranışlarından dolayı atılınca kadar burada eğitimine devam etmiştir. Matematik okulunun amacı donanmada kariyer edinmek isteyen gençleri yetiştirmekti¹⁹⁵. Hiç kuşkusuz Osmanlı hizmetinde Hariciye'nin yanı sıra donanmada da kendisinden faydalanılmasında burada gördüğü eğitimin katkısı vardı.

1826 yılının sonunda Malta, Cezayir, İzmir ve İstanbul'u kapsayan seyahati Osmanlı Devleti hizmetine girmesiyle sonlanacaktı. Adolphus Slade'in anlattığı egzotik ama inandırıcılığı pek olmayan hikayeye göre James Redhouse, kamarot çırağı olarak çalıştığı ticaret gemisinden kaçarak Osmanlı otoritelerine sığınmış ve teslim edilmemek için de Mustafa adını alarak Müslüman olmuştu¹⁹⁶. Slade'in bu hikayesi dışında Redhouse'un Osmanlı hizmetine nasıl girdiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ama yaklaşık üç yıl

¹⁹¹ BOA., **İ.HR.**, **2646**, (2 N 1265/22 Temmuz 1849; BOA., **A.MKT.**, **175/2**, (22 Ra 1265/15 Şubat 1849).

¹⁹² BOA., **A.MKT.NZD.**, **10/17**, (22 Ş 1266/3 Temmuz 1850).

¹⁹³ BOA., **HR. MKT.**, **35/96**, (15 L 1266/24 Ağustos 1850)

¹⁹⁴ Sidney Balister, "A Great English Scholar in Turkey: Sir James Redhouse", **The Asiatic Review**, **Vol. XXXVIII**, **No. 134**, April 1942, s. 173.

¹⁹⁵ Carter V. Findley, "Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü", Çev. Nuray Şimşek, **Kebikeç**, **S. 6**, 1998., s. 214.

¹⁹⁶ Adolphus Slade, **Kaptan Paşa**, Çev. Osman Öndeş, İstanbul 1973, s. 68.

boyunca Bahriye Mektebi ve Babiali Tercüme Odası'nda çeşitli görevlerde bulunmuştur. James Redhouse 1830 yılında İstanbul'dan ayrılmıştı. Findley'e göre bu ayrılığın nedeni 1828-1829 yıllarında Tercüme Odası'nda yaşanan sallantıydı¹⁹⁷.

İstanbul'dan Rusya'ya geçen James Redhouse üç yıl boyunca yaşadığı bu ülkede Rusça'yı öğrenme fırsatı buldu. 1834 yılında, uzun zamandır üzerinde çalıştığı Türkçe-Fransızca-İngilizce sözlüğünün basımı için ülkesine geri dönmüştü. Fakat Thomas Xavier Bianchi'nin henüz yeni basılmış olan sözlüğü kendi çalışmasının basımını engelledi¹⁹⁸.

James Redhouse, Londra'ya döndüğü sırada Osmanlı elçilik görevini Namık Paşa yürütüyordu. Redhouse, İstanbul'da bulunduğu dönemde İngiltere Kralı IV. William'ın II. Mahmut'a hediye olarak gönderdiği İbni Batuta Seyahatnamesi'nin İngilizce versiyonunu Türkçe'ye çevirme konusunda Tercüme Odası'na yardımlarda bulunmuştu. Osmanlı elçisi ile o sırada tanışmışlardı. Bu tanışıklık Redhouse'a elçilik kapılarının daima açık olmasını sağladı. Namık Paşa ve ardından bu görevi yürüten diğer elçiler İngiltere'de eğitim gören Osmanlı askeri öğrencilerinin sorunlarını gidermek gibi değişik işlerde Redhouse'un yardımlarını gördüler. Mustafa Reşit Paşa'nın ardından Londra sefiri olan Sarım Efendi ondan Fransızca dersleri aldı.

1838 yılında Sarım Efendi'nin kendisine verdiği özel görev nedeniyle iki yıl önce evlendiği eşini de yanına alarak Osmanlı başkenti İstanbul'a geri döndü. Findley, James Redhouse'un Mustafa Reşit Paşa ve Nuri Efendi'nin himayesiyle Tercüme Odası'na girdiğini belirtir¹⁹⁹. Bu iki devlet adamının yanı sıra Âlî Efendi dönemin Divân-ı Hümâyûn tercümanı olan Safvet Efendi'ye yazdığı bir mektupta Redhouse'un “*haddi zâtında*

¹⁹⁷ Findley, **a.g.m.**, s. 222.

¹⁹⁸ Balister, **a.g.m.**, s. 173

¹⁹⁹ Findley, **a.g.m.**, s. 223-224.

malûmatlû ve sifrûlyed bir adam olduğundan” odaya kabulünü rica etmektedir²⁰⁰. 1839 yılında ileride kurulması düşünülen kâtip mektebinde hocalık yapmak üzere görevlendirileceği ve İstanbul’daki elçilikler ile yürütülen gizli müzakerelerde kullanıldığı için maaşı 1750 kuruştan 3000 kuruşa çıkarılıyordu²⁰¹. Gerçekten de Hüsrev Paşa’nın sadareti döneminde sadrazamın İngiliz elçisi Lord Ponsonby ile iletişiminde aracı rolünü üstlendi²⁰².

James Redhouse, yalnızca Tercüme Odası’nda görevlendirilmekle kalmamıştı. Redhouse’dan bir yıl sonra İstanbul’a dönen Sarım Efendi onu Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa’ya takdim etti. Bu tanışma Osmanlı donanmasıyla ilgili konularda istihdamının da yolunu açtı. 1840 yılında Suriye’yi işgal eden Mehmet Ali Paşa’yı geri çekilmeye zorlamak için gönderilen Osmanlı donanmasında, İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile iletişimi sağlamakla görevlendirildi. Bir yıl sonra bu görevinde gösterdiği yararlılıktan dolayı Nişan-ı İftihar ile ödüllendirildi²⁰³.

1843 yılında Osmanlı ve İran arasındaki sınırların belirlenmesi için Erzurum’da yapılacak Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya’nın katıldığı müzakerelerde tercümanlık görevi verildiği için yeniden İstanbul’dan ayrıldı. Yaklaşık dört yıl süren müzakereler sonucunda imzalanan antlaşmanın Türkçe, Farsça, Fransızca olan üç ayrı metnini de James Redhouse hazırlamıştı. Dönüşünde Tercüme Odası’ndaki görevini sürdürdü. Ponsonby’nin yerine İstanbul’a elçi atanan Canning’in, James Redhouse’a duyduğu güvenden dolayı İngiltere

²⁰⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller, C. IV**, İstanbul 1942, s. 14; Roderic Davison, Redhouse’un Tercüme Odası’nın başında bulunduğunu belirtmesine rağmen böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. Davison, **a.g.e.**, s. 30.

²⁰¹ BOA., **AYNd., No: 766**, (10 C 1255/21 Ağustos 1839), s. 51.

²⁰² Turgut Subaşı, “Sir James William Redhouse (1811-1892) : A Brief Outline of His Life and Works”, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Ed. Kemal Çiçek, Haarlem-Ankara 2001, s. 678.

²⁰³ Subaşı, **a.g.m.**, s. 679.

elçiliği ile yapılan haberleşmede aracı rolünü üstlendi. Daha sonraki yıllarda da Reşit Paşa gizli meselelerde İngiliz elçiliği ile iletişimi sağlamakta yararlanacaktı²⁰⁴. Redhouse'un İngiliz elçiliği ile ilişkileri bununla sınırlı değildir. Teknik bilgi isteyen kitap ve resmi evrakın tercümesinde yardım ettiği gibi bazen elçiliğe tavsiyelerde de bulunmaktaydı²⁰⁵.

1848 yılında yaptığı hizmetlere karşılık maaşı 3250 kuruştan 5000 kuruşa çıkarıldı²⁰⁶. 1850 yılında Encümen-i Daniş azası seçilmişti. Erzurum'dan döndüğü sırada oranın iklimine alışamadığı için rahatsızlanmıştı²⁰⁷. Bu rahatsızlık Kırım Savaşı'nın arifesinde Londra'ya geri dönmesine neden oldu²⁰⁸.

1854 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Doğu dilleri tercümanı olarak göreve başladı. Yaklaşık üç yıl bu kurumda çalıştıktan sonra yalnızca ilmi çalışmalarla uğraşmak üzere Kilburn'a taşındı. 1884 yılında Cambridge Üniversite'sinden fahri edebiyat doktoru, 1888'de ise şövalyelik payesini alan Redhouse, 1892 yılında ölümüne kadar ilmi çalışmalarını sürdürdü²⁰⁹. Ömrünün son günlerinde ziyaretine giden Abdülhak Hâmid,

²⁰⁴ NA., **FO.**, 78/732, 20 September 1848.; NA., **FO.**, 78/734, 19 August 1848.

²⁰⁵ NA., **FO.**, 78/505, 17 April 1842.

²⁰⁶ BOA., **A.AMD.**, 4/63, (2 B 1264/2 Ağustos 1848); BOA. **İ.HR.**, 2157, (9 B 1264/9 Ağustos 1848). Maaş artışını gösteren bu belgelerdeki ilginç bir nokta da James Redhouse'un Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de bazı gazeterlerde Osmanlı lehine yazılar yazdırabileceğini belirtmiş olmasıdır. Ancak, Redhouse'un bu türden bir iş yaptığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

²⁰⁷ İngiliz elçisi Williams müzakereler sırasında kendisinde yalnızca tercüman olarak değil Doğu toplumu hakkında bilgilerinden yararlanan Redhouse'a tedavi amacıyla yardım edilmesini İngiliz dışişleri bakanı Palmerston'a rica ediyordu. Bkz. NA., **FO.**, 78/682, 16 June 1847.

²⁰⁸ Babiali, Redhouse'un İngiltere hizmetine girdiğinden sonradan haberdar olmuştur. Durumun tetkik edilmesine dair Babiali'den Londra sefaretine gönderilen emre dair bkz. BOA., **A.MKT.UM.**, 167/84, (25 M 1271/18 Ekim 1854)

²⁰⁹ Findley, **a.g.m.**, s. 230-236.

Türkiye özlemi çektiği her halinden belli olan Redhouse’u siması ve giyim tarzıyla tam bir Osmanlı Efendisi olarak betimler²¹⁰.

1840’ların başında, Tercüme Odası’nda çalışanlar arasına, Avrupa kökenli bir başka isim, Rüstem Bey de (Paşa) katılmıştır. Rüstem Bey, 1834-1835 yılında Trablusgarb’a sevk edilen orduda, Mustafa Necib Paşa maiyetinde kâtip ve tercüman olarak istihdam edilmesiyle Osmanlı Devleti hizmetine girmişti. Varna Vilayet Tercümanlığı, Pasaport Dairesi Müdürlüğü yaptıktan sonra hicri 1251 (1841-1842) yılında Babıali Tercüme Odası’na girmiştir. Sicil kaydında bu odaya kabulünden sonra Derya Tercümanlığı yaptığı, Tunus, Mısır ve Rumeli’de Osmanlı devlet adamları maiyetinde çalıştığı ifade edilen Rüstem Bey’in²¹¹ kadrosu Tercüme Odası’nda tutulmaya devam etmiştir²¹².

Asıl adı Franz Xaver Werner olan Avusturya asıllı Murad Efendi de Osmanlı hariciyesine intisap eden Avrupa kökenli memurlar arasındadır. Osmanlı hizmetine askeriyede başlayan Murad Efendi, Kırım Savaşı sırasında Babıali Tercüme Odası’na geçiş yapmıştır²¹³. Daha sonra çeşitli yerlerde şebbender olarak vazife almış ve 1877 yılında Lahey’e elçi tayin edilmiştir. Yaklaşık dört yıl bu merkezde elçilik hizmetini yürüttükten sonra Berlin’e tayin edilmişse de görevine başlayamadan vefat etmiştir. Diplomatlığı yanı

²¹⁰ Abdülhak Hâmid Tarhan, **Abdülhâk Hâmid’in Hatıraları**, (Haz. İnci Enginün), İstanbul 1994, s. 200.

²¹¹ Rüstem Paşa’nın sicil kaydı için bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

²¹² Tercüme Odası’nda çalışan memurların kadroları odada kalmak üzere farklı yerlerde görevlendirilmelerine çok sık rastlanmaktadır. Rüstem Paşa’nın sicil kaydına göre 1848 yılında farklı bir yerde görevli gözükmese rağmen Bahriye’ye dair yaptığı bir lügat tercümesi için bir nişan verilmesine ilişkin belgede “*Tercüme Odası’ndan Rüstem Bey*” ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. BOA, **İ.HR.**, 2199, (20 Ş 1264/22 Temmuz 1848).

²¹³ Murad Efendi’nin Babıali Tercüme Odası’na geçiş tarihi hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Fakat 1855 yılının başlarında buradan Avusturya hudut şehirlerinden Urşuva’ya Türkçe, Fransızca ve Almanca’nın yanı sıra Slav dillerini bildiği için 2500 kuruş maaşla şebbender tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 12074, (Gurre Ca 1271/Ocak 1855).

sıra entelektüel kişiliği ile de tanınan Murad Efendi'nin "Türkische Skizzen" adlı seyahatnamesi Avrupa'daki olumsuz Osmanlı imajının düzeltilmesine önemli katkılar sağlamıştır²¹⁴.

Kuruluşundan itibaren Babıali Tercüme Odası'nda Zenop Efendi dışında uzun zaman Ermenilere yer verilmemiştir. Cemaatin XVIII. yüzyıldan itibaren gösterdiği iktisadi gelişim göz önünde tutulduğunda Tercüme Odası'na kabul için ayırıcı bir vasıf olan Batı dillerinden birini özellikle Fransızca'yı bilen Ermeni memur bulunmasında zorluk çekilmeyeceği düşünülebilir. Fakat Zenop Efendi denemesi dil becerileri olsa bile Ermenilerin diplomasi alanında tecrübesizliklerini ortaya çıkarmıştı. Bununla birlikte Osmanlı azınlıklarının Tercüme Odası'ndan uzak tutulmalarının asıl nedeninin Tanzimat dönemine kadar Babıali'nin kuruluş amacına uygun şekilde Türkleştirme çabaları sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Tanzimat'ın ilanıyla yaşanan zihniyet değişimi ve diplomaside artan iş yoğunluğu Gayrimüslimlere Tercüme Odası'nın kapılarını açmıştır.

Zenop Efendi'nin görevden alınmasından sonra bu odada çalışmaya başladığını tespit edebildiğimiz ilk Ermeni 1843 yılında göreve başlayan İstefan Arzuman Efendi'dir²¹⁵. Onun ardından 1848 yılın başlarında Kirkor Margosyan ve yaklaşık bir yıl sonra Sahak Ebru Tercüme Odası'nda göreve başlayan Ermeniler olmuştur.

Babası bir Avrupa Tüccarı olan Kirkor Margosyan hicri 1237 (1821-1822) yılında İzmir'de doğmuştu. Aynı şehirdeki Ermeni mektebinde bir süre eğitim gördükten sonra Londra'da hukuk ve iktisat dersleri aldı. Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce dillerini bildiği gibi Almanca ve Rusça'nın gramer yapısı hakkında da bilgi

²¹⁴ Murad Efendi'nin hayatı ve bu eseri hakkında bkz. Mehmet Uysal, **Avusturyalı Murad Efendi**, Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi, Isparta 2004; Murad Efendi, **Türkiye Manzaraları**, Çev. Alev Sunata Kırım, İstanbul 2007.

²¹⁵ Arzuman Efendi hakkında ayrıntılı bilgi Hariciye Kâtipleri bölümünde verilecektir.

sahibiydi²¹⁶. Girit'teki Mustafa Paşa'nın çocuklarına hocalık yapmış ve onun yardımlarıyla Babıali Tercüme Odası'na girmiştir²¹⁷. Babıali Tercüme Odası'nda on yıldan fazla çalışan Magosyan aynı dönemde geçici görevlendirmelerle Bab-ı Zaptiye²¹⁸ ve Bab-ı Seraskeri'de²¹⁹ tercümanlık ve Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca hocalığında bulunmuştur²²⁰. Sadık Rıfat Paşa'nın Prens Mençikof ile yaptığı müzakerelerin tercümanlığını üstlenmişti²²¹. 1864'de Süveyş Kanalı Fevkalade Komiserliği'nin tercümanlık ve kâtiplik hizmetinde bulunmuş ve bir yıl sonra Bab-ı Seraskeri Tahrirat-ı Ecnebiye müdürlüğü görevine getirilmiştir. 1869'da ise aynı kurumun Tercüme Odası müdürlüğü tevcih edilmiş ancak üç yıl sonra görevine son verilmiştir. 1878 yılında Mekteb-i Sınâî Müdürlüğü'ne getirilmişse de bir yıl sonra emekliye ayrılmıştır²²².

1830'lu yılların sonlarına doğru Rumlar da Tercüme Odası'nda yer edinmeye başlamışlardı. Bunlar mülazemet düzeyinde kalmışlar ve Hariciye'nin başka bir birimine ya da farklı bir kuruma geçiş yapmışlardır. Bizim tespitlerimize göre Tercüme Odası'na giren ilk Rum kökenli kişi 1838 yılında mülazemetle göreve başlayan Kostaki Adosiades olmuştur²²³. Yine Batı'da iyi bir eğitim alan Yosef Ekyadis 1844 yılında mülazemetle girdiği Babıali Tercüme Odası'ndan bir yıl geçmeden alınarak farklı hizmetlerde istihdam

²¹⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 4/350.

²¹⁷ Y.G. Çarkciyan, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, İstanbul 2006, s. 99.

²¹⁸ BOA., **A.MKT.MHM.**, 43/55, (7 R 1268/30 Ocak 1852).

²¹⁹ BOA., **A.MKT.MHM.**, 63/89, (14 R 1271/4 Ocak 1855).

²²⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 4/350.

²²¹ Çarkciyan, **a.g.e.**, s. 99.

²²² BOA., **DHSAİDd.**, 4/350.

²²³ Mehmed Süreyya, Mehmet Süreyyâ, **Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, C. IV/II.**, (Yay. Haz. Orhan Hülâgü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş), İstanbul 1998., s. 459.

edilmiştir²²⁴. Yunanistan’da sefir bulunan Kostaki Musurus’un Babıali ile olan resmi yazışmalarını Rumca yapmasından dolayı bu evrakların tercümesi için İstefanaki Vogorides’in oğlu Nikolaki de Babıali Tercüme Odası’na tayin edilmişti²²⁵. 1847 yılında mülazetle bu odada çalışmaya başlayan Yahya Karaca babasının Berlin’e elçi tayin edilmesinden sonra onun yanında görevlendirildi²²⁶. Aleksandır Karatodori de Hicri 1266 (1849-1850) yılında Tercüme Odası’nda mülazemetle göreve başlamış fakat iki yıl sonra eğitim için Paris’e gitmiştir²²⁷.

1850 ve sonraki yıllardaki Kutsal Yerler ve Kırım Savaşı gibi siyasi olaylar Osmanlı diplomasisini hareketlendirmişti. Aynı zamanda Osmanlı dış temsilciliklerinin sayısındaki artış ve işlerini daha profesyonelce halleder hale gelmeleri evrak trafiğini de yoğunlaştırmıştı. Yalnızca 1852 yılında Babıali Tercüme Odası’nca 1087 evrakın çevirisi yapılmıştı²²⁸. Buna paralel olarak hem Tercüme Odası’nda çalıştırılan personel sayısında artış meydana gelmiş hem de Hariciye Nezareti’nde yeni birimler kurulmuştur.

1852 yılında Babıali Tercüme Odası’nda çeviri yapan 30 memurdan altısı Gayrimüslimdi. Çeviri yapan Gayrimüslim memurlar ve yaptıkları çeviri evrak sayısı aşağıdaki gibidir;

Arzuman	1
Kirkor	4
Kostaki	2
Redhouse	127
Sahak Ebru	80
Vuliç	1

²²⁴ BOA., **DHSAİDd**, 26/475.

²²⁵ BOA., **İ.DH.**, 3124

²²⁶ BOA., **DHSAİDd**, 2/1030.

²²⁷ BOA., **DHSAİDd**, 18/257.

²²⁸ Balcı, **a.g.t.**, s. 119.

Çevrilen evrakı tebyiz eden memurlar arasında ise hiçbir Gayrimüslim bulunmamaktadır²²⁹. Bu da daha önceki dönemde olduğu gibi evrakın temize çekilmesi işiyle Müslüman memurların ilgilenmeye devam ettiklerini Gayrimüslimlerin yalnızca dil yeteneklerinden istifade amacıyla kullanıldıklarını gösterir.

Gayrimüslim memurların azlığına rağmen James Redhouse ve Sahak Ebru en fazla çeviriyi yapan memurlardır. Redhouse'un çevirdiği evrakın büyük bölümünü İstanbul'daki İngiliz elçiliğinden gelen evrak oluşturmaktadır²³⁰. Sahak Ebru'nun nitelikli vasfından ileride görüleceği gibi Tahrirat-ı Ecnebiye (Hariciye) Müdürlüğü'ne getirilmesi ile Osmanlı bürokrasisinin de farkında olduğu görülecektir. Yalnızca bir evrak çevirisi yaptığı görülen Vuliç Efendi'nin ne zaman Babıali Tercüme Odası'na dahil olduğu bilinmemekle birlikte Osmanlı'ya telgrafın girişi ve yaygınlaşmasında yapacağı katkılarla dikkat çekecekti²³¹.

Personel sayısının, özellikle Gayrimüslimlerin artmasında, Tercüme Odası'nda çalışan memurlar arasında Fransızca dışında başka yabancı dilleri bilenlere de ihtiyaç duyulmaya başlanmasının etkisi de bulunmaktaydı. Muhtemelen James Redhouse'un İngiltere'ye geri dönmesinden sonra İngilizce evrakların çevrilmesi sorun haline gelmişti. Oysa Hariciye Nezareti'ne bazı elçiliklerden ve Avrupa vatandaşlarından pek çok İngilizce evrak takdim edilmekteydi. Bunun için Sakızlı Ohannes 500 ve Davud Karabet 400 kuruş

²²⁹ Balcı, **a.g.t.**, s. 121.

²³⁰ Balcı, **a.g.t.**, s. 121.

²³¹ İstanbul'dan Şumnu'ya kadar telgraf hattı çekilmesinde görevli Fransız memurlara refakat ve telgraf mesleğini öğrenmeleri için Tercüme Odası'ndan Mustafa, Arif, Remzi Efendiler ile Vuliç Efendi'nin de görevlendirildiğine dair bkz. BOA., **İ.DH.**, 21373, (3 M 1272/15 Eylül 1855); Varna-Ruşuk telgraf hattının döşenmesindeki katkılarından dolayı Mustafa ve Mösyö Vuliç'in taltiflerine dair bkz. BOA., **A.MKT.UM.** 196/12, (29 Ş 1271/17 Mayıs 1855); Vuliç Efendi'yi daha sonra Cenova ile Napoli'de başşehbender ve Atina sefaretinde başkâtip olarak görüyoruz. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye** 1281, s. 119; BOA., **İ.HR.**, 13222, (10 S 1284/13 Haziran 1867); **İ.HR.**, 15869, (19 N 1291/30 Ekim 1874); BOA., **HR.MTV.**, 543-A/45, 19 Mayıs 1875.

maaş ile İngilizce evrakın tercümesinde görevlendirilmek üzere Babıali Tercüme Odası'nda istihdam edildiler²³².

1868 yılından itibaren Mektûbî Odası'ndan başlanmak üzere Hariciye Nezareti'ne bağlı kalemlerin kapsamlı bir şekilde yeniden ıslahına girişildiği gibi yeni kalemler kurulmuştur. Bundan bir yıl sonra Tercüme Odası'nın Dahili Nizamnamesi hazırlanırken Hariciye Nezareti'ndeki bazı kalemlerin ıslah edilmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı. Yeni kalemler oluşturulmasına rağmen bunlar eski usul üzerine idare edildikleri için yürütmede aksaklıklara neden olduğu gibi ıslah edilmiş kalemlerle de uyumu bozmaktaydı. Ayrıca bir nezaret idaresinde bulunan kalemlerin farklı şekilde idareleri mümkün olamayacağı için bir yıl önce Mektûbî-i Hariciye Odası'nda yapıldığı gibi Hariciye Nezareti'ne bağlı kalemlerin Babıali Tercüme Odası'ndan başlanarak tedricen yeniden düzenleneceği ifade ediliyordu²³³.

1869 tarihinde hem personel yapısında bazı değişiklikler yapılmış hem de yeni nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Öncelikle odanın başına Fransızca ve Türkçe'ye muktedir bir mütercim-i sâni²³⁴ ile iki mümeyyiz²³⁵ getirilmesi öngörülmüştür. Bunun yanında Tercüme Odası'nda çalışan memurlardan liyakatli olanlar belirlenecek ve diğer kalemlerden dil bilen memurlarla takviye edilecekti. Bu seçilen memurlar üç sınıfa ayrılarak nispet ve

²³² BOA., **İ.HR.**, 7550, (15 L 1273/8 Haziran 1857); BOA. **A.AMD.**, 73/2, (1273/1856-1857).

²³³ BOA., **İ.HR.**, 14177, (4 Ca 1286/12 Ağustos 1869).

²³⁴ Aslına bakılırsa Hicri 1280 (1863-1864) yılında Halis Efendi mütercim-i sâniği getirilen ilk isim olmuş ve yeniden yapılanma sırasında ihtiyarlığından dolayı emekli edilmiştir. Göreve geldiğine dair bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1280**, s. 50.

²³⁵ Devlet salnamelerinden Tercüme Odası mümeyyizinin hicri 1285 (1868-1869) yılından itibaren varlığından haberdar oluyoruz. 1287 (1870-1871) yılında ise bu görevli Tercüme Odası mümeyyiz-i evveli olarak zikredilmektedir. Tercüme Odası mümeyyiz-i sânişi olarak görevli adına ise yalnızca 1288 (1869-1870) tarihli salnamede rastlanır. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1285**, s. 57; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1287**, s. 55; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1288**, s. 66.

eşitlik kaidesine göre maaş alacaktı. Birinci sınıf mübeyyiz ve tercümanlar 1.500, ikinci sınıfta bulunanlar 1.000 ve üçüncü sınıfı oluşturan mülazımlar maaşsız olarak hizmet vereceklerdi. Ayrıca odada bir baş defterci ile onun maiyetinde bir mukayyid görevlendirilecekti²³⁶.

Bu tarihte yürürlüğe giren Tercüme Odası Dahili Nizamnamesi 9 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin ilk maddesinde Tercüme Odası'nın idaresinin mütercim-i sâniye bırakıldığı, her türlü işinden onun sorumlu olduğu belirtilmektedir. Odaya gelen evrakı müzekkire defterine kaydettirerek günü gününe mütercim efendilere dağıtıp vakit kaybettirmeksizin tercümelerini yaptırmak görevi mütercim-i sâniye aittir. Mümeyyiz-i evvel ve sâni efendiler ise tebyiz edilmiş evrakı müsvedde ve asıllarıyla karşılaştırarak kontrol etmekle sorumluydular. Mütercim efendiler kendilerine verilen evrakı vakit geçirmeden tercüme etmekle görevliydi. Evrakları oda dışına çıkarmaları yasaktı. Fakat mütercim-i sâni'nin izin vermesi halinde evlerine götürebilirlerdi. Mübeyyiz efendiler evrakları tebyiz etmekle görevli olmakla birlikte hiçbir surette oda dışına çıkaramayacaklardı. Baş defterci ve maiyeti ise yapılan tercümelerin özetlerini mahsus defterler kaydetmek ile görevliydi. Tercüme Odası'nda görevli memurlar vazifelerini yapmakta kusur ederlerse kusurun derecesine göre cezalandırılacakken görevlerini iyi bir şekilde ifa edenler mükafatlandırılacaktı. Babialı Tercüme Odası'nda çalışan memurlar başka bir memuriyete geçerlerse bu kalemden aldıkları maaşları kesilecekti. Muvakkaten bir göreve gönderilseler bile aldıkları maaş geçici olarak yerlerine bakan memura verilecekti²³⁷.

Babialı Tercüme Odası yalnızca genç Müslüman kâtip adayları için değil Gayrimüslimler için de cazibe merkezine dönüşmüştü. Öyle ki çocuklarının Tercüme Odası'na alınmasını isteyen Gayrimüslimler bizzat başvuruda bulunmaya başladılar. Mesela

²³⁶ BOA., **İ.HR.**, **14177**, (4 Ca 1286/12 Ağustos 1869).

²³⁷ BOA., **İ.HR.**, **14177**, (4 Ca 1286/12 Ağustos 1869).

Boğdan'ın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Madam Katarıcı oğlunun Tercüme Odası'nda istihdamını istemektedir²³⁸. Yine bir başka dilekçede Frederik ve Cim adlı iki mülteci tabip oğullarının Tercüme Odası'na alınmalarını rica ediyordu²³⁹.

Çoğunlukla Müslümanlara göre daha yüksek eğitim kalitesine sahip olmaları ve Batılı dillere olan aşinalıkları onları avantajlı konuma getirmektedir. Bu konudaki tek eksiklikleri Türkçe'ye hakimiyetlerinin az olmasıydı. Bundan dolayıdır ki reisülküttaplık müessesinden artakalan ve daha çok Türkçe evraklarla meşgul olan Mektûbî-yi Hariciye gibi klasik kalemlerde Gayrimüslimlere rastlanmamaktadır. Fakat Babıali Tercüme ve daha sonra kurulan Tahrirat-ı Hariciye kalemleri pek çok Gayrimüslimin memuriyete ilk adım attıkları yer olmuştur.

Hariciye Nezaretî'nin diğer kalemlerinde olduğu gibi Babıali Tercüme Odası'nda istihdam edilen personelin tamamını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Hariciye Nezaretî'ndeki personelle ilgili en sağlıklı bilgiler yalnızca 4 kez çıkarılan Hariciye Salnamelerinden elde edilebilir. Fakat Hariciye Salnamelerinin basıldığı yıllar incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır. Bizim sicil kayıtlarında yaptığımız incelemede 1876 yılına kadar Babıali Tercüme Odası'na giren Gayrimüslim memur sayısı 36 olarak tespit edilmiştir. Sicil kayıtlarının 1879 yılından itibaren tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda elbette bu sayı çok daha fazladır. Fakat tüm eksikliğine rağmen Tercüme Odası'nda istihdam edilen Gayrimüslimlerden kayıtlarını bulabildiğimiz 36 isim bir görüş edinmemize yardımcı olacaktır;

ADI	MİLLİYETİ	ÇALIŞTIĞI YILLAR
Rüstem Bey	İtalyan	1257-1267 ²⁴⁰
Arzuman İstefan	Ermeni	1259-1279 ²⁴¹

²³⁸ BOA., **İ.HR.**, 2635, (19 Ş 1265/10 Temmuz 1849).

²³⁹ BOA., **İ.HR.**, 3114, (3 C 1266/16 Nisan 1850).

²⁴⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

Yosef Ekyadis	Rum	1260 ²⁴²
Yahya Karaca	Romen	1262 ²⁴³
Kirkor Margosyan	Ermeni	1264-1273 ²⁴⁴
Sahak Ebru	Ermeni	1265-1273 ²⁴⁵
Anton (Pertev) Efendi	Ermeni	1266-1270 ²⁴⁶
Aleksandır Karatodori	Rum	1266-1268 ²⁴⁷
Pasko Vasa	Arnavut (Katolik)	1266-1267 ²⁴⁸
Fotyadi Kostaki	Rum	1266-? ²⁴⁹
Karabet Homaryan	Ermeni	1267-1276 ²⁵⁰
Artin Karatodori	Rum	1270 ²⁵¹
Artin Sarrafyan	Ermeni	1271 ²⁵²
Tatyos Artin	Ermeni	1272-1274 ²⁵³
Sakızlı Ohannes	Ermeni	1272-1280 ²⁵⁴
Manas Efendi	Ermeni	1272-1275 ²⁵⁵
Yahya İskender	Rum	1291-1295 ²⁵⁶
Artin Kalburyan	Ermeni	1273-1276 ²⁵⁷
Kiros Efendi	Bulgar	1273-1278 ²⁵⁸
Bogos Şaşyan	Ermeni	1274-1276 ²⁵⁹

²⁴¹ BOA., **DHSAİDd.**, 1/52.

²⁴² BOA., **DHSAİDd.**, 26/475.

²⁴³ BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030.

²⁴⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 4/350.

²⁴⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 4/178.

²⁴⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 3/264.

²⁴⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 18/257.

²⁴⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 1/236.

²⁴⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 3/66.

²⁵⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 2/360.

²⁵¹ BOA., **DHSAİDd.**, 1/930.

²⁵² BOA., **DHSAİDd.**, 4/118.

²⁵³ BOA., **DHSAİDd.**, 3/506.

²⁵⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 76/23.

²⁵⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 4/604.

²⁵⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 1/630.

²⁵⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 1/718.

²⁵⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 10/213.

²⁵⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/274.

Şarl Şinayder	Latin	1276-1278 ²⁶⁰
Kikork Pakaradyan	Ermeni	1276-1282 ²⁶¹
Artin Dadyan	Ermeni	1277-1278 ²⁶²
Agop Divitciyan	Ermeni	1278-1287 ²⁶³
Mikael Portakaloğlu	Ermeni	1278-1285 ²⁶⁴
Yakob Yakavos	Rum	1279-1283 ²⁶⁵
Mıgırdıç Tömbekciyan	Ermeni	1280-1290 ²⁶⁶
Aristidi Efendi	Rum	1281-1315 ²⁶⁷
Bohur Efendi	Yahudi	1282-1284 ²⁶⁸
Konstantinidi Aleksandros	Rum	1282-1285 ²⁶⁹
Mihail Arkatçı	Arap	1283-1296 ²⁷⁰
Davud Molho	Yahudi	1278- ²⁷¹
Kostaki Panciri	Rum	1288 ²⁷²
Salamon Efendi	Yahudi	1290-1293 ²⁷³
Avram Fahri	Yahudi	1291-1296 ²⁷⁴
Apostol Efendi	Rum	1293 ²⁷⁵

Yukarıdaki tabloda ortaya çıkmaktadır ki Babıali Tercüme Odası'nda çalışan Gayrimüslimler arasında Ermeniler 16 kişi ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Ermenilerden sonra 10 Rum, dört Yahudi, bir Romen, bir İtalyan, bir Latin, bir Bulgar, bir Arnavut ve bir Arap kökenli memur bulunmaktaydı.

²⁶⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 72/433.

²⁶¹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/700.

²⁶² BOA., **DHSAİDd.**, 3/216.

²⁶³ BOA., **DHSAİDd.**, 55/427.

²⁶⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 4/250.

²⁶⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 1/222.

²⁶⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 47/99.

²⁶⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 37/275; BOA., **HRSaİDd.**, 9/18.

²⁶⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 3/116.

²⁶⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/30.

²⁷⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 4/424.

²⁷¹ BOA., **DHSAİDd.**, 2/185.

²⁷² BOA., **DHSAİDd.**, 10/469.

²⁷³ BOA., **DHSAİDd.**, 28/457.

²⁷⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 42/49.

²⁷⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 77/301.

Kuruluş amacı dil bilen Müslüman genç kâtiplerin yetiştirilmesi olan Babialı Tercüme Odası'nda Gayrimüslimler yer bulabilmişse de belirgin bir şekilde Müslüman üstünlüğü bulunmaktaydı. 1876'ya kadar geçen süreç içerisinde Tercüme Odası'nda üst düzeyde görev alan memurlar arasında Gayrimüslimlere çok fazla rastlanılmaz. Yalnızca Sahak Ebru 1854 yılında kısa bir süre için vekaleten Divân-ı Hümâyûn tercümanlığını yürütmüştür. Bir yıl sonra Divân-ı Hümâyûn mütercim-i sânilğine tayin edilerek Tahrirat-ı Ecnebiye müdürlüğüne atanıncaya kadar bu görevinde kalmıştı²⁷⁶.

Sahak Ebru'dan sonra mütercim-i sânilik görevine yine bir Gayrimüslim Kostaki Musurus'un kardeşi Pavlaki getirilmiş²⁷⁷ ve yaklaşık beş yıl bu görevi sürdükten sonra 1861 yılında Hariciye kâtipliğine tayin edilmiştir²⁷⁸.

Yine bu dönemde Tercüme Odası'nda dikkat çeken isimlerden biri de Yahudi milletinden Davud Molho'dur. 1845 yılında İstanbul'da doğan Davud Molho Hasköy Kamondo mektebinde eğitim gördükten sonra henüz 17 yaşındayken mülazemetle Tercüme Odası'nda memuriyete başladı. 1876 yılında odanın mümeyyiz-i sânilğine iki yıl sonra ise Tercüme Mühimme müdürlüğüne getirildi. 21 Ocak 1881 tarihinde Divân-ı Hümâyûn mütercim-i evveli tayin edilmiş ve bu görevini tam 29 yıl sürdürmüştür. Yaş haddinden emekli edildikten üç yıl sonra, Ekim 1912'de kanserden vefat ederek Şişli Musevi Kabristanlığı'na defnedildi²⁷⁹. Davud Molho, yalnızca Babialı Tercüme Odası'nda değil Hariciye Nezareti'nin kalemlerinde de Osmanlı Yahudileri arasında en üst makama ulaşan isimdir.

²⁷⁶ BOA., DHSAİD., 4/178.

²⁷⁷ Takvim-i Vekayi, Def'a 550, 4 B 1273.

²⁷⁸ Takvim-i Vekayi, Def'a 616, 17 M 1278.; Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yay. Haz. Münir Aktepe, C. X., Ankara 1988, s. 26.

²⁷⁹ BOA., DHSAİDd., 2/185.

Hariciye Nezareti'nde hizmet vermiş Gayrimüslim memurların büyük çoğunluğu mülazemetle göreve başlamışlardır. Yani devlet memuriyetine ilk adım attıkları kurum burası olmuştur. Hariciye Nezareti yapısı gereği genç memurların çok yönlü yetişmelerine katkı sağlıyordu. Yalnızca kitabet sanatında değil, diplomasi ve dil becerisinde de tecrübe kazanıyorlardı. Yazışma dili çoğunlukla Fransızca olan Hariciye Nezareti genellikle Türkçeyi az bilen ya da hiç bilmeyen Gayrimüslimler için oldukça uygundu. Üst düzey bürokratlardan pek çoğunun nezaretin kalemlerinde yetişmiş olmaları da Hariciye'yi cazip bir merkeze dönüştürmüştü. Buna ek olarak burada çalışan Müslüman memurların daha açık zihniyete sahip olması da Gayrimüslimler açısından daha rahat bir ortam sağlıyordu.

Mülazim tabiri hiçbir şey bilmeyerek bir kaleme yazılan ve orada okuma, yazma ve kalem muamelesi öğrendikten sonra maaş bağlanan genç memurlar için kullanılırdı²⁸⁰. 1869 tarihli Babıali Tercüme Odası Dahili Nizamnamesi'nin yedinci maddesi bu odada görev yapacak mülazimlerden bahsetmektedir. Tercüme Odası'na kabul edilmeyi başaran mülazımlar burada güzel yazı yazma, kitabet ve yabancı dillerini geliştirerek kabiliyetlerine göre ileride ikinci ve birinci sınıflarda yer açıldıkça yerleştirileceklerdi. O vakte kadar diğer memurlara yardımda bulunarak hem kaleme yardım edecekler hem de kendilerini yetiştirme fırsatı bulacaklardı²⁸¹. Fakat Hariciye Nezareti'ne bağlı kalemlere mülazemetle kabul edilecekler için kesin bir usul ve kaide bulunmamaktaydı. Karar verici merci kalem başındaki memurlardı. Bu durum ister istemez keyfiliklere yol açıyordu. İleride değinileceği gibi Tahrirat-ı Hariciye gibi bazı kalemlerde Ermeni hegemonyasının oluşması bu durumunun ister istemez keyfiliklere yol açığının açık bir göstergesidir. Uzun yıllar devam

²⁸⁰ Ergin, **a.g.e., C. I-II**, s. 65.; Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II**, İstanbul 1993, s. 611.

²⁸¹ BOA., **İ.HR.**, **14177**, (4 Ca 1286/12 Ağustos 1869).

eden bu keyfiliklere 1885 yılında Hariciye Nezareti'nde mülazemetle kalemlere girmek isteyenler için bir komisyon kurulmasıyla son verilmek istenmiştir²⁸².

Sicil kayıtlarında adı geçen Babıali Tercüme Odası'nda görev almış 36 Gayrimüslimden 30'unun devlet hizmetine başladıkları ilk yerdir. Bu isimlerden yalnızca ikisi²⁸³ belli bir maaşla başlarken 28'i mülazemetle memuriyete adım atmışlardır. Tercüme Odası'nın Gayrimüslim memurlarını tahminen ortalama görev süreleri 6,25 yıldır. Fakat kadrosu Tercüme Odası'nda kalmak üzere geçici süreyle farklı görevlendirmeler için ayrılanların bulunduğunu hesap edersek sürenin daha kısa olduğunu söyleyebiliriz.

En uzun süre Tercüme Odası'nda çalışan isim Aristidi Efendi gözükmemektedir. Sicil kaydından 1864-1897 yılları arasında Tercüme Odası'nın bir mensubu olduğu anlaşılmakla birlikte kadrosu korunmak üzere farklı yerlerde görevler de yapmıştır²⁸⁴. Fakat Gayrimüslimlerden en az yedi ismin bir yıldan az bir süre Babıali Tercüme Odası'nda çalıştığı görülmektedir. Pek çok ismin birkaç sene sonra kariyerlerine devletin farklı birimlerinde devam etmesi göstermektedir ki Tercüme Odası kuruluşunda olduğu gibi hala dil bilen memur yetiştirilmesi için bir okul vazifesi görmektedir.

1.4.2. Hariciye Müsteşarları

Hariciye Nezareti'nin 1836'da kuruluşundan Osmanlı'nın 1922'de yıkılışına kadar geçen süre içerisinde 71 nazır görev yapmıştır²⁸⁵. Bu nazırlardan dördü Gayrimüslimdi. Rum kökenli olan Aleksandır Karatodori 1878-1879 ve Sava Paşa 1879-1880, Ermeni Gabriyel

²⁸² BOA., AYNd., No: 1567, s. 104, (30 Ca 1302/17 Mart 1885)

²⁸³ Kırkor Margosyan 100 kuruş ve Sakızlı Ohannes 500 kuruş maaşla Tercüme Odası'nda göreve başlamışlardır. BOA., DHSİİd., 4/350; BOA., DHSİİd., 76/23.

²⁸⁴ BOA., DHSİİd., 37/275; BOA., HRSİİd., 9/18.

²⁸⁵ Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, İstanbul 2005, s. 8.

Noradukyan 1912-1913, Arap Hristiyan Yusuf Franko 1919 yıllarında Hariciye Nazırlığı görevlerinde bulunmuşlardır²⁸⁶. Fakat görüldüğü üzere bu isimlerden hiçbiri 1876 öncesinde bu göreve getirilmemiştir. Osmanlı hükümetine giren ilk Gayrimüslim nazırın 1868 yılında tayin edildiği düşünüldüğünde bunun dar bir zaman diliminde gerçekleşmemesi belki şaşırtıcı olmayabilir. Ancak Babıali resmi olarak Gayrimüslimlerin bürokraside ilerlemeleri için tüm engelleri kaldırmış olmasına rağmen bazı makamları işgal etmelerini doğru bulmamaktaydı ve Hariciye Nezareti de bunlardan biriydi²⁸⁷. Her ne kadar 1876 sonrasında dört Gayrimüslim nazırlık makamını işgal etmiş olsalar da göreve getirildikleri dönemlerin olağanüstü durumları göz önünde tutulduğunda bu anlayışın değişmediği söylenebilir²⁸⁸.

Nazırdan sonra Hariciye Nezareti'nin en önde gelen ismi müsteşardı. Hariciye Nezareti'nin hemen ardından ihdas edilen müsteşarlığın daha sonra kaldırıldığına değinmiştik. Fakat, 7 Temmuz 1854 tarihli resmi gazete Hariciye Nezareti'nin iş yoğunluğunun nazik ve önemli meselelerin takibini zorlaştırdığı için nezaretin işlerinin yürütmeye yardımcı olması amacıyla Hariciye Müsteşarlığı'nın yeniden kurulduğu ve Sadaret Müsteşarı Mahmut Bey'in bu göreve getirildiğini duyurdu²⁸⁹. Devlet Salnamelerine göre 1854-1876 yılları arasında 11 farklı isim Hariciye Müsteşarlığı'nda bulunmuştu. 22 yıllık sürecin son beş yılında ilk ikisi Rum ve sonuncusu Ermeni kökenli olan üç Gayrimüslim bu makamı işgal ettiler.

²⁸⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 340.

²⁸⁷ Findley, **a.g.e.**, s. 176.

²⁸⁸ Aleksandır Karatodori ve Sava Paşalar XIX. yüzyıl Osmanlı siyasal yaşamının en kaotik dönemlerinde işbaşı yapmışlardı. Gabriyel Noradokyan, kısa dönemli Hürriyet ve İtilafçıların iktidarı döneminde kendisinin de adem-i merkezîyetçi kliğin önemli simalarından olması bu makamı elde etmesini sağlamıştı. Yusuf Franko Paşa ise Mütareke döneminin Hariciye nazırlarındandı.

²⁸⁹ Takvim-i Vekayi, **Def'a 507**, 29 L 1270; Ahmed Lütü Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 100.

Hariciye Müsteşarlığı'na getirilen ilk Gayrimüslim Aleksandır Karatodori'dir. 1833 yılında İstanbul'da doğan Aleksandır Karatodori henüz 17 yaşında iken Tercüme Odası'nda göreve başlamıştı. İki yıl sonra üniversite eğitimi için Paris'e gitmiştir. Bu şehirde hukuk alanında doktora yapan Aleksandır Karatodori Osmanlı bürokrasisi içinde en yüksek düzeyde eğitime sahip isimlerden birisidir.

İstanbul'a dönüşünde Meclis-i Vâlâ'da kâtiplik, Ticaret-i Bahriye Mahkemesi başkanlığı, Girit Vilayeti müsteşarlığı ve Ticaret Nezareti müsteşarlığı görevlerinde bulunduktan sonra Eylül 1871'de Hariciye Nezareti müsteşarlığına tayin edilmiştir. Bu atama kısa bir süre sonra vefat edecek olan Âlî Paşa'nın rahatsızlığından dolayı sadaret makamından alınmasıyla Mahmut Nedim Paşa başkanlığında kurulan yeni kabineyle gerçekleştirilmişti. Sultan yeni kabinede kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek için Mahmut Nedim, Ahmet Vefik, Mustafa Fazıl Paşalar gibi birbirine karşıt isimleri bir araya getirmişti. Hariciye nazırlığına ise uzun yıllar bakanlığı ellerinde tutmasalar bile dışişlerinde kontrolü elinden bırakmayan Mustafa Reşit, Fuat ve Âlî Paşalardan sonra bu görevi yürütmede yetersiz kalacağı düşünülen Server Paşa getirilmişti²⁹⁰. Nezaretin ikinci adamı konumundaki müsteşarlığa İngiliz elçisi Henry Elliot'un genç yaşına rağmen zeka ve yeteneğinden şüphe duymadığı Aleksandır Karatodori'nin²⁹¹ tayin edilmesi nazırın liyakatsizliğinden doğacak boşluğu tamamlama amacını güttüğü düşünülebilir.

Aleksandır Karatodori, müsteşarlık makamını, çok da uzun sayılmayacak bir süre, üç yıl kadar elinde tutmuştur. Fakat görev yaptığı süre boyunca kontrolü tamamen elinde tutan Âlî Paşa'nın vefatından sonra Babıali'deki iktidar mücadelesinin bir neticesi olarak

²⁹⁰ NA., FO., 78/2178, 21 November 1871; NA., FO., 78/2215, 4 January 1872.

²⁹¹ İngiliz elçisi Henry Elliot, Aleksandır Karatodori'nin genç yaşına rağmen böyle bir göreve getirilmesini zeka ve yeteneğine bağlamaktadır. Ayrıca ailenin Helen kökenlerine vurgu yapmaktadır. NA., FO., 78/2177, 28 September 1871.

dört defa Hariciye nazırı değişmişti²⁹². Buna rağmen yerini muhafaza etmesi ve müsteşarlığa atanmasından sonra çeşitli diplomatik hizmetlerde istihdamı ve son basamak Hariciye nazırlığına kadar ulaşacak olması da Babıali'nin Aleksandır Karatodori'nin diplomasi alanındaki yeteneğinin farkına vardığının göstergesi olarak değerlendirilebilir²⁹³. Nitekim müsteşarlıktan sonra ilk olarak 1874 yılında Roma'ya ortaelçi tayin edilmişti²⁹⁴. V. Murad'ın iktidara geldikten sonra Hariciye müsteşarı Artin Dadyan Rusya yanlısı olduğu için görevinden alınmış²⁹⁵ ve onun yerine 21 Haziran 1876 tarihinde yeniden Hariciye müsteşarlığına getirilmiştir²⁹⁶. Müsteşarlığı sırasında ilk defa uluslararası bir toplantıya, İstanbul Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak iştirak etmiştir²⁹⁷.

Bu dönemde 93 Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı Devleti oldukça ağır şartlar içeren Ayestefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Fakat 1815 yılında inşa edilen Avrupa uyumunun bozulacağından korkan diğer devletler bu antlaşmaya itirazda bulundular. Sonuçta Prusya şansölyesi Bismark girişimleriyle 1856 Paris Konferansı'nda yer alan devletleri yeni bir konferans için Berlin'e davet etti. Osmanlı Devleti'nden Berlin

²⁹² Server Paşa, Mehmet Cemil Paşa, Halil Şerif Paşa ve Raşid Paşa sırasıyla Hariciye nazırı olarak görev alan isimlerdir. Bkz. **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I**, s. 156.

²⁹³ Andreas Mordmann, Aleksandır Karatodori'nin diplomasideki yeteneğine örnek olarak Romanya'ya bağımsızlığını kazandıran 1877 Londra Protokolü'nü protesto için hazırladığı notayı gösterir. Bkz. Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Gertraude Songu-Habermann, İstanbul 1999, s. 302-303.

²⁹⁴ BOA. **DHSAİDd.**, 18/257.

²⁹⁵ Mordmann, **a.g.e.**, s. 302.

²⁹⁶ BOA., **İ.HR. 16284**, (28 Ca 1293/21 Haziran 1876).

²⁹⁷ Maria Georgiadou, "Expert Knowledge between Tradition and Reform, The Carathéodorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople", **Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge des Nationalismes**, Ed. Méropi Anastassiadou-Dumont, Paris 2003, s. 250.

Konferansı'na gidecek delegelere Mehmet Sadık Paşa'nın başkanlık etmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bir rivayete göre II. Abdülhamit'in eski sadrazama güvenmemesinden diğerine göre ise İstanbul'daki Prusya elçisinin, Osmanlı Hükümeti nezdinde herhangi bir görevi bulunmamasından dolayı delege olamayacağını belirtmesi üzerine Birinci murahhaslığa Aleksandır Karatodori getirilmiştir²⁹⁸. Bu görevinden dolayı Nafia Nazırı yapılarak kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmiştir²⁹⁹. II. Abdülhamid'in Aleksandır Paşa'yı tercih etmesinde Osmanlı'nın kesin zararlı çıkacağı bir antlaşmada Müslüman yerine Hristiyan bir delegenin imzasının bulunmasını istemesinin etkisi olabileceği de ifade edilir³⁰⁰.

Diğer devletleri etkilemek amacıyla Gayrimüslim bir temsilcinin seçilmesi 1878 Berlin Antlaşması'nın koşullarını pek fazla değiştirmedeği kesindir. Yine de kişisel olarak diğer delegeler üzerinde olumlu etki bırakmayı başarmıştır. Karatodori Paşa ile beraber Berlin Konferansı'na iştirak eden isimlerden Edwin Pears şunları söylemekteydi;

“Oldukça sıra dışı yetenekleri olan bir Rum....efendisinin çıkarlarını korumak için kararlı bir insanın yapabileceği her şeyi yaptı. Ancak orada bulunmasının nedeninin sadece büyük güçler ne isterlerse onu kabul etmek olduğunu söyleyen Bismark tarafından sürekli olarak tahkir edildi³⁰¹.”

Karatodori Paşa, konferans dönüşünde Girit valiliğine tayin edilmişti. Tayinin üzerinden bir ay bile geçmeden 4 Aralık 1878 tarihinde Vükela heyetinde yapılan değişiklikle Tunuslu Hayrettin Paşa sadarete getirilirken Aleksandır Karatodori Hariciye

²⁹⁸ Aleksandır Mavroyeni'nin iddiasına göre, Karatodori Paşa'nın bu göreve getirilmesinde Abdülhamid'e yakınlığı iyi bilinen babası Spiridon Mavroyeni'nin etkisi olmuştur. Bkz. Alexandre Mavroyeni, **Notes et Souvenirs**, İstanbul 1989, s. 22.

²⁹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başekiller, C. III**, İstanbul 1942, s. 378-379

³⁰⁰ Georgiadou, **a.g.m.**, s.252

³⁰¹ Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin 2004, s.53.

Nezaretî'ne atanan ilk Gayrimüslim isim oldu³⁰². Fakat bu görevde fazla kalamayacaktır. Tunuslu Hayrettin Paşa'nın ısrarla Heyet-i Vükela'nın vazife ve mesuliyetleri hakkındaki kanunnamede vükela lehine değişiklik yapılmasını istemesi üzerine bir toplantı yapılır. Toplantı sırasında sadrazam ile dönemin şeyhülislamı Uryanîzâde Ahmed Es'ad Efendi arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine Sadrazam ve onunla aynı fikirde olan Aleksandır ve Said Paşalar toplantıyı terk etmek zorunda kalırlar ve ertesi gün görevden alındıklarını öğrenirler³⁰³.

Uzun bir süre boşta kalan Aleksandır Karatodori 1885-1894 yılları arasında Sisam Beyliği yapmıştır. Adayı sağlık, eğitim, yönetim alanlarında modernize etmeğe çalıştığı gibi çıkan ayaklanmaları bastırmakta çekince göstermedi³⁰⁴. 1894 yılının Haziran ayında Girit Adası'ndaki yerel meclis adaya Hristiyan bir valinin atanması talebinde bulunmuştu. II. Abdülhamit bu kararı uygulamakta direnmişse de büyük devletlerin baskısı üzerine 1895 yılında Karatodori Paşa'yı vali tayin etmek zorunda kaldı. Ancak adanın yerli Müslümanları ile bir kısım memur ve subayın muhalefeti Karatodori Paşa'nın görevden alınmasına ve yerine Turhan Paşa'nın getirilmesine sebep oldu³⁰⁵. Daha sonra Sultan'ın tercümanlığı görevini üstlendi³⁰⁶ ve 1906 yılında ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Hatta II. Abdülhamid, parlak bir diplomat olarak güvendiği Karatodori'ye Yıldız Sarayı'nda bir oda tahsil etmişti³⁰⁷.

İncelediğimiz dönemde Hariciye Nezaretî'nde üst makamlara çıkmayı başarmış Fenerliler dışında Rumlara pek rastlanmaz. Ailesinin kökeni Anadolu'ya dayanan Kostaki

³⁰² Pakalın, **a.g.e.**, C. IV, s. 326.

³⁰³ Pakalın, **a.g.e.**, C. IV, s. 336-337.

³⁰⁴ Georgiadou, **a.g.e.**, s.53.

³⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, C. I, Kısım I**, Ankara 1983, s. 82.

³⁰⁶ BOA., **DHSAİD.**, 18/257.

³⁰⁷ Georgiadou, **a.g.e.**, s.54.

Adosiades bu istisnalardan biridir. Kostaki Adosiades, 1838 yılında Tercüme Odası'na girerek devlet memuriyetine başlamıştır. Daha sonra Viyana ve Atina sefarethanelelerinde kâtiplik yapmış³⁰⁸ hatta Atina'da kısa bir süre maslahatgüzarlık görevinde bulunmuştur. 1853 yılında Âlî Paşa'nın İzmir Vilayeti'nde ve sonra Fuat Paşa maiyetinde Yanya ve Tırhala'da çalıştı. Yine Âlî Paşa ile beraber Viyana ve Paris Konferanslarına katılmıştır. Girit, Boğdan, Kudüs ve Hersek'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1867 yılında Âlî Paşa maiyetinde yeniden Girit'e gitmiştir³⁰⁹. Aynı yıl yapılan düzenlemelerle Girit'in idaresinde görev alan iki üst düzey Gayrimüslim bürokrattan biri olmuştur³¹⁰. Laşid sancağında altı yıl kadar mutasarrıflık görevini yürüttükten sonra bir süre Sisam kaymakamlığı yapmış ve 1874 yılının sonlarında rütbe-i bâlâ ile Hariciye Müsteşarlığı'na tayin edildi. Fakat bu görevinde çok uzun süreli kalmadığı görülür. 1875 Ağustos'unda Nafia Meclisi reisliği ve 1877'nin ilk ayında Dahiliye Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir. Bir yıl sonra ise vezaret rütbesiyle Sisam Beyliği'ne ve oradan Girit Valiliği'ne atanmış ve 1886'da istifasına kadar bu görevini yürütmüştür. Kostaki Adosiades Paşa, 13 Temmuz 1895 tarihinde Büyükkada'da vefat etmiştir³¹¹.

1877 öncesinde Hariciye Müsteşarlığı'na getirilen son isim daha sonra da uzun yıllar bu görevi yürütecek Artin Dadyan'dır. 1830 yılında İstanbul yakınlarındaki Ayastefanos köyünde dünyaya gelen Artin Dadyan³¹² 1843 yılında eğitim için Paris'e gitti.

³⁰⁸ Kostaki Adosiades, Osmanlı tüccarlarının davalarıyla ilgilenmek ve Çiflikât-ı İslamiye komisyonunda yer almak üzere Türkçe, Rumca ve Fransızca bildiği için Atina katipliğine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **4113**, (27 R 1268/19 Şubat 1852)

³⁰⁹ **Malumat, No. 622**, Muharrem 1313; Mehmet Süreyya, **a.g.e.**, **C. IV/II**, s. 459.

³¹⁰ Aleksandır Karatodori, Girit Vilayeti müsteşarlığına tayin edilirken Kostaki Adosiades, Laşid sancağı mutasarrıflığına getirilmiştir. Bkz. NA., FO., 78/1964, 28 November 1867.

³¹¹ **Malumat, No. 622**, 22 Muharrem 1313; Mehmet Süreyya, **a.g.e.**, **C. IV/II**, s. 459.

³¹² BOA., **DHSAİD.**, 3/216.

Burada Sainte Barbe, Louis Le Grand okullarında eğitim aldıktan sonra Sorbonne Üniversitesi'ne devam etmiştir³¹³. İstanbul'a dönüşünden sonra 1855 yılında ilk olarak Tahrirat-ı Ecnebiye'de göreve başladı. Bir yıl sonra Babıali Tercüme Odası'na geçiş yapan Artin Dadyan 1862'de St. Petersburg Sefareti Kâtipliği'ne tayin edildi. 1866 yılında İstanbul'a dönerek Babıali Tercüme Odası'ndaki görevine devam etmiştir. Bir yıl sonra Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf muavinliğine atanmıştır. 1872'de sırasıyla Islahat Komisyonu azalığı, Orman müdürlüğü, Maliye Nezareti müsteşarlığı ve son olarak Orman ve Maden İdare-i Umumiye müdürlüğüne getirildi. İki yıl sonra Altıncı Daire-i Belediye'nin başkanlığını üstlenmişse de yaklaşık bir yıl sonra görevinden alınmıştır. 1875'de Nafia Nezareti'nde teşekkül edilen Rumeli Demiryolları Tahkik Komisyonu azalığına ve ardından ikinci kez Altıncı Daire-i Belediye başkanlığına tayin edildi.

1875 Ağustos ayında bâlâ rütbesiyle Kostaki Adosiades'in yerine Hariciye Müsteşarlığı'na atanmış ve bu görevi sırasında bir ay Hariciye Nazırlığı'na da vekalet etmişti³¹⁴. Bu atamayı hükümetine bildiren İngiliz elçisi, Artin Dadyan'ın Rusya yanlısı olduğunu ima etmektedir. Nitekim atama ve görevden alınma tarihlerinin ikinci defa sadaret makamına getirilen Mahmut Nedim Paşa ile paralellik göstermesi imanın doğruluğunu pekiştirmektedir³¹⁵. Artin Dadyan'ın Rusya yanlısı olduğuna dair başka ipuçları da bulunmaktadır. Avrupa devletleri arasında cereyan eden gümrük tarifeleri ve ticaret antlaşmalarına dair müzakereler hakkında II. Abdülhamid'e sunduğu bir layihasında Rusya

³¹³ Çarkcıyan, **a.g.e.**, s. 106.; Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul 2003, s. 748.

³¹⁴ BOA., **DHSAİD.**, 3/216; Davud Karabet'in ardından Osmanlı kabinesinde yer bulamayan Gayrimüslimler Artin Dadyan'ın vekaleten yürüttüğü Hariciye Nazırlığı döneminde yeniden kabineye girmeyi başarmışlardır. Bkz. NA., **FO.**, 78/2391, 12 November 1875.

³¹⁵ Mahmut Nedim Paşa 26 Ağustos 1875 yılında yeniden sadrazamlığa getirilmiş ve 11 Mayıs 1876'da azledilmiştir. Bkz. Danişmend, **a.g.e.**, **C. IV**, s. 249-255.

Sefiri Nelidoff ile yaptığı görüşmelere değinerek Rusların İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'ne yardıma hazır olduğunu beyan etmekteydi³¹⁶.

Artin Dadyan Efendi, hamisi Mahmut Nedim'in azlinden sonra Sadrazam Said Paşa ve Hariciye Nazırı Safvet Paşalar ile yaşadığı sorunlar yüzünden görevinden alınmıştı³¹⁷.

Dört yıl boyunca devlet hizmetinden uzak tutulan Artin Dadyan, 1880 yılında yeniden Hariciye müsteşarlığına getirilmişti. Bu dönemde İstanbul'da toplanan Yunan Hududu'na dair konferansta Osmanlı delegeliği ve Patent Komisyonu başkanlığı gibi görevleri de üstlendi. 1884 yılının sonlarından müsteşarlıktan alınmışsa da 24 Eylül 1885 tarihinde üçüncü kez tayin edildi³¹⁸. 3 Ekim 1888'de vezirliğe yükselen Artin Dadyan, II. Abdülhamid tarafından Ermeni komitecilerin eylemlerine son vermelerine yönelik girişimlerinde aracılık etmekle de görevlendirilmişti. Bu önemli misyonunda çok da başarılı olamamışsa da Sultan'ın güvenini kazanması sayesinde makamını ölümüne kadar muhafaza etmiştir. Abdülhamid döneminin üst düzey bürokrasi için istikrardan çok fazla söz edilemeyeceği düşünüldüğünde Artin Dadyan'ın 26 yıl boyunca kesintisiz olarak Hariciye müsteşarlığını yapması büyük bir başarıdır. 7 Ekim 1901 tarihinde vefat eden Artin Dadyan Beşiktaş'taki Ermeni Kilisesi'ne defnedilmiştir³¹⁹.

³¹⁶ Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C. IV**, Kayseri 2007, s. 32.

³¹⁷ Abdülhak Hamid, Artin Dadyan'ın devletine sadık olduğu için hem kendi cemaatinden bazı kişilerin husumetine uğradığını hem de tok sözlülüğünden dolayı pek çok devlet adamıyla geçinemediğini belirtir. Tarhan, **a.g.e.**, s. 131.

³¹⁸ BOA., **DHSAİD.**, 3/216.

³¹⁹ Dabağyan., **a.g.e.**, s. 748-763.

1.4.3. Tahrirat-ı Hariciye Odası

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nın kuruluşu dönemin siyasi hareketliliği ve Fransızca'nın diplomatik yazışma dili olarak kabul edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Kırım Savaşı öncesinde kızıyan siyasi ortam diplomasiyi de hareketlendirmişti. Dolayısıyla diplomatik yazışmaları yürüten Babialı Tercüme Odası'nda evrak trafiğinde yoğunluk da artmıştı. Yine bu dönemde Batılı devletlerle yapılan yazışmaların dışında Hariciye Nezareti'nin dış temsilcilikleriyle yaptığı yazışmalar da Fransızca kaleme alınmaya başlanmıştı. Böyle bir kararın alınmasında hiç şüphesiz Fransızcanın uluslararası arenada diplomasi dili olarak kabul görmesi neden olmuştu.

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı ve Avrupalıların ortak kaleme aldıkları diplomatik belgeler Türkçenin yanı sıra Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarında olduğu gibi diplomasi dili kabul edilen Latince de yazılırdı. Hüseyin Âgâh Efendi, her devletin diplomaside kendi lisanını ya da başka bir dili kullanmak konusunda özgür olduğunu belirtmekle birlikte Latincenin ortak diplomasi dili olmasının nedenini farklı dillerde kaleme alınan metinlerde meydana gelebilecek karışıklığı önleme ve müzakerelerin olabildiğince hızlı yürütülmesini sağlamak olduğunu kaydeder³²⁰. Bununla beraber, aynı yüzyıl içerisinde İtalyanca giderek güç kazanmış ve Latincenin yerini doldurmaya başladı. Örneğin 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması bu dilde kaleme alınmıştı. Fakat İtalyanca'nın diplomasi dili olarak hegemonyası uzun sürmedi. Bu yüzyılda Avrupa içinde şehir devletlerinin güç kaybetmesine paralel olarak ortaya çıkan monarşi krallıklarından Fransa bilim, edebiyat ve diplomasi arenasında üstünlüğünü kabul ettirmeyi başardı. XIX. yüzyılın başlangıcında Fransızca İtalyancanın yerini almaya başlamıştı bile. 1814 yılında toplanan Viyana

³²⁰ Hüseyin Âgâh Efendi'nin kaleme aldığı "Diplomasi Usûl-i Kitâbeti" adlı eserin Türkçe'ye transkribi için bkz. Kınlı, **a.g.e.**, Ankara 2006, s. 163-188.

Kongresi'nin nihai senedinin kaleme alınması Fransızcanın uluslararası diplomasi dili haline geldiğinin nişanesidir³²¹.

Burada belirtmek gerekir ki dış temsilcilikleriyle yazışmalarını Fransızca ile yapan tek ülke Osmanlı Devleti değildi. Ruslar dışişleri örgütünde bu dili kullanıyor, Avusturyalılar İstanbul gibi kimi yerdeki diplomatik temsilcilikleri ile Fransızca yazışıyordu³²². Yunan hükümeti de dışişlerinde Fransızca'yı tercih eden ülkeler arasındaydı³²³. Yalnızca İngilizler, XIX. yüzyılın başlangıcından beri, bir diğer ülkeden gelen yazı Fransızca olmasında bir sakınca bulunmamakla birlikte, iç yazışmalarını ve başka ülkelere gönderecekleri yazıları İngilizce olarak kaleme alırlardı. İki Müslüman ülke, Osmanlı ve İran arasında, bu genel durumun aksine bir uygulama bulunmaktaydı. İran'ın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği yazılar ya Türkçe ya da Fransızca olabilirken Osmanlı Devleti'nin İran ile yaptığı yazışmalarda yalnızca Türkçe kullanılmaya devam etti³²⁴.

Hariciye Nezareti bünyesinde İstanbul'daki elçilikler ile Osmanlı Devleti'nin dış temsilcilikleriyle yazışmaların Fransızca yapılması kararı Tahrirat-ı Ecnebiye Odası adıyla yeni bir kalemin doğuşuna zemin hazırladı³²⁵. Daha sonradan Tahrirat-ı Hariciye adını alacak

³²¹ Fransızca'nın bu başarısında kuşkusuz Avusturya'nın ünlü devlet adamı Metternich'in katkısı büyüktür. Metternich, diplomaside ortak bir dil, *lingua franca*'ya sahip olunması gereğinin farkındaydı. Bkz. Temel İskit, **Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması**, İstanbul 2007, s. 106.

³²² Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Çev. İhsan Durdu, İstanbul 2000, s. 96-97.

³²³ Domna Dontas, "The Greek Foreign Ministry", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 261-262.

³²⁴ Kınlı, **a.g.e.**, s. 168-169.

³²⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. X**, s. 69-70.; İsminin değiştirilmesinden sonra rastladığımız bir belgede Tahrirat-ı Hariciye Odası "*devlet-i aliyyenin kâffe-i düvel-i müntehâbe sefaretleri ve saltanat-ı seniyyenin düvel-i muazzama vesair bazı devletler memâlikinde bulunan süfera, maslahatgüzar ve şehbenderlerle cereyan muhâberât ve*

odanın kuruluşunu dair Rüstem Bey'in kaleme aldığı layihada ise “*Elsine-i muhtelifede Hariciye Nezareti'ne vürûd idecek ve taraf-ı nezaretten mahal-i muhtelifeye gönderilecek evrâk ve mekâtib için Tahrîrât-ı Elsine-i Muhtelifiye-i Ecnebiyye nâmıyla Tercüme Odası'nda olarak bir oda teşkil ve âtî-ül-zikr mevâddan icrâsına me'mur ve ta'yîn kılınacaktır.*” denilmektedir. Bu da gösteriyor ki yalnızca Fransızca değil diğer yabancı dillerdeki evraklar da Tahrirat-ı Ecnebiye'de işleme tabi tutulacaktır. Yine buradan anlaşıldığı gibi Tahrirat-ı Ecnebiye Odası Babıali Tercüme Odası'na bağlı olarak kurulmuştur. Bu odanın kuruluşunun Hariciye Nezareti'nin Batılı anlamda modernizasyonu için başlangıcı teşkil ettiğini söyleyebiliriz. İlk defa nezaretin içinde bir kalem yalnızca diplomasiye yönelik işlerle ilgilenmek üzere vazifelendirilmişti.

Tahrirat-ı Ecnebiye Odası'nın kuruluş tarihine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Tahrirat-ı Ecnebiye'ye ilk müdür olarak tayin edilen Rüstem Bey'in (Paşa) sicil kayıtlarında Hicri 1267'de (1850-1851) atandığı ancak iki yıl sonra özel görevlendirmeye Tırhala ve Yanya sancaklarına gönderildiği ifade edilmektedir³²⁶. Buna göre odanın kuruluşu 1850 ya da 1851 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Fakat 1265 (1848-1849) ile 1267 (1850-1851) yılları arasında yayınlanan Devlet Salnamelerinde Tahrirat-ı Hariciye Müdürü Said Bey ifadeleri yer almaktadır³²⁷. Bir yıl sonraki Devlet Salnamesi'nde ise Said Bey'in adı Hariciye Mektûbcusu olarak zikredilmektedir³²⁸. Bilindiği gibi Mektûbî Hariciye Kalemi sefarethanelerle yapılan yazışmaları yapmak ve kayıtlarını tutmak için

mükâtebâtının merkezi” olarak nitelendirilmektedir. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **15963**, (2 S 1292/10 Mart 1875).

³²⁶ BOA., **DHSAİD**, 2/100.

³²⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1265**, s. 40; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1266**, s. 28; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1267**, s. 54.

³²⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1268**, s. 52.

kurulmuştu³²⁹. Uğraştığı işten dolayı Mektûbî Hariciye Kalemi'nin başındaki isme Tahrirat-ı Hariciye müdürü adının verilmiş olması muhtemeldir. Fakat sefarethanelerle yazışmaların Fransızca yürütölmeye başlanmasından dolayı yeni bir kaleme ihtiyaç duyulduğu açıktır. Rüstem Bey'in sicil kaydındaki ilk atanma tarihi ile Said Bey'in Hariciye Mektûbcusu olarak zikredildiğı salnamelerdeki tarihlerin uyuşması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Bununla birlikte yeni bir oda kurulma teşebbüsünün yarım kaldığı düşüncesindeyiz. Nitekim Rüstem Bey farklı görevlerde bulunduktan sonra Hicri 1271 (1854-1855) yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne yeniden tayin edilmiştir³³⁰. Üstelik ilk defa 1273 (1856-1857) yılına ait Devlet Salnamesi'nde Rüstem Bey'in adı Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürü olarak zikredilmektedir³³¹. Tahminimize göre Tahrirat-ı Ecnebiye Odası'nın kuruluşu 1854 ya da 1855 yılından gerçekleşmiş fakat resmîyet kazanması için 1856 yılını beklemek gerekmiştir. Ayrıca Anton Efendi adlı memurun sicil kaydında rastladığımız “1272 senesinde 1200 kuruş aylıkla müceddeden te'sis olunan Tahrirât-ı Hariciye hulefası silkine dahil³³²” ifadesi görüşümüzü desteklemektedir.

Rüstem Bey tarafından kaleme alınan Tahrirat-ı Ecnebiye'nin kuruluşuna dair layihaya göre yabancı dillerde gelen giden evrakın hepsi burada yazılacak ve her evrak mahsus defterlere işlenecekti. Tahrirat-ı Ecnebiye'de işlem gören evraklar lüzumlu yerleri dolaştıktan sonra yine bu odada muhafaza edilecekti. Tahrirat-ı Ecnebiye'nin memurları bir müdür, iki mübeyyiz, iki defterci ve bir mustahfizdan ibaret olacaktı. Bu memurlara Tahrirat-ı Ecnebiye'deki görevleri için yeniden maaş tayin edilmeyerek Tercüme Odası memurlarından sayılacaklardır³³³.

³²⁹ Kaynar, **a.g.e.**, s. 107-110

³³⁰ BOA., **DHSAİD.**, 2/100.

³³¹ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1273**, s. 58.

³³² BOA., **DHSAİD.**, 3/264.

³³³ BOA., **HR.TO.**, 422/32, 22 Şubat 1856.

1862 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Odası, Tercüme Odası'ndan ayrılarak müstakil hale getirilmiş ve ismi de Tahrirat-ı Hariciye şeklinde değiştirilmiştir. Aslında odanın Fransızca karşılığı “*Direction de la Correspondance Etrangère*” aynen muhafaza edilmişti. Osmanlıca karşılığındaki bu değişiklik odanın vazifesi ve Hariciye Nezareti ile ilişkisini daha iyi vurgulamak amacıyla düşünülmüş olabilir.

Gerek İstanbul'daki mukim elçiliklerle gerekse diğer devletler nezdindeki Osmanlı Devleti'nin temsilcilikleriyle yapılan yazışmaların ekserisinin Fransızca olması, evrak yoğunluğunun ve yazışmaların ehemmiyetinin artmasından dolayı Tercüme Odası'nın bu kadar yükü kaldıramayacağı için böyle bir değişikliğe lüzum görülmüştü. Bundan böyle Hariciye Nezareti'ne gelen Fransızca telgraf ve tüm yazışmalar Tahrirat-ı Hariciye Odası'nın idaresinde işlem görecekti. Aynı zamanda dönemin Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürü Sahak Ebru görevine devam etmekle birlikte unvanı Tahrirat-ı Hariciye Katibi olarak değiştirilmiş ve maaşı da 5900 kuruştan 8000 kuruşa çıkarılmıştır³³⁴.

1869 yılında Hariciye Nezareti'nin bazı kalemleri yeniden tanzim edildiği gibi Tahrirat-ı Hariciye ve Tahrirat-ı Hariciye Evrak odalarının da bir düzene sokulmasına karar verildi. Bu maksatla çıkarılan 16 maddelik oda nizamnamesinde Tahrirat-ı Hariciye'de çalışan memurların görevleri daha ayrıntılı şekilde tasvir edilmiştir. Nizamnameye göre; Tahrirat-ı Hariciye odası bir serhalife ve bir mümeyyiz tarafından idare edilecek olup bunlar bizzat Sultan'ın onayıyla atanacaktır. Odada çalışan memurlar müsevvid, mukayyid, mübeyyiz ve müstensihden ibaret olacaktır. Tahrirat-ı Hariciye'deki işlemler tesvid, kayıt, tebyiz ve irsal-i evrak olmak üzere dört kısma ayrılmıştı. Odanın serhalifesi tesvid ve kayıt işlemlerinin idaresine, mümeyyiz ise tebyiz ve irsal-i evrak işlerine memurdu³³⁵.

³³⁴ BOA., İ.DH., 33563, (16 S 1279/13 Ağustos 1862); Takvim-i Vekayi, Def'a 658, 29 S 1279.

³³⁵ Tespit ettiğimiz İrade Hariciye ve Hariciye Tercüme Odası tasniflerindeki nizamnameler arasında bazı küçük farklılıklar vardır. İrade Hariciye dosyaları arasında bulunan nizamname

1872 yılında Hariciye Nezareti'nin Türkçe yazışmalara bakan kalemi Mektûbî Odası ile Fransızca yazışmalarla ilgilenen Tahrirat-ı Hariciye Odası birleştirilerek Serkiz Efendi bu yeni odanın başına getirilmişse de bu uygulama çok kısa süreli olmuştur. Nitekim Serkiz Efendi'nin Roma'ya sefir atanmasıyla beklenen faydanın görülmemesinden dolayı eski usule geri dönüldü³³⁶. Eski bir kalem olan Mektûbî Odası'nda Türkçe yazışmalarla ilgilenildiği için Serkiz Efendi'nin Hariciye Mektûbcusu olarak görev yaptığı³³⁷ bu kısa dönem dışında herhangi bir Gayrimüslim memurun burada istihdam edildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda yapılan bir diğer kapsamlı değişiklik 1875 yılı sonlarında yapıldı. Bu değişikliğe göre; Tahrirat-ı Hariciye Odası Politika, Şehbender, Telgraf ve Kuyud olmak üzere dört şubeye ayrıldı. Tahrirat-ı Hariciye müdürünün idaresindeki bu şubelerin başına birer serhalife tayin edilmiştir³³⁸.

Hem Dahiliye hem de Hariciye sicil kayıtlarında yaptığımız incelemede 1876'ya kadar Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda görev almış 58 Gayrimüslim memura rastlanılmıştır;

ADI	MİLLİYETİ	ÇALIŞTIĞI YILLAR
Mikail Güllaboğlu	Ermeni	1283-1297 ³³⁹
Hamayan Safer	Ermeni	1289-1298 ³⁴⁰

15 maddeden ibaret ve 16. madde bulunmamaktadır. Ayrıca dördüncü maddede Tahrirat-ı Hariciye'de yapılan işlemler beş kısma ayrılmış ve bunlar tesvid, kayıt, şifre, tebyiz, irsal-i evrak olarak zikredilmiştir. Nizamnameler için bkz. BOA., **HR.TO.**, 474/24, 6 Ekim 1869.; BOA., **İ.HR.**, 14250, (25 B 1286/31 Ekim 1869).

³³⁶ BOA., **İ.HR.**, 15314, (9 S 1289/18 Nisan 1872).

³³⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1289**, s. 67.

³³⁸ Feridun Bey, Rolenda?, Haçık ve Naşir Efendiler şubelerin başına tayin edilen ilk serhalifeler olmuştur. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 16179, (10 Za 1292/8 Aralık 1875).

³³⁹ Hicri 1294-1296 yılları arasında kadrosu Hariciye Nezareti'nde kalmasına ve maaşını almaya devam etmesine rağmen Islah-ı Maliye Komisyonu'nda geçici görevlendirilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/770; BOA., **HRSAİDd.**, 21/20.

³⁴⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 1/586; BOA., **HRSAİDd.**, 24/15.

Nişan Safer	Ermeni	1280-1298 ³⁴¹
Kostaki Efendi	Rum	1289-1292 ³⁴²
Artin Orakoğlu	Ermeni	1282-1284 ³⁴³
Pasko Vasa (Paşa)	Arnavut (Katolik)	1280-1282 ³⁴⁴
Fethi Bey	Arap	1290-1297 ³⁴⁵
Ohannes Şekib	Ermeni	1292-1295 ³⁴⁶
Canik Efendi	Ermeni	1293-1296 ³⁴⁷
Rupen Aram	Ermeni	1274-1279 ³⁴⁸
Krikor Efendi	Ermeni	1288-1291,1292-1295 ³⁴⁹
Franko Nasri	Arap	1281-1284,1289-1290 ³⁵⁰
Simeon Çapan	Ermeni	1293-1297 ³⁵¹
Emin Eşref Bey	Leh	1290,1291-1292 ³⁵²
Yusuf Misak	Ermeni	1280-1285 ³⁵³
Ohan Bağdadliyan	Ermeni	1285 ³⁵⁴
Artin Kalburyan	Ermeni	1276-1280 ³⁵⁵
Edvar Bey	Ermeni	1286-1287 ³⁵⁶
Mihran Efendi	Ermeni	1282-1284,1289-1292 ³⁵⁷
Aleksandır Karatodori	Rum	1288-1292 ³⁵⁸
Artin Dadyan	Ermeni	1271-1273 ³⁵⁹
Dakis Efendi	Ermeni	1284-1288 ³⁶⁰

³⁴¹ BOA., DHSAİDd., 18/47; BOA., HRSaİDd., 24/16.

³⁴² BOA., DHSAİDd., 7/993.

³⁴³ BOA., DHSAİDd., 9/143.

³⁴⁴ BOA., DHSAİDd., 1/236.

³⁴⁵ BOA., DHSAİDd., 1/578.

³⁴⁶ BOA., DHSAİDd., 1/596.

³⁴⁷ BOA., DHSAİDd., 1/608.

³⁴⁸ BOA., DHSAİDd., 1/618.

³⁴⁹ BOA., DHSAİDd., 1/620.

³⁵⁰ BOA., DHSAİDd., 1/624; BOA., HRSaİDd., 2/11.

³⁵¹ BOA., DHSAİDd., 1/628.

³⁵² BOA., DHSAİDd., 1/658.

³⁵³ BOA., DHSAİDd., 1/660.

³⁵⁴ BOA., DHSAİDd., 1/714.

³⁵⁵ BOA., DHSAİDd., 1/718.

³⁵⁶ BOA., DHSAİDd., 1/792.

³⁵⁷ BOA., DHSAİDd., 1/824.

³⁵⁸ BOA., DHSAİDd., 1/920.

³⁵⁹ BOA., DHSAİDd., 3/216.

Rüstem Bey (Paşa)	İtalyan	1267-1269, 1271-1273 ³⁶¹
Kostan Efendi	Ermeni	1269 ³⁶²
Todoraki Efendi	Rum	1279-1285 ³⁶³
Ohannes Efendi	Ermeni	1287-1288 ³⁶⁴
Mühürtad Babayan	Ermeni	1287-1295 ³⁶⁵
Yusuf Bey	Arap	1289-1316 ³⁶⁶
Naum Efendi	Arap	1285-1292, 1292-1310 ³⁶⁷
Anton Efendi	Ermeni	1272-1273, 1283-1293 ³⁶⁸
Tatyos Artin	Ermeni	1274-1279 ³⁶⁹
Diran Aşnanyan	Ermeni	1293-1296 ³⁷⁰
Rupen Davud	Ermeni	1286-1300 ³⁷¹
Diran Dadyan	Ermeni	1291-1302 ³⁷²
Mineciyan Onnik	Ermeni	1292-1301 ³⁷³
İstapan Çapan	Ermeni	1293-1296 ³⁷⁴
Bogos Efendi	Ermeni	1293-1295 ³⁷⁵
İstapan Doğramacıyan	Ermeni	1281-1282 ³⁷⁶
Ohannes Markaryan	Ermeni	1277-1278 ³⁷⁷

³⁶⁰ BOA., DHSAİDd., 1/996; BOA., HRSaİDd., 20/32.

³⁶¹ BOA., DHSAİDd., 2/100.

³⁶² BOA., DHSAİDd., 2/246.

³⁶³ BOA., DHSAİDd., 2/746.

³⁶⁴ BOA., DHSAİDd., 2/862.

³⁶⁵ BOA., DHSAİDd., 2/992.

³⁶⁶ BOA., DHSAİDd., 2/998.

³⁶⁷ BOA., DHSAİDd., 2/1028.

³⁶⁸ BOA., DHSAİDd., 3/264.

³⁶⁹ BOA., DHSAİDd., 3/506.

³⁷⁰ BOA., DHSAİDd., 10/33.

³⁷¹ BOA., DHSAİDd., 10/95.

³⁷² BOA., DHSAİDd., 10/207.

³⁷³ BOA., DHSAİDd., 10/267; Mineciyan Onnik'e ait ikinci bir sicil kaydı daha bulunmaktadır. Fakat bu kayıt katalogda Evnik Efendi adıyla geçmektedir. Bkz. BOA., DHSAİDd., 18/259.

³⁷⁴ BOA., DHSAİDd., 10/623.

³⁷⁵ BOA., DHSAİDd., 14/409.

³⁷⁶ BOA., DHSAİDd., 18/271.

³⁷⁷ BOA., DHSAİDd., 18/423.

Mıgırdıç Norikyan	Ermeni	1289-1305 ³⁷⁸
Manuk Azaryan	Ermeni	1290-1292 ³⁷⁹
Mike Efendi	Ermeni	1283-1290 ³⁸⁰
Ohannes Nuryan	Ermeni	1273-1279, 1283-1287 ³⁸¹
Rupen Karakaşyan	Ermeni	1290-1323 ³⁸²
Selim Melhame	Arap	1289-1293 ³⁸³
Nikolaki Vekil	Rum (Katolik)	1286-1287 ³⁸⁴
Şarl Şinayder	Latin	1278 ³⁸⁵
Civanyan Nişan	Ermeni	1293-1297
Gabriyel Noradukyan	Ermeni	1288-1291 ³⁸⁶
Aleko Aristarki	Rum	1290-1291, 1295-1296 ³⁸⁷
Antuan Vekil	Rum (Katolik)	1282-1286
Karabet Oyan	Ermeni	1293-1295 ³⁸⁸
Sahak Ebru	Ermeni	1273-1283 ³⁸⁹
Tade Andonyan	Ermeni	1286-1292 ³⁹⁰
Artin Süseyan	Ermeni	1284-1287 ³⁹¹
Toma Hason	Süryani	1274-1279 ³⁹²
Yusuf Dominyan	Ermeni (Katolik)	1280 ³⁹³

³⁷⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 19/74.

³⁷⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 22/159; BOA., **HR.MTV.**, 609/20, 11 Mart 1880.

³⁸⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 22/299.

³⁸¹ BOA., **DHSAİDd.**, 25/11.

³⁸² BOA., **DHSAİDd.**, 37/207.

³⁸³ Selim Melhame'nin sicil kaydında Tahrirat-ı Hariciye Odası'na ne zaman girdiği kesin olarak yazılmamış olmakla birlikte 1289'da Suriye tercümanlığından istifa ettikten sonra 1293 yılında Sırbistan'da görev alıncaya kadar odaya mülazemetle devam ettiği ifade edilmektedir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 72/67 ve zeyli için BOA., **DHSAİDd.**, 80/117.

³⁸⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 72/197.

³⁸⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 72/433.

³⁸⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 81/473.

³⁸⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 93/193.

³⁸⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 122/381.

³⁸⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/178.

³⁹⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 4/370.

³⁹¹ BOA., **DHSAİDd.**, 5/931.

³⁹² BOA., **DHSAİDd.**, 13/57.

³⁹³ Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda yalnızca 20 gün mülazemetle çalıştıktan sonra Korfu Baş şehbenderliği kançılarlığına tayin edilmiştir. BOA., **HRSAİDd.**, 3/18.

Hızır Rakım Efendi	Ermeni	1282-1285 ³⁹⁴
--------------------	--------	--------------------------

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda Ermenilerin bariz bir üstünlüğü görülmektedir. Tespit edebildiğimiz 58 memurdan 42'si Ermeni kökenliydi. Bununla beraber yalnızca altı Rum memur bulunmaktadır. İlginç olan beş ismin Arap kökenli olmasıdır. Bunlardan dördü birbiriyle akrabaydı. Yusuf, Fethi ve Franko Nasri Lübnan mutasarrıfı Franko Paşa'nın oğlu, Naum Efendi (Paşa) ise damadıdır. Üç Avrupa, bir Arnavut ve bir Süryani kökenli memur bulunmasına rağmen hiçbir Yahudi isme rastlanmamıştır.

Babıali Tercüme Odası kadar yoğun olmamakla birlikte Tahrirat-ı Hariciye Odası'nın devlet hizmetine giriş için başlangıç noktası olduğu görülür. 58 Gayrimüslim memurdan 34'ünün ilk işe başladığı kurum Tahrirat-ı Hariciye olmuştur. Bürokrasiye adım atmak için Gayrimüslimlerin Babıali Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Hariciye'yi tercih etmeleri Hariciye Nezareti'nin cazibe merkezi haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

Babıali Tercüme Odası'yla kıyaslandığında Tahrirat-ı Hariciye'de Gayrimüslimlerin daha uzun süreyle istihdam edildikleri görülür. Tahrirat-ı Hariciye Odası'nın Gayrimüslim memurlarının tahmini çalışma süreleri 7,03 yıldır. Nitekim bir yıldan az burada görev yapan Gayrimüslim yalnızca dört kişidir. Tespit edebildiğimiz en uzun süreli görev yapan memur ise 1873-1905 yılları arasında Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda çalışan Rupen Karakaşyan'dır³⁹⁵.

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda Ermenilerin bariz üstünlüğünün en önemli sebebi hiç şüphesiz odanın idaresinin uzun yıllar Ermeni kökenli isimlerin elinde kalmasıdır. Kuruluşundan 1876 yılına kadar geçen süre içerisinde Tahrirat-ı Hariciye (Ecnebiye) Odası'nın başında görev yapan isimler şunlardır;

³⁹⁴ BOA., DHSAİDd., 4/706.

³⁹⁵ BOA., DHSAİDd., 37/207.

Adı	Görev Yaptığı Yıllar
Rüstem Bey	1267-1269, 1271-1273
Sahak Ebru	1273-1283
Serkiz Efendi	1283-1289
Münir Efendi	1289-1292
Hamdi Bey	1292
Serkiz Efendi	1292
Ohannes Efendi	1292-1293 ³⁹⁶

Babıali Tercüme Odası'nın başındaki isim olan Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı görevinde 1876'ya kadar hiçbir Gayrimüslim bulunmamışken görüldüğü üzere Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda Münir Efendi ve Hamdi Bey'in toplam üç-dört yıl kadar süren memuriyetleri dışında hep Gayrimüslim müdürler tarafından idare edilmiştir. Bunların arasında da İtalyan kökenli Rüstem Bey dışındakiler Ermeni asıllıdır. Bu durum diplomasinin başındaki kişilerin, özellikle Âli ve Fuat Paşaların, tenkit edildikleri hususlardan biri olacaktır³⁹⁷.

Tahrirat-ı Hariciye Müdürlüğü'nü üstlenen Ermeni asıllı memurlar arasında Sahak Ebru içlerinden en iyi bilinen isimdir. 15 Eylül 1823 tarihinde İzmir'de doğan³⁹⁸ Sahak Ebru, bu şehirdeki Fransız ve Ermeni okullarında eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelerek 1849 yılında mülazemetle Babıali Tercüme Odası'nda işe başladı. Tercüme Odası'nda çalıştığı sırada Takvim-i Vekayi'nin Fransızca³⁹⁹ nüshasını çıkarmakla görevlendirildi⁴⁰⁰. 1852'de

³⁹⁶ Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Ohannes Efendi, Tahrirat-ı Hariciye Odası serhalifeliliği görevini yürütürken 1875 yılında Serkiz Efendi'nin yerine ûlâ sınıf-ı sâniî rütbesi ile müdürlüğe tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 16173, (2 Ca 1292/6 Haziran 1875).

³⁹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980, s. 1-2.

³⁹⁸ Aykan Candemir, Vağarşag Seropyan, "Ebruyan, Sahak", **YYOA**, C. I, İstanbul 1999, s. 78.

³⁹⁹ Sahak Ebru'nun sicil kaydında Fransızca'nın yanı sıra Türkçe, Ermenice, İngilizce, İtalyanca ve Rumca bildiği ifade edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/178.

sâlise ve 1854’de sâniye rütbelerine yükselen Sahak Ebru, kısa bir süreliğine Divân Tercümanlığı’nı da vekaleten yürütmüştür. 1856 yılında 3400 kuruş maaşla Divân-ı Hümâyûn mütercim-i sâniligine getirildi. 1857 yılının Ocak ayında ise Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürü Rüstem Bey’in Torino’ya maslahatgüzar tayin edilmesiyle onun yerine atandı⁴⁰¹.

On yıldan uzun bir süre Tahrirat-ı Hariciye’nin başındaki isim olan Sahak Ebru bu dönemde farklı görevlerde de bulunmuştur. 1860 yılında Fuat Paşa maiyetinde Suriye’ye giden Sahak Ebru burada 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi’ni hazırlayan komisyonda yer aldı⁴⁰². Fuat Paşa’nın ayrıldığı dönemde üç ay için Memuriyet-i Fevkalade Riyaseti vekilliğinde bulunup 1862 yılında İstanbul’a geri dönmüştür⁴⁰³.

1864 yılında Osmanlı Devleti adına borçlanma görüşmelerinde bulunmak için Londra ve Paris’te temaslarda bulundu. Dönüşünde istikraz hesaplamalarıyla uğraştığı gerekçesiyle Tahrirat-ı Hariciye Odası’ndaki görevine devam etmemiş ve 1867’de azledilmiştir⁴⁰⁴. Azil nedeni hakkında kurulan tahkikat komisyonu tarafından zimmetine para geçirmekten suçlu bulunmasıydı. Fakat bu kusurundan dolayı bir mahkumiyet almamış yalnızca zimmetine geçirdiği parayı Hazine’ye ödemekle yükümlü tutulmuştur⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ BOA., **İ.MVL.**, **6647**, (16 C 1267/18 Nisan 1851); BOA., **A. MKT. NZD.**, **33/13**, (25 C 1267/27 Nisan 1851). Sahak Ebru’nun Takvim-i Vekayi’nin Fransızca nüshasını tercümede yaptığı hizmetleri için 1000 kuruş maaşla ödüllendirilmesine dair bkz. BOA., **A.AMD.**, **80/62**, (1273/1856-1857)

⁴⁰¹ Takvim-i Vekayi, **Def’a 550**, 4 B 1273.

⁴⁰² Şam’daki hizmetlerinden dolayı Sahak Ebru’ya ûlâ sınıf-ı sâniye rütbesi verilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, **Def’a 607**, 11 Ş 1277.

⁴⁰³ BOA., **DHSAİDD.**, **4/178**.

⁴⁰⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, **C. XI**, s. 36.

⁴⁰⁵ Sezai Balcı, “Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro”, Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 123-124.

Azledilmesinden sonra uzun süre boŖta kalan Sahak Ebru, 1875 yılında Kürtlerin iskanına dair Babıali’de oluŖturulan komisyon azalığına seçilmesiyle yeniden devlet hizmetine girebildi. 1876 yılında atandığı Filibe Fevkalade Komisyonu’nda önce aza ardından reis olarak görev yaptı. 1877’nin sonunda 12. Daire-i Belediye baŖkanlıđına ve 1878’de Hariciye kitabetine tayin edildi. Bir yıl sonra Ŗrâ-yı Devlet yeliğine seçilen Sahak Ebru 8 Ağustos 1900 tarihindeki ölümüne kadar bu görevde kaldı⁴⁰⁶.

Ermeniler yalnızca Tahrirat-ı Hariciye Odası’nın müdürlüğü görevinde değil serhalifelik ve mümeyyizlik gibi üst düzey memuriyetlerde de bulunmuŖlardır. Sahak Ebru’nun Ŗam’da görevli bulunduğu yıllarda Kirkor Odyan Efendi serhalife ve Serkiz Efendi halife muavini sıfatıyla Tahrirat Odası’nın idaresini stlenmiŖlerdi⁴⁰⁷. Bir süre sonra Serkiz Efendi serhalifelik görevini stlenmiŖ ve onun Tahrirat-ı Hariciye Müdürlüğü’ne tayin edilmesinden sonra bu göreve Pertev (Anton) Efendi getirilmiŖti⁴⁰⁸. 1866 yılında ise odanın mbeyyizliğini yine bir Ermeni olan Hızır Rakım Efendi getirilmiŖ ve yaklaşık  yıl görevde kalmıŖtır⁴⁰⁹. Aynı yıl Güllaboğlu Mikail ikinci mukayyidliğine atanmıŖtı. Uzun yıllar bu görevi sürdüren Mikail Efendi 1877’de birinci mukayyidliğine ve 1881’de Hariciye tercümanlığına tayin edilmiŖtir⁴¹⁰.

1869 yılında Tahrirat-ı Hariciye Odası’nda yapılan yeni düzenlemeyle birlikte odanın serhalife ve mümeyyizi de deđiŖtirilmiŖtir. Odanın serhalifesi Pertev Efendi (Anton) Maarif-i Umumiye Meclis-i Kebiri azalığına atanmasından dolayı yerine odada mümeyyiz olarak görev yapan Ohannes Nuryan tayin edilmiŖti⁴¹¹. Ohannes Efendi, II. Mahmut’un

⁴⁰⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 4/178.

⁴⁰⁷ Takvim-i Vekayi, **Def’a 606**, 29 B 1277.

⁴⁰⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 3/264.

⁴⁰⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/706.

⁴¹⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 4/770; BOA., **HRSaİDd.**, 21/20.

⁴¹¹ BOA., **İ.HR.**, 14250, (25 B 1286/31 Ekim 1869).

sarraflarından Nuryan Karabet'in oğluydu. İstanbul'da Ermeni okullarında eğitim aldıktan sonra 2,5 yıl Paris'te hukuk ve edebiyat okumuştur. Ohannes Nuryan devlet hizmetine 1273 (1856-1857) yılında Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda başlamıştır. Altı yıl kadar burada çalıştıktan sonra Sırbistan Komiserliği kitabeti ve Belgrad Vilayet tercümanlığı görevlerinde bulundu. 1284'de (1867-1868) Tahrirat-ı Hariciye mümeyyizliğine tayin edildi. 11 Kasım 1869 tarihinde 3500 kuruş maaşla oda serhalifelğine atanmış ve bir süre Tahrirat-ı Hariciye müdürlüğünü vekaleten yürütmüştür. 1870-1872 yılları arasında Napoli Baş Şehbenderliği yapan Ohannes Nuryan İstanbul'a döndükten sonra Divân-ı İstinaf Ceza ve Hukuk daireleri üyeliğine ve 1876'da Şûrâ-yı Devlet azalığına seçilmişti⁴¹². Ohannes Efendi, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığı gibi bir süreliğine İkinci Başkanlığı'nı da yürütmüştür⁴¹³.

1875 yılının sonlarında Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda dört şube kurulmasından sonra bu şubelerin başına getirilen isimler arasında da Ermeniler bulunmaktadır. İlk kurulduğu sırada Umur-ı Telgrafi Şubesi'ne Haçik Efendi getirilmişti⁴¹⁴. İstefan Çapan Efendi ise 22 Haziran 1876 tarihinde Kuyudat Şubesi serhalifesi tayin edilmişti⁴¹⁵.

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda çalışan önemli simalardan biri de Nişan Safer Efendi'dir. 1863 yılında Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda mülazemetle devlet memuriyetine adım atmıştı. 1873 yılında 2500 kuruş maaşla odanın mümeyyizliğine ve iki yıl sonra Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Şehbenderi Şubesi serhalifelğine tayin edilmiştir. 14 Ağustos 1876'da Tahrirat-ı Hariciye Mühimme müdürlüğüne atanan Nişan Safer Efendi bir süre odanın müdürlüğünü vekaleten yürütmüştür. Yirmiden fazla komisyonda zabıt kâtipliği

⁴¹² BOA., **DHSAİDd.**, 25/11.

⁴¹³ Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 328.

⁴¹⁴ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1293**, s. 65.

⁴¹⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 10/623.

yapan Nişan Safer Efendi⁴¹⁶ kabiliyet ve bilgisiyle meslektaşlarının takdirini kazanmış bir kişiydi⁴¹⁷.

Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda sayıları az da olsa Ermeni olmayan Gayrimüslimlerin de önemli görevler üstlendiklerini görmekteyiz. Bunlardan birisi Hariciye Nezareti'nin çeşitli birimlerinde üst düzey görevlerde bulunan Naum Efendi'dir . Cebrail adlı Arap Hristiyan bir doktorun oğlu olan Naum Efendi⁴¹⁸, 1868 yılında Tahrirat-ı Hariciye'ye mülazemetle girmesiyle memuriyete başlamıştı. 1875 yılında iki ay gibi bir kısa süre için Petersburg Sefareti Birinci kâtipliğini üstlendikten sonra aynı yılın Aralık ayında boş olan Tahrirat-ı Hariciye mümeyyizliğine tayin edildi⁴¹⁹. Berlin Antlaşması müzakerelerinde Aleksandır Karatodori Paşa'nın maiyetinde bulundu. 1878 yılında hem Tahrirat-ı Hariciye serhalifeliği hem de Tahrirat-ı Hariciye Mühimme müdürlüğü görevlerini üstlendi. 1881'de Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsus müdürlüğüne ve 1884 yılında Tahrirat-ı

⁴¹⁶ BOA., **DHSAİD.**, 18/47; BOA., **HRSaİD.**, 24/16.

⁴¹⁷ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 305.

⁴¹⁸ Mehmed Süreyyâ, babasının Malta şebbenderi olduğu bilgisini verir. Gerçekten de devlet salnamelerinde Malta Şebbenderliği'ni Anton Naum adlı bir kişinin yürüttüğü bilgisi bulunmaktadır. Hatta adı geçen kişinin 1291 (1874-1875) tarihli Devlet Salnamesi'nde Tahrirat-ı Hariciye hulefasından olduğu ifade edilmektedir. Fakat Said Naum Duhanî, Naum Efendi'nin kardeş çocuğu Anton Naum'un Malta Şebbenderliği'nde bulunduğu bilgisini verir. Nitekim 1851 gibi erken bir tarihte Tiyatrocu Mihâl Naum'un oğlu Fransızca ve Türkçe bildiği için Babıali Tercüme Odası'na kabul edilmişti. Mihâl Naum'un, 1842 yılında Beyoğlu'nda kurduğu tiyatro 1846'daki bir yangında harap olmuş fakat iki yıl sonra Babıali'nin maddi desteği ile yeniden faaliyete geçmiştir. Mehmet Süreyya, **a.g.e.**, **C. IV/II**, s. 461; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1291**, s. 173., Said Naum Duhanî, "Beyoğlu Pera İken: 5, Diğer Simalar", **Hayat Tarih Mecmuası**, **S. 7**, Ağustos 1968, s. 39; Tiyatrocu Naum'un oğlunun Tercüme Odası'na kabulüne dair bkz. BOA. **İ.HR.**, **3835**, (5 L 1267/3 Ağustos 1851); Naum Tiyatrosu'na dair bkz. Rauf Tunçay, "Naum Tiyatrosu", **Belgelerle Türk Tarihi**, **S. 6**, Mart 1968, s. 85-90.

⁴¹⁹ BOA., **İ.HR.**, **16186**, (22 Za 1292/20 Aralık 1875).

Hariciye kitabetine atanmıştır. 18 Ağustos 1892’de vezaret rütbesiyle Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına getirildi ve on yıl boyunca bu görevde kaldı⁴²⁰. 1908 yılında Paris Sefareti’ne elçi tayin edilen Naum Paşa, 1911 Eylül’ünde bu şehirde vefat etmiştir. İlk kapitülasyonlardan bu yana Osmanlı diplomatik antlaşmalarını ezbere bilmek gibi bir meziyeti olduğu iddia edilen Naum Paşa, döneminin Hariciye nazırlarına danışmanlık da yapmıştır⁴²¹.

1876 yılında mülazemetle görev yapanlar dışında Tahrirat-ı Hariciye ve Tahrirat-ı Hariciye Evrak odasında toplam 17 Ermeni memur bulunmaktaydı . Sicil kaydını bulamadığımız isimlerin olduğunu varsayarsak bu sayının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu tarihten sonra Tahrirat-ı Hariciye’deki Ermeni hegemonyasının kırılmaya başlamıştır. 1878 yılında artık Tahrirat-ı Hariciye Odası’nın başında bir Ermeni değil Arap kökenli Naum Efendi vardır. Hicri 1306 (1888-1889) senesine ait Hariciye Salnamesi’nde burada çalışan 34 memurdan yirmisi Müslüman, 10’u Ermeni, üçü Arap Hristiyan ve biri Yahudi idi⁴²². Naum Efendi’den sonra 1892-1908 tarihleri arasında Tahrirat-ı Hariciye’yi yöneten Châteauneuf isimli bir Fransız dönmesinin oğlu Mehmet Nuri Efendi’nin⁴²³ döneminde bu sayı iyice azalmıştır. Hicri 1318 (1900-1901) senesinde ise odanın 16 memurundan yalnızca ikisi Ermeniydi⁴²⁴. Bu aslında Ermeni örgütlerinin şiddet içeren ayrılıkçı hareketlerinin sonucunda Osmanlı bürokrasisinin genelinde yaşanan gelişmenin bir yansımasıydı.

⁴²⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 2/1028.

⁴²¹ Said Naum Duhani, “Beyoğlu Pera İken: 6, Musevî Paşalar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 8, Eylül 1968, s. 70.

⁴²² **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1306, C. II**, s. 177-178.

⁴²³ Mehmet Nuri Efendi’nin ilginç kişiliği hakkında bkz. Findley, **a.g.e.**, s. 217-218.

⁴²⁴ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1318, C. III**, s. 172.

1.4.4. Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası

Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nı Tahrirat-ı Hariciye'den ayrı düşünmek ne kadar doğru olur tartışmalıdır. Nitekim 1869 yılında Tahrirat-ı Hariciye yeniden düzenlenirken Evrak Odası'nın da nizamnamesi yapılmıştı. Fakat ilk çıkarılan Hariciye Salnamesi'nde Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası ayrı bir oda şeklinde sunulurken⁴²⁵ ikinci salnamede Tahrirat-ı Hariciye ile tek bir birim olarak gösterilir⁴²⁶. Evrak Odası'nın başında bir müdür bulunmasına rağmen 1869 Nizamnamesi'nden anlaşıldığı üzere Tahrirat-ı Hariciye müdürüne karşı sorumlulukları vardı. Bundan dolayı Tahrirat Evrak Odası'nı Tahrirat-ı Hariciye'ye bağlı bir alt birim şeklinde değerlendirmek doğrudur.

Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nın kuruluşunun ne zaman gerçekleştiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Devlet Salnamelerinde Tahrirat-ı Hariciye Evrak müdürünün ismi ilk defa hicri 1282 (1865-1866) yılında geçmektedir⁴²⁷. Fakat sicil kayıtları bulunan Gayrimüslim memurlardan altısının Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nda göreve başlangıç tarihleri Hicri 1279 (1862-1863) yılıdır. Bundan dolayı odanın 1862 yılında kurulmuş olması muhtemeldir.

1869 yılında çıkarılan 13 maddelik nizamnamede Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nın Politika, Mülkiye ve Kavanin ile Muhakemat olmak üzere üç kısma ayrıldığı ifade edilmektedir. Politika kısmında uluslararası antlaşmaların suretleri muhafaza edilirken Mülkiye'de askeriye, maliye, ziraat, maarif, nafia, mezhepler, bahriye ve zaptiyeye dair evraklar olacaktı. Kavanin ile Muhakemat kısmında ise kanun, genel hukuk, fertler arası antlaşmalar ve cinayet dosyaları bulunacaktı. Evrak odası personeli, bir müdür, bir başmüfettiş ve sekiz halifeden ibaret toplam 10 kişi olacaktı. Evrak müdürünün ataması

⁴²⁵ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I, s. 206-207.**

⁴²⁶ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1306, C. II, s. 177-178.**

⁴²⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1282, s. 40.**

Sultan'ın iradesiyle yapılacakken başmüfettiş ve diğer halifeler, Evrak müdürünün seçimi Tahrirat-ı Hariciye müdürünün onayıyla tayin edilecekti⁴²⁸.

Sicil kayıtlarında 1877 öncesinde Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nda görev almış 18 Gayrimüslim adına rastlanmıştır;

ADI	MİLLİYETİ	ÇALIŞTIĞI YILLAR
İstepan Çapan	Ermeni	1279-1293 ⁴²⁹
Antuan Vekil	Rum (Katolik)	1282-1286, 1293-1297 ⁴³⁰
Gabriyel Noradukyan	Ermeni	1288 ⁴³¹
Mıgırdıç Norikyan	Ermeni	1279-1289 ⁴³²
Ohan Bağdadliyan	Ermeni	1279-1282 ⁴³³
Simeon Çapan	Ermeni	1289-1293 ⁴³⁴
Manukyan Kirkor	Ermeni	1281-1283 ⁴³⁵
Güllaboğlu Mikail	Ermeni	1282-1283 ⁴³⁶
Hızır Rakım	Ermeni	1279 ⁴³⁷
Vahram Dadyan	Ermeni	1291-1293 ⁴³⁸
Maksim Efendi	Latin (Katolik)	1279-1293 ⁴³⁹
Bedros Berberyan	Ermeni	1291-1319 ⁴⁴⁰
Feyzi Bey	Arap	1284-1285 ⁴⁴¹
Onnik Maksud	Ermeni	1292-1294, 1299-1302 ⁴⁴²

⁴²⁸ BOA., **HR.TO**, 474/24, 6 Ekim 1869.

⁴²⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 10/423.

⁴³⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 96/203.

⁴³¹ BOA., **DHSAİDd.**, 81/473.

⁴³² BOA., **DHSAİDd.**, 19/74.

⁴³³ BOA., **DHSAİDd.**, 1/714.

⁴³⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 1/628.

⁴³⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 5/917.

⁴³⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 4/770; BOA., **HRSAİDd.**, 21/20.

⁴³⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 4/706.

⁴³⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 2/954.

⁴³⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 18/253.

⁴⁴⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 37/215.

⁴⁴¹ BOA., **DHSAİDd.**, 10/299., Fransızca doldurulmuş sicil kaydı için bkz. BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 9 Eylül 1879.

⁴⁴² BOA., **DHSAİDd.**, 37/309.

Yakob Kohen	Yahudi	1290-1313 ⁴⁴³
Nazar Hazaros	Ermeni	1287-1293 ⁴⁴⁴
İstefan Arzuman	Ermeni	1279-1287 ⁴⁴⁵
İlyas Cayan	Ermeni	1286-1296 ⁴⁴⁶

Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası yukarıdaki isimlerden 14'ü için devlet memurluğuna adım attıkları ilk kurum olmuştur. Tahmini ortalama görev süreleri 7,16 yıldır. En uzun süreyle burada görev yapan Bedros Berberyan Osmanlı bürokrasisinde istisna olarak rastlanacak bir şekilde tüm kariyerini Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nda tamamlamış gözükmetedir⁴⁴⁷.

Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası'nda çalışan Gayrimüslim memurların etnik köken yapısı Tahrirat-ı Hariciye'den çok da farklı değildir. Hatta Ermenilerin yoğunluğu Tahrirat-ı Hariciye'ye kıyasla oransal bakımdan daha fazladır. Bir Rum, bir Latin, bir Arap ve bir Yahudi kökenli memurun dışındaki 14 isim Ermeni'dir. Kuruluşundan incelediğimiz dönemin sonuna kadar odanın müdürlüğünü üstlenen İstefan Arzuman ve İlyas Cayan da Ermeniydiler. Yukarıda belirttiğimiz gibi diğer memurların tayininde müdürün yetkili olması bu isimlerin memur seçiminde Müslümanlara karşı değilse bile diğer Gayrimüslim gruplara etnik ayrımcılık yaptıklarını gösterir.

Odanın müdürlerinden İstefan Arzuman Efendi Osmanlı Hariciyesi'nde erken dönemlerde görev alan Ermenilerden birisidir. 1843 yılında Babıali Tercüme Odası'nda göreve başlayan Arzuman Efendi, Kırım Savaşı sırasında Ömer Paşa maiyetinde Fransızca Başkâtipliği'ni üstlenmişti. Bu görevinden sonra Sayda ve Suriye'de Vilayet tercümanlığı

⁴⁴³ BOA., **DHSAİDd.**, 37/311.

⁴⁴⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 55/121.

⁴⁴⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 1/52.

⁴⁴⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 4/374.

⁴⁴⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 37/215.

yaptı. İzmir, Sırbistan, Girit ve Şam'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1862 yılında Tahrirat-ı Hariciye Evrak Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir⁴⁴⁸.

Arzuman Efendi'den sonra bu göreve Akmeşe ve Güherçile Fabrika-yı Hümâyûnları Müdürü İstefan'ın oğlu İlyas Cayan getirilmiştir. Yirmi yaşında iken Bab-ı Zaptiye Mazbata Odası'nda memuriyet başlayan İlyas Cayan iki sene sonra Tahrirat-ı Hariciye'ye geçiş yapmış ve defterdarlık görevini üstlenmiştir. Hicri 1286 (1869/1870) tarihinde Tahrirat-ı Hariciye Evrak müdürlüğüne tayin edilmiş ve bu görevi yaklaşık on yıl sürdürmüştü. Bu tarihten sonra da kariyerine Hariciye Nezareti'nde devam eden İlyas Cayan uzun yıllar Müsteşar muavinliği yapmıştır⁴⁴⁹.

Gayrimüslim memurlar müdürlük dışında üst düzey görevlerde de bulunmuşlardır. 1867 yılında İstefan Çapan Müdür muavinliğine atanmıştı. 1876 yılında İstefan Efendi'nin Tahrirat-ı Hariciye Kuyudat Şubesi'ne serhalife tayin edilmesinden sonra⁴⁵⁰ yerine bu odada bizim tespit edebildiğimiz tek Rum olan Antuvan Vekil getirilmiş ve bir yıla yakın bu görevi sürdürmüştür⁴⁵¹.

1.4.5. Hariciye Kitâbeti ve Deâvî Odası

İlk önceleri Hariciye Kitabeti daha sonra Deâvî-yi Hariciye Kitabeti ve en son Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite adıyla bilinen odanın tarihçesi de oldukça karmaşıktır. Hariciye Kitabeti'nin nezaretin kendisi kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. En azından 1838 yılında varlığından haberdarız⁴⁵². Hariciye Katibi'nin asli görevi Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek yani Hariciye Nezareti'ni ilgilendiren

⁴⁴⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 1/52.

⁴⁴⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 4/374.

⁴⁵⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 10/623.

⁴⁵¹ BOA., **DHSAİDd.**, 96/203.

⁴⁵² Akyıldız, **a.g.e.**, s. 91.

davalara bakmaktı⁴⁵³. Hariciye Kitabeti'nin bir nevi mahkeme görevi görmesi Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi tarafından eleştirilmiştir. Eleştirinin nedeni Hariciye Kitabeti'ne yapılan başvurulardan genellikle yabancılar lehine sonuçlar çıkmasıydı. Yabancılar, tercümanları aracılığı ile işlerini yürütürler hatta tercümanlar adeta avukatları gibi savunma yaparlardı. Osmanlı tebaası ise dil bilmedikleri ve sahipsiz kaldıkları için davalar aleyhlerine sonuçlanırdı. Bu durumdan dolayı Gayrimüslim sarraf ve tüccarlar arasından başka ülkelerin tabiiyetine geçenlere bile rastlandığını belirten Ahmed Lûtfî, Hariciye kâtiplerinin de Avrupa'ya meyilli ve tercümanlara hoş görünmek sevdasında oldukları için Osmanlı tebaası aleyhine hüküm verdiği kanaatindedir⁴⁵⁴.

Ahmet Lûtfî, 1859 yılında Kabuli Efendi'nin Hariciye müsteşarlığına tayininden sonra Hariciye Kitabeti'nin lağvedildiğini ve bu vazifeyi hangi görevlinin üstleneceğinin bilinmediğini ifade eder⁴⁵⁵. Fakat aynı yazardan 1861 yılının Temmuz ayında Hariciye Deâvî memuru Franko Efendi⁴⁵⁶ Telgraf Dairesi müdürlüğüne atanması üzerine Deâvî memuriyeti, daha önceden olduğu gibi, Hariciye Kitabeti'ne dönüştürülerek Londra elçisi Kostaki Musurus'un kardeşi Mütercim-i Sâni Pavlaki Efendi'nin bu göreve tayin edildiğini öğrenmekteyiz⁴⁵⁷. Nitekim 1277 (1860-1861) yılına ait salnamede Hariciye Kitabeti'ne rastlanmazken bir yıl sonra bu görevde Pavlaki Efendi gözükmektedir⁴⁵⁸.

Buradan, Hariciye Kitabeti lağvedildikten sonra Deâvî adıyla aynı görevi üstlenen yeni bir kalem meydana getirildiği ama kısa bir süre sonra eskiye dönüş yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Fakat sicil kayıtlarının bazılarında Deâvî-yi Hariciye Kitabeti adının

⁴⁵³ Takvim-i Vekayi, **Def'a 563**, 25 Za 1274.;

⁴⁵⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. IX**, s. 154-155.

⁴⁵⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. IX**, s. 154-155.

⁴⁵⁶ Franko Efendi'nin Hariciye Nezareti ile sefaretler arasında ticari konulardaki yazışmalarla ilgilendiğine dair bkz. BOA., **A.AMD.**, **77/16**, (1273/1856-1857).

⁴⁵⁷ Takvim-i Vekayi, **Def'a 616**, 17 M 1278; Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. X**, s. 26.

⁴⁵⁸ **Salname-i Devlet-i Aliye 1278**, s. 50.

zikredilmesi yalnızca kalemin başındaki ve ileride yardımcıları için⁴⁵⁹ Hariciye Katibi unvanının kullanılmış olduğunu gösterir.

1876 yılında Deâvî-yi Hariciye Kitabeti ilga edilerek yerine Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdüriyeti kurulmuştur. Fakat yakın tarihlerde kurulan Babıali İstişare Odası ile görev bakımından benzerliği dikkat çekicidir⁴⁶⁰. Bu odalardan ilkinin vazifesi Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında siyasi ve dini olmayan hukuki davalarla ilgilendiği belirtilir. İkincisinin ise iki vazifesinden bahsedilir. Bunlardan biri Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında hukuki meseleleri tetkik ederek uluslararası hukuk çerçevesinde fikir bildirmekti. Diğeri ise Osmanlı tebaasıyla yabancı vatandaşlar arasında nizamnamesinde geçen konularda görüş sunmaktı⁴⁶¹.

Hariciye Kitabeti'nde çalışan Gayrimüslim memur sayısının Tercüme ve Tahrirat odalarına kıyasla daha az olduğu görülür. Muhtemelen işlevsel açıdan oldukça önemli fakat iş yoğunluğu düşük olduğu için çalışan personel sayısı daha azdı. Hariciye Kitabeti'nde görev aldığını tespit edebildiğimiz Gayrimüslim yalnızca sekiz kişidir;

ADI	MİLLİYETİ	ÇALIŞTIĞI YILLAR
İstefan Arzuman Efendi	Ermeni	1288-1289
Gabriel Noradukyan	Ermeni	? ⁴⁶²

⁴⁵⁹ 1286 (1869-1870) yılından sonraki salnamelerde Hariciye Kâtip muavini ve Hariciye Kâtip muavin-i sâni ve 1292'de (1875-1876) bunlara ek olarak Hariciye Kâtip muavin-i sâlisi memuriyetlerine rastlanır. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1286**, s. 74.; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1292**, s. 59.

⁴⁶⁰ Ne yazık ki Hariciye Nezareti'ne bağlı Babıali İstişare Odası'nın ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Nazar Hazaros Efendi'nin sicil kaydında 8 Ocak 1877 tarihinde kadrosunun bu odaya aktarıldığı ifade edilmektedir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 55/121.

⁴⁶¹ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301**, C. I, s. 210-212.

⁴⁶² Paris'deki eğitiminden İstanbul'a döndükten sonra "mülga Deâvî-yi Hariciye Kitabeti'ne" devam ettiği ifade edilmektedir. Bu oda 1876 tarihinde ilga edildiğine göre bu tarihte veya bu tarihten önce görev almıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 81/473.

Pertev (Anton) Efendi	Ermeni	1293
Sahak Efendi	Ermeni	1289-1319
Ohannes Torosyan	Ermeni	1288-1297
Kostaki Emanoilidi	Rum	1290-1297
Vasilaki Musurus Gikis	Rum	1284-1296
Yakob Yakavos	Rum	1283-1294

Görüldüğü üzere diğer merkezi kalemlerde olduğu gibi burada da beş kişi ile Ermeniler çoğunlukta idi. Fakat sayıları yalnızca üç kişi olmalarına rağmen Rumların oransal açıdan daha iyi konumda oldukları görülür. Yukarıdaki isimlerden dördü için Hariciye Kitabeti devlet memuriyetine başladıkları ilk yerdir. Bunlardan Sahak Efendi 1289 (1872-1873) yılında göreve başlamasından kariyerini sonuna kadar bu odada çalışmıştır. Fakat sicil kaydında ancak 1881 yılında mukayyidliğe yükselebildiği görülür⁴⁶³.

Devlet salnamelerinde Hariciye Katibi olarak adı geçen 11 farklı isimden üçü Gayrimüslimdi. Bunlara ek olarak salnamelerde yer almayan iki Gayrimüslim isim daha bulunmaktadır.

Hariciye Kitabeti'ne daha doğrusu o zamanki adıyla Deâvî memuriyetine getirilen ilk Gayrimüslim Halepli bir Hristiyan olan Franko Efendi'dir. Devlet hizmetine Gümrük İdaresi'nde başlayan Franko Nasri'nin⁴⁶⁴ Hariciye Nezareti'ne geçişi oldukça anlamlıdır. Yabancı devletlerin tabiiyetinde olan kişilerin davalarıyla ilgilenmek amacıyla elçiliklerde tercümanlar vazifelendirilmesine rağmen Babıali'de bu tür işlerin süruncemede bırakılması kendi vatandaşlarını zarara uğramakta ve hukuklarını zayi etmekteydi. Bunun önlenmesi için yabancı elçiliklerle iletişimi sağlayacak bir memura ihtiyaç duyulmuş ve bu işi yürütmesi için Franko Efendi'nin kadrosu 1854 Kasım ayında Babıali Tercüme Odası'na

⁴⁶³ BOA., **DHSAİDd.**, 37/247.

⁴⁶⁴ Mehmet Süreyya, **a.g.e.**, **C. IV/II**, s. 458.

aktarılmıştır⁴⁶⁵. Hariciye Kitabeti ile ilişkili görünen bir göreve Babıali Tercüme Odası'nda vazifelendirilen bir memurun bakması göstermektedir ki nezarete bağlı kalemler arasında görev ayrımı kesin çizgilerle belirlenmemiştir. Hariciye Nezareti'nin selefi Reisülküttaplık kalemlerinde de aynı türden sorunlar olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Hariciye Nezareti'nin hızlı değişim sürecine rağmen kurumsallaşmasını henüz tamamlayamadığını söyleyebiliriz.

Hariciye Kitabeti'nin lağvedilmesinden sonra muhtemelen tecrübesinden dolayı Deâvî Memuru adıyla Franko Efendi bu görevi üstlendi. Fakat 1861 yılında Telgraf müdürlüğüne getirildi⁴⁶⁶.

Osmanlı hükümetinde görev alan ilk Gayrimüslim nazır Kırkor Agaton'un göreve getirilmesinden iki ay sonra vefat etmesinin ardından Nafia Nezareti'ne Lübnan mutasarrıfı Davud Paşa atanmıştı. Bu değişiklikten sonra Franko Efendi, 27 Mayıs 1868 tarihinde vezaret rütbesiyle Cebel-i Lübnan mutasarrıfı oldu⁴⁶⁷ ve 13 Ocak 1873'de Beyrut'ta ölümüne

⁴⁶⁵ BOA., **İ.HR.**, **5640**, (28 S 1271/20 Kasım 1854); Yine bir başka belgede Franko Efendi'nin Hariciye Nezareti ile bazı elçilikler arasında ticari meselelerde habercilik yaptığı belirtilerek gayretlerinden dolayı maaşına 1000 kuruş zam yapılması talep edilmektedir. Bkz. BOA., **A.AMD.**, **77/16**, (1273/1856-1857)

⁴⁶⁶ Takvim-i Vekayi, **Def'a 616**, 17 M 1278.; Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e.**, C. X, s. 26.

⁴⁶⁷ İngiliz elçisi Henry Bulwer, altı yıl önce Lübnan mutasarrıflığı için Fransız hükümetinin desteklediği Davud Paşa'ya karşı Franko Efendi'yi desteklemiş fakat başarılı olamamıştı. Bkz. NA., **FO.**, **78/2020**, 18 May 1868.; Fransızlar, Davud Paşa'nın mutasarrıflıktan alınmasına görev süresinin Lübnan Protokolünde yer aldığı gibi 10 yıldan az olmaması gerektiği düşüncesiyle itiraz etmişlerdi. Bkz. NA., **FO.**, **78/2021**, 26 June 1868 ve NA., **FO.**, **78/2021**, 13 July 1868.

kadar görevini sürdürdü⁴⁶⁸. Sadakatiyle bilinen Franko Paşa'nın Hazimiye'deki mezarı bir Hristiyan olmasına rağmen Türk-İslam sembolleriyle süslenmesi dikkat çekicidir⁴⁶⁹.

Franko Efendi'nin ardından Hariciye Kâtipliği'ne atanan Pavlaki Musurus, 1812 yılında Fener'de doğmuştu. 1836 yılında Edirne Paşası'nın tercümanlığını yürüttü⁴⁷⁰. Bosna valisi Tahir Paşa'nın maiyetinde çalıştıktan sonra ağabeyi Kostaki Musurus ile Viyana ve Londra'da görev aldı⁴⁷¹. 1857'de mütercim-i sânilîğe tayin edildi⁴⁷². Pavlaki Efendi, 1860 yılında Ahmet Cevdet Paşa maiyetinde Rumeli'ye giden teftiş komisyonunda görev almış ve bu hizmetinden dolayı üçüncü rütbeden nişanla ödüllendirilmiştir⁴⁷³. 1861 yılında Franko Efendi'nin yerine Hariciye katibi oldu⁴⁷⁴. Yaklaşık iki yıl bu görevi sürdürdükten sonra azledilmiş ve 1864 yılında Ticaret-i Bahriye reisliğine atanmıştır. 1866 yılında Meclis-i Vâlâ azalığına seçildi ve aynı yıl Mityadi Aristarki'nin yerine Sisam beyliğine getirildi. Altı yıl bu adayı yönettikten sonra Şûrâ-yı Devlet azalığı ve Meclis-i Nafia reis-i sânilîği görevlerinde bulunan Pavlaki Musurus 1 Mayıs 1876'da vefat etmiştir⁴⁷⁵.

Pavlaki Efendi'den sonra Hariciye kitabeti görevini yürütmüş üç Gayrimüslim de Ermeni kökenliydi. Bu isimlerden ilki Kirkor Odyan Efendi'dir. Tanzimat döneminde

⁴⁶⁸ Mehmed Süreyya, **a.g.e., C. IV/II**, s. 458.

⁴⁶⁹ Said Naum Duhanî, "Beyoğlu Pera İken: 5, Diğer Simalar", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 7, Ağustos 1968, s. 38-39.

⁴⁷⁰ Sturdza, **a.g.e.**, s. 362.

⁴⁷¹ Nurdan Şafak, **Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat (İslam Tarihi ve Sanatları) Anabilim Dalı, İstanbul 2006.

⁴⁷² Takvim-i Vekayi, **Def'a 550**, 4 B 1273.

⁴⁷³ Bu komisyonda Pavlaki Efendi'nin yanı sıra Yanko Fotiyades, Gavril Efendi, Barutçubaşı Ohannes ve Artin Dadyan bulunmuştur. Bkz. BOA., **A.DVN.**, **159/17**, (9 Ca 1277/23 Kasım 1860); BOA., **İ.DH.**, **31000**, (13 Ca 1277/27 Kasım 1860).

⁴⁷⁴ Takvim-i Vekayi, **Def'a 616**, 17 M 1278.; Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e., C. X**, s. 26.

⁴⁷⁵ Mehmet Süreyya, **a.g.e., C. IV/II**, s. 457.

Paris'e eğitim için giden ilk Ermeni öğrenciler arasında yer alan Kirkor Odyan⁴⁷⁶ dönüşünde Hariciye Nezareti'nde göreve başladı⁴⁷⁷. Daha sonra Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilen Odyan Efendi 1869 yılında Hariciye Kitabeti'ne tayin edildi⁴⁷⁸. Mithat Paşa'ya danışmanlık hizmetinde bulunan Odyan Efendi, II. Meşrutiyet'in hazırlanmasında yer aldı. Mithat Paşa'nın gözden düşmesinin ardından Avrupa'daki muhalif gruplara katılan Odyan Efendi'nin 1863 Ermeni Millet Anayasası'nın hazırlanmasında da büyük katkısı vardır⁴⁷⁹.

Hariciye Katibi Odyan Efendi'nin Aleksandır Karatodori'nin yerine Ticaret müsteşarlığına atanması üzerine daha önce kendisinden bahsettiğimiz İstefan Arzuman Efendi bu göreve getirilmişti⁴⁸⁰. Fakat bir yıl sonra görevini yerine getirecek liyakate sahip olmadığı gerekçesiyle azledilmiştir⁴⁸¹. Hariciye kitabeti görevini yürüten son Ermeni ise 1876 yılında altı aylık süre ile bu görevde kalan Pertev (Anton) Efendi olmuştur⁴⁸².

Sicil kayıtlarında yaptığımız taramada Hariciye Nezareti avukatlığı yaptığını ifade eden Yosef Lapir adlı bir personele rastlanmıştır⁴⁸³. Bu görev hakkında başka bir bilgiye rastlayamadığımız için hukuki konularla ilgilenen Hariciye Kitabeti bölümünde zikretmeyi uygun bulduk. İstanbul'daki Fransa Sefareti tercümanının oğlu olan Yosef Lapir eğitimini de Paris'te tamamlamış ve 1830 yılında Paris'e gönderilecek öğrencilere refakat etmek üzere 1000 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. 1842-1845 yılları arasında Yunanistan'da Rumlar

⁴⁷⁶ Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004, s. 74.

⁴⁷⁷ Çarkciyan, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁷⁸ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, **C. XII**, s. 66.

⁴⁷⁹ Çarkciyan, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁸⁰ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, **C. XIII**, s. 29.

⁴⁸¹ BOA., **İ.HR.**, **15350**, (8 N 1289/9 Kasım 1872)

⁴⁸² BOA., **DHSAİDd.**, **3/264**.

⁴⁸³ Yine bir başka belgede Hariciye Nezareti avukatlarından olduğu belirtilen Mösyö Parnis adlı şahsa üçüncü rütbeden nişan verilmesi talep edilmekteydi. Bkz., BOA., **İ.HR.** **13067**, (23 L 1283/28 Şubat 1867)

tarafından zaptedilen çiftliklerin iadesi için çalışmıştır. 1869 yılında Dersaadet Mahkeme-i Ticaret azası tayin edildi. Bu görevi sırasında bir aralık Hariciye Nezareti'nin avukatlığını üstlendi. Daha sonra istifa ederek emekliye ayrılmışsa da 1877'de Dersaadet Üçüncü Mahkeme-i Ticaret ve 1879'da Mahkeme-i İstinaf Ticaret Kısmı azalıklarında bulunmuştur⁴⁸⁴.

1.4.6. Hariciye Muhasebe Odası

Hariciye Nezareti'nin gelir, gider ve genel hesap işleriyle uğraşan⁴⁸⁵ Muhasebe Odası'nın ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Findley, Devlet salnamelerine dayanan bilgiyle bu odanın ortaya çıkışını 1870'ler olduğunu ifade eder⁴⁸⁶. Oysa sicil kayıtlarından 1866 yılında bile Hariciye Muhasebe Odası'nda görev yapan personele rastlanmaktadır. Bundan dolayı odanın kuruluş tarihinin 1866 veya öncesi olduğu kesindir.

Hariciye Muhasebe Odası'nda çalıştığını tespit edebildiğimiz yalnız üç isim bulunmaktadır. Zaten bu odada çalışan personelin sınırlı olması ve yabancı dil bilmekten ziyade hesap işlerinden anlayan memurlara ihtiyaç duyulması bu sayının az olmasının nedenleridir. Tespit ettiğimiz Gayrimüslim memurların hepsi de Ermeni kökenlidir. Aslında Ermenilerin iktisadi ve mali konularla ilgili işlerde görevlendirilmelerine oldukça sık rastlanmasından⁴⁸⁷ dolayı bu durum şaşırtıcı değildir.

Buradaki Ermeni memurlar arasında en önemlisi uzun yıllar odanın başında görev yapan Kirkor Hızır Efendi'dir. Kirkor Efendi, 26 yaşında iken 1866 yılında Muhasebe

⁴⁸⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 4/280.

⁴⁸⁵ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1306, C. II**, s. 168.

⁴⁸⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁸⁷ Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul 2000, s. 284.

Odası'nda göreve başlamıştı. 1869 yılında odanın mümeyyizliğine getirildi. 1873'de ise Hariciye Muhasebecisi olarak tayin edildi ve bu görevinde 1896 yılına kadar kaldı⁴⁸⁸. Ohan Bağdadliyan da Hariciye Muhasebe Müdür muavinliği görevinde bulunan isimler arasındadır⁴⁸⁹. Bu odada görev yaptığını tespit ettiğimiz son isim ise 1872 yılında Babıali Hazine-i Evrak Odası'ndan geçiş yapan ve altı yıl sonra serhalifelğe yükselen Haçık Efendi'dir⁴⁹⁰.

1.4.7. Hariciye Evrak Odası

Hariciye Nezareti'nin Tahrirat ve Mektûbî gibi kalemelerin Evrak odaları olduğu zaten bilinmektedir. Bununla beraber Devlet Salnamelerinde 1285 (1868-1869) yılından itibaren Hariciye Evrak Odası adıyla yeni bir kaleme rastlıyoruz⁴⁹¹. Fakat Toma Hason adlı memurun 1279 (1862-1863) yılında burada göreve başlamış olması odanın kuruluş tarihinin daha erken olduğunu ispat eder.

1301 (1883-1884) yılına ait Hariciye Salnamesi'nde Hariciye Evrak Odası'nda çalışan isimler arasında Gayrimüslim bulunmaması bu oda için çok fazla tercih edilmediklerini gösterir⁴⁹². Hariciye Evrak Odası'nda çalıştığını tespit edebildiğimiz yalnızca üç Gayrimüslim bulunmaktadır. Bu isimler Süryani, Rum Katolik ve Ermeni kökenliydi. Süryani olan Toma Hason Efendi Hicri 1279 (1862-1863) yılında odanın mümeyyizliğini üstlenmişti⁴⁹³. Rum Katolik Nikolaki Vekil Efendi ise 1282'de (1865-1866) bu odada devlet

⁴⁸⁸ BOA., DHSAİDd., 2/1012.

⁴⁸⁹ BOA., DHSAİDd., 1/714.

⁴⁹⁰ BOA., DHSAİDd., 1/592.

⁴⁹¹ Salname-i Devlet-i Aliyye 1285, s. 52.

⁴⁹² Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I, s. 204-205.

⁴⁹³ BOA., DHSAİDd., 13/57.

görevine başlamış ve dört yıl çalışmıştır⁴⁹⁴. Ermeni Bogos Efendi 1875 yılında mülazemetle göreve başladığı Hariciye Evrak Odası'nda bir buçuk yıl çalıştıktan sonra Tahrirat-ı Hariciye'ye geçiş yapmıştır⁴⁹⁵.

1.4.8. Hariciye Matbuat Odası

Hariciye Matbuat Odası'nın ne zaman kurulduğu belli olmamakla birlikte 1864 Matbuat Nizamnamesi'nden varlığından haberdar oluyoruz. Bununla birlikte daha önceki dönemde de Hariciye Nezareti'nin matbuata dair vazifeleri vardı. Mesala 1837'den itibaren Le Moniteur Ottoman'ın çıkarılması işi Babıali Tercüme Odası'na devredilmişti. Bu iş için Hazine'den her ay 2000 kuruş ödenecekti⁴⁹⁶. Takvim-i Vekayi'nin Fransızca'ya tercüme edilmesini uzun süre Babıali Tercüme Odası'nın Lisan Muallimi Mösyö Sarafin üstlenmiş⁴⁹⁷ ardından bu görevi Sahak Ebru yürütmüştür⁴⁹⁸. Bunun yanında yabancı ülke vatandaşlarının çıkarmak istedikleri gazete ve dergiler için de Hariciye Nezareti'nin görüşü alınmaktaydı. Basmacı Kapol adlı bir Fransız vatandaşı siyasi içerikli olmayan bir Ermenice gazete çıkarmak için Meclis-i Vâlâ'ya başvurmuştu. Bu mecliste görüşülen izin meselesi Hariciye

⁴⁹⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 72/197.

⁴⁹⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 14/409.

⁴⁹⁶ Bu paranın ödenmesine dair bkz. BOA., **C.DH.**, 15, (27 Za 1252/5 Mart 1837); BOA., **C.HR.**, 4883, (22 S 1253/28 Mayıs 1837).

⁴⁹⁷ Yazıcı, **a.g.e.**, Ankara 1983, s. 57-58. ; Sarafin Efendi'nin maaşı 2000 kuruştan 1500 kuruşa indirilmesinden dolayı Takvim-i Vekayi'nin Fransızca'ya çeviri işi sekteye uğrayacağı için yeniden 2000 kuruşa çıkarılmasına dair bkz. **Külliyat-ı Kavanin**, No: 4867, 21 Zilkade 1254.

⁴⁹⁸ Bu hizmetinden dolayı Sahak Ebru'nun maaşına zam yapılmasına dair bkz., BOA., **İ.MVL.**, 6647, (16 C 1267/18 Nisan 1851); BOA., **A. MKT. NZD.**, 33/13, (25 C 1267/27 Nisan 1851).

nazırının onay vermesinin ardından çözümlenmiştir. Fakat gazete basılmadan önce Babıali'ye gönderilecek ve tercümanların onayından sonra basımına izin verilecekti⁴⁹⁹.

1864 yılında çıkarılan Matbuat Nizamnamesi'ne göre gazete çıkarmak isteyen Osmanlı tebaasının Maarif Nezareti'ne başvuruda bulunmaları ve yabancı ülke vatandaşlarının Hariciye Nezareti'ne bağlı olan Matbuat Odası'ndan izin almaları gerekmektedir⁵⁰⁰.

Hariciye Matbuat Odası'nda 1877'ye kadar görev almış personel arasında iki Gayrimüslimin ismine rastlanmıştır. 1865 yılında Hariciye Matbuat'da göreve başlayan Ovakim Efendi kısa bir süre sonra bu odanın mütercimliğine getirilmişti⁵⁰¹. Diğer isim Dakis Efendi, 1867'de mülazemetle Matbuat Odası'nda göreve başlamış ve sonradan Tahrirat-ı Hariciye Odası'na geçiş yapmıştır⁵⁰².

Odada çalışan Gayrimüslimlerin sayısının az olması görev niteliğinden kaynaklanıyor olabilir. Daha sonradan ise Hariciye Matbuat Odası'nın asli vazifesi yurt dışında Osmanlı aleyhine çıkan yazılara cevap vermek ve devletin gelişimine dair yayınlar yapmak olarak gösterilmektedir⁵⁰³. Nitekim odanın niteliğindeki bu değişim yabancı dilleri iyi bilen memurlara ihtiyaç duyulduğu için personel yapısını da etkilemiştir⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁵⁰⁰ Takvim-i Vekayi, **Def'a 779**, 21 R 1281.

⁵⁰¹ BOA., **DHSAİDd.**, 3/844.

⁵⁰² BOA., **DHSAİDd.**, 1/996., BOA., **HRSaİDd.**, 20/32.

⁵⁰³ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301**, C. I, s. 211.

⁵⁰⁴ 1306 tarihli Hariciye salnamesinde Hariciye Matbuat Odası'nda çalışan 14 personelden 10'u Gayrimüslimdi. Bkz. **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1306**, C. II, , s. 184.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DIŞ TEMSİLCİLİKLERİ VE GAYRİMÜSLİM

DİPLOMATLAR

2.1. İkamet Elçiliklerinin Yeniden Kuruluşu

Hariciye Nezareti merkez teşkilatının doğuşu ve gelişimini etkileyen siyasal süreç dış temsilcilikler açısından da aynı paralellikte gelişmelere yol açmıştır. 1821 Rum İsyanı, Fenerlilerin Divân Tercümanlığı'ndan alınmalarına yol açtığı gibi Osmanlı'nın Avrupa'daki tek temsilcileri Rum maslahatgüzarların da işine son verilmişti⁵⁰⁵. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi yine 1830'ların başlarında ortaya çıkan siyasal gelişmeler kuruluşundan bu yana çok fazla gelişme gösteremeyen Babıali Tercüme Odası'nda hızlı bir değişimi başlatmış ve bu süreç 1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla devam etmiştir. İşte ikamet elçiliklerinin yeniden açılması da o dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin sonuçlarından birisidir.

1821 Rum İsyanı'nın başlamasından sonra Rum maslahatgüzarların işlerine son verilmesi doğru bir karar olabilirdi. Fakat yerlerine yenilerinin tayin edilmemesi diplomatik açıdan ağır kayıplara yol açmıştır. İsyân süresince Avrupa'da temsilcisi olmadığı için Batılı devletlerle tek iletişim kanalı İstanbul'da bulunan elçilerdi. Üstelik Rusya, İngiltere ve Fransa'nın elçilerinin 1827 yılında İstanbul'u terk etmesiyle bu iletişim kanalı da büyük oranda kapandı. Batı'da kendini savunacak herhangi bir aracın olmaması Avrupa

⁵⁰⁵ 1821 yılında Rum İsyanı'nın başlaması ile birlikte yalnızca Viyana ve Paris'te kalmış olan Rum maslahatgüzarlarının da güvenilemeyeceğinden azledilmelerine karar verilmişti. Eğer Batılı devletler temsilci bulunmasında ısrar ederlerse isyanın bastırılmasının ardından Müslümanlar arasından birileri seçilerek görevlendirilmeleri hem bu sayede dil öğrenmelerinin sağlanması öngörülüyordu. Bkz. BOA., **HAT**, 52282, (1236/1820-1821).

kamuoyunun da tamamen Osmanlı aleyhine dönmesine yol açmıştı. Büyük devletlerin, özellikle İngiltere'nin, Rumlar lehine harekete geçmesinde bu kamuoyu baskısının etkisi büyüktür. Oysa henüz bağımsızlığını kazanmamış Yunan Hükümeti bile gayri resmi de olsa en azından Avrupa kamuoyunu etkilemek için temsilciler göndermişti⁵⁰⁶.

İzlediği yalnızlık politikasının bedelini ağır ödeyen Osmanlı Devleti, 1830'lu yılların en önemli siyasal olayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanında aynı hataya tekrar düşmemiştir. Nitekim 1831 yılında, Avrupa'nın büyük devletlerinin başkentlerinde ikamet elçiliklerinin açılması konusu Babıali'de yeniden gündeme geldi. Fakat Avrupa gündemini meşgul eden Lehistan'daki isyandan dolayı Osmanlı Devleti'nin meseleleri ikinci plana atılabilirdi. Bu da elçilerin gönderiliş amaçlarına olumsuz etki yapabiliyordu. Bir diğer sorun ise devleti layıkıyla temsil edebilecek nitelikli elçilerin bulunamamasıydı. Ayrıca diğer Avrupa devletleriyle yakınlaşmanın Rusya'nın tepkisini çekeceğinden korkuluyordu⁵⁰⁷. Oysa o dönemde Mısır Sorunu'nda Osmanlı'nın yanında yer alan tek devlet Rusya idi. Bu sebeplerden dolayı Avrupa'da ikamet elçiliklerinin yeniden açılması daha sonra tekrar değerlendirilmek üzere askıya alındı.

Bir yıl sonra Avrupa'ya elçi gönderilmesi fikri yeniden gündeme geldi. Avusturya'nın da telkiniyle 1821 Rum İsyanı öncesinde Viyana'da maslahatgüzar olan Yanko Mavroyani yeniden tayin edildi. İlk olarak Viyana'nın seçilmesinde bu şehrin Avrupa'daki merkezi konumu ve Prens Metternich'in dönemin en muteber devlet adamlarından olması etkili olmuştu. Fakat asıl amaç Rusya'nın baskısıyla gündeme gelen Eflak-Boğdan meselesinde Avusturya'nın desteğini almaktı. Ayrıca sadece Viyana'da değil,

⁵⁰⁶ Domna Dontas, "The Greek Foreign Ministry", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 260.

⁵⁰⁷ Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Armağanı**, Ed. Ersin Embel, Ankara 2008, s. 160-161.

lüzumlu görülen yerlerde sefaret ve maslahatgüzarlıkların kurulacağı ifade ediliyordu⁵⁰⁸. Fakat diğer başkentlerde daimi ikamet elçiliklerinin kurulmaya başlanması için birkaç yılın daha geçmesi gerekecekti. Yine de bu süreçte yaşanan siyasi hareketlilikler sonucunda Osmanlı Devleti Paris ve Londra'ya fevkalade elçiler gönderilmiştir.

Babıali, Mısır Sorunu'nu kendi lehine çevirebilmek için Rusya'dan destek alabilmişti. Fakat II. Mahmut, uzun yıllardır iyi ilişkiler yerine çatışma halinde olunan Rusya ile ittifak yapılmasına sıcak bakmıyordu. Aynı şekilde İngiliz Elçisi Stanford Canning Osmanlı-Rusya yakınlaşmasından rahatsızdı. Ama yine de Sultan'ın İngiltere'nin yardım edeceğine dair herhangi bir taahhütte bulunması isteğini Canning kabul etmiyordu. Ancak karşısında Yunan Meselesi konusundaki ısrarı yüzünden başını Pertev Efendi'nin çektiği ve Sultan'a Mehmet Ali Paşa ile anlaşmasını telkin eden bir hizip buldu. Bunun üzerine İstefanaki Vogorides'in tavsiyesi ile Canning İngilizlerin, yardım edeceğini ima etmeye başladı. Yardım konusunu hükümete bildirmeye karar vermişse de bundan daha sonra vazgeçti. Onun tavsiyesi ile Osmanlı'nın Viyana Maslahatgüzarı Yanko Mavroyani, Londra'ya özel memur olarak gönderildi⁵⁰⁹. Daha sonra konunun önemine rağmen Yanko Mavroyani'nin üst düzey bir memur olmamasından Namık Paşa'nın fevkalade elçi sıfatıyla Londra'ya gitmesine karar verildi. Namık Paşa, 1832 yılında elçi olarak gönderildiği İngiltere'de çok başarılı olamamışsa da 1833 yılında imzalanacak Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın daha az ağır şartlar içermesini sağlamıştır⁵¹⁰.

Adı geçen antlaşma ile Rusya'yla kurulan ittifak Avrupa'da ikamet elçiliklerinin kurulmasındaki önemli etkenlerden biridir. Osmanlı Devleti, valisinin isyanını bastırmakta

⁵⁰⁸ BOA., HAT., 47158, tsz.

⁵⁰⁹ Charles Webster, **The Foreign Policy of Palmerston, Vol. II**, London 1951, s. 280.

⁵¹⁰ Mehmet Namık Paşa hakkında bkz. Enver Ziya Karal, "Mehmet Namık Paşa'nın Hal Tercümesi (1804-1892), **Tarih Vesikaları**, S. 9, İlkteşrin 1942, s. 220-227; Şehabeddin Akalın, "Mehmet Namık Paşa", **Tarih Dergisi**, C. IV, S. 7, Eylül 1952, s. 127-146.

aciz kaldığı için kendisi için en büyük tehdit olarak gördüğü bir devletin yardımına muhtaç olmuştu. Bu durumda ya Rusya'nın himayesinde kalınacak ya da Batılı devletler ile ilişkiler geliştirilerek yeni ittifaklar kurulacaktı. Batıyla ilişkilerin geliştirilmesi için, karşılıklılık esasına dayanan diplomasiye ihtiyaç vardı.

Daimi ikamet elçiliklerinin kurulması için hevesli olmasına rağmen 1832 yılında hüsrarla sonuçlanan İngilizlerin yardımını kazanma teşebbüsünün verdiği korkuyla büsbütün Rusya'nın tepkisini çekmek istemeyen Babıali, 1834'de, fevkalade elçi sıfatıyla Londra'ya yeniden Namık Paşa'nın ve Paris'e Mustafa Reşit'in gönderilmesine karar verdi⁵¹¹. Fevkalade elçilerin gündemlerinde farklı konular olsa da asıl amaçları Mehmet Ali Paşa karşısında Rusya yerine bu ülkelerin yardımlarını kazanmaktı.

Babıali öngörüsünde haklı çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile kendi aleyhine ittifak yapmasından korkan Rusya hem fevkalade elçilerin bir an önce geri dönmesi için Babıali'ye baskı yapıyor hem de Osmanlı elçilerini bu ülkelerdeki temsilcileri ile sıkı kontrol altında tutuyordu⁵¹². Bu baskılar bir nebze olsun sonuç vermiş ve Namık Paşa İstanbul'a geri çağrılarak yerine daha liyakatsiz Nuri Efendi tayin edilmiştir⁵¹³.

Yaşanan bu gelişmelere rağmen Londra ve Paris'te ikamet elçiliklerinin kurulması için uygun zemin oluşmuştu. Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile ortaya çıkan Osmanlı-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan İngiltere ve Fransa Mısır Sorunu'na yaklaşımları 1832 yılından daha farklıydı. Rusya'dan iyice uzaklaşmak isteyen Babıali, Avrupa devletleriyle ilişkilerini daha da geliştirmek istiyordu. Zaten Namık Paşa ile Mustafa Reşit, Babıali'ye daimi elçiliklerin gerekliliğine dair raporlar gönderiyorlar ve kendilerinin fevkalade elçi olmalarına rağmen birer daimi temsilci gibi algılandıklarını ifade ediyorlardı⁵¹⁴. Yine de

⁵¹¹ Dönmez, **a.g.m.**, s. 165-167.

⁵¹² Dönmez, **a.g.m.**, s. 169-170.

⁵¹³ Webster, **a.g.e.**, **Vol. II**, s. 578.

⁵¹⁴ Dönmez, **a.g.m.**, s. 168.

Babıali içerisinde Akif Paşa'nın başını çektiği Rusya hizbi ve Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya yakın duruşu ile Cezayir meselesinin iki ülke arasında sorun olmaya devam etmesi daimi ikamet elçiliklerinin kuruluşunu kısa bir süre daha geciktirmiştir.

Avrupa'da daimi elçiliklerinin açılmasına öncü olan isim 1835 yılının Mayıs ayında İstanbul'a dönen Mustafa Reşit'den başkası değildir. Ona göre, devletin izlediği denge politikası uluslararası şartlar göz önünde bulundurularak yeniden şekillendirilmeliydi. Öncelikli amaç Avrupa'dan yardım beklemek yerine onlardan gelecek zararların bertaraf edilmesi olmalıydı. Bunun için Avrupa kamuoyu kazanılmaya çalışılmalıydı. Avrupa'nın önemli ülkelerinde daimi temsilciler bulundurmak bu şartların yerine gelmesi için elzemdi⁵¹⁵. Reşit Paşa, adeta Cezayir ve Mısır sorunlarında Paris'te neden tam anlamıyla muvaffak olamadığını izah ettiği bu düşünceleriyle Sultan'ı ve Babıali'yi en azından Paris'te daimi elçilik açılması konusunda ikna edebilmişti. Böylece İstanbul'a dönüşünün üzerinden bir ay geçtikten sonra, bu sefer büyükelçi sıfatıyla Paris'e hareket etti⁵¹⁶.

Viyana'da bulunan maslahatgüzarlık göz önünde bulundurulmazsa Osmanlı Devleti'nin ikamet elçiliklerinin yeniden tesisi sürecinin bu tarihte başladığı kabul edilebilir. Fakat 1832-1835 yılları arasındaki fevkalade elçiler döneminde amaçlanan politik hedeflere

⁵¹⁵ Dönmez, **a.g.m.**, s. 171.

⁵¹⁶ Ahmet Dönmez'e göre Paris ve Londra elçilikleri Kamil Paşa'nın Berlin'e ikamet elçisi olarak tayin edildiği 1837'de daimi elçiliklere dönüştürülmüştür. Buna gerekçe olarak atamalarda ikamet elçisi lafzının kullanılmadığını gösterir. Fakat konu ile ilgili diğer kaynaklarda Paris'deki ikamet elçiliğinin 1835 ve Londra'nın 1836 yılında açıldığı ifade edilir. Yine Dönmez'in de ifade ettiği gibi Berlin'e Kamil Paşa'nın tayin edildiğini bildiren Takvim-i Vekayi'de "*İngiltere ve Fransa ve Nemçe devletleri nezdinde taraf-ı saltanat-ı seniyyeden tayin buyurulan ikamet elçileri misillü...*" ifadeleri buradaki elçiliklerin zaten ikamet elçiliği olduğunu gösterir. Yine National Archive'da rastladığımız bir belgede 1836'da Mustafa Reşit'in Paris'den Londra'ya görevlendirilmesindeki amacın daimi elçiliğe geçilmesi olduğu ifade edilir. Bkz. Ahmet Dönmez, **a.g.m.**, s. 175-176.; **Takvim-i Vekayi, Def'a 157**, 5 N 1253; NA., FO., 78/297, 17 September 1836.

tam anlamıyla ulaşılmamışsa da elçiler ve maiyet memurları diplomasi konusunda tecrübe kazanmışlardır. En azından Tanzimat dönemine damgasını vuracak olan Mustafa Reşit Paşa'nın yıldızı bu dönemde parlamıştır.

1835 yılında Paris'e ikamet elçiliğine tayin edilen Mustafa Reşit, bir yıl sonra aynı görevle Londra'ya gitti. Böylece bu şehirde de Osmanlı ikamet elçiliği açılmış oldu. 1835 yılında fevkalade elçilikle Viyana'ya gönderilen Ahmet Fethî Paşa'nın görevi büyük elçiliğe çevrildi. Bu üç büyük başkentten sonra 1837'de Berlin, 1840'da Atina, 1848'de Tahran, 1854'de Lahey, 1855'de Brüksel, 1857'de Madrid, Napoli, Petersburg, Torino, 1867'de Vaşington ve 1870'de Roma'da dış temsilcilikler açıldı⁵¹⁷.

İkamet elçiliklerinin yeniden tesis edilmesi hiç şüphesiz diplomatik sorunların artmasına karşılık bir önlem çabasıdır. Bununla beraber, özellikle ilk yıllarda, III. Selim döneminde yaşanan sorunlara benzer nitelikte bazı problemlerle karşılaşıldığı görülür. Bunlardan biri elçiliklere tayin edilecek vasıflı bürokrat bulunmasında yaşanan zorluktur. 1838 yılında Mustafa Reşit Paşa, Hariciye Nazırı olmasına rağmen Londra'da elçilik görevini yürütmekteydi. Müsteşarı Nuri Efendi ise Paris'te görevliydi. Beylikçi Sarım Efendi de Londra'ya görevlendirilmişti. Amedî Sadık Rıfat ise Viyana veya Paris'e elçi olarak gönderilmek üzereydi⁵¹⁸. Bu durum ileride değinilecek dil sorunu bir kenara bırakılsa bile Hariciye merkez teşkilatının üst düzey görevlerini yürüten isimlerin kimi zaman görevleri uhdelerinde kalmak üzere Osmanlı temsilciliklerine tayini diplomasiyi bilen isimlerin bulunmasında zorluk çekildiğini gösterir. Nitekim Sadrazam Rauf Paşa da Mustafa Reşit'in

⁵¹⁷ Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999, s.113.

⁵¹⁸ Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmut II", **International Journal of Middle East Studies, No. 4, Vol. III**, October 1972, s. 408.

tayiniyle ilgili bir yazıda elçilerin üzerinde başka bir görev olamayacağını fakat henüz o aşamaya gelinmediğini ifade etmiştir⁵¹⁹.

Yine bürokrasi içerisinde bulunan farklı gruplar arasındaki çekişme diplomatik misyon için yapılacak görevlendirmelere de yansımıştır. Diplomatik görevler rakipleri saf dışı etmek ya da gözden uzak tutmak için hâlâ kullanılan bir araçtır. 1837 yılında Akif Paşa'nın rakibi Pertev Paşa'yı saf dışı bırakmasının ardından Avrupa'daki misyon şefliklerinde de toplu olarak değişime gidilmiştir⁵²⁰. Elbette bu durumu Avrupa devletleri anlamakta zorlanmışlardır. Ama Avrupa'da ikamet elçiliklerinin kurulması gerekliliğinin farkında olan Mustafa Reşit Paşa'nın bile bu yönetime başvurduğu görülür. Ayak altında dolaşmasından rahatsız olduğu Nuri Efendi'yi Paris'e yollamıştır⁵²¹.

Osmanlı temsilcileri arasında hâlâ ikamet elçiliklerinin gerekliliği konusunda şüpheleri bulunanlar vardı. Paris Sefiri Nuri Efendi, Avrupa'da Osmanlı elçilikleri bulundurmanın faydası olmadığını düşündüğü için Babıali'den İstanbul'a dönmek arzusunu taşıdığını belirtmiştir⁵²².

Bütün bu zorluklara rağmen, diplomatik heyetler önemli birer arabulucu oldukları kadar Osmanlı toplumunun ve bürokrasinin gelişimi üzerinde etkisi bulunan Batılı düşüncelerin getirilmesi açısından da kurumsallaşmış bir yapı haline gelmiştir. Bunun en bariz yansımasını hiç şüphesiz diplomatik misyonla Avrupa'ya giden genç Müslüman kâtiplerin geçirdikleri değişimde görmek mümkündür. İngiliz Elçisi Stanford Canning, Madrid ve Lizbon'daki sefaret görevinden yeni dönen Fuat Efendi'de (Paşa) gördüğü

⁵¹⁹ Dönmez, **a.g.m.**, s. 172.

⁵²⁰ Akif Paşa, elçiliklerde yaptığı değişikliklerle yetinmemiştir. Yine merkez bürokrasinin önemli mevkilerine kendi adamlarını yerleştirdi. Bkz, Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. IV-V**, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, s. 917.

⁵²¹ Findley, **a.g.m.**, s. 406.

⁵²² Dönmez, **a.g.m.**, s. 175.

değişimden sitayişle bahsetmekteydi⁵²³. Ünlü oryantalist Joseph von Hammer'in Viyana'daki ilk görevi sırasında Sadık Rıfat hakkındaki gözlemleri hiç de olumlu değildir. Oysa aynı kişinin Osmanlı modernleşmesinde ve birçok yeni fikrin Türkiye'ye getirilmesinde rolü büyük olacaktı⁵²⁴.

Osmanlı Devleti, diplomatik temsilciliklerinin açık tutulması için takdire değer gayret göstermiştir. Elbette bazı küçük aksamalar da görüldü. Bu konuda en geniş çaplı gerileme Kırım Savaşı'ndan sonra yaşandı. Savaşın ağır mali faturası diplomasi hizmetlerini de etkiledi. 1860 yılında, ülke çapında alınan tasarruf tedbirlerinin yanı sıra Madrid, Lahey, Brüksel ve Napoli'deki temsilcilikleri kapatılırken Atina Sefareti de ortaelçilikten maslahatgüzarlık düzeyine indirildi⁵²⁵. Fakat bir yıl sonra, kapatılmış olan Felemenk, Belçika ve İspanya'daki Osmanlı elçilikleri bu ülke temsilciliklerinin hem Osmanlı Devleti'nde hem de diğer devletlerde faaliyette bulunduğu göz önüne alınarak yeniden kurulması kararlaştırılmıştır. Yalnız, bu ülkelerdeki Osmanlı temsilciliklerine yeni sefirler atanmayacaktı. Brüksel ve Lahey Sefarethaneleri Londra Sefareti'ne bağlanarak Kostaki Musurus Paşa'nın elçi görevini yürütmesi kararlaştırılmıştı. Madrid Sefareti ise Paris Sefirliği'ne bağlanarak elçilik vazifesi Veli Paşa'ya verilmişti. Kostaki Musurus ve Veli Paşalar vakit buldukça kendilerine bağlanan sefirliklere de gidecekler ve bir süre ikamet ettikten sonra geriye döneceklerdi⁵²⁶.

Ekonomik nedenlerle elçiliklerin kapatılması ya da statülerinin düşürülmesi Osmanlı'ya has bir durum değildi. Dönemin süper gücü sayılan ve bunu başarısında diplomatik faaliyetlerinin rolü büyük olan İngiltere bile 1850'li yıllarda, ekonomik

⁵²³ NA., **FO.**, 78/564, 17 December 1844.

⁵²⁴ Findley, **a.g.m.**, s. 406-407.

⁵²⁵ Ahmed Lütfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. IX.**, Yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 165.

⁵²⁶ BOA., **HR.MTV.**, 1/14, 22 Temmuz 1861.

sıkıntılarını gerekçe göstererek İstanbul ve Paris dışında büyükelçiliklerinin statülerini indirmişti. İstanbul'un korunmuş olmasının nedeni arsasının Sultan tarafından hibe edilmiş olmasıydı⁵²⁷. Bir diğer neden de o dönemde müttefik olarak Rusya'ya karşı beraber savaşmalarıdır.

Osmanlı Devleti, III. Selim zamanında açılan ikamet elçilikleri dikkate alınmasa bile diplomatik temsilcilikler açan ilk Hristiyan olmayan ülkedir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar İran'ın Batı'da daimi temsilciliği bulunmamaktaydı. 1861 yılında yalnızca Londra, Paris, St. Petersburg ve İstanbul'da ortaelçilik düzeyinde dört temsilciliği vardı. Bu temsilciliklerde elçilerle beraber toplam 10 diplomat bulunuyordu ve içlerinden sadece Petersburg'da Mirza Petros adlı bir Gayrimüslim tercüman görev yapmaktaydı⁵²⁸. Çin ilk daimi temsilciliklerini 1875 yılında Londra ve Vaşington'da açmıştı⁵²⁹. Biraz daha fazla ilerleme kaydetmiş olan Japonya'nın 1873'deki diplomatik temsilciliklerinin sayısı dokuzdu. Osmanlı'nın ilk dönemine benzer bir şekilde Japonya'nın nitelikli eleman bulmakta yaşadığı sıkıntıdan dolayı elçiliklere atananlar oldukça genç isimlerdi⁵³⁰.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik temsilciliklerine Batılı bazı devletlerden bile daha fazla önem verdiği görülür. Bir dönem Avusturya İmparatorluğu'nun en üst düzey dış temsilcilikleri yalnızca ortaelçiliklerden ibaretti. 1861 yılına kadar Prusya'nın hiçbir ülkede büyükelçiliği bulunmuyordu⁵³¹. Birleşme tamamlandıktan sonra Almanya'nın 1872 yılındaki

⁵²⁷ Temel İskit, **Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması**, İstanbul 2007, s. 130.

⁵²⁸ **Almanach de Gotha 1861**, s. 500-748.

⁵²⁹ J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", **Belleten**, C. XXV, s. 458.

⁵³⁰ Ian Nish, "Japan, The Foreign Ministry", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 328-329.

⁵³¹ İskit, **a.g.e.**, s. 130.

elçiliklerinin sayısı yalnızca sekizdi⁵³². 1854'te dış ülkelerde 28 diplomatik temsilciliği bulunan Amerikan Hükümeti ise, XIX. yüzyılın sonuna kadar herhangi bir yerde büyükelçilik açma gereksinimi duymamıştı⁵³³.

2.2. Diplomasi Hizmetinde Gayrimüslim Elçiler ve Maslahatgüzarlar

2.2.1. Gayrimüslim Elçilerin İstihdam Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki temsilciliklerinde Rum maslahatgüzarların azlinden sonra yurt dışında Gayrimüslimlere yeniden istihdam yolunun açılması Hariciye'nin merkez teşkilatlarına kıyasla daha erken olmuştur. 1832 yılında, Yanko Mavroyani'nin Viyana'ya maslahatgüzar atanmasıyla başlayan daimi elçilikler sürecinde daha ilk başından Gayrimüslimlerin görevlendirilmesinin sebeplerinden bazıları merkez teşkilatlarında yer edinmeleri ile paralellik taşıdığı gibi farklı olanları da bulunmaktadır.

Benzer sebeplerden biri diplomatlık mesleğini yürütecek kalifiye eleman bulunmakta yaşanan sıkıntıdır. Bu konuda en büyük sıkıntı dil bilen personel bulunamamasıdır. Reşit Paşa'nın birden fazla defa Londra ve Paris elçiliklerine tayin edilmesi de göstermektedir ki Babıali siyasi gelişmelerin yoğunlaştığı dönemlerde yetenekli ve tecrübeli elçi bulmakta zorluk çekmekteydi⁵³⁴.

Diplomasi alanında hizmet veren bir kişide dürüstlük, muhakeme gücü, keskin bir zeka ve iyi bir eğitim almış olmak gibi vasıflar aranabilir. Fakat yabancı dil bilmek, özellikle

⁵³² Kurt Doß, "The History of the German Foreign Office", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 228.

⁵³³ İskit, **a.g.e.**, s. 130.

⁵³⁴ Mustafa Reşit Paşa, beş defa Paris ve iki defa Londra fevkalade yada ikamet elçiliklerinde bulunmuştur.

Fransızca, bir diplomat için mutlak bulunması gereken bir niteliktir. Hele ki Fransızcanın Dışişlerine neredeyse tamamen hakim olduğu Osmanlı Devleti gibi bir ülkenin diplomatları için bu dilin önemi daha da büyüktür. XIX. yüzyıl İngiliz diplomatlarından ve “Diplomatik Uygulama Rehberi” adlı kitabın yazarı Ernest Satow, bir elçi için akredite olduğu milletin kalbinde yer etmesinin en emin yolunu o milletin dilini öğrenmesi olduğu görüşündedir⁵³⁵.

Her elçinin Mustafa Reşit ve Âlî Paşalar gibi kendi gayretleriyle dil öğrenme konusunda hevesli oldukları söylenemezdi. Dil bilmeyen elçiler, Tanzimat öncesi ilk ikamet elçiliklerinin kurulduğunda olduğu gibi, nezdinde bulundukları hükümetlerle ilişkilerini ancak tercümanları aracılığı ile sürdürmek zorunda kalıyorlardı. Avrupa’nın sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında bilgi edinme ve uyum sağlama konusunda zorluk çekiyorlardı.

Dil bilen elçi bulmakta yaşanan zorluk özellikle daimi temsilciliklerin yeniden açıldığı ilk yıllara has bir problemdir. Namık Paşa Londra’daki elçilik görevi sona erdiğinde Fransızca bilmediği halde onun yerine geçen Nuri Efendi, Palmerston’un gözünde bu göreve layık olacak liyakate sahip bir kişi değildi. Hatta tercümanı genç Vogorides bile oldukça yetersiz görülmekteydi⁵³⁶. Yine Londra’da görev yapan Sarım⁵³⁷ ve Şekip Efendiler⁵³⁸ de herhangi bir Batı dilini bilmiyorlardı. 1835 yılında Viyana’ya tayin edilen Ahmet Fethi de çok az Fransızca konuşabiliyordu⁵³⁹. Londra Sefareti’ne elçi olarak tayin edilen Kamil Paşa Sultan’ın vereceği her hizmette iftiharla çalışacağını beyan etmekle birlikte Avrupa dillerine

⁵³⁵ Ernest Satow ve kitabı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İskit, **a.g.e.**, s. 37-43.

⁵³⁶ Webster, **a.g.e**, **Vol II**, London 1951, s. 538.

⁵³⁷ NA., **FO.**, **78/327**, 5 December 1837.

⁵³⁸ NA., **FO.**, **78/420**, 24 May 1840.

⁵³⁹ NA., **FO.**, **78/330**, 22 April 1838.

aşına olmadığı için İngiltere gibi büyük ve diplomasi açısından önemli bir devlet nezdinde temsilci olmasının sakıncalı olacağını beyan ederek affını istemişti⁵⁴⁰.

Elçilerin dil bilmemesini daha vahim sonuçları da ortaya çıkabiliyordu. Kırım Savaşı sırasında Viyana’da toplanacak konferansta Osmanlı Devleti’ni müşahit sıfatıyla orada sefir bulunan Arif Efendi’nin temsil etmesi uygun bulunmuştu. Arif Efendi’nin Türkçe dışında herhangi bir bilmemesine rağmen bu göreve getirilmesi Avrupalı Devletlerce şaşkınlıkla karşılandı. Aynı şaşkınlığı Arif Efendi de yaşamıştı. Âlî Paşa’ya yazdığı mektupta “*bir hata işleyecek olur isem bundan sonra yalnız bir mesuliyet ve onun icab ettireceği mücazat kaziyesi kullarına aid olarak resm göstermesün bilmeyerek zuhur edebilecek hatanın vehameti memurun giriftar olacağı ceza ile zail olamaz*” diyerek yardım isteyecekti⁵⁴¹. Lord Clarendon ve John Russel yabancı dil bilmeyen bir delegenin Rusya karşısında Osmanlı menfaatlerini zarara uğrattığını açıkça belirtmekten geri kalmamışlardır. Nihayet Babıali, Arif Efendi’nin verilen görevin üstesinden gelemeyeceğini anlaması üzerine Âlî Paşa’yı Viyana Konferansı’na gönderdi⁵⁴².

Bununla beraber, yukarıdaki değerlendirmeleri Türk elçiler hakkında genelleme yapmak için kullanmak oldukça yanlış olur. Belki ilk dönemlerde uygun elçi bulmakta zorlanılmasına rağmen zamanla bu sorun ortadan kalkmıştır ve zaman içerisinde Osmanlı

⁵⁴⁰ Kamil Paşa’nın talebi uygun görüldü ve onun yerine daha önce Avrupa’da bulunmuş ve Fransızca bilen Kıbrıslı Mehmet Paşa büyükelçi olarak Londra’ya tayin edildi. BOA., **İ. HR.**, **2235**, (24 L 1264/23 Eylül 1848).

⁵⁴¹ BOA., **HSD. AFT.**, **9/31**, tsz.

⁵⁴² Hayreddin Bey, “**Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye**” **Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa**, (Yay. Haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2008, s. 80; İngiltere’nin İstanbul elçisi Standford Canning, Osmanlı’nın 1840-1841 görüşmelerinde de hiçbir bilgisi olmayan ve Batı dili bilmeyen Şekip Efendi’nin görevlendirildiğini belirterek, sorumluluktan şikayet eden ve yardım çılgınlıkları atan Arif Efendi ile müzakerelerin Osmanlı lehine yürütülemeyeceği için en iyi yolun Âlî Paşa’nın bir an önce Viyana’ya gitmesi olduğunu düşünmektedir. Bkz. NA., **FO.**, **78/1076**, 12 April 1855.

elçileri diplomatik Fransızca'nın kullanımında ve diplomasi mesleğinin kurallarına uyum sağlamada Batılı meslektaşlarından hiç de geri kalmamışlardır⁵⁴³.

Gayrimüslim elçiler arasında diplomasi dili olan Fransızca'yı bilmeyen yoktu. Fakat pek çoğu için yabancı dillere aşinalıkları bu dille sınırlı değildi. Dil konusundaki yeteneği ile en fazla dikkat çeken isimlerden birisi Aleksandır Karatodori'dir. Bu yeteneğini babasından aldığına kuşku olmayan⁵⁴⁴ Aleksandır Karatodori'nin anadili olan Rumca'dan başka Türkçe, Arapça, Farsça, Latince, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca bilmekteydi⁵⁴⁵. O bu yeteneğini yalnızca diplomaside kullanmamıştır. Özellikle aktif bir üyesi olduğu Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi çatısı altında filoloji üzerine dikkat çekici çalışmaları vardı⁵⁴⁶. Ayrıca, 1861 yılında kurulan Maarif Nezareti Tercüme Cemiyeti azaları arasında yer almıştır⁵⁴⁷. Karatodori ailesinden elçilik hizmetinde bulunan diğer isim İstefanaki Bey de Türkçe, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca'nın yanında Latince ve Antik Yunanca gibi antik dillere de aşinaydı⁵⁴⁸.

⁵⁴³ Roderic H. Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesi", **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Haz., Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çev. Hayrettin Pınar, Ankara 2006, s. 197-198.

⁵⁴⁴ Babası İstefanaki Karatodori'nin tam 16 dilde İncil'i okuyabildiği rivayet edilmekteydi. Bkz. Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin 2004, s. 55.

⁵⁴⁵ Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Gertraude Songu-Habermann, İstanbul 1999, s. 303.

⁵⁴⁶ Bu cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, Çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, İstanbul 2004.

⁵⁴⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. X.**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 141.

⁵⁴⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 1/930.

Fenerli elçiler arasında Aleko Vogorides de dil konusunda da oldukça yetenekliydi. Fransızca, Rumca, İtalyanca, Romence ve Almanca gibi Batı dillerinin yanı sıra Türkçe, Farsça ve Arapça'yı da akıcı bir şekilde konuşabiliyordu⁵⁴⁹. Kostaki Musurus Rumca, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce'yi biliyordu⁵⁵⁰. Rumca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Türkçe ve Almanca Ligoraki Aristarki'nin bildiği dillerdi⁵⁵¹.

Ermeni kökenli Davud Karabet'in Türkçe, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Almanca, İngilizce ve Fransızca konuşabildiği ifade edilmektedir⁵⁵². Rüstem Paşa, Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce biliyordu⁵⁵³. Edward Blacque'in sicil kaydında da Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca ve Türkçe bildiği yazılıdır⁵⁵⁴.

Gayrimüslim elçilerin Batı dilleri konusunda becerilerine rağmen içlerinden bazıları hizmetinde oldukları ülkenin dili Türkçe'yi tam anlamıyla bildikleri söylenemez. Edward Blacque ve Ligoraki Aristarki'nin sicil kayıtlarında Türkçe'yi yalnızca konuşabildikleri ifade edilir. Dönemin gözde diplomatlarından Kostaki Musurus da Türkçe yazamıyordu⁵⁵⁵. Rüstem Paşa da Türkçe'yi yeterli düzeyde bilmemekteydi⁵⁵⁶. Fakat Hariciye

⁵⁴⁹ Bu kadar dil bilmesine rağmen ana dili Bulgarca'yı çok iyi konuşamadığı ifade edilir. Bkz. Arthur May Hyde, "A Diplomatic History of Bulgaria 1870-1886", **University of Illinois Studies in the Social Sciences**, Vol. XVI, September 1928, s. 135.

⁵⁵⁰ Şafak, Nurdan, **Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat (İslam Tarihi ve Sanatları) Anabilim Dalı, İstanbul 2006., s. 46.

⁵⁵¹ BOA., **DHSAİDd.**, 165/139.

⁵⁵² Thomas Humphry Ward, **Men of the Time: A Dictionary of Contemporaries**, London 1887, s. 296.

⁵⁵³ BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

⁵⁵⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 1/1016.

⁵⁵⁵ Şafak, **a.g.t.**, s. 47.

⁵⁵⁶ Abdülhak Hâmid Tarhan, **Abdülhâk Hâmid'in Hatıraları**, Haz. İnci Enginün, İstanbul 1994, s. 173.

Nezareti'nin elçilikle yazışmalarını Fransızca yapmaya başlamasından sonra Gayrimüslim çalışanların bu durumun olumsuz bir etkisini gördükleri söylenemezdi.

Bir elçi için diplomasi usul ve kurallarını bilmenin önemi yadsınamaz. İncelediğimiz dönemdeki elçilerden hiçbirinin aldığı eğitim doğrudan diplomasi ile ilgili değildi. Fakat Gayrimüslim elçilerin çoğunluğunun bir Osmanlı temsilciliğinin başında görev almadan önce diplomaside tecrübe kazandıracak dışişlerinin herhangi biriminde çalıştıkları görülür. Yalnızca Kostaki Musurus, Yanko Fotiyades, Aleksan Diran ve Ligoraki Aristarki bir temsilciliğin başına ilk defa geldiklerinde bu tecrübeden yoksundular. Konstantin Karaca ve Eugène de Kerkhove ise bu tecrübelerini başka bir ülkenin dışişlerinde çalışarak elde etmişlerdi. Rüstem Bey, Yanko Aristarki ve Serkiz Hamamciyan bu konudaki tecrübelerini yalnızca Hariciye Nezareti'nin merkez teşkilatındaki görevlerine borçluydular.

1832 sonrasında Avrupa'ya gönderilen ilk Müslüman elçiler çoğunlukla Âmedî ve Babıali Tercüme Odası kaleminden seçildikleri için siyasi meselelere vakıf olabilirlerdi. Fakat bazılarının diplomasi adabı ve protokol kuralları konusunda bilgileri yetersizdi. Bundan dolayı kimi zaman bulundukları ülke dışişlerinden tavsiye aldıkları görülür⁵⁵⁷. Hatta bu durumun kimi Avrupa ülkeleri tarafından istismar edildiği olmuştur. 1840 yılında Londra Elçisi Şekip Efendi diğer elçilerin davet edildikleri saray yemeğine çağrılmaması konusunda serzenişte bulunuyordu. Üç aydır Londra'da bulunmasına rağmen herhangi bir davete çağrılmamasına anlam veremeyen Şekip Efendi, bunun sebebi kendisinin dil bilmemesi ise katibi Fuat Efendi'nin mükemmel konuştuğunu ifade eder. Bunca zaman kraliyet sofrasında bulunmamasını İstanbul'a nasıl açıklayacağını bilmemektedir⁵⁵⁸. Viyana'da bulunan büyük devletlerin sefaretleri ortaelçilik düzeyinde temsil edilirken Osmanlı Devleti'nin

⁵⁵⁷ Londra Elçisi Sarım Efendi'ye Sultan'dan Kraliçe'ye gönderilen bir taziye mektubunun nasıl sunulacağı konusundan İngiliz Dışişleri'nin verdiği bilgiye dair bkz. NA., FO., 78/630, 9 May 1845.

⁵⁵⁸ NA., FO., 78/422, 14 August 1840.

büyükelçiliğinin bulunmasında Arif Efendi'nin diplomasi protokollerini bilmemesinden Avusturya hükümetince bir sakınca görülmemiştir⁵⁵⁹.

Bu tür davranışlara Osmanlı elçilerinin her zaman göz yummaması ise zaman içerisinde diplomasi usullerinin öğrenildiğini göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Reşit Bey (Paşa), Kraliçe'yi Windeor Castle'da veda ziyaretine gittiğinde hizmetkarların sorgulayıcı tutumlarından, randevusu olmasına rağmen Kraliçe'nin at gezintisine çıkarak onu akşam yemeğine kadar bekletmesinden ve konumuna uygun bir şekilde ağırlanmadığından dolayı İngiliz Dışişleri'ne şikayette bulunmuştu⁵⁶⁰. Kırım Savaşı'nın akabinde Çar'ın tahta çıkış töreninde Sultan'ı temsil etmek için Rusya'ya fevkalade elçi olarak giden Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa da aşağılamalara maruz kalmıştı. Rus Çarı'nın sarayında her türlü iğneleyici sözüne muhatap oldu, eski sadrazam olarak ona hitap edilirken söylenmesi gereken “ekselansları” unvanı kullanılmadı, taç giyme sırasında kilisedeki törene Hristiyan olmadığı için alınmadı ve son olarak kendisine Beyaz Kartal nişanı verildi. Oysa Fransız elçisine daha üst düzey olan Alexandre Nevsky nişanı sunulmuştu. Osmanlı elçisi istemese de bu olanları içine sindirmişti. Fakat yeniden sadrazam olduğu dönemde Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış merasimine katılmak için İstanbul'a gelen İgnatyev ve Rus Elçisi Labanov'a geleneksel bir protokol kuralı olan tütün ve kahve ikramında bulunmamıştı. Fakat bu intikam duygusu azledilmesine sebep olmuştu⁵⁶¹.

Gayrimüslim elçilerin Müslüman meslektaşlarına göre göze çarpan bir diğer üstün vasfı da eğitim düzeyleridir. 1832-1876 yılları arasında görev yapmış Müslüman elçilerin pek çoğu kaleminden yetişmiş, kendi gayretleriyle bir yabancı dil öğrenmişlerdir. Bununla

⁵⁵⁹ Oysa ki Avrupa devletleri protokol kurallarına o kadar çok önem veriyorlardı ki kuralların çiğnenmesi diplomatik krizlere hatta kanlı olaylara bile sebep olabiliyordu. Buna dair birkaç örnek için bkz. İskit, **a.g.e.**, s. 103-106.

⁵⁶⁰ NA., **FO.**, 78/325, 3 October 1837.

⁵⁶¹ Murad Efendi, **Türkiye Manzaraları**, Çev. Alev Sunata Kırım, İstanbul 2007, s. 327-329.

birlikte incelediğimiz dönemde görev yapan Müslüman elçilerden en az dokuzunun Avrupa’da eğitim görmüş olduklarını tespit edebildik⁵⁶². Avrupa’daki bir fakülteden mezun olmuş ilk Müslüman elçi ise Atina, Bükreş, Belgrat ve Madrid’de görev yapmış olan Teşrifat Nazırı Kamil Bey’in⁵⁶³ oğlu Mehmet Feridun Bey olmuştur⁵⁶⁴.

Oysa aynı dönemde Gayrimüslimler arasında üç ismin hukuk alanında doktorası vardı. Roma’da elçilik yapmış olan Aleksandır Karatodori, Paris’te, 1860 yılında, “De l’Erreur en Matiere Civile d’apres le Droit Romain et le Code Napoléon” adlı teziyle hukuk doktorasını tamamlamıştı. 1876 yılında Brüksel’e tayin edilen İstefanaki Karatodori, Berlin’de “Das Stromgebietsrect und die Internationale Flußschiffahrt”⁵⁶⁵ konu başlıklı doktorasını vermişti⁵⁶⁶. Brüksel ve Madrid elçiliklerinde bulunmuş olan Eugène de Kerkhove hukuk doktorasına sahip son isimdir⁵⁶⁷. Bu isimlere ek olarak Kostaki Musurus da Oxford Üniversitesi’nden fahri doktor unvanını almıştı⁵⁶⁸.

⁵⁶² Ahmed Vefik Paşa, Mehmet Cemil Paşa, Mahmut Esad Paşa, Halil Şerif Paşa, İbrahim Edhem Paşa, Mehmet Kamil Paşa, Kıbrıslı Mehmet Paşa, Münif Paşa, Mehmet Raşid Paşa Avrupa’da eğitim fırsatı bulmuşlardır.

⁵⁶³ Hariciye teşrifatçılığı görevini de uzun yıllar yürütmüş olan Kamil Bey, Fuat Paşa’nın kayınbiraderidir.

⁵⁶⁴ Kunalp, **a.g.m.**, s. 116.

⁵⁶⁵ Maria Georgiadou, “Expert Knowledge between Tradition and Reform, The Carathéodorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople”, **Médecins et Ingénieurs Ottomans à l’âge des Nationalismes**, Ed. Méropi Anastassiadou-Dumont, Paris 2003, s.253.

⁵⁶⁶ Findley, Hariciye çalışanları arasında doktora yapmış tek Müslüman memur tespit edebilmiştir. Mehmet Erşed Bey, hukuk alanındaki doktorasını Cenevre’de tamamlamış ve 1911-1913 yılları arasında Hariciye Nezareti İstişare Odası müdürlüğü görevini yürütmüştür. Bkz. Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s.174.

⁵⁶⁷ **La Belgique Héraldique**, Tome VI, s. 116.

⁵⁶⁸ BOA., **İ.HR.**, 6803, (14 S 1272/26 Ekim 1855).

Bunların dışında üniversitede yüksek eğitim almış ve Avrupa’da öğrenim görmüş başka isimler de bulunmaktadır. Asıl mesleği hekimlik olan Sigmund Spitzer’in tıp eğitimi aldığına şüphe yoktu. Kallimaki Bey, Rum isyanı sırasında ailesiyle firar ettiği Rusya’nın Kiev şehrinde üniversiteye devam etmişti⁵⁶⁹. 1876 yılında Viyana’ya büyükelçi tayin edilen Aleko Paşa, Berlin’de 18 ay kadar üniversitede dersler almıştı⁵⁷⁰. Berlin Üniversitesi’nde öğrenim gören bir diğer isim de Davud Karabet idi. Rüstem Paşa ve babasına karşı duyulan vefa borcundan dolayı masrafları Babıali’den karşılanan Edward Blacque, Paris kolejlerinde eğitim-öğrenimini tamamlamışlardı⁵⁷¹. Faustin Glavany Bey, eğitimini Avrupa’da tamamladıktan sonra Osmanlı Hariciyesi’ne intisap etmişti⁵⁷². Yanko Aristarki de bir süre üniversiteye devam eden isimler arasındadır⁵⁷³. Ligoraki Aristarki, hususi hocalardan ders aldıktan sonra eğitimine Almanya ve Avusturya’da devam etmiştir⁵⁷⁴.

Eğitim alanında üstünlüklerinin yanı sıra Gayrimüslim diplomatlar görevli oldukları ülkelere Müslüman meslektaşlarına nazaran dini ve kültürel açıdan daha az zorlukla karşılaştıkları için kolayca uyum sağlamışlardır. Özellikle Fenerliler, Avrupalı aristokratlar, aydınlar ve siyaset adamlarıyla temas kurmakta zorlanmamışlardır. Zaten içlerinden Kallimaki Bey ve Konstantin Karaca gibi Eflak-Boğdan voyvodalarının soyundan gelenler bulunuyordu. Ayrıca Fenerli pek çok ailenin Avrupa ile ticari ilişkisi devam

⁵⁶⁹ A.D. Xenopol, *Istoria Şi Genealogia Casei Callimachi*, Bucuresci 1897, s. 179; Gustave Vapereau, *Dictionnaire Universel des Contemporains*, Paris 1858, s. 324.

⁵⁷⁰ *The Times*, 05 April 1839.

⁵⁷¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi, “Bir Fransız Ailesinin Bâbîâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1922”*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1998, s.

⁵⁷² BOA., *İ.HR*, 3948, (25 Z 1267/21 Ekim 1851).

⁵⁷³ *De Bagdad À Berlin: L’Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892)*, İstanbul 2008, s. 7.

⁵⁷⁴ BOA., *DHSAİDd*, 165/139.

etmekteydi. Bundan dolayı Fener kökenli diplomatlar önde gelen simalarla diplomasinin vazgeçilmezi olan dostluk ilişkilerini kurmakta zorlanmıyorlardı.

Kallimaki Bey gibi içlerinden bazıları parti ve davetlerin vazgeçilmez duayenlerindendi. Kostaki Musurus, sadece Londra'daki siyasilerin ve aristokratların değil Kraliçe'nin de dostluğunu kazanmıştı. Bu samimiyet yalnızca Musurus Paşa'nın görevde bulunduğu süre ile sınırlı kalmamış çocukları ile Kraliyet mensupları arasında sıkı dostluklar kurulmuştu⁵⁷⁵. Brüksel'de elçilik hizmetinde bulunmuş olan İstefanaki Karatodori'nin oğlu Konstantin babasının ilişkide bulunduğu insanlarla ilgili şunları söylemekteydi;

“Babam Portekiz’den Rusya’ya İsveç’ten Sicilya’ya Avrupa’nın en önemli şehirlerindeki arkadaşlarıyla sıklıkla mektuplaşıyordu. Bunların arasında Earl Branderburg, Earl Alvensleben, Prens Ouroussow, Lord Vivian ve Fransız Elçisi Bonrée gibi diplomatlar, Massanet veya Paderwski gibi müzik sanatçıları, Gevaert veya Bourgault – Ducoudray gibi müzik tarihçileri, Paul Meyerheim, Emile Wanders, Constantin Meunier gibi artistler ve İsviçreli Alphonse Rivier, Alman Asser ve Rusyalı F. Martens gibi uluslararası hukuk uzmanları bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak Rumlar, Arnavutlar, Türkler, Ermeniler, Mısırlılar yani bütün Doğu ile ilişki içindeydi⁵⁷⁶.”

İlginçtir ki Fenerlilerin bu avantajından dolayı diplomat olarak yararlanan tek ülke Osmanlı Devleti olmamıştır. 1850’lilere kadar Yunanistan diplomatik hizmetlerinde Fenerlileri ve Avrupa’dan gelmiş Rumları kullanmıştır⁵⁷⁷. Hatta isyan başladığında Mora’da kurdukları hükümetin ilk dışişleri bakanı Teodor Negri, Osmanlı Devleti’nin Paris’e

⁵⁷⁵ Sinan Kuneralp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, **Belleten**, C. XXXIV, S. 135, s. 423.

⁵⁷⁶ Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin 2004 , s.6.

⁵⁷⁷ Dontas, **a.g.m.**, s. 260.

maslahatgüzar tayin ettiği kişiydi⁵⁷⁸. Rusların⁵⁷⁹ ve sonraki dönemlerde Romanya'nın da diplomasi hizmetinde Fenerlilerden yararlandığı görülür⁵⁸⁰.

Gayrimüslim elçilerin tek bir merkezde de daha uzun süre diplomatik hizmetlerde kalmaları dikkat çekici konulardan biridir. Bir temsilcilikte en uzun süre ile hizmetinde bulunan Müslüman elçi Paris'te 1880-1894 yılları arasında büyükelçilik yapan Mahmut Esad Paşa olmuştur. Fakat 1877 öncesinde tayin edilmiş elçiler arasında en uzun süre bir temsilciliği yöneten 1866 yılında Paris'e tayin edilen ve beş yıldan biraz fazla görevde kalan Mehmet Cemil Paşa'dır.

Oysa kültürel uyum sorunu çekmeyen Gayrimüslimler, genellikle daha uzun süre görevlerinde kalmışlardır. Yalnızca Osmanlı için değil dünya diplomasisinde de en uzun süreyle görevde kalma bakımından sayılı örneklerden birisi elbette Kostaki Musurus Paşa'dır. 1851 yılında atandığı Londra'da tam 34 yıl görev yapmıştır. Yine Gayrimüslimler arasında Yanko Aristarki (Berlin, 1858-1876), İstefanaki Karatodori (Brüksel, 1875-1900) on yıldan fazla bir süre diplomatik merkezde görev yapmışlardır.

⁵⁷⁸ Teodor Negri, görevine başlamak için yola çıkmasına rağmen Mora'da isyancılara katılmayı tercih etmiştir. Bkz. AP. Dascalakis, "Les Phanariotes et la Révolution Grecque de 1821", **Symposium L'époque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974, s. 74.

⁵⁷⁹ Tercümanlık ve Maslahatgüzarlık hizmetlerinde bulunmuş Yakovaki Agryropoulo'nun oğlu Emanuel uzun yıllar İstanbul'daki Rus elçiliğinin tercümanlığını yürütmüştü. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **3260**, (18 N 1266/28 Temmuz 1850); BOA., **A.AMD.**, **19/51**, (14 N 1266/24 Temmuz 1850); Bir diğer oğlu Pericles ise 1854-1856 yılları arasında Yunan hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Bkz. Vapereau, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁸⁰ Kallimaki ailesinin bir ferdi Londra ve Paris'de Romanya'nın elçiliğini yapmıştır. Yahya Karaca'nın oğlu Konstantin de Romanya adına konsolosluk hizmetinde bulunan isimler arasındadır. Bkz. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar**, İstanbul 1992, s. 114-116; Mihail Dimitri Sturdza, **Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d'Albanie et de Constantinople**, Paris 1983, s. 259.

Gayrimüslimlerin daha uzun süreli görevde kalmalarında eşlerini yanlarında götürmelerine izin verilmesinin de etkisi bulunmaktadır⁵⁸¹. Bununla beraber Müslüman diplomatlar arasında Berlin Sefiri Tevfik Paşa gibi istisna olmak üzere eşini beraberinde götürmeme kuralına uymayanlara rastlandığı gibi yabancı kadınlarla evlenenler de olmuştur. 1867’de Viyana Sefiri iken sefarethanede şehbender tarafından kıyılan nikahla evlenen İbrahim Haydar Efendi bunların ilkiydi⁵⁸².

Müslüman elçiler için ailelerinden ayrı kalmak elbette sıkıntılara sebep olmaktaydı. 1848 yılında Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Londra’ya atandığında elçinin ve aile efradının içine düştüğü duygusal sendromu, eşi Melek Hanım çok iyi betimlemektedir⁵⁸³. Fakat uzun zaman bekar hayatı sürmenin ve eşlerinden uzak kalmanın daha can sıkıcı olaylara neden olduğu da görüldü. Mesela kimi elçiler hükümetleri tarafından asla hoş karşılanmayacak

⁵⁸¹ 1909 yılına gelindiğinde Hariciye Nezareti evlenecek memurlar ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemede de evlenecek memurların önce himayesinde çalıştığı elçilere bildirilmeleri gerekmektedir. Müstakbel eşi ve ailesi hakkında tahkikat yapılmasından sonra ancak Hariciye Nezareti’nden verilecek izinle evlenebileceklerdi. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, **230/60**, 26 Eylül 1909.

⁵⁸² Kunalalp, **a.g.m.**, s. 117. Bununla beraber ilk ikamet elçilikleri döneminde de bu türden bir örneğe rastlıyoruz. 1802-1811 yılları arasında Londra maslahatgüzarlığı yapan ve İstanbul’a dönüş hazırlığı yaptığı sırada vefat eden Mehmet Sıdkı Efendi, Londra’da göreve başladığı yıl Mary adlı bir bayanla evlenmişti. Eşinin iddiasına göre evliliğini Babıali’ye bildirmişti. Bu evlilikten çocukları olmuşsa da içlerinden yalnızca Cemely Mary Ann Sıdkı adlı bir kız çocuğu hayatta kalmıştı. Mehmet Sıdkı Efendi’nin Londra Maslahatgüzarlığı’na dair bkz. Ercüment Kuran, “Osmanlı Devleti’nin Londra Maslahatgüzarı Mehmet Sıdkı Efendi, 1803-1811” **Ord. prof. İsmail Uzunçarşılı’ya Armağan**, Ankara 1988, s. 39-43; Osmanlı maslahatgüzarının ölümünün ardından maddi sıkıntı çeken eşi Mary’nin yardım talebi ve miras meselesine dair İngiliz hükümeti ile yazışmalarına dair bkz. NA., **FO.**, **78/75**, 22 August 1811; NA., **FO.**, **78/93**, 24 November 1819.

⁵⁸³ Melek Hanım, **Thirty Years in the Harem**, Newyork 1872, s. 140-144.

yabancı kadınlarla gönül maceralarına atıldılar.⁵⁸⁴. Memleket hasreti ve yalnızlığının düşürdüğü gönül macerası Viyana Elçisi Sadullah Paşa'yı daha trajik bir sona götürmüştü⁵⁸⁵.

Kültürel ve dini yakınlıklarına rağmen Batılı ülkelerin Gayrimüslim temsilcileri her zaman memnuniyetle karşıladıkları söylenemez. Örneğin Kostaki Musurus'un Atina elçiliği meselesi ileride ayrıntılarıyla değineceğimiz uluslararası diplomatik krize dönüşmüştü. Berlin Büyükelçisi Yanko Aristarki'nin görevine son verildikten sonra Alman Hükümeti Babıali'den bir daha Rum elçi atamasının hoş karşılanmayacağını bildirmişti⁵⁸⁶. Avusturya, Aleksandır Kallimaki Hristiyan olduğu için büyükelçi sıfatıyla görev yapmasına sıcak bakmamıştı. Rus devlet adamı İgnatyef Osmanlı'nın Gayrimüslim ve yabancı elçilerini serseri olarak nitelemekte ve Babıali üzerinde hiçbir tesirlerinin olmadığını düşünmekteydi⁵⁸⁷.

Gayrimüslim elçilere karşı bazı ülkelerin gösterdiği önyargının tersine, nezdindeki elçinin Hristiyan olmasını açıkça ifade eden tek ülke İngiltere'ydi. Yaşlandıkça dar görüşlü olmaya başlayan Kraliçe Viktorya'nın, Osmanlı elçisinin Hristiyan tebaadan olmasını istemesinin Kostaki Musurus'un uzun yıllar görevini muhafaza etmesinde etkili olduğu

⁵⁸⁴ Mehmet Sıdkı Efendi'nin Londra Maslahatgüzarlığı'na dair bkz. Ercüment Kuran, "Osmanlı Devleti'nin Londra Maslahatgüzarı Mehmet Sıdkı Efendi, 1803-1811" **Ord. prof. İsmail Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1988, s. 39-43; Sıdkı Efendi'nin, Mary Scally adlı hizmetkarla yaşadığı ilişkiden bir kız çocuğu olmuştu. Osmanlı maslahatgüzarının ölümünün ardından maddi sıkıntı çeken Mary Scally birkaç kez İngiliz hükümetine başvurarak yardım istemişti. Bkz. NA., **FO.**, 78/75, 22 August 1811.

⁵⁸⁵ Mehmed Galib Bey, **Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ**, Yay. Haz. Nazir Akalın, İstanbul 2003, s. 37.

⁵⁸⁶ Sinan Kunalp, "İstanbulun Rumlar: Rum Asıllı Osmanlı Diplomatları", **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, Der. Semih Vaner, İstanbul 1990, s. 45.

⁵⁸⁷ Sergey Goryanof, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin, İstanbul 2006, s. 302.

kesindir⁵⁸⁸. Nitekim Babıali tarafından Londra elçisinin değiştirilmesi birkaç defa gündeme gelmişse de yerine uygun bir kişi bulunamadığı gerekçesiyle değişiklik yapılamamıştır. Burada kastedilen devlet hizmetinde çalışan Gayrimüslimlerin az olması ve aralarında Londra elçiliğini yürütecek vasfa sahip olanın bulunamadığıdır. Osmanlı Devleti, Musurus Paşa'nın ardından Rüstem Paşa (1885-1895) ve Kostaki Antopulo Paşa'yı (1895-1902) bu göreve atamıştır. Hatta Antopulo Paşa'nın ölümünün ardından Kraliçe Viktorya'dan sonra İngiltere tahtına oturan Kral Edward'ın nezdinde Müslüman bir sefirin görev yapması talebinde bulunmasına rağmen⁵⁸⁹ Kostaki Musurus'un oğlu İstefanaki'nin (1902-1907) tayin edilmesiyle Londra Sefareti'ni Gayrimüslimler aracılığıyla idare etme geleneği sürdürülmüştür. Böylece Avrupa'daki en önemli elçilik misyonlarından biri kesintisiz olarak 55 yıldan daha uzun bir süre Gayrimüslimler tarafından yönetildi. Ancak İstefanaki Musurus'un ölümünden sonradır ki, Rum lobisinin ve İstanbul'daki İngiltere Elçisi O'Conor'ın Londra Sefareti'ne bir başka Rum'un atanması için ısrarlarına rağmen, Sultan II. Abdülhamit Rıfat Paşa'yı sefirliğe tayin ederek bu uygulamaya son vermiştir⁵⁹⁰.

Osmanlı'nın Gayrimüslim elçileri devleti temsilde ne kadar başarılı olmuşlardı sorusunun cevabını vermek için hiç şüphesiz daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Fakat böyle bir değerlendirme yaparken bu diplomatların varlığı tartışılan ve zayıflamakta olan bir devleti temsil ettikleri unutulmamalıdır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısındaki durumu göz önüne alındığında, Kunalp'ın ifade ettiği gibi, elçilerin

⁵⁸⁸ Sinan Kunalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten, C. XXXIV, S. 135**, s. 424.

⁵⁸⁹ Tarhan, **a.g.e.**, s. 300.

⁵⁹⁰ Esad Cemal Pakar, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul 2001, s. 46-47.

her biri birer Talleyrand olsalardı bile ellerinden ne gelebilirdi⁵⁹¹? Aynı zamanda, Tanzimat döneminde Babıali'nin izlediği kuvvetli bir merkezi sistem kurma çabalarının dış politikaya da yansımalarından dolayı elçilik vazifesini yürüten Osmanlı diplomatlarının ikili ilişkilere çok fazla etkide bulunmalarını beklemek imkânsızdır. Özellikle telgrafın icadından sonra elçilikler merkezi hükümetlerinin baskılarını daha çok hissederek hale gelmişlerdir. Zaten Tanzimat bürokratları İstanbul'da görev yapan yabancı devlet elçileri aracılığıyla ilişkilerin yürütülmesini daha çok tercih ediyorlardı. Bunun farkında olan Avrupalı devlet adamları arasında Osmanlı diplomatları ile müzakere yapmayı zaman kaybı olarak görenler bile vardı⁵⁹². Ama elbette Gayrimüslim elçiler arasında nezdinde bulundukları devlet ya da Babıali tarafından başarılı bulunan ve saygınlık kazananları vardır. Bunların en başında, hiç şüphesiz, Kostaki Musurus Paşa gelmektedir. Önce Atina ve Viyana'da ardından 35 yıl gibi uzun bir süre Londra'da Osmanlı elçiliğini yapması bunun bariz bir kanıtıdır. Fakat o bile pek çok İngiliz politikacısının hatta Kraliçe'nin saygınlığını kazanmış olmasına rağmen İngiliz Hükümeti'nin kararlarına tamamen tesir edebilecek kadar etkili bir politikacı değildi⁵⁹³.

2.2.2. Gayrimüslim Osmanlı Temsilcilerinin Kökenleri: 1832-

1876

Osmanlı Devleti'nin 1832'de ikamet elçiliklerini yeniden tesis etmesinden 1922 yılında kadar geçen 90 yıl boyunca 22 farklı başkentte 136 adet büyükelçi, elçi ve mukim maslahatgüzar görev yapmıştır. Bunlardan 31 tanesi Gayrimüslimdir. 1832 ile 1876 yılları

⁵⁹¹ Sinan Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu**, 15-17 Ekim 1997, Ankara 1999, s. 118.

⁵⁹² Goryanof, **a.g.e.**, s. 302.

⁵⁹³ Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten, C. XXXIV, S. 135**, s. 422.

arasında Atina, Berlin, Brüksel, Lahey, Londra, Madrid, Napoli, Paris, Petersburg, Roma, Tahran, Torino, Vaşington ve Viyana’da olmak üzere toplam 14 başkentte Osmanlı temsilciliği bulunmaktaydı. 44 yıl boyunca bu temsilciliklerde görev almış 59 kişiden 20’si Gayrimüslimdi:

Adı	Görev Yeri	Görev Yılları	Unvanı ⁵⁹⁴
Yanko Mavroyani	Viyana	1832-1836	Maslahatgüzar
Kostaki Musurus	Atina Viyana Londra	1840-1848 1848-1850 1851-1885	Maslahatgüzar, Küçük elçi, Orta elçi Orta elçi Orta elçi, Büyük elçi
Davud Karabet	Berlin	1840-1842, 1848-1850	Maslahatgüzar
Aleksandır Kallimaki	Londra Paris Viyana	1846-1848 1848-1852 1855-1865	Orta elçi Orta elçi Büyük elçi
Kerkhove Eugène de Vicomte	Brüksel Madrid	1849-1857 1857-1860	Maslahatgüzar, Küçük elçi Orta elçi
Kostantin Karaca	Berlin Lahey	1850-1852 1854-1860	Orta elçi Orta elçi
Yanko Musurus	Torino	1855-1857	Maslahatgüzar
Sigmund Spitzer	Napoli	1857-1860	Maslahatgüzar
Aleksan Diran	Brüksel	1857-1860	Maslahatgüzar
Rüstem Bey (Paşa)	Torino Roma St.Petersburg	1857-1862 1870 1870-1873	Maslahatgüzar, Elçi Orta elçi Büyük elçi
Yanko Aristarki	Berlin	1858-1876	Maslahatgüzar, Elçi, Orta elçi, Büyük elçi
Yanko Fotiyades	Atina Roma	1861-1862, 1862-1870, 1874-1878 1870-1872	Orta elçi Orta elçi Orta elçi
Yorgaki Konmenos	St.Petersburg	1866-1870	Maslahatgüzar
Edward Blacque	Vaşington	1867-1873	Orta elçi
Faustin Glavany	Brüksel	1868-1875	Maslahatgüzar
Serkiz Hamamciyan	Roma	1872-1874	Orta elçi
Ligoraki Aristarki	Vaşington	1873-1883	Orta elçi

⁵⁹⁴ 1877 ve sonrasında göreve getirildikleri elçilik hizmetleri belirtilmemiştir.

Aleksandır Karatodori	Roma	1874-1876	Ortaelçi
İstefanaki Karatodori	Brüksel	1875-1900	Ortaelçi
Aleko Vogorides	Viyana	1876-1877	Büyükelçi

1832-1876 yılları arasında görev yapmış elçilerin yalnızca üçte biri Gayrimüslim olmasına rağmen toplam süreleri bakımından Gayrimüslimler Müslüman kökenli elçilerden daha uzun müddetle hizmette bulunmuşlardır. Gayrimüslimler yalnızca Tahran’da hiçbir zaman elçilik görevi yapmamıştır. Bu durum İran’ın Müslüman bir ülke olmasından dolayı doğal görünmektedir. Fakat 1877’ye kadar Napoli, Torino, Brüksel, Lahey, Madrid ve Vaşington’da hiçbir Müslüman elçinin ismine rastlanmaz. Yine bu süre içerisinde Roma, Londra, Berlin ve Atina’daki Osmanlı elçilerinden Gayrimüslim olanların toplam görev süresi daha uzundur. Tahran dışında yalnızca Paris Müslüman diplomatlar için bir cazibe merkezi görünümündedir. 1876’ya kadar burada elçilik hizmetinde bulunanlar arasında yaklaşık dört yıl görevde kalmış olan Kallimaki Bey, tek Gayrimüslim isimdi.

1832-1876 yılları arasında görev yapmış 20 Gayrimüslim elçi arasında dokuz Rum, üç Levanten, üç Ermeni, ikişer Romen, Avrupalı ve bir Bulgar kökenli bulunmaktaydı. Ligoraki Aristarki, Yanko Aristarki, Fotiyades Paşa, Aleksandır Karatodori Paşa, İstefanaki Karatodori, Konmenos Bey, Yanko Mavroyani, Kostaki Musurus Paşa ve Yanko Musurus Rum kökenli elçilerdi. Edward Blacque Bey(Fransız asıllı), Faustin Glavany Bey (Fransız asıllı) ve Rüstem Paşa (İtalyan asıllı) Levanten’di. Davud Karabet, Aleksan Diran ve Serkiz Hamamciyan Ermeni asıllıydılar. Aleksandır Kallimaki ve Konstantin Karaca Romen kökenliydi. Avrupa kökenli olan Sigmund Spitzer Avusturyalı, Eugène de Kerkhove ise Belçikalıydı. Yalnızca Aleko Vogorides Bulgar’dı. Ayrıca bu dönemdeki Rum, Romen ve Bulgar asıllı Osmanlı elçilerinin hepsinin de Fenerli olması dikkat çekicidir. 1832-1876

yılları arasında Arap Hristiyanlarından elçi bulunmamaktaydı⁵⁹⁵. Osmanlı tebaası olan Yahudiler arasından hiçbiri elçi atanmamıştır. Fakat Napoli Maslahatgüzarlığı yapmış olan Avusturyalı Dr. Spitzer Yahudi kökenliydi⁵⁹⁶.

Yukarıda zikredildiği gibi 1832-1876 yılları arasında çoğunluğu Rum olmak üzere Fenerli 12 isim çeşitli merkezlerdeki Osmanlı temsilciliklerinin başında görev almıştır. Bu isimler arasından üçü 1821 Rum isyanından önce Fener'in en nüfuzlu kesimini temsil eden voyvoda ailelerine mensuptular.

1832 yılında ilk daimi temsilci olarak ataması yapılan Yanko Mavroyani'nin kökenleri ünlü Venedikli Morozini ailesine dayanmaktadır. Bir dönem Eğriboz Adası'nda yaşayan Mavroyani ailesi burasının Osmanlılar tarafından fethinden sonra Paros Adası'na göç etmişlerdir⁵⁹⁷. Yanında yetiştiği amcası Nikolas önce Donanma Tercümanlığı daha sonra Eflak Voyvodalığı görevlerinde bulunmuştu.

Babası Boğdan Voyvodalığı yapmış olan Aleksandır Kallimaki'nin ailesi Romen kökenliydi. Atalarından Vasile Calmas, Kuzey Basarabya boyarlarından idi. Aile XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'a göç etmişti⁵⁹⁸. Ailenin Calmas adını Callimachi'ye (Kallimaki)

⁵⁹⁵ Arap Hristiyanlarından Godban Efendi ve Naum Paşa 1876 sonrasında elçi olarak görev yapacaklardı. Bkz. Kuneralp, **a.g.m.**, s. 115.

⁵⁹⁶ Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 70.

⁵⁹⁷ Konstantina Andrianopoulou, **Alexander Mavroyeni Bey: From The 19th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life And Ideology Of A Neophanariot Ottoman Bureaucrat**, Master Of Arts, İstanbul 2004, s.11-12; Ailenin bu adadaki ekonomik faaliyetleri için bkz. Basile Sfyroeras, "Les Mavroyéni et la Vie Économique de la Mer Égée", **Symposium L'époque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974.

⁵⁹⁸ Sturdza, **a.g.e.**, s. 245.

dönüştürerek hellenleşmesi Fener toplumuna entegre olduklarının işareti sayılabilir⁵⁹⁹. Aleksandır Kallimaki'nin babası İskerlet, bilinen diğer adıyla Sarı Bey, 1806, 1807-1810 ve 1812-1819 yıllarında Boğdan Voyvodalığı'nda bulunmuş ve bu eyalet için önemli hukuki reformların düzenleyicisi olmuştur⁶⁰⁰. 1821 Rum İsyanı'nın başlamasından sonra babası ve Aleksandır Kallimaki'nin de içinde bulunduğu aile ferdleriyle önce İzmit'e⁶⁰¹, daha sonra Bolu'ya sürgün edilmiş ve burada geçirdiği felç sonucu Kasım 1821'de vefat etmiştir⁶⁰².

Aleksandır Kallimaki gibi voyvodalık yapmış bir ismin oğlu olan Konstantin Karaca'nın ailesi de Romen kökenliydi. Karacalar Fenerliler arasında Babıali'ye en çok tercüman yetiştiren ailelerden birisiydi. Halet Efendi'nin yardımlarıyla 1812 yılında Eflak Voyvodalığı'na tayin edilen babası Yuvar Yorgi Karaca Etnik-i Etery'a'ya gizlice yardımlarda bulunmuştu⁶⁰³. 1821 Rum İsyanı'ndan önce İtalya'nın Pise şehrine yerleşen Karacalar Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Atina'ya göç etmişti⁶⁰⁴.

Bu üç ismin dışında kalanlar isyan sonrasında ortaya çıkan Yeni Fenerliler denilen zümrenin üyeleri olacak ailelere mensuptular⁶⁰⁵. Yeni Fenerliler içinden Nikolaki Aristarki

⁵⁹⁹ Démètre Skarl. Soutza, "Les Familles Princières Grecques de Vallachie et de Moldovie", **Symposium L'époque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974, s. 245.

⁶⁰⁰ Zeynep Sözen, **Fenerli Beyler 110 Yılın Öyküsü, (1711-1821)**, İstanbul 2000, s. 114-116.

⁶⁰¹ İskerlet Bey'in sürgün edilmesi Babıali'nin voyvodalıklara Rumlar yerine Türk Paşalardan idareci atayacağını göstergesi şeklinde algılanmıştır. Bkz. NA., **FO**, 78/99, 10 July 1821.

⁶⁰² İskerlet Bey'in geçirdiği felç sonucu ölümü, özellikle Rusya tarafından, şüphe ile karşılanmıştır. Bkz. NA., **FO**, 78/102, 21 November 1821; NA., **FO**, 78/102, 26 November 1821.

⁶⁰³ Sözen, **a.g.e.**, s. 127-133.

⁶⁰⁴ Soutza, **a.g.m.**, s. 249.

⁶⁰⁵ Belki Komnemenos Bey bu zümreye dahil edilmeyebilir. Fakat onun eşi de Aristarki ailesine mensuptu.

ve İstefanaki Vogorides'in diploması alanında öne çıktıklarına daha önce değinmiştik. Bu isimler konumlarını aile ve akrabalarını devletin çeşitli kademelerinde istihdamları için de kullanmışlardı. Kendileri Hariciye Nezareti'nde resmi bir sıfatla hizmet etmemiş olsalar da aile fertleri önemli mevkilerde yer bulabilmişlerdi.

İstefanaki Vogorides'in oğlu Aleko'nun dışında damadı Kostaki Musurus ile onun kardeşi Yanko Musurus incelediğimiz dönemde elçi olarak hizmet veren isimlerdi. Musurus ailesinin aslı Girit Resmo'ya dayanmaktadır. Ailenin kökenleri Rönesans döneminin ünlü düşünürlerinden Markos Musurus'a kadar uzanıyordu⁶⁰⁶. Fakat ailenin Fener toplumuna entegresi çok da eski değildir. Kostaki Musurus'un ticaretle uğraşan babası Pavlaki, XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul'a göç etmişti⁶⁰⁷. Pavlaki Musurus, 1819 yılında vefatına kadar ticaretle uğraşmış ve Eflak Voyvodalarının hizmetinde bulunmuştu⁶⁰⁸.

İstefanaki Vogorides'in bir diğer damadı Yanko Fotiyades Atina ve Roma'daki Osmanlı temsilciliklerinin başında sefaret hizmetinde bulunmuş isimler arasındaydı. Evlilik yoluyla akraba olan bu iki ailenin ilişkileri çok daha eskilere dayanmaktadı. Yanko Fotiyades'in dedesi Lambros, İstefanaki Vogorides'in eğitim aldığı Bükreş'teki okulun hocası ve idarecilerinden birisiydi⁶⁰⁹. Babası Aleksandır, uzun süre Patrikhane'nin birinci sekreterliğini yapmış ve İstefanaki Vogorides'in Sisam Beyliği sırasında yaklaşık iki yıl vekaleten adayı yönetmişti⁶¹⁰. Patrikhane'deki Nikolas Aristarki hizbine karşı nüfuz mücadelesinde İstefanaki Vogorides ile birlikte mücadele etmişti⁶¹¹.

⁶⁰⁶ Şafak, **a.g.t.**, s. 12.

⁶⁰⁷ Sturdza, **a.g.e.**, s. 362.

⁶⁰⁸ Şafak, **a.g.t.**, s. 12.

⁶⁰⁹ Philliou, Christine M., **Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remarking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century**, Ph.D., Princeton 2004, s. 291.

⁶¹⁰ Philliou, **a.g.e.**, s. 312.

⁶¹¹ Philliou, **a.g.e.**, s. 324-325.

Aristarki ailesinden ise Berlin’de uzun yıllar görev yapan Yanko Aristarki’nin dışında Ligoraki Aristarki incelediğimiz dönemde Vaşington ve daha sonraki yıllarda Lahey’de görev alacaklardı. Ayrıca St. Petersburg’da maslahatgüzarlık yapmış olan Yorgaki Konmenos Bey, Büyük Logothet olarak bilinen Nikolas Aristarki’nin damadı idi.

1821 Rum İsyanı’ndan sonra Yeni Fenerliler arasında Vogorides ve Aristarki dışında Karatodoriler de öne çıkan aileler arasındadır. Ailenin kökeni hakkında bilinen yalnızca Aleksandır Karatodori Paşa’nın dedesi Theodore’ın XVIII. yüzyılda Edirne’de yaşadığı ve manavcılık yaptığıdır. “Karatodori” ismi de büyük ihtimalle Türkçe’de şahıs isimlerinin önüne sıfat olarak gelen kara sözcüğü ile Theodore isminin birleşmesinden doğmuştur⁶¹². Theodore’ın iki oğlundan en küçüğü ve Aleksandır Karatodori’nin babası İstefanaki, Fransız İhtilali’nin başladığı yıl Edirne’de dünyaya gelmişti. Ayvalık’taki Rum okulunda eğitim görmüş ve öğrenimine Pisa’da tıp ve filoloji okuyarak devam etmiştir⁶¹³. 1819 yılında mezun olmasından sonra bir süre İstanbul’da hekimlik yapmış ancak Rum İsyanı’nın başlaması üzerine Edirne’ye sürgün edilmiştir. Burada mesleğini devam ettiren İstefanaki’nin hastaları arasında şehrin yöneticisinin de bulunduğu pek çok devlet görevlisi vardı. Bir ara yeniçeriler tarafından casuslukla suçlanarak idam edilmek istenmişse de üst düzey devlet görevlileri ile olan hekim-hasta ilişkisi sayesinde kurtuldu⁶¹⁴. 1824 yılında Edirne kadısı Molla Arif Efendi ve Sultanın hekimliğini yapan Behçet Efendi’nin yardımlarıyla İstanbul’a geri döndü⁶¹⁵.

⁶¹² Sturdza, **a.g.e.**, s. 259.

⁶¹³ Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, Çev. Devrim Evcı, Ankara 1997 , s. 204-205.

⁶¹⁴ Katherina Gardika, “Aleksandros Karatheodori, H Zwi Kai Stadiodromia Tou”, **Rwmii sthn Yphresia ths Ypsilhs Pilhs**, s. 138.

⁶¹⁵ Maria Georgiadou, “Expert Knowledge Between Tradition and Reform The Carathédorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople”, **Médecins et Ingénieurs Ottomans a l’âge Des Nationalismes**, Ed. Méropi Anastassiadou-Dumont, Paris 2003, s. 247

Ailenin tek hekimi İstefanaki Karatodori değildi. Genç yaşta ölen ağabeyi Andon'un oğlu Konstantin de hekimliği ile ün kazanacaktı. İlk derslerini Edirne'de alan Konstantin daha sonra Viyana, Pisa, Paris ve Londra'da tıp eğitimi almıştı⁶¹⁶. Amca ve yeğeni 1827 yılında açılan Mektep-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk hocaları arasındaydılar ve bir süre sonra Osmanlı sarayına girmeye de muvaffak oldular. İstefanaki, Sultan Mahmut'un annesinin tedavisini üstlenmişken Konstantin bir dönem Abdülmecit'in hekimliğini yaptı⁶¹⁷. Hatta geçirdiği ağır bir rahatsızlıktan Sultan Abdülmecit'i kurtardığı için 500.000 kuruş gibi yüklü bir meblağ ile ödüllendirilmiş ve değeri 2 milyon kuruşu geçmemek kaydıyla inşaat yapmak için bir arazi seçmesi istenmişti. Bu arada, Sultan'ın hayatını kurtaran doktora hediye vermek isteyenler için biri Selamlığa diğeri Babıali'ye iki sepet konulmuştu⁶¹⁸.

Yeni Fenerli zümresinin yeni aileleri arasında ilk defa bir Osmanlı temsilciliği başında görev alan isim Kostaki Musurus olmuştu. İlginçtir ki onun dışında 1858 yılına kadar Rum İsyanı'nın bitimiyle öne çıkmaya başlayan aile mensupları arasından hiçbir isim elçilik görevine getirilmemiştir. Atina gibi küçük bir merkezde diplomasi mesleğine adım atan Kostaki Musurus, buradaki hizmetleri neticesinde sadakatini kanıtladığı için Babıali'nin gözdesi olmuştu. Fakat yaklaşık yirmi yıl boyunca başka bir isme görev verilmemesi nasıl yorumlanmalıdır?

Bu süreç içerisinde Kostaki Musurus dışında görev alan Yanko Mavroyani, Aleksandır Kallimaki ve Konstantin Karaca Rum İsyanı öncesinin önde gelen ailelerine mensup oldukları için hem Babıali'nin hem de Avrupa'nın yakından tanıdığı isimlerdi. Oysa Vogorides, Aristarki ve Karatodori gibi aileler 1830 sonrasında nüfuz kazanmaya başlamışlardı. Zaten bu ailelerin güç kazanmalarına önderlik eden isimlerinin Babıali

⁶¹⁶ Nuran Yıldırım, "Karatodori, Konstantin", **DBİA., C. IV.**, İstanbul 1994, s. 462.

⁶¹⁷ Georgiadou, **a.g.m.**, s. 247

⁶¹⁸ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 136; Nora Şeni, Sophie Le Tarnec, **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü**, Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000, s. 32-33.

tarafından farklı hizmetlerde kullanıldıkları bilinmektedir. Ailenin diğer fertlerinin ya yaşları çok genç ya da diploması alanında tecrübeleri yoktu. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde diplomat yetiştirecek bir okul varolmadığı için öncelikle bürokrasinin farklı kademelerinde tecrübe kazandılar⁶¹⁹.

Bize göre muhtemel bir diğer sebep de Türkçe meselesidir. Bilindiği gibi XIX. yüzyılın ortalarına kadar Babıali kendi elçileriyle Türkçe yazışmaktaydı. Gayrimüslim diplomatların bazılarının Türkçe yazma konusunda sorun yaşadıklarına değinmiştik. Fakat Fener'in eski nüfuzlu ailelerinin belki gelecekte Osmanlı bürokrasisine intisap edecekleri beklentisiyle çocuklarına Türkçe öğretmek konusunda daha titiz davrandıkları görülür. Yanko Mavroyani, 1821 öncesinde de maslahatgüzar olduğuna göre Türkçe yazmasında bir sorun bulunmadığına şüphe yoktu. Kallimaki Bey, yalnızca Türkçe değil Arapça ve Farsça da bilmekteydi⁶²⁰. Konstantin Karaca'nın Türkçe bildiğini Fransızca bilen Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı bir mektuptan anlamaktayız⁶²¹. Oysa Kostaki Musurus bile Türkçe'yi konuşabilmesine rağmen yazamamaktaydı⁶²². Ancak 1852'den itibaren elçilik yazışmalarının Fransızca yapılmaya başlanmasıyla Gayrimüslimlerin istihdamındaki önemli engellerden biri kalkmış oldu.

İkamet elçiliklerinin yeniden tesis edilmesiyle Ermeniler de çeşitli memuriyetlerle sefarethaneelerde çalışmaya başlamışlardır. Buna rağmen, merkez teşkilatındaki üstünlüklerine kıyasla Hariciye Nezareti'nin dış temsilciliklerinde Ermeniler Rumlara göre

⁶¹⁹ Bu isimlerden Kostaki Musurus, Yanko Fotiyades ve Ligoraki Aristarki herhangi bir diploması tecrübesi olmadan bir Osmanlı temsilciliğinin başına getirilmiştir. Diğer isimler en azından bir dönem Hariciye Nezareti'nde görev yapmışlardır.

⁶²⁰ Jean-Louis Bacque Grammont, Sinan Kuneralp, Frederic Hitzel, **Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, Varia Turcica XXII/I, Paris-İstanbul 1991, s. 124.

⁶²¹ BOA., **HAT.**, 47782, (21 M 1254/16 Nisan 1838).

⁶²² Şafak, **a.g.t.**, s. 47.

daha az yer bulabilmiştir. Aradaki fark maslahatgüzar ve elçilik düzeyinde daha fazladır. Yalnızca beş Ermeni Osmanlı temsilciliklerinin başında görev yapmış ve bunların hiçbiri büyükelçilik düzeyine çıkamamıştır. 1832-1876 yılları arasında görev alan sefirler arasında 12 Fener kökenli bulunmasına rağmen yalnızca üç isim Ermeni idi. Ermeni temsilcilerinin sayısının az olması hakkında kesin bir yargıya sahip olmasak da bazı fikirler yürütmek mümkündür.

Diplomasi mesleğinde yalnızca devlet adamlarıyla değil toplumun önde gelen isimleriyle de ilişki kurmak oldukça önemliydi. Fenerliler kendilerini Bizans'ın varisleri olarak gördükleri için Avrupa'nın aristokrat sınıfı ile iletişim kurmakta zorlanmıyorlardı. Oysa Ermeniler, çok eskilere dayanan ticari ilişkilerine rağmen Avrupalılarca bir Doğu toplumu olarak algılanmalarından vazgeçilmiş değildi.

İlk dönemlerde içlerinde diplomasi mesleğine aşina tecrübeli isimlerin bulunmaması da az sayıda Ermeni ismin görev almasında etkili olmuş olabilir. Çeşitli meslek dallarında istihdam edilmelerine rağmen diplomasi alanında ilk defa Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasından sonra istihdam edildikleri görülür. Fakat Sahak Ebru'nun Tahrirat Odası'nın başına getirilmesine kadar Hariciye Nezareti'nin üst makamlarında yer bulamamışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise milliyetçiliğin kuvvetlenmesi Babıali'yi Ermenileri elçilik gibi kritik görevlere atamada daha hassas davranmaya itmiş olması muhtemeldir.

Levanten ve Avrupa kökenli elçilerin diplomasiye intisaplarının hikayeleri birbirinden farklıdır. Yalnızca Avusturya kökenli bir Yahudi olduğunu bildiğimiz Sigmund Spitzer, bir hekim olmasına rağmen bizzat Sultan'ın teveccühü ile diplomaside yer edinmişti. Hatta Napoli maslahatgüzarlığının siyasal gerekçelerden daha ziyade adama göre iş icad etme çabasının bir sonucu olarak açıldığını söylemek yanlış olmaz. Fransız kökenli Edward Blacque, hem eğitimini hem de Osmanlı bürokrasisine intisabını Babıali'nin babasına

duyduğu vefaya borçluydu. Faustin Glavany, aslen Cenovalı olan ve Sakız'dan İstanbul'a göç etmiş ünlü bir Levanten ailesine mensuptu⁶²³. Dönemin önde gelen bankerlerinden babası David Glavany'nin oğlunun Hariciye Nezareti'ne intisabı ve yükselişi için Babıali ile olan ilişkilerini kullandığı bilinmektedir⁶²⁴. Asıl adı Lucien Antoine Chimelli de Marini olan Rüstem Paşa İtalyan bir baba ve Rum bir annenin oğluydu. Rüstem Paşa her ne kadar Fuat Paşa gibi bazı devlet adamlarının himayesini görmüşse de liyakati ve sadakati ile kendisini ispat etmişti. Daha sonra ayrıntılarına değineceğimiz diplomasi tarihinde pek ender görülecek bir şekilde Osmanlı hizmetine giren Kerkhove Eugène de Vicomte Belçikalı aristokrat bir aileye mensuptu.

2.2.3. Görev Yaptıkları Merkezler

2.2.3.1. Viyana⁶²⁵

1832'de Viyana'daki Osmanlı sefaretinin faaliyete geçmesiyle ikamet elçiliklerinin yeniden açılması süreci başlamıştı. Viyana'da ilk göreve atanan Yanko Mavroyani'nin yanı sıra Kostaki Musurus, Aleksandır Kallimaki ve Aleko Vogorides de bu şehirde elçilik hizmetinde bulunan Gayrimüslimlerdir.

Yanko Mavroyani'nin bir özelliği de 1832-1876 arasında görev yapan Fener kökenli elçiler arasında 1821 Rum İsyanı öncesinde maslahatgüzarlık yapan tek isim olmasıydı. 1792 yılında Boğdan voyvodası amcası Nikolas Mavroyani'nin defterdarlığını

⁶²³ Behzat Üsdiken, "Glavani Ailesi", **DBİA.**, C. III., s. 402.

⁶²⁴ Bir banker olan David Glavany, 1854 Osmanlı borçları için toplanan komisyonda Fransa temsilcisi olarak görev almıştır. Bkz. NA., **FO.**, **78/1003**, 6 October 1854.

⁶²⁵ Gayrimüslim Osmanlı temsilcilerinden bazıları farklı merkezlerde çalıştığı için elçilik hizmeti öncesindeki bürokratik görevleriyle ilgili bilgiler ilk temsilci oldukları merkez neresi ise o bölümde aktarılacaktır.

üstlenmesi onun ilk memuriyetiydi. Fakat 1800 yılında amcasının idamı üzerine Viyana'ya firar etmişti.

Viyana'daki ilk yıllarında Yunan milliyetçileriyle ilişkisi bulunuyordu. Hatta Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesinin sembolü haline dönüşecek Rigas'la oldukça yakındılar⁶²⁶. Milliyetçi isimlerle yakınlığı bulunan bir ismin Viyana Maslahatgüzarlığı'na tayin edilmesini anlamak oldukça güçtür. Bu durumda ya Babıali Mavroyani'nin faaliyetlerinden habersizdi ya da yaptıkları önemszenmeyip pragmatist bir yaklaşım sergilenmiştir.

Mavroyani'nin atanması fikri Yanko Argyropoulo'un Osmanlı ile Avusturya arasındaki diplomatik ilişkileri yürütme konusunda yetersiz olduğu gerekçesiyle Avusturya makamlarının isteği üzerine görevinden alınmasıyla gündeme gelmiştir⁶²⁷. Fakat, Osmanlı devlet adamları arasında, Yanko Mavroyani'nin yıllar önce Viyana'ya firar ettiği ve burada mal mülk sahibi olarak Osmanlı tabiiyetinden çıkıp Avusturya vatandaşı sayılacağı için yabancı bir devlet tebaasının maslahatgüzar tayini sakıncalı olacağı gerekçesiyle muhalefet edenler çıkmıştır⁶²⁸. Buna rağmen Reis Efendi'nin onayı ile 19 Ekim 1813 tarihinde, Darphane-i Amire tarafından sefer akçesinden ödenmek üzere yıllık 20 bin kuruş maaşla Viyana Maslahatgüzarlığı'na tayin edildi⁶²⁹ ve bu görevini 1821 Rum İsyanı'na kadar sürdürdü. İsyanın başlamasıyla, güvenilirliklerinin kalmadığı gerekçesiyle Avrupa'nın diğer başkentlerinde bulunan Rum maslahatgüzarlarla birlikte görevine son verildi⁶³⁰.

⁶²⁶ Rigas'ın yakalanmasında Yanko Mavroyani'nin rolü olduğu iddiaları da bulunmaktadır. Fakat Blancard bu iddiaların gerçek dışı olduğunu belirtir.

⁶²⁷ Yanko Argyropoulo'un Viyana maslahatgüzarlığına tayinine dair bkz. BOA., **HAT.**, **52732**, (5 Ca. 1223/29 Haziran 1808).

⁶²⁸ BOA, **C.HR.**, **4892**, (Selh Ca 1226/22 Haziran 1811).

⁶²⁹ BOA., **C.HR.**, **8119**, (3 Ca 1229/23 Nisan 1814).

⁶³⁰ BOA., **HAT.**, **52282**, (1236/1820-1821).

Maslahatgüzarlık görevinden alındıktan sonra Babıali tarafından İstanbul'a dönmesi istenmiş ancak hayatından endişe ettiği için Metternich'in telkiniyle Macaristan'ın Pressburg şehrine sığınmıştır. İsyan devam ettiği sürece bu şehirde kalan Mavroyani, 1829 Londra Protokolü'nün imzalanmasının ardından Viyana'ya geri dönebilmiştir⁶³¹.

Yanko Mavroyani, 1832-1836 yılları arasında Viyana maslahatgüzarlığı görevini üstlendi. Daha önceki hizmetleri, Rum İsyanı sırasında Babıali'yi bilgilendirmeye devam etmesi ve Avusturya şansölyesi Metternich'in telkinleri Mavroyani'nin yeniden seçilmesini etkileyen unsurlardı⁶³². Bu görevi sırasında, kısa bir süre için Londra'da fevkalade memur sıfatıyla da bulundu. Yanko Mavroyani'nin Londra'ya gönderilmesinin nedeni, Yunan hükümetiyle sorun olan İzdin ile Şeytan Adaları meselesinin halledilmesi ve Rumların Mehmet Ali Paşa hizmetine girmelerinin engellenmesiydi⁶³³. Fakat asıl amaçlanan şey Mehmet Ali Paşa karşısında İngilizlerin desteğini temin edebilmektir. En azından aynı maksatla Londra'da bulunan Namık Paşa'yla birlikte⁶³⁴ donanma yardımı konusunda bir gelişme sağlamaları umuluyordu⁶³⁵. Ancak İngiliz hükümetinin dış politikada yaşadığı sorunlar ve halkın Mısır sorununa kayıtsız olmasından dolayı Mavroyani ve Namık Paşa'nın yardım görüşmeleri olumsuzlukla sonuçlandı⁶³⁶.

⁶³¹ Theodore Blancard, **Les Mavroyénis: l'Histoire d'Orient**, Tome II, Paris 1909, s. 179-184.

⁶³² BOA., **HAT.**, 47158, tsz.

⁶³³ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. II-III.**, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, s. 600-602.

⁶³⁴ Stanford Canning'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra İngiliz elçiliğine vekalet eden Mandeville'in Yanko Mavroyani'nin İngiltere hükümetini yardım konusunda ikna edemeyebileceğini bildirmesi üzerine Babıali Namık Paşa'yı da Londra'ya gönderme kararı almıştı. Bkz. Webster, **a.g.e., Vol. II**, s. 280

⁶³⁵ BOA., **HAT.**, 37560/I, (26 B 1248/19 Aralık 1832).

⁶³⁶ Webster, **a.g.e., Vol. II**, s. 282.

1836 yılında rakipleri tarafından Sultan'dan uzaklaştırılmak istenen Ferik Ahmet Paşa'nın Viyana'ya elçi tayin edilmesiyle Yanko Mavroyani de maslahatgüzarlıktan alındı. Fakat emeklerinin karşılığı olarak sefarethanenin müsteşarlık görevi kendisine verildi⁶³⁷.

Viyana'da sefaretle görev yapan bir diğer Gayrimüslim Kostaki Musurus idi. Kostaki Musurus'un Viyana'ya tayin edilmesi Ekim 1848'de gerçekleşmişse de Avusturya'nın yaşadığı siyasi karışıklıklardan dolayı görevine başlaması dört ay gecikmeyle olmuştu⁶³⁸. Yaklaşık iki yıl boyunca görevde kalan Kostaki Musurus, bu süre zarfında en fazla Macar Mültecileri sorunuyla ilgilenmek zorunda kaldı. Macar Mültecileri sorunundan dolayı başta Prens Schwarzenberg olmak üzere Avusturya devlet adamlarının tepkisini çekmişti⁶³⁹. Bu tepkileri görmezden gelemeyen Babıali Ağustos 1850'de Kostaki Musurus'un görevine son verdi⁶⁴⁰. Fakat Sardunya tahtına yeni çıkan Viktor Emmanuel'i tebrik amacıyla fevkalade elçi olarak görevlendirildiği için⁶⁴¹ İstanbul'a ancak 1850 yılının sonlarında dönüş yapmıştır.

Gayrimüslim elçiler arasında Aleksandır Kallimaki, Viyana'da en uzun süreyle görevde kalan isimdir. Kallimaki Bey, Paris'deki görevinden alındıktan sonra Sisam Beyi olmasına rağmen aday vekili Yorgaki Konmenos'a bırakmış ve kendisi İstanbul'da ikamet etmiştir⁶⁴². 1856 Paris Barış Antlaşması imzalanmadan önce çok önemli bir misyonu yerine

⁶³⁷ NA., FO., 78/274, 16 April 1836.

⁶³⁸ Şafak, a.g.t., s. 68.

⁶³⁹ Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten**, C. XXXIV, S. 135, s. 431.

⁶⁴⁰ BOA., HR.MTV., 1/7, 1 Ağustos 1851.

⁶⁴¹ BOA., İ.HR., 3455, (23 M 1267/28 Kasım 1850).

⁶⁴² Olivier Bouquet, Aleksandır Kallimaki'nin Sisam Beyliği'ne atanma tarihini 1852 olarak vermektedir. Oysa hem Başbakanlık Devlet Arşivi'nde bulduğumuz belgeler hem de 1267 Devlet Salnamesi'nden bu atamanın 1850'de gerçekleştiğini anlamaktayız. Bkz. Olivier Bouquet, "Être Prince de Samos, Désir de Légation, Imaginaire Dynastique et Ordre de la

getirmişti. Paris barış görüşmeleri başlamadan önce İstanbul'daki İngiliz, Fransız ile Avusturya Elçileri Âli ve Fuat Paşalarla bir araya gelerek ilan edilecek olan Islahat Fermanı'nın içeriği ve yapılacak reformlar konusunu görüşmek üzere bir araya gelerek bazı müzakerede bulunmuşlardı. Bu müzakerelerde Prens Kallimaki de yer almış⁶⁴³ ve görüşmelerin kayıtları onun tarafından tutulmuştur⁶⁴⁴. Fransa'nın İstanbul Elçisi Thouvenel, Rusya'nın baskısından kurtarmak istedikleri Ortodoks cemaatleri içinde reform yapmak amacıyla Fener'in ve Patrikhane'nin bilmedikleri püf noktaları anlamalarına yardımcı olması için Kallimaki Bey'den istifade ettiklerini belirtir⁶⁴⁵.

1856 Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Abdülmecit muhtemelen fermanın ilanından önce büyük devletlerin elçileriyle yürütülen müzakerelerdeki hizmetinden dolayı Kallimaki Bey'in taltif edilmesini emretmişti. Bu emir doğrultusunda Kallimaki Bey Viyana Sefareti'ne ortaelçi unvanıyla tayin edildi. Fakat Kallimaki Bey şaşırtıcı bir şekilde kendisine büyükelçilik unvanı verilmesini aksi takdirde görevi kabul etmeyerek ülkeyi terk edeceği tehdidinde bulundu. Önceki Viyana Sefiri Arif Efendi büyükelçi iken Kallimaki'ye ortaelçilik verilmesinin nedeni Hristiyan olmasından kaynaklandığına dair Avrupa

Carrière chez Étienne et Constantin Musurus”, **Insularités Ottomanes**, Dir. Nicolas Vatin et Gilles Veinstein, Paris 2004; BOA., **İ.Mtz.Sisam**, **45**, (12 Ra 1266/26 Ocak 1850); Ahmed Tevhid, “Sisam Beyleri”, **TOEM**, **C. III-IV**, **Cüz. 13**, 1 Nisan 1328, s. 838; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1267**, s. 71. Kallimaki Bey, başlangıçta Sisam Beyliği'ni kabul etmek yerine sağlık gerekçeleriyle Paris'te kalmak istediğini bildirmişse de yerine uygun bir isim bulunamadığı için görevinde kalmasına ve adanın idaresi için bir vekil kaymakam tayin edilmesine karar verilmiştir. Bkz. BOA., **İ.Mtz.Sisam**, **45**, (9 Za 1266/16 Eylül 1850); Yine Sisam Beyliği'ni istemediğine dair bkz. NA., **FO.**, **78/820**, 19 June 1850.

⁶⁴³ Ahmed Refik, “Türkiye’de Islahat Fermanı”, **TTEM**, **Sene: 14**, **No: 4 (81)**, 1 Temmuz 1340, s. 202.

⁶⁴⁴ Ahmed Cevdet, **Tezahir 1-12**, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 73.

⁶⁴⁵ Nora Şeni, **Marie ve Marie, Konstantiniye’de Bir Mevsim (1856-1858)**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul 1999, s. 33.

kamuoyunda bir söylentiye sebebiyet verebilirdi. Bunun için dönemin Hariciye Nazırı Fuat Paşa tarafından ilk defa olarak Gayrimüslim elçilerden hem Kallimaki Bey'e hem de Londra Sefiri Kostaki Musurus'a büyükelçilik unvanı verilmesi kabul edildi⁶⁴⁶.

İşin ilginç tarafı bu atamalara itirazların Osmanlı tebaası arasında eşitliğin sağlanmasına dair reformlar yapılması konusunda sürekli baskı yapan Avusturya ve Fransa'dan gelmesidir. Kallimaki Bey'i büyükelçi unvanı ile kabul edemeyeceğini bildiren Avusturya İmparatorluğu gerekçe olarak hem Viyana'da görev yapan yabancı devlet hem de ülkesinin dışarıdaki elçilerinin ortaelçi unvanına sahip olduklarını göstermekteydi. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi Arif Efendi büyükelçi olarak hizmette bulunmuştu. İstanbul'daki Avusturya Elçisi Fuat Paşa ile yaptığı bir mülakatta Arif Efendi büyükelçi olarak görev yapmasına rağmen Müslüman olduğu için protokol kurallarını tam bilmemesi ve diplomasi çevresiyle pek fazla içli dışlı olmamasından dolayı sorun yaşanmadığını ifade etmekten çekinmemiştir. Halbuki Kallimaki Bey gibi protokol kurallarını bilen bir elçinin Fransız ve İngiliz Elçilerinin önünde yer alması diplomatik sorunlara neden olabilirdi⁶⁴⁷. Avusturya Elçisi'nin bu ifadeleri Osmanlı kordiplomatiğinin mesleki bilgi yetersizliğini ve Avrupa'nın diplomasi mahfillerinde uygulanan çifte standardı göstermesi açısından da oldukça anlamlıdır.

Tüm bu olup bitenler arasında yola çıkan Kallimaki Bey, Viyana'da beklenirken Marsilya üzerinden Paris'e geçmesi ortaelçi olarak Viyana'ya gitmek istemediğini,

⁶⁴⁶ Viyana büyükelçisi Arif Efendi'nin yerine atandığına dair bkz. BOA. **A.AMD.**, 66/32, (25 R 1272/4 Ocak 1856); NA., **FO.**, 78/1093, 19 December 1855.

⁶⁴⁷ Ahmed Refik, **a.g.m.**, s. 214-215.; Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, Ankara 1991, s. 84-85; Roderic H. Davison, "Vienna as a Major Ottoman Diplomatic Post in the Nineteenth Century", **Habsburgish-Osmanische Beziehungen**, Ed. Andreas Tietze, 26-30 September 1983, Wien 1985, s. 263-264.

büyükelçi sıfatına sahip olmayı beklediğini ortaya koymaktadır⁶⁴⁸. Nihayetinde Avusturya Hükümeti'nin itirazlarına rağmen hem Kallimaki Bey'in ısrarlı tutumu işe yaramıştır⁶⁴⁹.

Kallimaki Bey, Viyana Büyükelçiliği görevinde dokuz yıldan fazla bir süre kaldı. 1861 yılında yine Kostaki Musurus ile beraber bâlâ rütbesi verildi⁶⁵⁰. Kostaki Musurus ve Aleksandır Kallimaki bu rütbeye ulaşan ilk Gayrimüslim memurlar oldular⁶⁵¹. 1865 yılında, sürekli hastalandığı için elçilik vazifesini yerine getiremediği gerekçesiyle emekliye ayrılması uygun bulundu. Kallimaki Bey'e gördüğü vazifelerden dolayı istediği yerde ikamet etme izni verildiği gibi 7500 kuruş maaş bağlandı⁶⁵².

İncelediğimiz dönemde Viyana'da elçilik hizmetinde bulunan son isim Aleko Vogorides oldu. Bürokrasinin farklı yerlerinde görev alan Aleko Vogorides'in 1848'de babasından devraldığı Boğdan Kapı Kethüdalığı ilk devlet memuriyetiydi⁶⁵³. Önce Konstantin Karaca'nın elçiliği döneminde Berlin'de⁶⁵⁴ ve daha sonra Londra'da görevli eniştesi Kostaki Musurus'un maiyetinde sefaret müsteşarlıklarını yürüttü⁶⁵⁵. 1863 yılında

⁶⁴⁸ **The Times**, 01 March 1856.

⁶⁴⁹ Kallimaki Bey, İngiliz elçisi ile yaptığı bir görüşmede Babıalı'nın kendisini desteklemekten vazgeçtiğini ifade ederek bunun nedenini Mustafa Reşit Paşa ile arada sırada müzakerelerde bulunması olduğunu ifade etmiştir. Kallimaki Bey, büyükelçilik fkrinden vageçmeyeceğini ve Fransa'da bulunan ailesinin yanına gideceğini de bu görüşmede dile getirmiştir. Bkz. NA., **FO**, 78/1178, 1 May 1856.

⁶⁵⁰ **Takvim-i Vekayi, Def'a 714**, 21 Z 1277.

⁶⁵¹ Cooper, **a.g.e.**, s. 201.

⁶⁵² BOA., **İ.DH**, 36890, (14 S 1281/19 Temmuz 1864).

⁶⁵³ BOA., **İ.HR.**, 2593, (29 B 1265/20 Haziran 1849).

⁶⁵⁴ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 34.

⁶⁵⁵ Londra Müsteşarı olarak adı ilk defa 1269 Devlet Salnamesi'nde geçmektedir. Son olarak ise 1277 Devlet Salnamesi'nde müsteşarlık yaptığı görülür. O halde en az sekiz yıl bu görevinde kalmıştır. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1269**, s. 89; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1277**, s. 110.

Diran Bey'in yerine Telgraf Müdürlüğü'ne getirilmişse de ancak üç buçuk ay kadar kalabilmiştir⁶⁵⁶. Kendi ifadesine göre yaptığı işlerin fark edilmemesi ve bazı engeller yüzünden bu görevinden alınmış ve dört yıl boyunca hiçbir devlet hizmetinde istihdam edilmemiştir. Babıali'ye yazdığı bir istida ile boşta kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren Aleko Vogorides,⁶⁵⁷ kısa bir süre sonra, 29 Aralık 1866'da 6 bin kuruş maaşla Meclis-i Vâlâ azalığına seçilmiştir⁶⁵⁸. 1868'de ise Divân-ı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin edilmişse de⁶⁵⁹ aynı yıl bu görevinden ayrılmıştır⁶⁶⁰. Aleko Vogorides, 22 Haziran 1876'da vezaret rütbesiyle Viyana Büyükelçiliği'ne tayin edildi. Fakat görev süresi incelediğimiz dönemdeki diğer Gayrimüslim elçilerle karşılaştırınca oldukça kısadır. Bunun nedeni ileride daha ayrıntılı şekilde değineceğimiz Sadrazam Edhem Paşa ile yaşadığı sorunlardı. Nitekim 11 Eylül 1877'de yerini Esad Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı⁶⁶¹.

2.2.3.2. Londra

Osmanlı ikamet elçilikleri arasında İngiltere ile 1830'larda başlayan yakınlaşmadan dolayı Londra'nın yeri oldukça farklıdır. 1833 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması bu yakınlaşmanın başlangıcını ifade eder. İngilizler, bu antlaşmaya kadar Rusya'yı Yakındoğu politikaları için bir tehdit unsuru olarak görmüyordu. Bu dönemde, Doğu ile ticaret yollarını tehlikeye sokan yayılmacı Fransız

⁶⁵⁶ BOA., **A.MKT.MHM.**, 262/28, (11 Za 1279/30 Nisan 1863); Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. X.**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 44.

⁶⁵⁷ BOA., **İ.DH.**, 38821, (4 Ş 1283/12 Aralık 1866).

⁶⁵⁸ BOA., **İ.DH.** 38935, (21 Ş 1283/29 Aralık 1866).

⁶⁵⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. XII.**, Yay. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 10.

⁶⁶⁰ BOA., **A.MKT.MHM.**, 407/70, (21 M 1285/14 Mayıs 1868).

⁶⁶¹ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I**, s. 167.

politikasını engellemek İngilizler açısından daha önemliydi. Fakat Rusya'nın Akdeniz sularına inme ihtimalinin ortaya çıkışı ile İngiltere, biri Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak ve diğeri reformlarla gelişimini teşvik etmek olan birbirine paralel iki yeni politika benimsedi⁶⁶². Bu değişiklikten itibaren İngiltere uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli müttefiki olacak ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler ayrı bir anlam kazanacaktı.

1876'ya kadar yalnızca iki Gayrimüslim sefir görev almışsa da daha önce değindiğimiz gibi 1851'den itibaren 1907 yılına kadar hiçbir Müslüman elçi Londra'ya tayin edilmemiştir. Burada görev alan ilk Gayrimüslim elçi Aleksandır Kallimaki'dir. Kallimaki Bey, 1846'da Paris sefaretine müsteşar tayin edilmesiyle Osmanlı bürokrasisine ilk adımını atmıştır⁶⁶³. Aynı yıl Şekib Efendi'nin Londra'ya elçi gönderilmesine karar verilmişti. Fakat Şekib Efendi, Londra'nın iklimine uyum sağlayamayacağından bu görevden affını istedi. Bunun üzerine zaten Paris'te bulunduğu için Londra'ya gitmesinin kolay olacağı düşünülen Kallimaki Bey, Londra'ya ortaelçi tayin edildi⁶⁶⁴.

Kallimaki Bey, yaklaşık iki yıl Londra'da görev yaptıktan sonra Londra havasının sağlığına iyi gelmediği gerekçesiyle Babıali'den azlini talep etmişti. O sırada Stanford Canning büyükelçi olarak İstanbul'a tayin edildiği için mütekabiliyet esasına göre Londra'da da Osmanlı temsilcisi olarak bir büyükelçinin atanması uygun olacağı düşünülererek Kallimaki'nin talebi kabul edilmiş, ancak yerine atanacak kişi seçilinceye kadar görevinde kalması uygun bulunmuştur⁶⁶⁵.

⁶⁶² Frank Edgar Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839", **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çev. Yasemin Avcı, Ankara 2006, s. 199.

⁶⁶³ Bu tayinden dolayı kendisine nişan verildiğine dair bkz. BOA., **A.DVN.MHM.**, 2-A/83, (20 C 1262/15 Haziran 1846).

⁶⁶⁴ NA., **FO.**, 78/668, 14 August 1846. NA., **FO.**, 78/641, 4 July 1846.

⁶⁶⁵ **Takvim-i Vekayi, Def'a 384**, 9 Ş 1264; BOA., **İ. HR.**, 2168, (19 B 1264/21 Haziran 1848).

Kostaki Musurus'un Londra için adı ilk defa Kamil Paşa'nın bu görevi reddetmesinden sonra anılmıştı ⁶⁶⁶. Fakat Viyana'ya tayin edildiği için bu atama gerçekleşmedi. Musurus'un Viyana'daki görevi sona erdiği sırada Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa da Londra Elçiliği'nden alınmıştı. O dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki konumunda olan İngiltere'ye tecrübeli bir sefirin tayin edilmesi oldukça önemliydi. Fakat tutucu Britanya Kraliçesi Viktorya'nın nezdinde Hristiyan bir sefirin görev yapmasını istediği iyi bilinmekteydi. Daha önce orada görev yapan Kallimaki Bey uyum sorunu yaşamıştı. O sırada hem sefaret tecrübesine sahip hem de Hristiyan tek isim olması Kostaki'nin seçilmesinde etkili olmuştur.

Kostaki Musurus'un Londra'ya fevkalade ortaelçi olarak tayin edilmesi Kasım 1850'de ⁶⁶⁷ gerçekleşmişse de ancak 1851 Nisan'ının başlangıcında İstanbul'dan ayrılabilmişti ⁶⁶⁸. Kendisine verilen unvan görevinin geçici olduğu anlamına geliyordu. Bunun yanı sıra İngiliz Elçisi Stanford Canning, Kostaki Musurus'un tayinine dair itimat mektubunda geçici elçi olduğuna dair bir ibare bulunmamasına rağmen daimi olarak görev yapacağına inanmamaktadır. Ona göre bu atama Londra gibi önemli bir merkezin bir süreliğine dahi olsa boş kalmasının uygun olmayacağı ve yakın zamanda kurulacak ilk uluslararası sergi düşünülmüş ve gerçekleştirilmişti. Aynı zamanda Canning, Kostaki Musurus'un İngilizlere olan yakınlığını belirtmekten geri kalmamıştır ⁶⁶⁹.

Bir süreliğine atandığı düşünülen Kostaki Musurus 35 yılından uzun bir süre görevinde kaldı. Yükümlülüklerini yerine getirmekte gösterdiği beceri yani iyi bir diplomat olması hiç şüphesiz bu kadar uzun bir süre görevde kalmasında oldukça etkilidir. Ayrıca

⁶⁶⁶ NA., FO., 78/735, 14 September 1848.

⁶⁶⁷ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I, s. 258; BOA., A.AMD., 30/45, (6 M 1267/11 Kasım 1850).**

⁶⁶⁸ Şafak, a.g.t., s. 89-90.

⁶⁶⁹ NA., FO., 78/854, 5 April 1851.

Kraliçe Viktorya ve İngiliz siyasetinin önde gelen simalarıyla yakın ilişkiler kurmayı başarmıştı⁶⁷⁰. Hatta Babıali, beş altı kez Kostaki Musurus'u görevden almayı düşünmüşse de yerine uygun isim bulamadığı için bu fikrinden vazgeçilmiştir. Musurus Paşa, yaklaşık 35 yıl Londra elçiliği görevini ifa ettikten sonra 1885'de yaşı ilerlediği gerekçesiyle emekliye sevk edilerek azledildi⁶⁷¹.

2.2.3.3. Paris

XIX. yüzyıl boyunca Paris'teki sefaret bir Osmanlı diplomatının arzu edeceği en prestijli görev yeri idi. 1834'den I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar göreve gelen sefirlerin arasında sadarettten nazırlığa üst düzey makamlarda bulunmuş isimlere rastlanması bunun delilidir. Osmanlı diplomatları için Paris'in bu kadar büyük öneme sahip olmasının nedeni Fransa'nın Doğu Meselesi'nde üstünlüğünden ziyade kültürel ve entelektüel etkisinde yatıyordu⁶⁷².

Önde gelen diplomatların hevesle görev yapmak istedikleri bir merkez olduğu için Gayrimüslimler arasından yalnızca iki isim bu şansı yakalamıştır⁶⁷³. 1876'dan önce Paris'te görev yapan tek Gayrimüslim Kallimaki Bey oldu. 1848'de kendi isteği ile Londra'daki görevinden alındıktan sonra daha önce Paris'te yaşadığı ve o anda zaten Londra'da bulunduğu için ortaelçi olarak Paris'e atanmıştır⁶⁷⁴. Daha sonra ayrıntısına gireceğimiz

⁶⁷⁰ Kuneralp, **a.g.m.**, s. 422-423.

⁶⁷¹ BOA., **İ.DH.**, 76659, (5 S 1303/13 Kasım 1885).

⁶⁷² Sinan Kuneralp, "Diplomates et Consuls Ottomans en France au XIXe Siècle", **L'Empire Ottoman la République de Turquie et la France**, Publié Par. Hamit Batu et Jean-Louis Bacqué Grammont, İstanbul 1986, s. 305.

⁶⁷³ Aleksandır Kallimaki dışında Paris'te elçilik yapan diğer Gayrimüslim bir Arap Hristiyanı olan Naum Paşa (1908-1911) idi.

⁶⁷⁴ BOA., **İ.HR.**, 2235, (24 L 1264/23 Eylül 1848).; Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, C. VI-VIII., s. 1257.

1852'deki Avrupa'dan borç bulma teşebbüsü Kallimaki Bey'in Paris'deki görevinden alınmasına neden olmuştur.

2.2.3.4. Berlin

İkamet elçiliklerinin yeniden kurulma sürecinde Viyana, Paris ve Londra'dan sonra 1837'de Avrupa'nın önde gelen siyasal merkezlerinden Berlin'de de Osmanlı temsilciliği açılmıştı. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar hepsi de 1876 öncesinde olmak üzere üç Gayrimüslim Berlin'deki temsilciliğin başında görev yapmışlardır.

Bunlardan ilki Davud Karabet, aynı zamanda bir Osmanlı temsilciliğinin başında görev alan ilk Ermeniydi. Katolik Ermenilerinden olan Davud Karabet, Mart 1816'da İstanbul'da doğmuştu. Berlin'de bir süre üniversite eğitimi aldıktan sonra Mekteb-i Harbiye'de dil hocalığı yaptı ⁶⁷⁵. Kamil Paşa'nın Berlin Elçiliği esnasında sefaret tercümanlığını üstlenmişti. Fakat Berlin Elçisi, Davud Karabet'in Fransızca'yı iyi bilmesine rağmen uygunsuz hareketlerde bulunduğunu bu yüzden kendisi ile birlikte İstanbul'a geri dönmesi gerektiği bildirilmişti ⁶⁷⁶.

David Karabet'in maslahatgüzarlık yaptığı tarihleri kesin olarak tespit edemedik. Kuneralp, 1840-Aralık 1842 tarihleri arasında Berlin mukim maslahatgüzarlığı görevinde bulunduğunu belirtir ⁶⁷⁷. O halde Kasım 1839'da atanan Nuri Efendi'nin ardından atanmış ve Talat Efendi'nin ortaelçiliğe tayine kadar görevinde kalmış olması gerekir. Fakat Talat

⁶⁷⁵ Davud Karabet'in Türkçe, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Almanca, İngilizce ve Fransızca konuşabildiği ifade edilmektedir. Bkz. Ward, **a.g.e.**, London 1887, s. 295-296.

⁶⁷⁶ Bu belgenin bir kısmı şifreli olduğu için okunamamıştır. Bkz. BOA., **HAT.**, **48176-Y**, (27 Z 1254/13 Mart 1839).

⁶⁷⁷ Kuneralp, bu bilgiyi vermesine rağmen Davud Karabet'in adını Osmanlı sefirleri arasında zikretmez. Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 70.

Efendi'nin atandığını gösteren 4 Ocak 1843 tarihli Takvim-i Vekayi'de belirtildiğine göre, Berlin sefareti bir süredir boştu⁶⁷⁸. Bizim buradan çıkardığımız anlam ya Karabet Efendi daha erken bir tarihte görevinden alınmıştı ya da geçici maslahatgüzar olarak görevlendirilmişti.

Daha sonra Paris Baştercümanlığı'nı üstlenen Davud Karabet 1843'de İstanbul'a geri dönmüştür⁶⁷⁹. Şevket Efendi maiyetinde yeniden Berlin'de görev aldı⁶⁸⁰. Ekim 1846'da, Şevket Efendi'nin Divân-ı Hümâyûn Beylikçiliği'ne atanmasının ardından onun yerine Viyana Sefareti çalışanlarından Sami Efendi getirilmişti. Sami Efendi, görevine başlayınca kadar David Karabet geçici olarak Berlin Maslahatgüzarlığı'na tayin edilmiştir⁶⁸¹. Bir yıl sonra yeniden İstanbul'a geri dönmüştür⁶⁸².

Sami Efendi'nin Berlin'in havasına alışamadığı ve ailesinden uzak kaldığı için görevini bırakmak istemesi sonucu Nisan 1848'de Davud Karabet bir kez daha maslahatgüzarlığa tayin edildi⁶⁸³. Eylül 1850'ye kadar maslahatgüzarlık görevine devam eden Davud Karabet bir başka Gayrimüslim Konstantin Karaca'nın ortaelçilikle Berlin'e atanmasından dolayı Viyana Sefaret Müsteşarlığı'na getirilmiştir⁶⁸⁴.

Daha önce Yunanistan'ın Paris Elçiliği'ni yaptığını belirttiğimiz Konstantin Karaca'nın niçin ve ne zaman İstanbul'a geri döndüğü konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

⁶⁷⁸ **Takvim-i Vekayi, Def'a 249**, 2 Z 1258.

⁶⁷⁹ **TTK, Y 1015**, s. 64-65.

⁶⁸⁰ **Almanach de Gotha 1847**, s. 532.

⁶⁸¹ **Takvim-i Vekayi, Def'a 305**, 3 Za 1262.

⁶⁸² **BOA., İ.HR., 1856**, 25 R 1263.

⁶⁸³ Bu belgeden mukim veya fevkalade maslahatgüzar olduğu ifade edilmemektedir. Fakat hem Devlet Salnamelerinde adının geçmesi hem de iki yıldan fazla görev yapması mukim maslahatgüzar olduğu fikrini kuvvetlendiriyor. Bkz. **BOA., HR.MKT.**, (15 Ca 1264/19 Nisan 1848); **Salname-i Devlet-i Aliyye 1265**, s. 88; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1266**, s. 48.

⁶⁸⁴ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 34.

Fakat boŖta kalmasından dolayı geri dönmüş olması muhtemeldir. Ayrıca, oğlu Yahya Efendi'nin 1847 yılında Babıali Tercüme Odası'nda göreve başladığı düşünöldüğünde bu tarihten önce İstanbul'a döndüğünü varsayabiliriz⁶⁸⁵.

Konstantin Karaca'nın Osmanlı hizmetinde ilk görevi olan Berlin Ortaelçiliğı iki yıldan daha az sürmüştür. Mayıs 1852'de Prusya Elçisi'nin baştercümanı aracılığı ile oğlunun yüklü miktarda borçlandığı ve bu borçlarını ödemediğı konusunda Babalı'nın bilgilendirilmesi ve bu türden Ŗikayetlerin daha önceden de meydana gelmiş olmasından dolayı Karaca Bey'in sefaret görevinden alınmasına ve oğlu ile beraber İstanbul'a geri çağırılmasına karar verilmiştir⁶⁸⁶.

1877 öncesinde Londra Sefareti'ne bağılı olduğı dönem dışında Lahey'de görev yapan tek isim Konstantin Karaca olduğı için burada değinmek yerinde olacaktır. Paris Sefiri Veli PaŖa'nın ilave memuriyet olarak Brüksel'e elçi olarak tayiniyle Belçika'da da Osmanlı Sefareti'nin hizmete girmesi Felemenk Hükümeti'nin tepkisine neden olmuş ve İstanbul'daki ortaelçileri vasıtasıyla kendi ölkelerine de bir Osmanlı elçisinin atanması taleplerini Babıali'ye iletmişlerdir. Bu talebi yerinde bulan Babıali, Berlin'deki görevden alınmasından kısa bir süre geçmesine rağmen Konstantin Karaca'yı Lahey'e ilk Osmanlı temsilcisi olarak tayin etti⁶⁸⁷. Sekiz yıl boyunca Lahey Ortaelçiliğı'ni muhafaza eden Prens Karaca 16 Mayıs 1860'da hayatını kaybetti⁶⁸⁸. Karaca Bey'in vefatından sonra Lahey'deki elçilik bir süre için Brüksel Maslahatgözarlığı tarafından idare edilse de 1860'da alınan tasarruf tedbirleri kapsamında kapatıldı. Bir yıl sonra ise Londra Sefareti'ne bağılı olarak yeniden faaliyete geçmiş ve 16 yıl boyunca bu durum devam etmiştir. Ancak 1877'de Murad

⁶⁸⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030.

⁶⁸⁶ BOA, **İ.HR.**, 4224, (18 B 1268/8 Mayıs 1852).

⁶⁸⁷ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 101.

⁶⁸⁸ Sturdza, **a.g.e.**, 259.

Efendi olarak bilinen Franz von Werner'in Lahey Ortaelçiliği'ne tayininden sonra Londra Sefareti'nden ayrılmıştır.

Berlin'de görev yapan son Gayrimüslim elçi Yanko Aristarki 1822'de İstanbul'da doğmuştu. Bohême'de üniversite eğitimi aldıktan sonra 1842'de İstanbul'a dönerek Babıali Tercüme Odası'nda göreve başladı⁶⁸⁹. 1846 yılında ise Bağdat Valisi maiyetine tercüman tayin edildi⁶⁹⁰. Bağdat'ta altı yıla yakın görev yaptıktan sonra Tahrirat-ı Ecnebiye Memuru Mösyö Sarafin'in ölümü üzerine 2000 kuruş maaş ile onun yerini aldı⁶⁹¹. Muhtemelen ağabeyi Nikolas Aristarki'nin sürgüne gönderilmesinden dolayı devlet hizmetinden ayrıldı. Kırım Savaşı sırasında İngiliz ordusunda tercüman olarak görev yaptı⁶⁹².

1858 Temmuz'unda Berlin Ortaelçisi İhsan Bey görevini yerine getirecek liyakatte olmadığı düşünülerek azledilmiş ve uygun bir kişi bulununcaya kadar Yanko Aristarki'nin Sefaret Müsteşarlığı'na atanması onaylanmıştı⁶⁹³. Kısa bir süre sonra Berlin Sefareti maslahatgüzarlığa dönüştürülerek Yanko Aristarki, bu göreve tayin edildi⁶⁹⁴. Kasım 1859'da Stockholm'e memuriyeti vesilesiyle ikamet elçiliğine terfi ettirilmişti⁶⁹⁵. Fakat aradan altı ay bile geçmeden İstanbul'da bulunan Prusya Sefiri'nin ortaelçi unvanına sahip olmasından dolayı aralarında mütekabiliyet bulunmadığı için Babıali'den aynı unvan talebinde bulundu.

⁶⁸⁹ **De Bagdad À Berlin: L'Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892)**, İstanbul 2008, s. 7.

⁶⁹⁰ BOA. A.DVN.MHM., 3/22, (20 L 1262/11 Ekim 1846).

⁶⁹¹ BOA., İ.HR., 4180, (7 C 1268/29 Mart 1852).

⁶⁹² **De Bagdad À Berlin: L'Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892)**, İstanbul 2008, s. 10.

⁶⁹³ BOA., İ.HR., 21379, (23 Za 1274/5 Temmuz 1858).

⁶⁹⁴ BOA., İ.HR., 8495, (29 M 1275/8 Eylül 1858).

⁶⁹⁵ BOA., İ.HR., 9333, (5 R 1276/1 Kasım 1859).

Bu talebi yerinde görülen Yanko Aristarki, ortaelçiliğe yükseldi⁶⁹⁶. Aynı yıl içerisinde rütbesi de ûlâ sınıf-ı sânişine çıkarılmıştı⁶⁹⁷. 1873'de ise bâlâ rütbesi ve⁶⁹⁸ Mart 1874'de büyükelçilik tevcih edilmişti⁶⁹⁹. Nisan 1876'da Yanko Aristarki, görevinden azledilerek yerine Edhem Paşa tayin edildi⁷⁰⁰. 18 yıl boyunca görevinin başında kalmıştı. Bu kadar uzun bir süre görevini korumasında Prusya'da Savaş Bakanlığı yapmış General von Bonin'in kızıyla evlenerek⁷⁰¹ bu ülkenin aristokrasine girmesi etkili olmuş olabilir.

2.2.3.5. Atina

Atina Sefareti ikinci derecede sayılan temsilciliklerden biri olmasına rağmen iki ülke ilişkilerinin kritik durumu yüzünden siyasal açıdan önemi büyüktür. 1840 yılında açılan Osmanlı Sefareti'ne atanan ilk elçi Kostaki Musurus oldukça ilginç bir seçimdi. Kendisi hem Rum kökenli hem de böyle kritik bir görevde hiçbir diplomasi tecrübesi olmayan bir isimdi.

Kostaki Musurus'un Atina'daki görevinden önce bürokrasideki tek ciddi tecrübesi 1834-1839 yılları arasında İstefanaki Vogorides adına vekaleten yönettiği Sisam Adası Kaymakamlığı olmuştur. Bu adanın, idaresi Fenerli Rumların elinden alınan Memleketeyn voyvodalıklarının yerini aldığını düşünmek yanlış olmaz. Sisam'ı yönetmek, voyvodalıklar kadar olmasa da, hem yüklü bir servet hem de Fenerlilerin büyük önem verdikleri prestij

⁶⁹⁶ BOA., **İ.HR., 9561**, (5 N 1276/27 Mart 1860); **Takvim-i Vekayi, Def'a 585**, 19 L 1276.; Ahmed Lütfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 160.

⁶⁹⁷ **Takvim-i Vekayi, Def'a 596**, 15 Ra 1277.

⁶⁹⁸ Ahmed Lütfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. XIV**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 49.

⁶⁹⁹ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I**, s. 168; BOA., **HR.MTV., 1/51**, 3 Şubat 1874.

⁷⁰⁰ BOA., **İ.HR., 16236**, (15 Ra 1293/10 Nisan 1876).

⁷⁰¹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 221.

anlamına geliyordu. Tıpkı Kostaki Musurus örneğinde göreceğimiz gibi Sisam Adası, bürokrasiye intisap ederek yükselmek isteyen ya da üst düzey memurlar için cazibe merkezine dönüşmüştü. Buna dair örnekleri Hariciye’de görev almış Rumlar arasında görmek mümkündür. Kostaki Musurus dışında Aleksandır Kallimaki, Yanko Fotiyades, İstefanaki Musurus, Aleksandır Mavroyani ve Konmenos Bey, hem Sisam’da beylik ya da kaymakamlık hem de elçilik hizmetinde bulunmuşlardır. Yine Hariciye Nazırlığı’na kadar ulaşmış Aleksandır Karatodori, müsteşarlığı üstlenmiş Kostaki Adosiades ve Hariciye Kâtipliği yapmış Pavlaki Musurus Sisam Beyliği’nde görev alan isimler arasındadır⁷⁰².

Adanın idaresinde büyük başarı gösteren Kostaki Musurus Sisam Beyi İstefanaki Vogorides ve Babıali’nin güvenini kazanmayı başarmıştı. Bu başarısını 1840 yılında Vogorides’in kızı Anna ile evlenerek pekiştirdi⁷⁰³. Hiç şüphesiz hamiliğin akrabalık ile birleşmesi Kostaki Musurus’un Osmanlı bürokrasisine intisabı ve yükselmesindeki en önemli unsurlardan birisidir. Nitekim aynı yıl Atina’ya tayin edilen ilk Osmanlı elçisi oldu. Babıali böyle bir kritik görev için bir Rum’u seçmesini Atina’ya atanacak sefirin hem Yunanca bilmesinin hem de toplumun adetlerine yabancı olmamasının zorunlu olduğunu oysa Müslümanlar arasında bu sıfatlara sahip sefir bulmanın kolay olmadığı şeklinde açıklayacaktı⁷⁰⁴.

Kostaki Musurus’un, öncelikle maslahatgüzar olarak tayin edilmesi gündeme gelmişti. Fakat diplomasi usulleri gereğince Yunan Kralı’nın huzuruna tek başına kabul edilebilmesi için maslahatgüzardan daha üst düzey bir temsilci olması gerekiyordu. Bu yüzden

⁷⁰² Sisam Beyliği yapmış isimlerin listesi için bkz. Ahmed Tevhid, **a.g.m.**, 1 Nisan 1328.

⁷⁰³ Anna Musurus, 1867 yılında Abdülaziz’in Londra seyahati sırasında vefat edecektir. Bu beklenmeyen hadise büyük ihtisamla devam eden seyahatin havasını da değiştirecekti. Bkz. Nihat Karaer, **Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz’in Avrupa Seyahati**, Ankara 2003, s. 118-119.

⁷⁰⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. VI-VIII**, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, s. 1249.

Kostaki Musurus'un küçük elçi sıfatıyla Atina'ya tayin edilmesine karar verildi⁷⁰⁵. Zaten aynı yöntem Yunan hükümeti tarafından da uygulanacak ve İstanbul'da bulunan maslahatgüzarlarına küçük elçilik payesi verilerek Sultan'ın huzuruna kabul edilmesi sağlanacaktır⁷⁰⁶.

Kostaki Musurus, göreve başlamasından yaklaşık altı yıl sonra, 1846'da, ortaelçiliğe terfi ettirilerek maaşı da 20 bin kuruşa çıkarıldı⁷⁰⁷. İlk defa bir Gayrimüslim diplomat ortaelçiliğe yükseltilmişti. Bu terfide, Osmanlı Elçisi'nin başarısının yanı sıra o dönemde Atina'da bulunan büyük devlet elçilerinin ortaelçi düzeyinde bulunmalarının etkisi vardı. Böylece Osmanlı elçisinin resmi işlerde diğer büyük devlet elçilerinden farklı bir muameleyle karşılaşması da engellenmiş oluyordu⁷⁰⁸.

Atina'da görev yaptığı sırada iki ülke arasında pek çok problemin bulunması ve kendisinin Rum asıllı olmasından dolayı zorlu bir diplomasi hizmeti yürüten Kostaki Musurus sürekli kışkırtmalara maruz kalacaktı. 1847 yılında iki ülke arasında patlak veren kriz hem uluslararası bir soruna dönüşmesi hem de Kostaki Musurus'un gelecekteki konumunu etkilemesi açısından oldukça önemlidir.

Atina Elçisi'nin Osmanlı Hükümeti'ne karşı faaliyetlerde bulunduğu için kralın Harp Yaveri Albay Caratoss'un vize talebini reddetmesi iki ülke arasındaki bu krizin başlangıcı olmuştur⁷⁰⁹. Durumu öğrenen Yunan Kralı Otto resmi bir tören sırasında Osmanlı Sefiri'ni ulu orta azarladı⁷¹⁰. Bunun üzerine Babıali, Yunan Hariciye Nazırı'nın özür bildiren yazılı bir cevap ile Atina Sefareti'ne ziyarette bulunması aksi takdirde Osmanlı Elçisi'nin

⁷⁰⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e, C. VI-VIII**, İstanbul 1999, s. 1050.

⁷⁰⁶ **Takvim-i Vekayi, Def'a 216**, 4 Z 1256.

⁷⁰⁷ **Takvim-i Vekayi, Def'a 302**, 14 C 1262.

⁷⁰⁸ Şafak, **a.g.t.**, s. 48-49.

⁷⁰⁹ Şafak, **a.g.t.**, s. 55.

⁷¹⁰ Arzu Etensel İldem, **Fransız Gezginleri Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul 2000, s. 234.

maiyetindeki memurlarla beraber İstanbul'a döneceğini ve bu girişimlerden sonuç alınamaması durumunda bir dizi yaptırımlar uygulanacağını Yunan Hükümeti'ne bir ultimatomla bildirildi. Nitekim Yunan Hükümeti'nin istenen talepleri yerine getirmemesi üzerine Kostaki Musurus ve elçilik çalışanları İstanbul'dan gönderilen vapur aracılığı ile geri döndü⁷¹¹.

Yunan Hükümeti'nin Avusturya'dan yardım istemesiyle kriz uluslararası bir soruna dönüşmüştü. Sorunun odak noktasında ise Osmanlı Elçisi Kostaki Musurus bulunuyordu. Büyük devletler özür meselesinde Babıali'ye hak vermekle birlikte Avusturya, Fransa ve Prusya'ya göre Atina sorunun giderilmesi için gerekli adımları attığı zaman Kostaki Musurus geri çağrılmalıydı⁷¹². Kriz süresince Kostaki'nin görevin kalması konusunda tek destek İngiltere'den gelecekti⁷¹³.

Uygulanan yaptırımlar ve uluslararası baskılar Yunanistan'ı zor durumda bırakmıştı. Yunan Hükümeti özür talebini yerine getirmeksizin Kostaki Musurus'un görevine dönmesine izin verdi. Fakat bu durum Babıali'ce yeterli görülmedi. Sonunda bir tarziye mektubu İstanbul'a gönderildi. Kostaki Musurus, 1848 yılının Mart'ında Atina'ya gitti ve Yunan Kral ve Kraliçesi'nin huzuruna kabul edilerek görevine başladı⁷¹⁴. Böylece, dokuz ay sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler normale dönmüş oldu.

Kostaki'nin görevine iade edilmesi ona karşı kışkırtmaları sona erdirmemişti. Yunan Hükümeti ve basını Osmanlı Sefiri aleyhine propagandaya devam ediyordu. Dönüşünden kısa bir süre sonra da elçilik hizmetkarlarından birinin saldırısına uğradı. Daha sonradan anlaşılacağı gibi milliyetçi duygularla hareket eden saldırganın amacı hain olarak

⁷¹¹ Ahmed Lûtfî Efendi, **a.g.e, C. VI-VIII**, İstanbul 1999, s. 1247-1248.

⁷¹² NA., **FO., 78/678**, 8 February 1847; NA., **FO., 78/679**, 17 March 1847; NA., **FO., 78/682**, 2 June 1847.

⁷¹³ NA., **FO., 78/679**, 24 March 1847.

⁷¹⁴ **Takvim-i Vekayi, Def'a 370**, 5 R 1264.

gördüğü Kostaki Musurus'u öldürmekti. Osmanlı Elçisi ölümden kurtulmuşsa da sağ kolu sakat kaldı⁷¹⁵.

Suikastçı Osmanlı tebaası olmasına rağmen iade edilmemesi yeni bir krize yol açmıştı⁷¹⁶. Büyük devletlerin girişimiyle, suçlunun Ekim 1848'de İstanbul'a getirilmesiyle sorun çözülmüşse de⁷¹⁷ Kostaki Musurus'un, iki ülke arasında yaşanan diplomatik krizin ardından yeterince süre görevinde kaldığı düşünülerek yerine bir başkasının tayini gündeme gelmişti. Fakat daha aşağı bir memuriyete tayini diplomatik kriz sırasında Yunanistan'ın Osmanlı Sefiri'nin görevden alınması talebini geç de olsa yerine getirildiği anlamına gelebilirdi. Ayrıca uğradığı suikast onun devletine olan bağlılığının bir sonucuydu. Bu durumlar göz önünde tutularak Atina Sefiri'nin daha anlamlı bir temsilcilik olan Viyana'ya ortaelçi tayiniyle taltifine karar verildi⁷¹⁸.

Kostaki Musurus'dan boşalan Atina elçiliğine bir Rum yerine Osman Efendi'nin atanması Babıali'nin büyük devletlerden ve Yunan Hükümeti'nden gelen tepkileri dikkate aldığı görülür. Aslında Kostaki Musurus'a gösterilen tepkinin nedeni bir Rum olarak Osmanlı Devleti'ne sadakatinden kaynaklanmaktadır. Yunanistan'a sempati gösteren bir Rum elçinin memnuniyetle kabul edileceğine şüphe yoktu. Nitekim Rusya taraftarı Rumların bu nitelikte bir kişinin Atina'ya tayin edilmesi için Babıali nezdinde girişimlerde bulundukları da görülür⁷¹⁹. Daha sonraki yıllarda İngiltere, iki ülke arasında buna benzer bir krizin yaşanmaması için Babıali'ye Atina'ya gönderilecek elçilerin Rum hatta Hristiyan

⁷¹⁵ Şafak, **a.g.t.**, s. 63-64.

⁷¹⁶ NA., **FO.**, 78/730, 18 May 1848.

⁷¹⁷ NA., **FO.**, 78/736, 14 October 1848.

⁷¹⁸ BOA., **İ.HR.**, 2235, 24 L 1264.

⁷¹⁹ NA., **FO.**, 78/861, 18 December 1851.

olmaması konusunda telkinlerde bulunacaktır⁷²⁰. Osmanlı Devleti, kendisine Atina'ya Türk sefirler göndermesi konusunda yapılan telkinleri her zaman ciddiye almamıştır. Tıpkı Kostaki Musurus gibi İstefanaki Vogorides'in damadı olan Yanko Fotiyades, Atina'ya tam üç kez sefir tayin edilecekti.

Yanko Fotiyades'in devlet hizmetindeki ilk görevi Hicri 1270'de (1853-1854) tayin edildiği Boğdan Kapı Kethüdalığı idi⁷²¹. Boğdan'daki seçimler sırasında gösterdiği gayretle Babıali'nin takdiri kazanmıştı. Muhtemelen bu sebeple Atina'ya elçi olarak gönderilmesi gündeme geldi⁷²². Fakat Yunan başkentine bir Rum'un tayin edilmesi yine tepkilere yol açtı. İngilizler, belki de Kostaki Musurus döneminde yaşanan krize benzer bir sıkıntı çıkacağından bir Türk elçinin atanmasının daha iyi olacağını düşünmekteydi. Fransızlar Boğdan'da kendi çıkarlarına zıt bir politika izlediği için Fotiyades ismine karşıydılar. Bu itirazlara rağmen, Yunan Hükümeti'nin çekince göstermemesi üzerine atama gerçekleştirilmiştir⁷²³. 29 Mart 1861'de ûlâ sınıf-ı evveli rütbesi ile Atina Sefareti'ne ortaelçi olarak tayin edildi. Yaklaşık bir yıl boyunca hizmetini sürdüren Yanko Fotiyades yerine Ziya Bey'in atanmasından dolayı azledilmişti. Fakat bir ay sonra, 27 Mart 1862'den yeniden Atina'ya tayin edilmiştir⁷²⁴.

Yanko Fotiyades'in Atina Sefiri olduğu sırada, tarihin garip bir tekerrürü tıpkı Kostaki Musurus'un elçiliği döneminde olduğu gibi, 1868'de iki ülke ilişkileri askıya

⁷²⁰ İngiliz elçisi Elliot'un, 1872 yılında Atina sefareti için adı geçen Edward Blacque Bey yerine bir müslümanın tayin edilmesine dair Babıali'ye verdiği tavsiye için bkz. NA., FO., 78/2218, 23 July 1872.

⁷²¹ BOA., DHSAİDd., 26/311.

⁷²² Mehmed Süreyyâ, bu atamanın İstefanaki Vogorides'in damadı olduğu için yapıldığını ifade eder. Mehmed Süreyyâ, **Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, C. IV/II**, (Yay. Haz. Orhan Hülâgü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş), İstanbul 1998, s. 458.

⁷²³ NA., FO., 78/1569, 9 April 1861.

⁷²⁴ BOA., DHSAİDd., 26/311.

alınmıştır. Fakat bu sefer sorun Girit Meselesi idi. Girit’deki karışıklıkla ilgili olarak 11 Aralık 1868 tarihinde Yunan Hükümeti’ne Atina Sefiri tarafından beş maddelik bir ulti-matom verildi. Bu ulti-matomun kabul edilmemesi üzerine Yanko Fotiyades sefaret çalışanları ile İstanbul’a döndü⁷²⁵. 1869 Paris Konferansı kararlarının Yunan Hükümeti tarafından kabul edilmesinden sonra iki ülke ilişkileri normale dönmüş⁷²⁶ ve Osmanlı Sefiri Yanko Fotiyades yeniden görevine başlamıştır⁷²⁷.

1870’de Roma’ya tayin edildiği için Atina’dan ayrılan Yanko Fotiyades 6 Kasım 1874’de fevkalade murahhas ortaelçi olarak üçüncü kez atandı⁷²⁸. Dört yıl kadar görevinde kaldıktan sonra 1878’in son günlerinde vezaret rütbesiyle Girit Vilayeti valiliğine getirildiği için vazifesi sona ermiştir⁷²⁹.

2.2.3.6. İtalya Şehir Devletleri

XVIII. yüzyılın sonunda coğrafi bir kavram olmaktan öteye geçmeyen İtalya’da 14 farklı şehir devleti vardı⁷³⁰. Bu devletler arasında Sardunya Krallığı, İtalya’yı birleştirme çabasında Avrupa’nın desteğini kazanabilmek için İngiltere, Fransa ve Osmanlı’nın yanında Kırım Savaşı’na dahil olmuştu⁷³¹. Bu küçük devletin jestini karşılıksız bırakmak istemeyen

⁷²⁵ **Takvim-i Vekayi, Def’a 1032**, 2 N 1285.; Ali Fuad Türkgeldi, **Mesâil-i Mühime-i Siyâsiye, C. III**, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987, s. 29-30.

⁷²⁶ Ali Fuad Türkgeldi, **a.g.e., C. III**, s. 31-34.

⁷²⁷ BOA., **HR.TO.**, 509/64, 07 Nisan 1869.

⁷²⁸ BOA., **HR.TO.**, 311/13, 09 Şubat 1875.

⁷²⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 26/311; Mehmet Zeki Pakalın, **Sicil-i Osmanî Zeyli, C. VI**, Yay. Haz. Özen Tok-Hava Selçuk, Ankara 2008, s. 136-137.

⁷³⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara 1999, s. 11.

⁷³¹ Sardunya’nın Kırım Savaşı’na katılmasının İtalyan birliğinin tamamlanmasındaki rolü hakkında bkz. Fabio L. Grassi, “Sardinya Krallığı’nın Kırım Savaşı’na Katılması”, **Toplumsal Tarih, S. 151**, Temmuz 2006, s. 80-86.

Osmanlı, İtalyan Yarımadası'ndaki ilk elçiliğini Sardunya'nın başkenti Torino'da açmıştır. 1870'e kadar devam eden İtalyan Birliği'nin tamamlama sürecine kadar başkent birkaç kez değişmişse de Osmanlı Elçiliği birinden diğerini taşınarak faaliyetini sürdürmüştür. 1855'de maslahatgüzarlık olarak açılan İtalya'daki Osmanlı Sefareti 1876 yılına kadar yalnızca Gayrimüslim elçiler tarafından idare edilmiştir.

1855'de Torino'ya tayin edilen Yanko Musurus sefirlik görevini yapan diğer Fenerli Rumlarla karşılaştırılınca bürokratik kariyerinin pek de parlak olmadığı görülür. Oysa ikamet elçiliklerinin yeniden kurulmasından sonra tercümanlık vazifesiyle Paris'te görev alan ilk isimlerden biriydi⁷³². Londra'ya tayin edilmesi düşünülürken Mustafa Reşit, Yanko'nun Paris'e geldikten sonra Frenklerle çok sıkı fıkı olduğu, ileri geri sözler konuştuğu hatta Nuri Bey hakkında "*Paris'e gelen elçi bir eblehçe adamdır*" dediği ve bu sözlerinin Fransız Dışişleri'ne kadar ulaştığı şeklinde rapor göndererek İstanbul'a geri gönderilmesini talep etmiştir⁷³³.

Daha sonraki dönemde kardeşi Kostaki Musurus ile yakın ilişkisine rağmen Yanko, Mustafa Reşit'in gazabından kurtulamamış gibidir. Uzun yıllar devlet hizmetinde görev aldığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Yalnızca İstanbul'da Rumca bir gazete çıkardığını biliyoruz⁷³⁴. Bir ara Nafia Meclisi azalığı görevinde bulunduktan sonra⁷³⁵ Ocak 1855'de

⁷³² Almanach de Gotha isimli yıllığın 1837 baskısında Mustafa Reşit ve 1838 yılında ise Nuri Efendi maiyetinde tercüman olarak gözükmektedir. Bkz. **Almanach de Gotha 1837**, s. 219; **Almanach de Gotha 1838**, s. 224.

⁷³³ BOA., **HAT.**, **46636**, (20 Ra 1253/24 Haziran 1837).

⁷³⁴ Gazete muavini Pob'a gönderilen muzır yayınlara dair yapılan işlemler için bkz. BOA. **A.MKT.** **142/10**, (27 Ş 1264/29 Temmuz 1848); BOA., **A.MKT.**, **160/13**, (1264/1847-1848); BOA. **HR.MKT.** **21/35**, (19 S 1264/26 Ocak 1848).

⁷³⁵ Bu görevinde iken nişanının değiştirilmesine dair. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **3822**, (16 N 1267/15 Temmuz 1851).

Torino Maslahatgüzarlığı'na tayin edilmişti⁷³⁶. Yaklaşık iki yıl bu vazifeyi yürüttükten sonra yerine Rüstem Bey (Paşa) atanmıştır⁷³⁷. 1866 yılında Meclis-i Vâlâ azalığına seçilen Yanko Musurus⁷³⁸ iki yıl sonra vefat etmiştir⁷³⁹.

Rüstem Bey, Hicri 1250 (1834-1835) yılında Trablusgarb'da, Mustafa Necib Paşa maiyetinde kâtip ve tercüman olarak istihdam edilmesiyle Osmanlı Devleti hizmetine girmişti. Varna Vilayet Tercümanlığı, Pasaport Dairesi Müdürlüğü yaptıktan sonra Hicri 1251 (1841-1842) yılında Babıali Tercüme Odası'na dahil olmuştur. Bu odaya kabulünden sonra Derya Tercümanlığı yapmış, Tunus, Mısır ve Rumeli'de Osmanlı devlet adamları maiyetinde çalışmıştır. 1851 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi Müdürlüğü'ne getirilmişti.

Gelecekte Osmanlı Devleti'nin en güvendiği diplomatlardan biri olacak Rüstem Bey için ilk dış diplomasi deneyimini yaşayacağı Torino'ya 1857'nin ilk ayında maslahatgüzar olarak tayin edildi. 1861'de mukim elçiliğe terfi etti⁷⁴⁰. 1862 Kasım'ında Rüstem Bey, rütbe-i ula sınıf-ı evveli ile mukim elçilikten fevkalade murahhas ortaelçiliğe yükseldi⁷⁴¹. 1870'de İtalyan Birliği'nin tamamlanarak başkentin Roma olması üzerine görevi buraya kaydırıldı. Aynı yıl St. Petersburg'a büyükelçi olarak tayin edildi⁷⁴².

Rüstem Bey'den sonra Roma'ya Atina Elçisi Yanko Fotiyades atanmıştı. Yanko Fotiyades, Kasım 1872'de Roma Elçiliği'nden azledilmiş fakat kısa bir süre sonra Şûrâ-yı

⁷³⁶ Kendisine harcırah verilmesine dair bkz. BOA., **HR.MKT.**, **100/28**, (04 Ca 1271/23 Ocak 1855).

⁷³⁷ **Takvim-i Vekayi, Def'a 550**, 4 B 1273.; BOA., **A.AMD.**, **78/14**, (1273/1856-1857).

⁷³⁸ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. XI**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 14; BOA., **İ.DH.**, **38949**, (25 Ş 1283/2 Ocak 1867).

⁷³⁹ Sturdza, **a.g.e.**, s. 362.

⁷⁴⁰ BOA., **DHSAİDd.**, **2/100**.

⁷⁴¹ **Takvim-i Vekayi, Def'a 662**, 28 Ra 1279; BOA., **İ.HR.**, **11073**, (24 Ra 1279/19 Eylül 1862).

⁷⁴² BOA., **DHSAİDd.**, **2/100**.

Devlet azalığına seçildi. 1874’de üçüncü defa Atina Sefareti’ne atandıktan sonra 1878’in son günlerinde vezaret rütbesiyle Girit Vilayeti valiliğine getirildi ve yaklaşık yedi yıl adayı idare ettikten sonra görevinden alınmıştır. 27 Şubat 1886’da Roma’ya ikinci defa ama bu kez büyükelçi olarak tayin edildi⁷⁴³.

Roma elçiliğinde 1876’ya kadar iki Gayrimüslim daha görev yapmıştır. Bunlardan ilki Yanko Fotiyades’den sonra tayin edilen Ermeni kökenli Serkiz Hamamciyan ve ikincisi ise onun ardından Mart 1874’de göreve gelen Aleksandır Karatodori’ydi⁷⁴⁴.

İtalyan şehir devletlerinin birliğini tamamlama sürecinde 1857-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin Napoli’de de sefirleri içinde tek Yahudi kökenli isim ve asıl mesleği hekimlik olan Sigmund Spitzer’in başında olduğu maslahatgüzarlık düzeyinde bir temsilciliği faaliyet göstermiştir

Aslen Avusturyalı olan Doktor Spitzer 1839’da Osmanlı hizmetine girmiş ve Mekteb-i Tıbbiye’nin başmuallimi Dr. Bernard’ın yardımcılığını üstlenmişti. Dr. Bernard’ın ölümünden sonra onun yerine derslere giren Sigmund Spitzer 1845’te başmuallim ve 1847 yılında Mekteb-i Tıbbiye Müdürü olmuştur⁷⁴⁵. Spitzer, Sultan Abdülmecit’i tehlikeli bir hastalıktan kurtarmayı başarmasından dolayı özel doktorluğuna tayin edilmişti. Sultan Abdülmecit’in güvenini kazanan Doktor Spitzer 1845’den 1850 senesine kadar bu görevini sürdürdü⁷⁴⁶.

⁷⁴³ BOA., **DHSAİDD.**, 26/311; Mehmet Zeki Pakalın, **Sicil-i Osmanî Zeyli**, C. VI, Yay. Haz. Özen Tok-Hava Selçuk, Ankara 2008, s. 136-137.

⁷⁴⁴ Bu isimler hakkında daha önce bilgi verilmişti.

⁷⁴⁵ A. Süheyl Ünver, “**Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**”, Tanzimat 2, İstanbul 1999, s.941-942.

⁷⁴⁶ Sultan’ın özel doktoru olduğu için hareme rahatlıkla girip çıkabilen Doktor Spitzer’in saraydaki gözlemlerini, Sultan’la sohbetlerini ve dönemin bazı olayları hakkındaki görüşlerini dile getiren mektupları vefatından sonra ailesi tarafından bir Alman mecmuasında

1850’de görevlerini bırakarak İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Spitzer’in ayrılığının nedeni Sultan’a yapılması düşünülen bir suikastı ihbar ederek engelledikten sonra kendi hayatından endişe etmesiydi⁷⁴⁷. Fakat Abdülmecit, devlet hizmetinden ayrılmasını istemediği doktorunu Viyana Sefareti Müsteşarlığı’na tayin eder. 1857’de Sultan Abdülmecit’in tekrar rahatsızlanması üzerine yeniden İstanbul’a gelir ve tedavisini üstlenir. Gerekli tedavileri yapıp Sultan’ı iyileştirdiğinde Abdülmecit tekrar yanında kalmasını istemiş fakat Doktor Spitzer kabul etmeyince Napoli Maslahatgüzarlığı’na tayin etmiştir⁷⁴⁸. Bu maslahatgüzarlığın açılması siyasi nedenlerden daha çok adama görev bulma derdiyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 13 Eylül 1860’da Hariciye Nazırı Safvet Paşa, Sigmund Spitzer’e ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı gidermek için alınan önlemlerden birinin de Napoli Maslahatgüzarlığı’nın geçici bir süre için kapatılmasının olduğunu bildirilmişti. Bir an önce Viyana’ya dönmesi istenen Spitzer’e 3000 kuruş emekli aylığı bağlandı⁷⁴⁹. 1861’de hamisi Abdülmecit’in ölümünden sonra Osmanlı hizmetinden çıkan Sigmund Spitzer ömrünün son yıllarını Paris ve Londra’da geçirmiş ve 1895’de hayatını kaybetmiştir⁷⁵⁰.

ardından Ahmed Refik tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Ahmed Refik, “Sultan Abdülmecit Han’ın Sarayında Doktor Spitzer’in Hatıratı”, **TOEM, Sene: 6, S. 34**, 1915, s. 599-622.

⁷⁴⁷ Gazete Universal d’Augsburg adlı bir Avusturya gazetesinde Doktor Spitzer’in görevden alınmasında Fransa hayranı olan Mustafa Reşit Paşa’nın rol oynadığı ve bu yüzden Alman doktorların yerlerini Fransızlara bıraktığına dair bir yazı çıkmıştır. Fakat bu yazı Journal de Francfort’a gönderilen bir mektupla yalanlanmıştır. Bkz. BOA., **HR.SYS., 6/29**, 8 Şubat 1851.

⁷⁴⁸ Ahmed Refik, **a.g.m.**, s. 601; BOA., **İ.HR.**, (24 N 1273/18 Mayıs 1857).

⁷⁴⁹ BOA., **HR.MTV., 132/11**, 13 Eylül 1860.

⁷⁵⁰ Ahmed Refik, **a.g.m.**, s. 301-302.

2.2.3.7. St. Petersburg

Osmanlı Devleti'nin Rusya'da ilk daimi elçiliğini açması iki ülke arasındaki ilişkilerin mizacından dolayı daha geç bir tarihe rastlar. XVII. yüzyıldan beri meydana gelen savaşlar, azınlık tebaasının ekseriyetini oluşturan Ortodoksların hamisi rolünü üstlenen Rusya'nın her fırsatta imparatorluğun iç işlerine müdahalesi ve kendisini Bizans'ın doğal varisi görmesi Osmanlı'yı Rusya ile olan ilişkilerinde çekingen olmaya itmişti. II. Mahmut döneminden itibaren Avrupa'nın büyük ülkelerinin başkentinde daimi elçilikler açılmaya başlanmasına rağmen o yıllardan Kırım Savaşı'na kadar ki süreç içerisinde Rusya'ya sadece fevkalade elçiler gönderilmiştir. St. Petersburg'a ilk daimi elçi ancak Paris Antlaşması'ndan sonra 1857'de atanmıştı. 1876'ya kadar St. Petersburg'daki Osmanlı sefaretinin başında görev yapan yalnızca iki Gayrimüslim vardı.

Bunlardan ilki Yorgaki Konmenos Bey'in devlet hizmetine ne zaman girdiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte, 1861 yılında, 21 yıldır devlet hizmetinde bulunduğunu ifade etmiştir⁷⁵¹. Muhtemelen ilk görevi babasının yanındaydı⁷⁵². Daha sonra Kostaki Musurus'un himayesinde Atina Sefareti'nde serkâtiplik vazifesini üstlenmiştir⁷⁵³. Atina Sefareti'nde serkâtip olarak çalıştığı sırada Kallimaki Bey'in Sisam Beyliği'ne

⁷⁵¹ BOA., **HR.MTV.**, 5/9, 03 04 1861.

⁷⁵² Konmenos Bey'in babası 1838 yılında Korfu şehbenderliğine tayin edilmiştir. Bkz. NA., **FO.**, 78/347, 30 Za 1253 (Bu belge National Archive'da bulunmasına rağmen Osmanlıca olduğu için hicri tarihi verilmiştir.); Yorgaki Konmenos'un kardeşi Nikolas babasının yanında 16 yıldan uzun süre kançılar olarak görev yapmış ve babasının görevden alınmasından sonra bir başka şehbenderliğe tayinini istemiştir. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 543/12, 17 08 1867.

⁷⁵³ Kesin atanma tarihi bilinmemekle birlikte 1848 Temmuzundan önce göreve başladığı kesindir. Konmenos'un bazı meselelerin halli için İstanbul'a çağrıldığına dair bkz. BOA., **A.MKT.**, 142/10, (27 Ş 1264/29 Temmuz 1848).

getirilmesinden sonra onun adına adayı idare etmek üzere kaymakam tayin edildi⁷⁵⁴. Ahmed Tevhid'in verdiği bilgiye göre, adayı yöneten ve yaptığı düzenlemelerle Sisam Adası'nda huzuru sağlayan Yorgaki Konmenos Bey'e Babiali tarafından Sisam Beyliği teklif edilmişse de kabul etmemiştir⁷⁵⁵. Fakat böyle prestijli bir görevi reddetmesi bize pek mantıklı gelmemektedir.

Sisam Kaymakamlığı'ndan eski görevine geri dönen Konmenos Bey, rütbe-i sâniye ile Atina Sefaret Müsteşarlığı'na terfi ettirildi⁷⁵⁶. 1861 yılında, Atina Ortaelçisi Halil Şerif Bey (Paşa) St. Petersburg'a tayin edildiğinde yine onun maiyetinde başkâtip olarak görev aldı. Konmenos Bey'in ne zaman St Petersburg maslahatgüzarlığına getirildiği konusu biraz karışıktır. Devlet Salnamelerinde maslahatgüzar olarak adı ilk defa 1283 Devlet Salnamesi'nde zikredilmektedir⁷⁵⁷. 1318 Hariciye Salnamesi'nde ise 14 Ekim 1868 tarihi verilir⁷⁵⁸. Bir başka belgede ise, St. Petersburg'da bulunan Osmanlı Elçiliği'nde birinci serkitabeti görevini yerine getiren ve bir süreden beri maslahatgüzarlık görevini de yürütmekte olan Yorgaki Konmenos Bey, 30 Eylül 1867'de maslahatgüzarlık vazifesi uhdesinde kalmak üzere elçilik müsteşarlığına getirildiği bilgisi verilmektedir⁷⁵⁹. Bizim buradan çıkardığımız sonuç Konmenos'un önce geçici sonra daimi maslahatgüzarlığa atandığıdır.

⁷⁵⁴ Sisam Adası kaymakamlığının Yanko Musurus'a verilmesi gündeme gelisse de İstefanaki Vogorides'e olan yakınlığı ada halkı tarafından hoşnutsuzluğa yol açabileceği gerekçesiyle Yorgaki Konmenos bu göreve tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **İ.Mtz.Sisam**, 45, (09 Za 1266/16 Eylül 1850).

⁷⁵⁵ Ahmed Tevhid, **a.g.m.**, s. 838.

⁷⁵⁶ BOA., **A.AMD.**, 77/75, (1273/1856-1857).

⁷⁵⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1283**, s. 95.

⁷⁵⁸ Diğer ilk iki salnamedeki tarih tamamen yanlış olarak 1859 yılını verir. **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1318, C. III**, s. 140.

⁷⁵⁹ BOA, **İ.HR. 13315**, (1 C 1284/30 Eylül 1867).

1873 yılında Rüstem Bey'in elçi olarak tayin edilmesinden sonra görevine son verilen Yorgaki Konmenos'un adına 1290 Devlet Salnamesi'nde babasının uzun yıllar işgal ettiği Korfu Başşehbenderliği'nde rastlıyoruz⁷⁶⁰. Sonraki yıllardaki faaliyetleri hakkında fikrimiz olmasa da uzun bir dönem boşta kaldığı ve maddi sıkıntı çektiği bilgisine sahibiz⁷⁶¹.

Roma Ortaelçisi Rüstem Bey'in 12 Ağustos 1870'de büyükelçi olarak Rusya'ya tayin edildiğini daha önce zikretmiştik. Aslında Rüstem Bey, adının St. Petersburg Sefareti için geçtiğini öğrenince Âlî Paşa'dan sağlığının Rusya'nın iklimine uygun olmadığı için görevini muhafaza etmek talebinde bulunmuştu⁷⁶². Fakat bu ricası dikkate alınmayarak atamasının yapıldığı bildirildi⁷⁶³. Rüstem Bey, Rusya başkentinde büyükelçi sıfatıyla görev yapacak ilk Osmanlı elçisiydi. Rusya'daki Osmanlı Sefareti'nin kademesinin ortaelçilikten büyükelçiliğe çıkartılmasının nedeni herhalde Avrupa'nın Fransa ile Prusya arasında meydana gelen savaş ile meşgul olduğu bir sırada Rusya'nın Yakındoğu ile ilgili yeni girişimlerde bulunabileceği endişesi ile Osmanlı Devleti'nin Rusya ile iyi ilişkiler kurma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır⁷⁶⁴.

1873 yılına kadar bu görevinde kalan Rüstem Bey⁷⁶⁵, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa'nın ölümünün ardından vezaret rütbesiyle onun yerine tayin edildi. Tam 10 yıl boyunca Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olarak görev yaptı. Görev süresi dolduğunda İstanbul'da bulunan Batılı devlet elçilerinin yeni mutasarrıfın belirlenmesi için yaptıkları toplantıda Rüstem Paşa'nın yeniden tayin edilmesi gündeme gelmiş ancak Fransa'nın baskısı

⁷⁶⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1283**, s. 167.

⁷⁶¹ Alexandre Mavroyeni, **Notes et Souvenirs**, İstanbul 1989, s. 33.

⁷⁶² BOA., **HR.MTV.**, 1/32, 12 Ağustos 1870.

⁷⁶³ BOA., **HR.MTV.**, 1/35, 14 Ağustos 1870.

⁷⁶⁴ Roderic H. Davison, "Ottoman Embassies in Europe in the Nineteenth Century" **XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV**, Ankara 1999, s.1424

⁷⁶⁵ St. Petersburg'dan ayrılışına dair bkz. BOA. **HR. MTV.** 1/51, 10 Mart 1873.

ile kabul edilmemişti⁷⁶⁶. Lübnan Mutasarrıflığı'ndan sonra iki yıl sağlık nedenlerinden dolayı herhangi bir devlet hizmetinde görev almadı. Bu dönemde Girit ve Şarki Rumeli valilikleri için adı zikredilmişse de Hıristiyan olmasına rağmen Ortodoks mezhebine mensup olmadığı için atanamamıştı. 1885 yılında Musurus Paşa'nın yerine Londra Büyükelçiliğine getirildi.

2.2.3.8. Brüksel

Brüksel Sefareti, oldukça ilginç uygulamalara sahne olmuş bir temsilciliktir. Bir başka başkentteki Osmanlı elçisi tarafından idare edilmek üzere kurulan ilk sefaret olma özelliği bunlardan biriydi. Bu anlamda Paris Ortaelçisi Kallimaki Bey tarafından idare edilmek üzere 1849'da faaliyete geçmiştir⁷⁶⁷. Fakat 1849 Ağustos'unda Paris'e müsteşar olarak tayin edilen Kerkhove Eugène de Vicomte maslahatgüzar olarak Brüksel'de görev yapacaktı⁷⁶⁸.

Kerkhove Eugène de Vicomte'nin bu ataması diplomasi tarihinde ender görülecek olaylardan biriydi. Bir Belçika vatandaşı hem de dışişlerinde çalışmış olmasına rağmen Osmanlı diplomatu olarak kendi ülkesinde göreve getirilmişti. Kerkhove Eugène de Vicomte, hukuk eğitimini tamamladıktan sonra 1841'de Belçika Dışişleri'nde çalışmaya başlamıştı. İsveç'deki Belçika Sefareti'nde ataşelik, Dışişleri Bakanı'nın ikinci kâtipliği ve Paris'teki temsilciliğin ikinci kâtipliklerini üstlendikten sonra İstanbul'a başkâtip olarak tayin edilmiş hatta bu görevi sırasında kısa bir süre için geçici maslahatgüzarlık da yapmıştı⁷⁶⁹.

⁷⁶⁶ Fransa'nın Rüstem Paşa'nın mutasarrıflığına karşı çıkmasının nedeni Katolik ruhban sınıfının entrikalarına göz yummasıydı. Rüstem Paşa, mutasarrıflığa yeniden atanırsa bu sorunlu bölgenin tekrar karışacağını iddia ediyorlardı. Bkz. **The Times**, 27 February 1883.

⁷⁶⁷ BOA., **İ.HR.**, 2648, (4 N 1265/24 Temmuz 1849); BOA., **A.AMD.**, 11/31, (23 Z 1265/9 Kasım 1849).

⁷⁶⁸ BOA., **HR.TO.**, 36/79, 18 Şubat 1856.

⁷⁶⁹ BOA., **HR.TO.**, 36/79, 18 Şubat 1856.

Ülkesindeki bazı devlet adamları tarafından ahlaksızlık olarak görülmesine rağmen Kerkhove'un ataması Belçika Hükümeti tarafından kabul edildi. Oysa aynı devlet 1863'de Paraguay'ın Brüksel temsilci olarak düşündüğü Alfred Marbais du Graty'in atanmasını daha önce Belçika'nın Brezilya Elçiliği'nde ataşe olarak çalıştığı için reddecekti⁷⁷⁰.

Kerkhove'un Osmanlı devleti hizmetine girmesi Avrupa diplomatik çevrelerinde de şaşkınlıkla karşılanmıştı. Yine de İngiliz Hükümeti bu atamanın Osmanlı Devleti'ne yarar getireceğini düşünmekteydi⁷⁷¹. Fakat İstanbul'daki elçileri Stanford Canning kontrolü altında tuttuğu Reşit Paşa'nın böyle bir atamada kendisine danışmadan hareket etmesini artık İngiliz çıkarlarını korumanın eskisi kadar kolay olmayacağı şeklinde yorumlamıştır⁷⁷². Canning'in, Babıali'nin tutumundan rahatsız olması Osmanlı'nın kendi elçilerini seçmekte özgür iradesiyle ne kadar hareket edebildiği konusunda akıllarda soru işareti bırakmaktadır⁷⁷³.

Brüksel Sefareti'nin ne zaman Paris'ten ayrıldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ama en azından kısa bir süre için de olsa Kallimaki'den sonra Paris Sefareti'ne tayin edilen Veli Paşa da bu görevi yürütmüştü⁷⁷⁴. Kerkhove Eugène de Vicomte'nin iki sefaretin birbirinden ayrılmasını birkaç kez Babıali'den talep ettiği görülür. Ona göre, yarısı yılda sadece on-onbeş gün uğradığı için Kallimaki Bey'e verilen 36 bin Frank Brüksel Sefareti'ni

⁷⁷⁰ Martine Delseemme, "Quelques Aspects Sociaux de la Carrière Diplomatique", **Agents Diplomatiques et Étrangers au XIXe et XXe Siècles**, , Bruxelles 1968, s. 22-23.

⁷⁷¹ NA., **FO.**, 78/771, 9 October 1849.

⁷⁷² NA., **FO.**, 78/778, 20 August 1849. Bir başka belgede ise Kerkhove'un atanması Metternich'in bir oyunu olduğu iddia edilmiştir. Bkz. NA., **FO.**, 78/854, 24 April 1851.

⁷⁷³ Yine Canning'in, Kabuli Efendi'nin Atina'ya ortaelçi tayin edilmesinde tavsiyelerinin bir sonucu olduğunu ifade etmesi İngiliz elçisinin Osmanlı temsilcilerinin seçiminde Babıali üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bkz. NA., **FO.**, 78/861, 18 December 1851.

⁷⁷⁴ Hatta Kallimaki Bey, Paris sefaretinden azledilmesine rağmen unutulduğu için Brüksel'deki görevi bir süre daha üzerinde kalmıştır. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 5069, (14 S 1270/16 Kasım 1853).

idare etmek için yeterliydi. Ayrıca Babiali ile doğrudan yazışma salahiyetine sahip olduğu için Paris'e bağlı kalmanın hiçbir anlamı yoktu⁷⁷⁵. Kerkhove'un bu çabalarının ne zaman sonuçlandığını bilmesek de kendisi Kasım 1854'de maslahatgüzarlıktan küçükelçiliğe⁷⁷⁶ ve bir yıl sonra da mukim elçiliğe terfi etti⁷⁷⁷.

1857 yılına kadar görevinde kalan Kerkhove Eugène de Vicomte, eşinin ailesinin işleriyle ilgilenmek için görevinden ayrılmak istediğini Babiali'ye bildirmişti. Aynı yıl Madrid'de Osmanlı Sefarethanesi'nin açılması gündeme geldiği için bu göreve tayin edilir. Fakat Madrid Sefareti 1860 yılında tasarruf tedbirleriyle kapatılan sefaretler arasındaydı. Dolayısıyla görevi de son bulmuştu⁷⁷⁸.

Kerkhove Eugène de Vicomte, Madrid'e tayin edilmesinden sonra Brüksel'e de Feshane Müdürü olan Katolik Ermeni kökenli Aleksan Diran Bey maslahatgüzar olarak atanmıştı⁷⁷⁹. Lahey Sefiri Konstantin Karaca'nın ölümünden sonra geçici olarak bu sefaretin işleriyle ilgilenmek görevi Diran Bey'e verilmişti⁷⁸⁰. Fakat Brüksel Sefareti de 1860'da kapatılan elçilikler arasında olduğu için Aleksan Diran Bey'in görevi de bitmiş oldu. Diran Bey, uygun bir elçilik hizmeti olduğunda görevlendirilmesi düşünülmüşse de gerçekleşmemiştir.

1861 yılında Londra Sefiri Kostaki Musurus'a bağlı olarak yeniden faaliyete geçen Brüksel Sefareti, Başşehbender ve Londra Sefaret Serkatibi gibi karışık bir unvanla Faustin Glavany tarafından idare edilecekti. Aslında Glavany Bey'in Brüksel Sefareti'nde çalışmaya

⁷⁷⁵ BOA., **HR.TO. 36/21**, 5 Aralık 1852.

⁷⁷⁶ BOA., **İ.HR., 6140**, (19 S 1271/11 Kasım 1854); BOA, **A.AMD., 63/95**, (1271/1854-1855).

⁷⁷⁷ NA., **FO., 78/1081**, 20 June 1855.

⁷⁷⁸ 1861 yılında Madrid sefareti Paris'e bağlı olarak yeniden faaliyete geçmiş ve uzun yıllar bu şekilde idare edilmiştir. Bkz. BOA., **HR.MTV., 1/14**, 22 Temmuz 1861.

⁷⁷⁹ **Takvim-i Vekayi, Def'a 558**, 2 R 1274.

⁷⁸⁰ BOA., **HR.SFR.(4), 36/58**, 18 Temmuz 1860.

başlaması daha eskiye dayanır. 1849 yılında Brüksel Sefarethanesi özel kâtipliğinde istihdam edilerek memuriyete başlayan Faustin Glavany daha sonra bir süre için Babialı Tercüme Odası'na devam etmiştir. 1850 sonunda Brüksel Sefareti ataşeliğine ve 1853'de kâtipliğine tayin edildi⁷⁸¹. 1857'de yine Kerkhove Eugène de Vicomte'nin maiyetinde Madrid Sefareti başkâtipliği görevine getirilmiş fakat bir yıl sonra aynı unvan ile Brüksel Sefareti'ne geri dönmüştür⁷⁸².

Brüksel Sefareti'nin yeniden açıldığı sırada Belçika'da Osmanlı tebaasının sorunlarıyla ilgilenmek ve elçiliğin kimi işleri yürütmek üzere Faustin Glavany Brüksel Başşehbenderi olarak tayin edilmişti⁷⁸³. Fakat, Belçika'da yürürlükte olan diplomatik usullere göre şehbenderlik unvanı kimi diplomatik işleri yürütme konusunda yetersiz kalıyordu. Bu ülkede görevli olan şehbenderler Belçika Dışişleri Bakanı ile görüşme ve yazışma salahiyetine sahip değillerdi. Hatta sefaret kâtiplerinin katılabildikleri resmi davetlere dahi icabet edemiyorlardı. Kostaki Musurus'un Belçika Dışişleri Bakanı ile yaptığı mülakatta bu durum gündeme gelmiş ve bakan tarafından Glavany'nin maslahatgüzar tayin edilmesi istenmişti. Fakat Kostaki Musurus eğer Glavany Bey maslahatgüzar tayin edilirse Brüksel Sefareti gibi Londra ve Paris Sefaretleri tarafından idare edilen Lahey ve Madrid'e de maslahatgüzar tayin edilmesi gerekeceğini, bu durumun ise Babialı'nın adı geçen sefarethaneleri büyük sefaretlere bağlamaktaki amacına ters düşeceğini belirtmiştir. Nihayetinde Osmanlı Elçisi ile Belçika Dışişleri Bakanı Glavany'nin Brüksel Başşehbenderliği unvanını koruyarak Londra Sefareti serkitabetine atanması konusunda fikir birliğine vardılar. Faustin Glavany'nin serkitabete tayin edilmesinin Babialı tarafından da kabul edilmesiyle Belçika Dışişleri Bakanlığı ile doğrudan iletişim kurmasının yolu açılmış

⁷⁸¹ BOA., **HR.TO.**, **36/79**, 18 Şubat 1856.

⁷⁸² BOA., **HR.MTV.**, **13/4**, 28 Ekim 1858.

⁷⁸³ BOA., **HR.MTV.**, **1/14**, 22 Temmuz 1861.

oldu⁷⁸⁴. Uzun yıllar bu şekilde görev yapan Faustin Glavany ancak Mayıs 1868’de maslahatgüzar olarak tayin edilmişti⁷⁸⁵.

1875 yılında Brüksel Sefareti’nin idaresi Londra’dan alınmış ve ortaelçiliğine İstefanaki Karatodori getirilmişti. Glavany Bey’in ise başşehbenderlik ya da başkâtipliğe atanması düşünülüyordu ve tercih kendisine bırakılmıştı. Uzun yıllar boyunca aynı yerde görev yapan ve maslahatgüzarlığa kadar yükselmişken daha alt düzeyde bir pozisyona getirilmek Faustin Glavany’de şaşkınlık yaratmıştı⁷⁸⁶.

Faustin Glavany’nin yerine geçen İstefanaki Karatodori’nin, Hicri 1270’de (1853-1854) Babıali Tercüme Odası’na girmesiyle başlayan Osmanlı Devleti’ndeki bürokratik hayatı sadece Hariciye Nezareti’nde geçmiştir. Tercüme Odası’nda göreve başladığı yıl, eğitim almak için gittiği Berlin’de, sefaret ataşeliğine getirildi. 1859’da rütbe-i sâlîse ile ikinci kâtipliğe ve iki yıl sonra başkâtipliğe yükseldi. 1865’de elçilerinin izinde olduğu sırada önce St.Petersburg ardından Berlin’de geçici maslahatgüzarlık görevini yürütmüştür. Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahati sırasında maiyetinde bulunan heyette görev aldıktan sonra yeniden kısa bir süre için St. Petersburg Geçici Maslahatgüzarlığı’nı üstlenmiş ardından da aynı sefaretin başkâtipliğine getirilmiştir. 1870 yılında İstanbul’a dönmüş ve iki yıl boyunca Hariciye Nezareti’nde görev yapmıştır. Ardından yeniden Berlin Sefareti Başkâtipliği’ne tayin edilmişse de iki yıl sonra başkâtiplik görevi uhdesinde kalmasına

⁷⁸⁴ BOA., **İ.HR.**, **10646**, (26 B 1278/27 Ocak 1862).

⁷⁸⁵ Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s.73

⁷⁸⁶ BOA., **HR.MTV.**, **5/30**, 15 Mayıs 1875. 1293 Devlet Salnamesi’nde isminin zikredilememesi her iki görevi kabul etmediğini gösterir.

rağmen İstanbul'da ikametine izin verilmiştir⁷⁸⁷. 1874 yılında Berlin'deki görevine dönmüşse de kısa bir süre sonra istifa etmiştir⁷⁸⁸.

Brüksel Sefareti'nin Londra'dan idare edilmesinden vazgeçildiği için Musurus Paşa'nın Brüksel Elçiliği görevi elinden alınmış ve İstefanaki Karatodori Brüksel Sefareti'ne murahhas ortaelçi unvanıyla tayin edilmiştir⁷⁸⁹. 1899 yılında Brüksel'deki görevine ek olarak Bern'deki Osmanlı Elçiliği'ni de üstlendi⁷⁹⁰. Kostaki Musurus'dan sonra en uzun süreyle elçilik yapan isim olan İstefanaki Karatodori'nin görevine 1900 yılında son verildi. Doğal olarak Brüksel Sefareti'nden sonra İsviçre'deki elçilik vazifesinden de el çektilmişti⁷⁹¹.

2.2.3.9. Vaşington

Osmanlı Devleti'nin Amerika Kıtası'nın bazı ülkelerinde şebenderlikleri bulunmuşsa da bu kıtadaki tek elçiliğini Amerika Birleşik Devletleri'nde kurmuştur⁷⁹². İki ülke ilişkilerinin temeli Amerika'nın 1776'da bağımsızlığını kazanmasından hemen sonraya dayanır. 1785 yılında ilk kez İzmir Limanı'na gelen Amerikan ticaret gemileri ancak İngiliz bayrağı altında ticaret yapabiliyorlardı. Daha sonraki yıllarda Amerikan Hükümeti bir konsolos görevlendirmek istemişse de iki devlet arasında herhangi bir ticaret antlaşması

⁷⁸⁷ Bu iznin oldukça ilginç bir hikayesi vardır. İstefanaki'nin babası Konstantin'in saray ziyaretlerinden birisinde taktığı altın çerçeveli gözlükler Sultan Abdülaziz'in oldukça dikkatini çeker ve aynı türden gözlüklerin kendisi için temin edilmesini ister. İstefanaki tarafından alınarak Sultan'a hediye edilen gözlüklere karşılık görevini muhafaza etmesine rağmen iki yıl boyunca İstanbul'da kalmasına izin verilir. Georgiadou, **a.g.m.**, s. 254.

⁷⁸⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 1/930.

⁷⁸⁹ BOA., **HR.TO.**, 171/40, 24 Ağustos 1875.

⁷⁹⁰ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1318, C. III**, s. 148.

⁷⁹¹ BOA, **İ.HR.**, 1317/B-3, (12 B 1317/16 Kasım 1899).

⁷⁹² Osmanlı Devleti'nin Güney Amerika ülkeleri ile ticari ilişkileri için bkz. Mehmet Temel, **XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı Latin Amerika İlişkileri**, İstanbul 2004.

bulunmamasından dolayı mümkün olamamıştır⁷⁹³. İki devlet arasında ilk resmi ilişkiler 1830 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması ile başladı. Bu antlaşmadan bir yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri David Porter'ı maslahatgüzar olarak İstanbul'a gönderdi. 1834 yılında ise Amerikan temsilciliği elçilik düzeyine çıkarıldı⁷⁹⁴.

Amerika'da Osmanlı Sefareti faaliyete geçmeden önce ilk olarak 1852'de Boston şehrinde bir şehbenderlik açılmıştı⁷⁹⁵. Amerika'nın başkentinde bir daimi temsilcilik açma fikri ise ancak 1866'da gündeme gelmişti. Buna dair çıkan iradede Amerika Birleşik Devletleri'nin giderek uluslararası bir güç olduğu ve Osmanlı Devleti'ne duyduğu ilgiden dolayı Sultan'ın orada bir daimi elçi bulunmasını istediği belirtilmekteydi. Fakat asıl amacın Girit Meselesi'nde Yunanlıların Amerikan Hükümeti'nden gördüğü yardımların önüne geçmek olduğu anlaşılmaktadır⁷⁹⁶. Bu iradeden yaklaşık bir yıl sonra Edward Blacque Bey, Vaşington'a ortaelçi tayin edildi⁷⁹⁷.

Vaşington'da açılan Osmanlı Sefareti'nde 1883'de Tevfik Paşa'nın tayinine kadar görev alan iki elçi de Gayrimüslim idi. Bunlardan ilki Edward Blacque Bey, devlet yardımı ile Fransa'daki eğitimini tamamladıktan sonra Hicri 1258'de (1842-1843) Liman Odası'nda tercümanlıkla göreve başlamıştı. Dört yıl sonra baba mesleği gazeteciliğe geçti ve devlet tarafından verilecek 2500 kuruş maaşla Courier de Constantinople adlı gazetenin

⁷⁹³ Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempezyomu**, 15-17 Ekim 1997, Ankara 1999, s. 21.

⁷⁹⁴ Erhan, **a.g.m.**, s. 33.

⁷⁹⁵ İzmirli Yazıcıoğlu Yosfaki'nin Boston şehrinde şehbenderlik açma talebi Amerika'da Osmanlı'nın ticaret memuru bulunması yararlı olacağı fikriyle kabul edilmişti. Bkz. BOA., **İ.HR., 4467**, (13 M 1269/27 Ekim 1852).

⁷⁹⁶ Başlangıçta Vaşington'a Rüstem Bey'in elçi atanması irade buyrulmuştur. Bkz. BOA., **İ.HR., 5375**, (12 S 1283/26 Haziran 1866).

⁷⁹⁷ **Takvim-i Vekayi, Def'a 878**, 8 Z 1283.; Ahmed Lûtfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, C. XI**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 14.

muharrirliğine tayin edildi. Blacque Bey'in diplomasi mesleği Paris Sefareti maiyetine atanmasıyla başlamıştır⁷⁹⁸. Hicri 1270'de (1853-1854) aynı sefaretin başkâtipliğine ve 1277'de (1860-1861) 6000 kuruş maaşla Napoli Başşehbenderliği'ne tayin edildi.

Amerika'da bir Osmanlı elçiliğinin açılması konusunun gündeme gelmesinden yaklaşık bir yıl sonra Edward Blacque Bey 25 bin kuruş maaş ve ortaelçilikle Vaşington'a atanan ilk sefir oldu⁷⁹⁹. Onun bu görev için seçilmesinde İngilizce bilmesinin yanı sıra eşinin de Amerikan vatandaşı olmasının etkili olduğu ifade edilir⁸⁰⁰. Malumat mecmuasına göre Blacque Bey burada görev yaptığı yedi yıl boyunca iki ülke ilişkilerinin, özellikle ticaretin gelişimine, büyük katkılarda bulunmuştu⁸⁰¹.

1873'de görevinden alınan Edward Blacque'in yerine Ligoraki Aristarki Vaşington'a ortaelçi tayin edildi. Ligoraki Aristarki, 1861 yılında ilk devlet görevi Girit Adası Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne atandığında henüz 18 yaşında idi. 1867 yılında ise Aydın Vilayeti Vali Muavinliği'ne getirildi⁸⁰².

16 Haziran 1873 tarihinde, Amerikan Hükümeti'ne Edward Blacque'in Vaşington ortaelçiliği görevinden alınarak yerine yine ortaelçilikle Ligoraki Aristarki'nin tayin edildiği

⁷⁹⁸ Blacque Bey'in sicil kaydında Paris Sefareti'ne Hicri 1269'da (1852-1853) tayin edildiği bilgisi bulunmaktadır. Fakat bizim bulduğumuz bir arşiv belgesinde Blacque Bey'in 1851'de Osmanlı vatandaşlığını kabul ederek Paris Sefareti'nde ataşelikle göreve başladığı bilgisi bulunmaktadır. Bkz. BOA., **HR.TO.**, 70/104, 27 Mart 1851.

⁷⁹⁹ Edward Blacque hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi “Bir Fransız Ailesinin Bâbıâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1922”**, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1998, s. , M. Münir Aktepe, “Dünkü Fransızlar Blak Bey ve Oğlu, M. Alexandre Blacque ve Edouard Blacque”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 33, Mart 1980-1981, s. 255-270; BOA., **DHSAİDd.**, 1/1016; **Malumat**, No. 5, 11 Muharrem 1313, s. 115-116.

⁸⁰⁰ Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul 2003, s. 58.

⁸⁰¹ **Malumat**, No. 5, 11 Muharrem 1313, s. 115.

⁸⁰² BOA., **DHSAİDd.**, 165/139.

bildirilmiştir⁸⁰³. Kuneralp, henüz 30 yaşında bile olmayan bu kadar genç ve tecrübesiz bir ismin tercih edilmesinin muhtemel nedenini uzaklığı ve cazibesinin çok olmamasından dolayı diplomaside tecrübeli isimlerinin Vaşington Elçiliği görevine sıcak bakmamalarını gösterir⁸⁰⁴. Ligoraki Aristarki, yaklaşık 10 yıl görev yaptığı Vaşington Elçiliği'nden 1883'de azledilmişti.

2.2.4. Osmanlı Devleti'nde Elçi Olmak: Terfiler, Görevden

Alınmalar ve Sonrası

İlk ikamet elçilikleri dönemi ile ikincisi arasındaki en belirgin farklardan biri de Osmanlı bürokratlarının elçilik hizmetine bakış açılarındaki değişimdi. Her ne kadar ikinci süreçte de bir Avrupa başkentinde görev yapmaktan pek hoşlanmayanlar çıkmışsa da bunlar istisna teşkil etmekteydi. Özellikle Hariciye Nezareti'nin reform sürecinin en önemli kurumlarından biri haline dönüşmesinin elçilik hizmetinin de prestijli bir görev haline gelmesinde rolü büyüktü. Bir Osmanlı sefaretinde görev almak yalnızca kişisel gelişime faydalı olduğu için değil bürokraside yükselmek için de iyi bir araçtı. Ülkeyi kurtarmak için örnek alınan devletleri daha yakından gözlemlemeleri, bir Avrupa dilini özellikle Fransızca'yı öğrenme ya da geliştirme fırsatı ve içlerinden bazılarının Batılı okullarda eğitim alması ülkelerine döndüklerinde bürokraside yükselmeleri için tek başına yeterli olmasa da meslektaşlarına göre artı bir avantaj sağladığı açıktı.

1832-1876 yılları arasında elçilik hizmetinde bulunmuş bürokratik yaşamlarına göz atmak bu avantajlı konumun anlaşılmasına yardım edecektir. Bu dönemde 42 Müslüman

⁸⁰³ BOA., HR.MTV., 5/26, 16.06.1873.

⁸⁰⁴ Sinan Kuneralp'in Ligoraki Aristarki hakkındaki bildirisi sunulmasına rağmen basılmamıştır. Yazarından temin edilen bildiriye yaptığımız atıfları bu yüzden yalnızca adıyla zikredeceğiz. Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 2.

devlet adamı herhangi bir Osmanlı sefaretinin başında görev yapmıştı. İçlerinden 30'u sefaret hizmeti öncesinde ya da sonrasında vezaret rütbesine ulaşmışlardı. Yine aralarından 26 isim bir dönem nazırlık görevi üstlenmişti. Bunlardan 12'si Hariciye⁸⁰⁵ ve dokuzu Sadaret⁸⁰⁶ makamına kadar çıkmayı başardılar.

Elçilik hizmeti elbette Gayrimüslim bürokratlar için de parlak bir mevkiydi. Fakat elçilik yapmanın Müslüman meslektaşlarına göre aynı oranda avantaj getirdiği söylenemezdi. Bunun başlıca sebebi Gayrimüslimlerin Osmanlı bürokratik sistemine kabullerinin ve terfilerinin tedrici olarak gelişmesiydi. Her ne kadar 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerin bürokrasiye kabul edilmelerinin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı ilan edilmişse de bunun uygulamaya konulması zaman almıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıldan yıkılışına kadar geçen süre zarfında en önemli tehditlerden biri olan azınlıklar arasındaki milliyetçi hareketler, Gayrimüslimlere karşı var olan zihinsel önyargının asla kaybolmasına izin vermemiştir.

Müslüman meslektaşları ile Gayrimüslim elçilerin arasındaki ilk dikkat çekici fark diplomaside uzun soluklu hizmetlerine rağmen rütbe ve haiz oldukları unvan bakımından biraz geride kalmalarıdır. 1876'ya kadar yalnızca iki Gayrimüslim elçi göreve atanmadan önce veya görevi sırasında vezaret rütbesine ulaşabilmişti. Paşalığa erişen ilk Gayrimüslim diplomat Londra Sefiri Kostaki Musurus'a Sultan Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa seyahati sırasında vezaret rütbesi verilmişti⁸⁰⁷. İkinci isim Aleko Vogorides, 1876'da Viyana

⁸⁰⁵ Âlî Paşa, Arifi Paşa, Mehmet Cemil Paşa, Halil Şerif Paşa, İbrahim Edhem Paşa, İbrahim Sarım Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Raşid Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Savfet Paşa, Server Paşa ve Mehmet Şekib Paşa Hariciye nazırlığı yapmış isimlerdir.

⁸⁰⁶ Ahmet Vefik Paşa, Âlî Paşa, Arifi Paşa, İbrahim Edhem Paşa, İbrahim Sarım Paşa, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Sadık Paşa ve Safvet Paşa Sadaret makamında bulunmuşlardır.

⁸⁰⁷ Ahmed Lûtfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XI., Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 112; BOA., **İ. HR.**, 13238, 15 Temmuz 1867.

Sefareti'ne vezaretle atanmıştı⁸⁰⁸. Bu isimlerin dışında Davud Karabet 1861'de Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına⁸⁰⁹, Rüstem Bey 1873'de yine Cebel-i Lübnan'a, Aleksandır Karatodori 1878'de Nafia Nazırlığı'na, ve Yanko Fotiyades 1878'de Girit Valiliği'ne tayin edildikleri sırada paşalığa terfi ettirilmişlerdi. Geriye kalan isimlerden Aleksandır Kallimaki'nin 1861'de⁸¹⁰, Yanko Aristarki 1873'de⁸¹¹, Edward Blacque 1885'de⁸¹², İstefanaki Karatodori 1895'de⁸¹³ ve Ligoraki Aristarki 1899'da⁸¹⁴ vezaretten sonra en üst rütbe olan bâlâ rütbesine ulaşabilmişti. Görüldüğü üzere diplomasi mesleği Müslüman meslektaşları kadar olmasa da Gayrimüslimler için de iyi bir kariyerin habercisi gibidir.

Yine incelediğimiz dönemde Gayrimüslim elçilerden yalnızca beşi büyükelçi unvanıyla görev yaptı. İlk kez 1855'de Londra Sefiri Kostaki Musurus ve Viyana'ya atanan Aleksandır Kallimaki'ye büyükelçi unvanı verildi⁸¹⁵. Gayrimüslim memurlara uygulanan kısıtlamalar yüzünden bu tarihe kadar ancak ortaelçiliğe kadar yükselebiliyorlardı. 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerin her türlü üst düzey görevlere getirilmelerindeki engel kaldırılacaktı. Fermanın hemen öncesinde Kostaki Musurus ile Kallimaki Bey'in büyükelçilikle tayinleri Avrupa'ya azınlık haklarının genişletileceğine dair bir iyi niyet göstergesiydi.

⁸⁰⁸ BOA., **İ.HR.**, 16280.

⁸⁰⁹ Davud Karabet, bir diplomat olarak olmasa da bu rütbeye ulaşan ilk Gayrimüslim bürokrattı.

⁸¹⁰ **Takvim-i Vekayi, Def'a 714**, 21 Z 1277.

⁸¹¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. XIV**, Yay. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 49.

⁸¹² BOA., **DHSAİDd.**, 1/1016.

⁸¹³ BOA., **DHSAİDd.**, 1/930.

⁸¹⁴ BOA., **DHSAİDd.**, 165/139.

⁸¹⁵ BOA., **İ.HR.**, 6363, (4 R 1272/14 Aralık 1855)

1870 yılında Roma'dan St. Petersburg'a tayin edilen Rüstem Paşa'nın bu ataması aynı zamanda ortaelçilikten büyükelçiliğe terfisi anlamına geliyordu⁸¹⁶. Berlin'e ilk ataması maslahatgüzarlıkla⁸¹⁷ yapılan Yanko Aristarki, uzun yıllar devam eden görevi sırasında mukim elçi⁸¹⁸, ortaelçi unvanlarına⁸¹⁹ da ulaştıktan sonra nihayet 1874'de büyükelçiliğe terfi etti⁸²⁰. Aleko Vogorides, Viyana'ya hem vezaret rütbesi hem de büyükelçilik unvanıyla tayin edilmişti⁸²¹. Geriye kalan sekiz isim Osmanlı temsilciliklerinde en fazla ortaelçilikle görev almış ya da terfi etmişken⁸²² yedisi sadece maslahatgüzar olarak vazife görmüşlerdir⁸²³.

1867'de Nafia Nezareti'nin başına getirilen Kırkor Agaton, Osmanlı Hükümeti'ne giren ilk Gayrimüslim nazırdı. Bu tarihten Osmanlı'nın yıkılışına kadar 26 Gayrimüslim⁸²⁴ çeşitli nezaretlerde nazırlık görevinde bulunmuştu⁸²⁵. Fakat araştırma konumuz olan dönemde elçilik hizmetinde bulunmuş Gayrimüslimlerden yalnız Davud Karabet (Nafia

⁸¹⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

⁸¹⁷ BOA., **İ.HR.**, 8495, (29 M 1275/8 Eylül 1858).

⁸¹⁸ BOA., **İ.HR.**, 9333, (5 R 1276/1 Kasım 1859).

⁸¹⁹ BOA., **İ.HR.**, 9561, (5 N 1276/27 Mart 1860); **Takvim-i Vekayi, Def'a 585**, 19 L 1276.; Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 160.

⁸²⁰ **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I**, s. 168; BOA., **HR.MTV.**, 1/51, 03 Şubat 1874.

⁸²¹ BOA., **İ.HR.**, 16280.

⁸²² Kerkhove Eugène de Vicomte, Konstantin Karaca, Yanko Fotiyades, Edward Blacque, Serkiz Hamameciyan, Ligoraki Aristarki, Aleksandır Karatodori, İstefanaki Karatodori ortaelçilikle görev yapan ya da terfi eden isimlerdir.

⁸²³ Yanko Mavroyani, Davud Karabet, Yanko Musurus, Sigmund Spitzer, Aleksan Diran, Yorgaki Konmenos, Faustin Glavany sadece maslahatgüzarlıkla görev yapmışlardır.

⁸²⁴ Bazı isimler birkaç defa yada farklı kurumlarda nazırlık görevini üstlenmiştir.

⁸²⁵ Gayrimüslimlerin nazırlık görevini üstlendikleri nezaretler şunlardı; Hariciye, Hazine-i Hassa, Maliye, Nafia, Orman ve Maadin, Posta ve Telgraf, Ticaret ve Ziraat. Bkz. Sinan Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 1-12.

1868-1871) ve Aleksandır Karatodori (Hariciye 1878-1879, Nafia 1878) nazırlık yapacak isimlerdi.

Elçilik vazifesinin Gayrimüslimler adına getirisini görmek için sonraki dönemdeki bürokratik yaşantılarına göz atmak daha yararlı olacaktır. Aralarından bir kısmı için 1877 öncesinde atandıkları elçilikler Osmanlı hizmetindeki son görev yerleri olmuştu. Bazıları da gözden düşüklerinin bir emaresi olarak daha alt düzeydeki görevlerle yetinmek zorunda kaldılar. Birkaçı da Babıali'nin güven duyduğu bürokratlar olarak istikrarlı yükselişini sürdürmüştür.

Elçilik vazifesinin son görev yeri olduğu yedi isim vardı. Bunlardan Konstantin Karaca, Lahey'deki elçilik vazifesini yürüttüğü sırada, 16 Mayıs 1860'da hayatını kaybetmişti. 1860'da Madrid Sefareti'nin kapatılmasından dolayı görevine son verilen Kerkhove Eugène de Vicomte ve 1875'de Brüksel'deki görevini İstefanaki Karatodori'ye devreden Faustin Glavany'nin bu tarihlerden sonra Osmanlı bürokrasisinde görev aldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. 1860 yılında tasarruf tedbirleri kapsamında kapatılan Napoli Maslahatgüzarlığı'nda görevli Sigmund Spitzer emekliye sevk edilmişti. Spitzer'in başka bir memuriyete atanmamasındaki en önemli sebep hiç kuşkusuz 1861'de hamisi Sultan Abdülmecit'in ölmesiydi. 1846-1865 yılları arasında Londra, Paris ve son olarak Viyana'da elçilik vazifesi yapan Aleksandır Kallimaki, sürekli hastalandığı gerekçesiyle emekli edilen isimler arasındadır⁸²⁶.

Elçilik vazifelerinden sonra bir görev almayan isimler arasından ikisi başka bir vazifeye atanmalarına rağmen kabul etmeyerek emekliliklerini istemişti. 1876'da Berlin sefaretindeki görevinden alınan Yanko Aristarki, Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edilmiş fakat

⁸²⁶ Ahmed Lûtfî, Kallimaki'nin görevden alınmasıyla ilgili cümlelerin sonuna her ne hikmetse “*Bu asel-i hitân biraz tuzsuz tatsız oldu zannederim*” diye bir not düşmüştür . Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. X, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 131.

bu görevden affını isteyerek Almanya'daki ailesinin yanına geri dönmüştü. 1875-1900 yılları arasında Brüksel Elçiliği'ni yapan İstefanaki Karatodori, Şûrâ-yı Devlet'e atanmışsa da⁸²⁷ İstanbul'a dönmek yerine Avrupa'da yaşamını sürdürmeye devam etmiş ve 1897'de İsviçre'de vefat etmiştir⁸²⁸.

Sefirlik gibi önemli bir vazifenin ardından daha önemsiz görevler üstlenenler ya da uzun süre açıkta kalanlar da bulunmaktaydı. Bu isimler arasında hiç şüphesiz en dikkat çekici olanı Kostaki Musurus Paşa'dır. Kostaki Musurus'un 35 yıl süren Londra elçiliği özellikle üst düzey memurlar arasında görev değişikliğinin oldukça sık rastlanıldığı Osmanlı bürokratik sisteminde büyük bir başarıydı. Fakat İstanbul'a döndükten sonra yaşamını Arnavutköy'deki yalısında devam eden Kostaki Musurus Paşa, yoğun tempolu elçilik hizmetinin ardından pek fazla aktif olamadı. Yalnızca kısa bir süre için Arnavutköy Harikzedegânı Komisyonu Başkanlığı'nı üstlendi. Oysa Londra'da görev yaptığı sırada daha önemli bir vazifeye getirileceğine dair söylentiler eksik olmuyordu⁸²⁹. Fakat 93 Harbi sırasında İngilizlerin desteğini sağlamamasıyla itibarını kaybetmeye başlaması ve yaşının bir hayli ilerlemiş olmasından dolayı çok fazla etkin bir göreve getirilmedi. 84 yaşında iken, 10 Şubat 1891'de vefat etti⁸³⁰. Torino Maslahatgüzarlığı yapan kardeşi Yanko Musurus'un da (1855-1857) azledildikten sonra uzun bir süre görev alamamış ancak 1866 yılında Meclis-i Vâlâ azalığına seçilmiş⁸³¹ ve iki yıl sonra vefat etmiştir⁸³².

⁸²⁷ BOA, **Y.PRK.HR.**, 29/32, (17 B 1318/10 Kasım 1900).

⁸²⁸ **De Bagdad À Berlin: L'Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892)**, İstanbul 2008, s. 7.

⁸²⁹ Örneğin Londra Elçisi Kostaki Musurus'un İstanbul'da önemli bir vazifeye atanacağına dair haberler duyan Rüstem Bey, onun yerine geçmek istediğini Babıali'ye bildirmişti. Bkz. BOA., **HR. MTV.**, 22 Mayıs 1867.

⁸³⁰ Şafak, **a.g.t.**, s. 173-174.

⁸³¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. XI**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 14; BOA., **İ.DH.**, 38949, (25 Ş 1283/2 Ocak 1867).

Viyana Maslahatgüzarı Yanko Mavroyani (1832-1836), Ferik Ahmet Paşa'nın büyükelçilikle yerine tayin edilmesiyle sefaret müsteşarlığına kaydırılmıştı. Müsteşarlık eş değer bir görev sayılsa da artık sefaretin ikinci adamıydı. Yanko Mavroyani, bu görevini 1841'deki vefatına kadar sürdürmüştür. 1873 yılında Rüstem Bey'in elçi olarak tayin edilmesinden sonra görevine son verilen St. Petersburg Maslahatgüzarı Yorgaki Konmenos'un adına 1290 Devlet Salnamesi'nde babasının uzun yıllar işgal ettiği Korfu Başşehbenderliği'nde rastlıyoruz⁸³³. Sonraki yıllardaki faaliyetleri hakkında fikrimiz olmasa da uzun bir dönem boşta kaldığı ve maddi sıkıntı çektiği bilgisine sahibiz⁸³⁴.

Vaşington Elçisi Ligoraki Aristarki de görevden alındıktan sonra uzun süre açıkta kalan isimlerdendi. Tüm beklentisine rağmen II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca bir daha devlet görevi alamamıştır. Belki bunda, geçim sıkıntısını bahane göstererek İstanbul'da verilecek bir görevi kabul edemeyeceği ve atanacağı sefaret hizmetinin de vazifede olan elçilerin pek çoğundan kıdemli olduğu için büyükelçilik düzeyinde olması gibi talepleri etkili olmuştur⁸³⁵. Yeni bir göreve atanmayan Ligoraki Aristarki'ye 1884 Aralık ayından itibaren 5500 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştı⁸³⁶. Nihayet II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra Eylül 1909'da Lahey Elçiliği'ne tayin edilmişti. Osmanlı hizmetinde bulunan son Rum elçi olan Ligoraki Aristarki, görevini sürdürdüğü sırada, 14 Eylül 1914'de vefat etmiştir⁸³⁷.

Ermeni kökenli elçilerden Brüksel'de maslahatgüzarlık yapmış olan Aleksan Diran (1857-1860), 1863 yılında, Arif Efendi'nin yerine Telgraf Müdürü tayin edilmiş⁸³⁸ fakat bu görevinde bir buçuk ay kadar kalabilmiştir. Üç ay sonra yeniden aynı göreve

⁸³² Sturdza, **a.g.e.**, s. 362.

⁸³³ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1283**, s. 167.

⁸³⁴ Mavroyeni, **a.g.e.**, s. 33.

⁸³⁵ BOA., **HR.TO.**, 537/60, 21 Ağustos 1892.

⁸³⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 165/139.

⁸³⁷ Kunalalp, **a.g.m.**, s. 1.

⁸³⁸ **Takvim-i Vekayi, Def'a 704**, 26 M 1280.

getirilerek bir sene kadar Telgraf Müdürlüğü'nü yürütmüştür⁸³⁹. Roma'da vazife almış olan Serkiz Hamamciyan (1872-1874) ise eski görevi Tahrirat-ı Hariciye Müdürlüğü'ne geri dönmüşse de⁸⁴⁰ kısa bir süre sonra bu görevinden de alınmıştı⁸⁴¹.

İncelediğimiz dönemdeki Ermeni kökenli temsilciler içinde bürokratik kariyeri en parlak olanı hiç şüphesiz Davud Karabet'dir. 1850'de Berlin Maslahatgüzarlığı'ndan alındıktan daha Viyana sefaret Müsteşarlığı'na getirilmişti⁸⁴². Yaklaşık bir yıl bu görevinde kalan Karabet, özel işleri için İstanbul'a geldiğinde geri dönmesine gerek olmadığı için, maaşının 6.000 kuruştan 2.000 kuruşa indirilerek biraz müddet Babıali Tercüme Odası'na devam etti⁸⁴³. Davud Karabet, Âli Paşa'nın himayesini gören isimler arasındaydı. Onun nazırlığı döneminde Hariciye Nezareti Baştercümanlığı'na atanmış ve 1855 Viyana Konferansı'nda beraberinde giden heyette yer almıştı⁸⁴⁴. Ardından Viyana Başşehbenderliği'ne tayin edildi. 1860 yılında Âli Paşa'nın mühürdarı Mehmet Efendi'nin azliyle Telgraf Müdürlüğü'ne getirildi⁸⁴⁵.

9 Haziran 1861 tarihli Beyoğlu Protokolü'ne göre Cebel-i Lübnan'da yeni düzenlemeler yapılacaktı. Bu düzenlemelerden birisi de Cebel-i Lübnan Sancağı'nın başına

⁸³⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. X, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 44.

⁸⁴⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. XV, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1993, , s. 61.

⁸⁴¹ BOA., **İ.HR.**, 16173, (2 Ca 1292/6 Haziran 1875).

⁸⁴² Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. IX, Yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 34.

⁸⁴³ Bu belgelerde “*kadimi vechle*” ifadesi kullanıldığına göre daha önceki dönemlerde de Babıali Tercüme Odası'nda görev yapmıştır. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 3927, (16 Z 1267/12 Ekim 1851); BOA., **HR.MKT.**, 38/82, (8 M 1268/3 Kasım 1851).

⁸⁴⁴ Viyana'ya gideceği için kendisine rütbe-i sâniye sınıf-ı sânişi verilmesine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, 5876, (1 Ş 1271/19 Nisan 1855).

⁸⁴⁵ BOA., **A.MKT.NZD.**, 322/89, (11 S 1277/29 Ağustos 1860).

bir Hıristiyan mutasarrıfın atanması zorunluluğuydu. Âlî Paşa'nın himayesini bir kez daha gören Davud Karabet bu göreve tayin edilen ve vezaret rütbesi alan ilk Gayrimüslim oldu⁸⁴⁶. 1868'de, Osmanlı hükümetinde yer alan ilk Gayrimüslim nazır Kirkor Agaton'un göreve getirilmesinden iki ay sonra vefat etmesinin ardından Nafia Nazırlığı'na tayin edildi⁸⁴⁷. Baron Hirsch ile yapılan Rumeli Demiryolları mukavelesinde zimmetine para geçirerek devleti büyük zarara uğratmıştı⁸⁴⁸. 1871 yılında sağlık gerekçeleriyle görevinden alındı⁸⁴⁹.

Osmanlı bürokratik sistemi içerisinde istikrarlı bir şekilde yerine koruyan isimler arasında Edward Blacque'in adını da zikredebiliriz. Blacque Bey, Vaşington'daki görevi 1873'de bitmesinin ardından hastalığından dolayı 2,5 yıl herhangi bir görev almamışsa da 1875'de Matbuat Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bir yıl sonra Şûrâ-yı Devlet azalığına seçildiği gibi fahri olarak Adalar Belediye başkanlığını da üstlenmiştir. 1877'de Altıncı Daire-i Belediye'nin başkanlığına getirilen Blacque Bey, 13 yıl boyunca bu görevini muhafaza etmiştir. 1890'da tayin edildiği Bükreş Sefareti'nde 2,5 yıl elçilik hizmetinde bulunduktan sonra sağlık sorunları nedeniyle azledilmiştir. 1893 Şubat'ında yeniden Altıncı Daire-i Belediye'nin başkanlığına getirilmişse de 3 Temmuz 1895'de tedavi gördüğü Büyükkada'da vefat etmiştir⁸⁵⁰.

Rum kökenli elçiler arasında Aleksandır Karatodori ve Yanko Fotiyades 1877 öncesinde yürüttükleri sefaret hizmetlerinden sonra da önemli görevlerde bulunmuşlardır. Aleksandır Karatodori, Roma'daki görevinden sonra Hariciye müsteşarlığı, Nafia nazırlığı,

⁸⁴⁶ Ahmed Lütfî Efendi, **a.g.e, C. IX**, İstanbul 1984, s. 164; Protokole taraf olan devletler Karabet'in tayinine itirazda bulunmamalarına rağmen sürpriz bir isim olarak yorumlamışlardır. Bkz. NA., **FO., 78/1572**, 18 June 1861.

⁸⁴⁷ Ahmed Lütfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, C. XII.**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1991, s. 14.

⁸⁴⁸ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul 1980, s. 202-206.

⁸⁴⁹ NA., **FO., 78/2175**, 26 June 1871.

⁸⁵⁰ BOA., **DHSAİDd., 1/1016; Malumat, No. 5**, 11 Muharrem 1313, s. 115-116.

kısa süreli Girit valiliğinde bulunmuş ve nihayet 1878’de diplomasi mesleğinin en üst makamı Hariciye Nazırlığı’na tayin edilmişti⁸⁵¹. Osmanlı diplomatlarının en yeteneklilerinden biri olarak nitelenen Yanko Fotiyades⁸⁵² ise üçüncü kez görev yaptığı Atina Elçiliği’nden 1878’de alınarak vezaret rütbesiyle Girit Vilayeti valiliğine tayin edilmiş ve yaklaşık yedi yıl burada görev yapmıştır. Fotiyades Paşa’nın son görev yeri 1886-1889 yılları arasında büyükelçilikle görev yaptığı Roma Sefareti’ydi⁸⁵³.

Bize en şaşırtıcı gelen terfi Viyana sefaretindeki görevinden olaylı bir şekilde ayrılan Aleko Paşa’nın 13 Nisan 1879’da Şarkî Rumeli Vilayeti’nin ilk valisi olarak tayin edilmesidir. Bilindiği gibi 1878 Berlin Antlaşması’nda Şarkî Rumeli Vilayeti’nin bir Hristiyan vali tarafından idare edilmesi hükmü bulunuyordu. Böyle kritik ve önemli bir göreve getirilmesindeki en açıklayıcı neden tüm devletlerin üzerinde mutabık kaldıkları bir Gayrimüslimin bulunamamasıdır⁸⁵⁴.

Rüstem Paşa, 1873’de St. Petersburg’daki görevinden Cebel-i Lübnan’a mutasarrıf tayin edilmişti. Lübnan’daki görev süresi dolduğunda İstanbul’da bulunan Batılı devlet elçilerinin yeni mutasarrıfın belirlenmesi için yaptıkları toplantıda Rüstem Paşa’nın yeniden tayin edilmesi gündeme gelmiş ancak Fransa’nın baskısı ile kabul edilmemişti⁸⁵⁵. Sağlık sorunları nedeniyle iki yıl kadar hiçbir görev almamışsa da 1885’de Kostaki Musurus

⁸⁵¹ Aleksandır Karatodori hakkında daha ayrıntılı bilgi için Hariciye Müsteşarları başlıklı bölüme bakılabilir.

⁸⁵² NA., FO., 78/2124, 9 August 1870.

⁸⁵³ BOA., DHSAİDd., 26/311; Pakalın, a.g.e., C. VI, s. 136-137.

⁸⁵⁴ İlk olarak Rüstem Paşa, bu göreve layık görülüşse de Rusya tarafından veto edilmişti. Zaten Rüstem Paşa, bölge halklarının rekabetleri haricinde rakip devletlerle de mücadele isteyen böyle bir görevin zorluğunu düşünerek affını istemişti. Bkz. Mithat Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, Ankara 1992, s. 41.

⁸⁵⁵ Fransa’nın Rüstem Paşa’nın mutasarrıflığına karşı çıkmasının nedeni Katolik ruhban sınıfının entrikalarına göz yummasıydı. Rüstem Paşa, mutasarrıflığa yeniden atanırsa bu sorunlu bölgenin tekrar karışacağını iddia ediyorlardı. Bkz. **The Times**, 27 February 1883.

Paşa'nın yerine Londra'ya tayin edildi. Musurus Paşa gibi tecrübeli ve İngiliz aristokrasisine kendini kabul ettirmiş bir ismin ardından on yıl boyunca Londra sefaretini başarıyla yönetti. Rüstem Paşa, 20 Kasım 1895'te vefat etti ve Kensal Green'deki St. Mary Roman Katolik Kilisesi'ne defnedildi⁸⁵⁶.

Rüstem Paşa, döneminin Gayrimüslim bürokratları arasında Babıali'nin en güvendiği isim olarak temeyyüz etmiş ve bu durum hem Batılı hem de Türk meslektaşları tarafından da takdir edilmiştir. Cebel-i Lübnan'daki başarısından sonra Babıali, Gayrimüslim valilerin görev yapmasının zorunlu olduğu Şarkî Rumeli ve Girit Adası için adını önermişse de büyük devletlerin vetosuna uğraması da bu güvenin bir göstergesidir. İran Şahı'nın Londra seyahati sırasında kendisini takdim eden Malkom Han'ın⁸⁵⁷ İtalyan asıllı olduğunu belirtmesi üzerine itirazda bulunarak İstanbul'da yetiştiğini ve Osmanlı olduğunu ifade etmesi⁸⁵⁸ hizmet ettiği devleti ne kadar özümsemişine güzel bir örnektir. Rüstem Paşa'nın vefatını duyuran The Times gazetesi onu şu şekilde nitelendirmekteydi:

“...bir Hristiyan; ama Türk kurumlarında çalışan diğer üst rütbeli Hristiyanlara göre Türk ruhunu daha fazla özümsemiş.”⁸⁵⁹

Gayrimüslim elçilerin görevden alınmalarında farklı nedenler bulunmaktadır. Sadece görev değişikliği, yerine başkasının tayini, emekliye ayrılma gibi doğal görünenler

⁸⁵⁶ Madame Morel, **From An Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East (1920)**, London 1920, s. 88.

⁸⁵⁷ Malkom Han'ın bu davranışı kendisinin Fransız kökenine vurgu yapmaktan hoşlanmasıyla açıklanabilir. Bir rivayete göre büyükannelerinden biri Jean Jacques Rousse'nun kuzenlerinden Jacop'un kızıydı. Ermeni asıllı olan Malkom Han pek çok yönüyle Ahmet Vefik Paşa ile özdeşlik arzeder. Entelektüelliği ve devlet adamlığının yanı sıra Ahmet Vefik'in dedesi Yahya Naci gibi Malkom Han'ın babası Mirza Yakup ihtida ederek İslamiyete geçmiş ve bundan sonra devlet kademesinde yer bulabilmiştir. Malkom Han hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, **Mirza Malkum Khan**, London 1973.

⁸⁵⁸ Tarhan, **a.g.e.**, s. 198.

⁸⁵⁹ **The Times**, 21 November 1895.

değil bizim üzerinde duracağımız merkezi hükümetin emirlerine aykırı davranma, akredite oldukları ülkenin talebi, üstlerle fikir ayrılığı, muhaliflerle ilişkileri sebebiyle görevine son verilenler olmuştur. Bazen de görevden alınma konusunda birden fazla gerekçeye rastlanılmıştır.

Kallimaki Bey'in Paris (1848-1852) Sefareti'nden alınma nedeni yalnızca kendisine verilen talimatların dışına çıkmasından dolayı değil Sadaret makamında değişikliğe yol açtığı için de iyi bir örnektir. Kallimaki Bey'e, piyasaya sürülen kaimelerin toplanması için Dersaadet Bankası adına borçlanma yetkisi verilmişti. Ayrıca borçlanmanın ne şekilde yapılması istendiği de Paris Sefiri'ne bildirildi. Buna göre, borçlanmanın 40 milyon frank tutarında olması, yüzde 6 faiz ve bir defaya mahsus yüzde iki komisyonla yapılması isteniyordu. Borcun vadesi 10 yıl olacak ve Mısır Eyaleti vergisi karşılık olarak gösterilecekti⁸⁶⁰.

Kallimaki Bey, Osmanlı adına 7 Eylül 1852 yılında Mösyö Courttrier ile Paris'te bir borçlanma sözleşmesi imzalamayı başardı. Bu sözleşmeye göre, borçlanma tutarı 50 milyon frank, borcun vadesi ise 23 yıldır. Tahvillere yüzde 6 faiz ve bir kereye mahsus olmak üzere yüzde 2 komisyon verilecekti. Tahviller ikramiyeli olduğu için faizi yüzde 7'ye tekabül ediyordu. Tahviller padişahın onayı beklenmeksizin Paris ve Londra borsalarında satışa sunuldu.

Satışa sunulan Osmanlı tahvillerine gösterilen ilgiyi Kallimaki Bey şu sözlerle anlatmaktaydı: *“bir adamın kendi memleketi hakkında izhârını arzu edebileceği efkâr-ı umûmiyenin kemâl-i cesâmet ve ittifâk ile ilân olunduğunu bir haftadan beri bi'l-menuniyye müşâhede etmekteyim. Şöyle ki, Saltanat-ı Seniyye'nin kefâleti altında olarak Dersaadet Bankası'nın istikrâz maddesi yaftaları Paris ve Londra'da yapıştırıldığı anda 'Osmanlıların*

⁸⁶⁰ Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi 1806-1884**, İstanbul 2003, s.5-6. **The Times**, 13 November 1852.

istikametine itimad edelim' kelâmı iki millet tarafından bi'l ihtiyar ve an samîmü'l-kalb tefevvüh olunarak bunun sadası boğazın iki canibine münakis ve şayi olmağla her taraftan idane edicilerin akçeleri büvîş ederek birkaç saat zarfında elli milyon frank toplanmış ve akşam olmazdan evvel iki mislinden ziyâdeye bâliğ olmuş olub ferdâsı ise yüzde beş ikramiye dahi verildiği cihetle işte bu keyfiyet bir gün evvel Saltanat-ı Seniyye'nin meçhûl olan itibârını bir hatvede Avrupa Devletlerinin itibârıyla müsâvî kılmıştır”⁸⁶¹.

Aslında Kallimaki Bey, talimatlara aykırı davrandığının farkındaydı. Kendisine göre, talimat dışına çıkılan maddeleri ikinci derecede önemli şeylerdi. Talimatnamenin dışına çıktığı en önemli mesele borçlanma süresiyle ilgiliydi. Fakat talimatnamede alınacak para karşılığı kefalet gösterme ruhsatı verilmesine rağmen borçlanmayı kefaletsiz gerçekleştirmesi Osmanlı Hükümeti açısından büyük kazanç olarak değerlendirmiş ve sunulan şartnameyi Babiali'ye danışmadan kabul etmişti⁸⁶².

Sultan Abdülmecit, başından beri soğuk baktığı bu borçlanma konusunda sefiri ile aynı görüşte değildi. Nitekim sözleşmeyi, Dersaadet Bankası 11 milyon franklık peşinatı alıp kullanmasına rağmen daha önce verilen talimatlara uyulmadığı gerekçesi ile reddetti⁸⁶³. Sözleşmenin reddedilmesinde borçlanmadan yana ve Kallimaki Bey'in hamisi olan Mustafa Reşit Paşa'nın iktidardan uzak olmasının da rolü vardı⁸⁶⁴. Hatta bu borçlanma teşebbüsü o dönemde sadarete bulunan Âlî Paşa'nın da iktidardan düşmesine yol açacaktı⁸⁶⁵. Alınan

⁸⁶¹ BOA., YEE., 137/6, (23 Za 1268/8 Eylül 1852); Hulkiender, a.g.e., s.7

⁸⁶² BOA., YEE., 137/6, (23 Za 1268/8 Eylül 1852).

⁸⁶³ **The Times**, 13 November 1852. Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir adlı eserinde Sultan'ın bu borçlanmayı Fethi Paşa'nın telkinleri ile kabul etmediğini hatta dönemin Hariciye Nazırı Fuat Efendi'ye bu borçlanmayı kabul etmektense saltanattan feragatı tercih edeceğini söylediğini rivayet eder. Bkz. Ahmed Cevdet, **Tezakir 1-12**, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s.22.

⁸⁶⁴ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C. II**, İstanbul 1977, s. 671.

⁸⁶⁵ NA., FO., 78/894, 4 October 1852.

peşinat daha sonra tazminatı ile birlikte ödenmiş ancak Avrupa kamuoyunda Osmanlı aleyhtarı bir tutum ortaya çıkarmıştır⁸⁶⁶.

Bir elçinin akredite olduğu devlet nezdinde istenmemesi diplomasi tarihinde örneklerine oldukça sık rastlanan durumlardandır. Fakat elçisini bu sebeple görevden almak o ülkenin gücüyle alakalı bir şeydir. Kostaki Musurus, Yunan Hükümeti ve uluslararası baskıya rağmen uzun bir zaman görevinden alınmamıştı. Fakat Babıali, Macar Mültecileri sorunundan dolayı başta Prens Schwarzenberg olmak üzere Avusturya devlet adamlarının tepkisini çektiği için⁸⁶⁷ Kostaki Musurus'un elçiliğine son vermek zorunda kalmıştı⁸⁶⁸.

Üst düzey bürokratlarla fikir ayrılığına düşmek de bir elçi için görevinin sonlanması anlamına gelebilirdi. Musurus Paşa, Londra elçiliğinden yaşı ilerlediği gerekçesiyle emekliye sevk edilerek azledilmişti⁸⁶⁹. Fakat tek sebep bu değildi. O sıralarda, Bulgaristan Prensi'nin Filibe'ye taarruz etmesi üzerine Osmanlı askerinin oraya gönderilmesi fikrinde olan Said Paşa'nın sadarettten çekilerek yerine sorunun diplomasi ile çözülmesinden yana olan Kamil Paşa tayin edilmişti. Asker sevkinden yana görüş bildiren Musurus Paşa'nın hem yeni sadrazam hem de İngiliz Hükümeti ile görüş ayrılığında olması görevinin sonlandırılmasına neden olmuştu⁸⁷⁰.

Yanko Aristarki, görevden alınması uzun süredir düşünülmesine rağmen Alman imparatorunun teveccühü sayesinde elçiliğini muhafaza edebilmişti. Fakat Osmanlı elçisinin Rusya'nın Alman hükümeti nezdinde Babıali aleyhine girişimlerine karşı hiçbir şey

⁸⁶⁶ Hulkiender, **a.g.e.**, s.8.

⁸⁶⁷ Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomati Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten, C. XXXIV, S. 135**, s. 431.

⁸⁶⁸ BOA., **HR.MTV.**, 1/7, 01 Ağustos 1851.

⁸⁶⁹ BOA., **İ.DH.**, 76659, (5 S 1303/13 Kasım 1885).

⁸⁷⁰ Tarhan, **a.g.e.**, s. 170.

yapmaması ve Prens Bismarck'ın güvenini kaybetmesi Berlin elçiliğinin sonlanmasına yol açmıştır⁸⁷¹.

Aleko Paşa'nın Viyana'daki görevine son verilmesi hakkında farklı rivayetler olsa da en ayyuka çıkan dönemin sadrazamı Edhem Paşa ile kavgaları gözükmemektedir. Aleko Paşa, Mabeyn-i Hümayûna gönderdiği bir telgrafta Osmanlı Devleti'nde emniyetin kalmadığı, mahkemelerin hakkaniyetten uzak oldukları ve vükelanın durumunun memleketin saadetine mani olduğunu belirterek özellikle Edhem Paşa'yı ağır bir dille tenkit etmişti. Elbette bu durum Aleko Paşa'nın görevine son verilmesiyle neticelendi. Fakat Edhem Paşa bunu yeterli görmemiş ve İstanbul veya Paris'te Aleko Paşa ile muhakeme olma talebinde bulunmuştur. Aleko Paşa, Edhem Paşa tarafından kendisine çoğu kez haksızlık yapıldığını ve tehditler aldığını belirterek aynı talebi o da dile getirmiştir⁸⁷². Gerçekten de Edhem Paşa tarafından mahkemeye verilmişse de⁸⁷³ daha sonra Şarkî Rumeli Valiliği'ne tayini onun hakkında olumsuz bir neticenin alınmadığını gösterir.

Aleko Paşa'nın görevden alınmasına dair başka rivayetler de bulunmaktadır. Sturdza'ya göre, 93 Harbi sırasında Sultan'a Bulgar kökenli olduğu ve ailesinin geleneklerinin Babıali'ye daha fazla hizmet etmeye izin vermediğini belirten bir mektup yazarak istifa etmiştir⁸⁷⁴. Bu bilginin doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat Şarkî Rumeli Valiliği sırasında Bulgar yanlısı bir tavır takınmıştı. Örneğin hem Türkçe hem Rumca ve

⁸⁷¹ NA., **FO.**, 78/2457, 3 April 1876.

⁸⁷² BOA., **HR.MTV.**, 417/29, 2 Ocak 1878.

⁸⁷³ Aleko Paşa aleyhine açılan davanın kendisine tebliğ edildiğine dair bkz. BOA. **HR.TO.**, 79/73, 11 Ocak 1878.

⁸⁷⁴ Sturdza, **a.g.e.**, s. 465.

hem de Bulgarca bildikleri gerekçesiyle Bulgar asıllı mutasarrıfları tercih etmiştir⁸⁷⁵. Fakat Bulgar milliyetçilerinin gözünde bağımsızlığa giden yolda sadece bir araçtı⁸⁷⁶.

Aleko Paşa'nın Mithat Paşa ile yakınlığının azledilmesine sebep olarak gösterenler de vardı. Mithat Paşa'yı Paris'te iken ziyaret ettiği bilinmekteydi⁸⁷⁷. Hatta Mithat Paşa, Viyana'ya geldiği sırada görüştüğü Avrupalı devlet adamlarından edindiği önemli bilgileri Babıali'ye ulaştırmak istemişti. Aleko Paşa, hiç tereddüt etmeden telgraf şifrelerini eski sadrazama iletmişti⁸⁷⁸.

Reformcularla ilişkisi veya reformist olduğu gerekçesiyle görevden alınan tek isim Aleko Paşa değildi. Ligoraki Aristarki'nin Vaşington sefaretinden alınmasının gerçek sebebi Martini Henry tüfeklerinin satın alınması sırasında yaşanan sorunlardı⁸⁷⁹. Fakat kendisine göre asıl neden mahkemesi boyunca Mithat Paşa'ya gösterdiği destek ve Abdülhamit anayasasına yaptığı eleştirilerdi. Hatta bu konuda ilginç bir girişimde de bulunmuştu. Vaşington Sefiri olduğu halde reformcu paşalardan övgüyle bahseden ve Osmanlı Devleti'nde parlamenter rejimin gerekli olduğuna dair bir memorandumu İngiliz Dışişleri'ne iletmişti⁸⁸⁰. Bu davranışı amcası Yanko Aristarki'nin 1876'da yaptığı ile benzerlik arz etmektedir⁸⁸¹. Fakat amcası o sırada herhangi bir göreve sahip değildi. Bir devlet adamının

⁸⁷⁵ BOA., **HR.TO.**, **380/20**, 29 Ağustos 1879.

⁸⁷⁶ Aydın, **a.g.e.**, s.117.

⁸⁷⁷ Aleko Paşa'nın yanı sıra Mithat Paşa'yı ziyaret edenler arasında Odyan Bağdadliyan, Hristaki Efendi, Teodor Kasab, Paris sefaretinde görevli Ferid Bey ile Abdülhak Hâmid de bulunmaktadır. Tarhan, **a.g.e.**, s. 111.

⁸⁷⁸ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 246.

⁸⁷⁹ BOA., **Y.MTV.**, **65/48**, (11 M 1310/5 Ağustos 1892).

⁸⁸⁰ Temmuz 1880 tarihini taşıyan memorandum 11 sayfadan ibaret ve Fransız kaleme alınmıştır. Bkz. NA., **FO.**, **881/4245**.

⁸⁸¹ Yanko Aristarki, Şûrâ-yı Devlet azalığını kabul etmeyip Berlin'e geri dönmeye hazırlandığı bir sırada Gayrimüslimlerin durumlarına dair bir ultimatomu Avrupa devletlerinin dışişlerine ve İstanbul'daki elçiliklere iletmiştir. Ayrıca yeni tahta geçen II.

kendi ülkesini başka devletlere şikayet etmesi ne kadar yerinde bir davranış olduğu konusunda sanırım herkes hemfikirdir!

Ligoraki Aristarki, Vaşington'dan ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönmek yerine Londra'ya geçmişti. Londra'da bulunduğu sırada 9 Ağustos 1883 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir mektupta kendisine yapılan haksızlık konusunda Safvet, Rıza ve Serasker Paşalara defalarca yazdığını ancak bir cevap alamadığını belirterek gerekirse Avrupa ve Amerika gazetelerinde kendisine yapılanları ifşa edeceğini bunun sorumlusunun kendisi değil Hüsnü Paşa olacağını ifade etmiştir⁸⁸². Eski Vaşington Elçisi'nin bu mektubu üzerine Londra Sefareti'ne bir talimatname gönderilmiştir. Bu talimatnamede Ligoraki Aristarki'nin Avrupa gazetelerinde Osmanlı aleyhine çıkacak bir yazıdan devletin değil yalnızca kendisinin zarar göreceği belirtilerek eski elçiden bu tür bir davranış beklenmemekle beraber yine de uyarılması ve bu tür faaliyetlerinden vazgeçerek İstanbul'a dönmesi konusunda nasihatle bulunulması emrediliyordu⁸⁸³. Fakat Aristarki Bey, İstanbul'a dönmek yerine Paris'e yerleşmeyi tercih etmiştir⁸⁸⁴.

Brüksel Sefiri İstefanaki Karatodori'nin görevden alınması da birbirinden farklı değişik söylentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bunlardan biri İstefanaki Karatodori'nin Bern elçiliğini de uhdesinde bulundurduğundan İsviçre'de bulunan Jön Türkler'in faaliyetlerini takibata alma konusunda kayıtsız kaldığı gerekçesiyle görevine son verilmiş olduğuna dairdi. Bir diğer rivayete göre ise Brüksel Sefareti'nde askeri ataşe olarak görev yapan Tevfik Bey'in Ajans Hras adlı telgraf şirketi memurlarından birisine Osmanlı

Abdülhamit'le görüşmesinde bu ültimatonda yer alan düşüncelerini aktarmıştır. Bkz. **The Times**, 22 September 1876.

⁸⁸² BOA., **HR.TO.**, 527/38, 09 Ağustos 1883.

⁸⁸³ BOA., **HR.TO.**, 499/2, 29 Ağustos 1883.

⁸⁸⁴ Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 6.

Maliye Nezareti'nin intizamsızlığından bahsederek bazı bilgiler vermesinin II. Abdülhamit'in hoşnutsuzluğuna yol açtığı ve bu sebepten azledildiğine dairdi⁸⁸⁵. Rivayetlerin sonuncusu ve akla en yatkın olanı; bir dönem İstanbul'daki Fransız elçiliğinde tercüman olarak çalışmış olan Emile de Keratry'nin II. Abdülhamit hakkında para koparmak için yazmış olduğu olumsuz içerikli kitabın yayınlanmasını engelleyememiş olmasıdır. Aslında İstefanaki Karatodori bu yayını engellemek için elinden geleni yapmıştı. Yazar ile pazarlığa oturarak 10 bin poundluk para talebini 6 bin pounda indirmeyi başardı. Ancak Yıldız Sarayı bu parayı ödemek yerine elçisini feda etmeyi tercih etti⁸⁸⁶.

Paris Büyükelçisi Salih Münir'in Brüksel'deki elçilik vazifesini de yürütmek emelinde olduğu için İstanbul'da bulunduğu sırada İstefanaki Karatodori hakkında çevirdiği dolapların neticesinde azledildiğine dair söylentiler de dolaşmaktaydı. Nitekim Salih Münir Bey, İstefanaki Karatodori'nin yerine elçi olarak tayin edilmiş ancak Belçika Hükümeti tarafından kabul edilmek istenmemiş hatta İstanbul'da bulunan elçisini geriye çağırılmıştır⁸⁸⁷. Hatta bir başka Gayrimüslim Aleko Bey maslahatgüzar tayin edilerek Belçika Hükümeti'nin tepkilerinin giderilmesi amaçlanmıştır⁸⁸⁸.

Görevinden alınan İstefanaki Karatodori Bey, Şûrâ-yı Devlet azalığına atandığı ve derhal İstanbul'a dönmesi emredilmişse de başlangıçta kendisinin de bir an önce dönmek niyetinde olduğunu fakat rahatsızlığından dolayı doktorlarının seyahat etmesini yasakladığını bildirerek Osmanlı hükümetini oyalamıştır⁸⁸⁹. Daha sonradan Sultan'a bir mektup göndererek elli yıla yakın bir süredir devletine sadakatle hizmet etmiş bir memurun sıradan ve önemsiz yazışmaların yapıldığı telgrafla gönderilen bir yazı ile görevden alınmasını ve

⁸⁸⁵ BOA, **Y.PRK.HR.**, 29/39, (7 Ş 1318/30 Kasım 1900)

⁸⁸⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 243-244.

⁸⁸⁷ BOA, **Y.PRK.HR.**, 29/39, (7 Ş 1318/30 Kasım 1900)

⁸⁸⁸ BOA. **Y.A.HUS.**, 415/8, (2 M 1319/21 Nisan 1901).

⁸⁸⁹ BOA, **Y.PRK.HR.**, 29/32, (17 B 1318/10 Kasım 1900).

değil yalnızca kendisinin aile fertlerinden dahi devletine ihanet eden bulunmamasına rağmen ortada dolaşan söylentilere itibar edilmesi konusundaki üzüntülerini belirtmiştir. İstanbul'a dönmesinin ise hem hastalığını hem de geri çağrıldığına dair Nâme-i Hümayûnu Belçika Kralı'na sunmadığı için henüz mümkün olmadığı bildirmişti. Ayrıca sefarethane için yaptığı masrafların ve alacağı olan maaşlarının derhal ödenmesini ve mazuliyet maaşını her nerede ikamet ederse etsin ödeneceğine dair Osmanlı Bankası'ndan resmi bir yazı talebinde bulunmuştur. Kendisinin herhangi bir memuriyete tayin talebi olmadığı ve hastalığından dolayı zaten atandığı vazifeyi reddederek emekliliğini talep ediyordu⁸⁹⁰. Aslında bu mektup bizzat dile getirilmemişse de İstefanaki Karatodori'nin geri dönmemeğe çoktan karar verdiğinin apaçık bir göstergesiydi.

İlginçtir ki burada zikrettiğimiz Gayrimüslim bürokratların belli bir kısmı memuriyetlerinin bitmesinden sonra geri kalan hayatlarını Avrupa'da geçirmeyi tercih etmiştir. Kerkhove Eugène de Vicomte ve Faustin Glavany'nin akıbetleri konusunda bir fikrimiz yoksa da hayatlarını muhtemelen başka bir ülkede sürdürmüşlerdi. Kallimaki Bey, emekli olduktan sonra Paris'te yaşamış ve 1879'da bu şehrin yakınında bulunan Mennecy şatosunda hayatını kaybetmiştir⁸⁹¹. Yanko Aristarki, Berlin'deki görevi bitmesinden sonra yine bu şehre yerleşerek 1897 yılında vefatına kadar yaşamına Avrupa'da devam etti⁸⁹². Ligoraki Aristarki, Vaşington'daki görevinden azledilmesinden Lahey'e tayin edilinceye kadar geçen 26 yıl boyunca İstanbul'a dönmek yerine Paris'te ikamet etmişti. Yanko Fotiyades Paşa, 1889'da görevinden alınmasına rağmen 1892'deki vefatına kadar Roma'da

⁸⁹⁰ BOA, **Y.A.HUS.**, 412/63, (19 Ş 1318/12 Aralık 1900).

⁸⁹¹ Xenopol, **a.g.e.**, s. 180.

⁸⁹² **De Bagdad À Berlin: L'Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892)**, İstanbul 2008, s. 7.; Sturdza, **a.g.e.**, s. 221.

kalmayı sürdürmüştür⁸⁹³. 12 Nisan 1884’de yeniden seçilmeyerek Şarkî Rumeli valiliğinden alınan Aleko Paşa, bir süre sonra Paris’e yerleşti ve bu şehirde 17 Temmuz 1910’da öldü. Cenaze töreni Paris’deki Jean de Beauvais Caddesi’nde bulunan Romen Kilisesi’nde yapıldı. Tören sırasında Osmanlı büyükelçisi, Romanya ortaelçisi ve Bulgar Kralı’nın gönderdiği bir temsilci de hazır bulunmuştu⁸⁹⁴. Ardında bıraktığı büyük miras, çocuğu olmadığı için yeğenleri Pavlaki Musurus ile Emmanuel Vogorides arasında uzun yıllar dava konusu olmuştu⁸⁹⁵. İstefanaki Karatodori de azledilmesinden sonra geri dönmeyenler zümresine katılmış hatta Belçika hizmetine girerek Brüksel’deki Uluslararası Hukuk Enstitüsü’ne üye seçilmişti⁸⁹⁶. Tedavi amacıyla mı yoksa bulaştığı yolsuzluktan dolayı mı Osmanlı ülkesinden ayrıldığını çözemediğimiz Davud Karabet önce Sakız’a ardından Fransa’daki Biarritz’e yerleşmiş ve 1873’de orada vefat etmiştir⁸⁹⁷.

Gözden düştükten sonra hayatının geri kalanını başka bir ülkede sürdürmek Osmanlı’nın Türk bürokratları için pek söz konusu değildir. Yalnızca muhalif hareketlerin içinde yer alan bazı isimlerin Avrupa’ya yerleştikleri görölse de ekserisi uygun zeminin oluşmasından sonra vatanlarına geri dönmüşlerdir. Kerkhove Eugène de Vicomte veya Faustin Glavany gibi isimlerin Avrupa kökenli olmalarından dolayı dönmemeleri anlaşır bir haldir. Fakat azınlıklara mensup olan ve bulundukları görevler icabı Osmanlılık bilincinin gelişmesini bekledinilen isimlerin böyle bir tercih yapmalarını anlamlandırmak oldukça güçtür⁸⁹⁸.

⁸⁹³ BOA., **DHSAİDd.**, 26/311; Pakalın, **a.g.e.**, C. VI, s. 136-137.

⁸⁹⁴ Sturdza, **a.g.e.**, s. 465.

⁸⁹⁵ **The Times**, 8 April 1927.

⁸⁹⁶ Georgiadou, **a.g.m.**, s. 291.

⁸⁹⁷ Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 206.

⁸⁹⁸ Gayrimüslim bürokratlar arasında tabiyet değiştirenler görüldüğü gibi yeni ülkelerinde üst düzey görev alanlara da rastlanır. Örneğin memuriyet hayatına Hariciye’de başlayıp çeşitli mahkemelerde azalık yapan Vahram Dadyan, 1890’da İran vatandaşlığına geçmişti. Yeni

2.3. Maiyet Memurları

İkamet elçiliklerinin yeniden tesis edilmeye başlandığı 1832 yılından 1876 yılına kadar diplomatların seçimine dair resmi bir düzenleme yapıldığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak 1885 yılında sefarethanele ve şehbenderliklerde görev alacak memurların seçimi Hariciye Nezareti'nde müsteşarın başkanlığındaki bir komisyona havale edilmiştir⁸⁹⁹. Yinede Âlî Paşa'nın İngiliz elçisi Henry Bulwer'e yazdığı bir mektup görüş sahibi olmamıza yardım eder. Âlî Paşa'nın belirttiğine göre Osmanlı Devleti'nde diplomasi mesleğine girmek isteyenlerde sınıf ve din farkı gözetilmez. Aranılan vasıflar yalnızca güvenilir, liyakatli ve Osmanlı vatandaşı olmak⁹⁰⁰.

Güvenilirlik ve liyakat meselelerinin öznel olmasından tek geçerli şartın Osmanlı vatandaşlığı olduğunu söyleyebiliriz. Diplomasi hizmetine girmek isteyen Gayrimüslimler zaten bu vasfı taşımaktaydılar. Aslında, Osmanlı vatandaşı olmakla ilgili sorunla karşılaşanların yalnızca Avrupa kökenlileri ilgilendirdiğini söylemek hiç de yanlış olmaz. Oysa Avrupalılar, özellikle askeri alanda, teknik eleman ya da danışman olarak devlet hizmetinde kullanılmaktaydı.

Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenlere dair yapılan ilk düzenleme 7 Ağustos 1858 tarihinde yapılmıştır. Aslına bakılırsa “*Kabul-i Tâbiyyet ile Haricden Devlet-i Aliyye Memâlikine Gelüp Tavattun Etmek Arzu Eden Familyalar Hakkında Nizamname*” adıyla

ülkesinde Adliye ve Posta-Telgraf nazırlıkları yapan Vahram Dadyan, 1927 İran İhtilali'nde öldürülmüştür. Dadyan Efendi'nin tabiyet değiştirmesinde Ermeni kökenli İran'lı ünlü devlet adamı Malkom Han'ın etkisi olması muhtemeldir. Çünkü Malkom Han'ın eşi Bogos Dadyan'ın kızıydı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/954; Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 202; Tarhan, **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁹⁹ BOA., **AYNd.**, No: 1567, s. 104, (30 Ca 1302/17 Mart 1885)

⁹⁰⁰ BOA., **HR. MTV.**, 59/1, 5 Şubat 1861.

çıkan nizamname Prusya Devleti tabiiyetindeki bazı ailelerin Osmanlı vatandaşlığına geçmek istemeleri sonucunda çıkarılmıştı⁹⁰¹.

“Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi” adıyla kabul edilen Osmanlı vatandaşlık kanunu ise ancak 19 Ocak 1869 tarihinde çıkarılabildi. Bu kanunnamenin üçüncü ve dördüncü maddeleri sonradan Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenlere dair hükümleri içermekteydi. Üçüncü maddeye göre yabancı ülke vatandaşlarından reşit olanlar en az beş yıl Osmanlı topraklarında ikamet etmiş olmaları şartıyla Osmanlı vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunabilirlerdi. Başvurular bir dilekçe ile Hariciye Nezareti’ne yapılacaktı. Bununla birlikte Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyen bir kişinin şartları uygun olsa bile talebin reddedilmesi söz konusu olabilirdi.

Kanunnamede “*Saltanat-ı Seniyye bend-i sabıkta muharrer şerâiti ifa etmemiş olan ecnepleri dahi müsaade-i istisnaiyeye şayeste gördüğü surette fevkalade olarak tabiiyetine kabul eder*”⁹⁰² şeklinde yer alan dördüncü maddesi gerekli görülen durumlarda üçüncü maddede yer alan Osmanlı topraklarında beş yıl ikamet etmiş olma şartını hükümsüz hale getirmesi devlet hizmetine girmek isteyenler için önemli bir engeli ortadan kaldırmaktaydı.

Babıali’nin diplomat seçiminde en azından bu konuda hassas davrandığı görülmektedir. Daha ilk ikamet elçilikleri döneminde Viyana’ya maslatgüzar tayin edilmek istenen Yanko Mavroyani’nin amcasının idamından sonra Avusturya’ya sığındığı için Osmanlı tabiiyetinden çıktığı ifade edilerek görevlendirilmesi engellenmek istenmişti. Fakat Reis Efendi’nin raporu doğrultusunda atama onaylanmıştı⁹⁰³. Babası Osmanlı hizmetinde önemli görevlerde bulunmuş olmasına ve kendisi Sultan’ın yardımıyla eğitimini sürdürmesine rağmen Alexander Blacque’in oğlu Edward Osmanlı vatandaşlığını kabul

⁹⁰¹ Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, İstanbul 2004, s. 208.

⁹⁰² Osmanağaoğlu, **a.g.e.**, s. 406-410.

⁹⁰³ BOA., **HAT.**, 41857, (16 Ca 1226/8 Temmuz 1811)

etmesinden sonra Paris Sefareti'ne atâşe tayin edilmişti⁹⁰⁴. Rüstem Paşa'nın yanından hiç ayırmayacağı Morel Bey atâşe atanmasından hemen sonra Babıali'ye Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiğini bildirmişti⁹⁰⁵.

Bazen de vatandaşlık meselesinin engel teşkil ettiği görülür. Brüksel Maslahatgüzarı'nın sefaret başkâtipliğine getirilmesini istediği Mösyö Litmer başka devletin tebaası olduğu için bu rica kabul edilmemişti. Bunun üzerine Litmer, Osmanlı tabiiyetine geçmiş ve zaten 18 yıl Osmanlı'da ikamet etmiş olduğundan Osmanlı devlet tebaasından addolunmasına hak kazanmış olduğundan görevlendirilmesine izin verilmesini talep etmiştir⁹⁰⁶.

Hizmet ettiği ülkenin uyruğundan olma şartı elbette Osmanlı'ya has bir durum değildi. Yalnızca üniter bir devlet olan Fransa'da değil çok uluslu yapısıyla Osmanlı Devleti'ne benzeyen Avusturya İmparatorluğu'nda da diplomasi mesleğini seçmek isteyenler için kendi vatandaşı olması koşulu bulunmaktaydı. Bununla beraber Prusya ve Rusya gibi bazı ülkeler yeteneklerinden yararlanmak için başka ülke vatandaşlarını kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir⁹⁰⁷.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik temsilciliklerinde Avrupa'dakine benzer bir şekilde misyon şefleri (büyükelçi, ortaelçi, mukim elçi, maslahatgüzar), müsteşarlar, kâtipler, tercümanlar, atâşeler, askeri atâşeler, kançılarlar görev yapmaktaydı. İncelediğimiz dönemde bunların dışında doktor ve arşivci adıyla görevlendirilmiş isimlere rastlanmıştır. Viyana Sefareti'nde Herr Schalde adlı bir doktor çalışmaktaydı⁹⁰⁸. 1287 Devlet Salnamesi'nde de

⁹⁰⁴ BOA., **HR.TO.**, 70/104, 27 03 1851.

⁹⁰⁵ BOA., **HR.MTV.**, 13/39, 10 02 1869.

⁹⁰⁶ BOA., **HR.TO.**, 37/44, 4 11 1858.

⁹⁰⁷ İskit, **a.g.e.**, s. 124.

⁹⁰⁸ **Takvim-i Vekayi, Def'a 712**, 22 Ra 1280.

Paris Sefareti kadrosunda bir doktorun ismine rastlanmıştır⁹⁰⁹. Bir dönem Tahran Sefareti'nde karantina hekimi ve sefaret mirzası adıyla iki farklı görevli vardı⁹¹⁰. 1867 yılına ait Almanach'da Londra Sefareti'nde Claude Bizalion'un arşivci olarak görev yaptığı belirtilmektedir⁹¹¹. Paris Sefiri Mehmet Cemil Paşa'nın isteği üzerine sefarethanedeki evrakın düzene sokulması için Milano Başşehbenderi Rupen Manas arşivci tayin edilmişti⁹¹².

Görevine yeni başlayan elçilerin kendi personelini belirleme gibi bir imtiyazının olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. En azından Babıali'ye istediği personelin adını bildirmek gibi bir ayrıcalıkları vardı. Elçiler arasında varolan personelle devam etmekte bir sakınca bulmayanlar olduğu gibi atandığı her bir göreve beraberinde eski mesai arkadaşını götürmek isteyenlere de rastlanmaktadır. Rüstem Bey, İtalya'da görevli iken Osmanlı vatandaşlığına geçen Morel Efendi'nin devlet hizmetine girmesine vesile olduğu gibi daha sonraki dönemlerde görev yaptığı Floransa, St. Petersburg, Cebel-i Lübnan ve Londra'da beraber çalışmışlardır. Hatta öyle ki Morel Bey'in, Rüstem Paşa'nın gayrimeşru çocuğu olduğuna dair aslı olmayan dedikodular bile çıkmıştı⁹¹³.

Elbette elçilerin her istedikleri atama talepleri yerine getirilmemekteydi. Elçilerin personel alımında isteklerinin reddedilmesi istihdam fazlalığı, bütçe yetersizliği gibi rasyonel sebeplerden dolayı olabildiği gibi üstleriyle ilişkilerinin kötü olması da etkileyebilmekteydi. 1854 yılında Paris Sefiri bulunan Veliyüddin Paşa, Hanya'da bir süreliğine ticaretle uğraştıktan sonra Paris'e gelen Mösyö Nisa adlı kişiyi sefaret hizmetinde istihdam ettiğini Babıali'ye bildirmiş olmasına rağmen olumsuz cevap almıştı. Veliyüddin Paşa, adı geçen şahsı hususi hizmetinde kullanmak istediğini beyan ederek tekrar Babıali'ye başvurmuşsa da

⁹⁰⁹ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1287**, s. 162.

⁹¹⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1290**, s. 163.

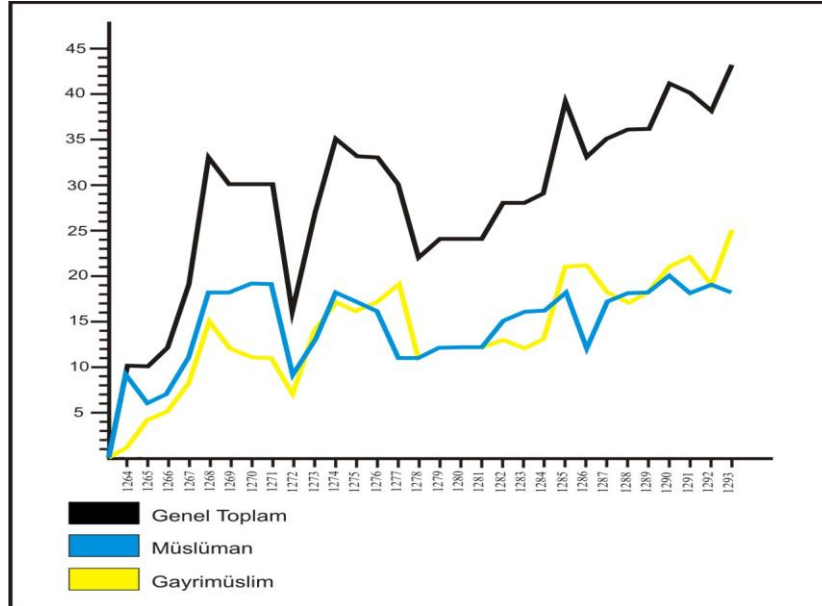
⁹¹¹ **Almanach de Gotha 1867**, s. 595.

⁹¹² BOA., HR.MTV., 543/42, 02 12 1868; **Almanach de Gotha 1870**, s. 587.

⁹¹³ Madame Morel, **a.g.e.**, s. 62.

sonuç değişmedi. Veli Paşa'nın ısrarına rağmen talebin reddedilmesinin asıl nedeni o dönemde sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa ile ilişkilerinin kötü olmasıydı⁹¹⁴. Hatta elçilerden bazıları istememelerine rağmen Babıali'nin tayin ettiği memurlarla çalışmak zorunda kalabiliyordu. Aleko Paşa, her misyon şefinin kendisinde güven uyandıran sekreterlere sahip olma hakkı olduğunu belirterek arkasından entrika çevirdiğini düşündüğü Falkon ve Odyan Efendilerin görevden alınmasını istemişti. Israrcı davranan hatta istifa tehdidinde bulunan Aleko Paşa'nın isteği bu isimlerin uzun yıllardır hizmet ettikleri ve onlara verilecek uygun bir görev olmadığı gerekçesiyle reddedilmişti⁹¹⁵.

Merkez teşkilatlarıyla karşılaştırılınca Osmanlı temsilciliklerinde çalışan memurların tespit etmek daha kolaydır. Bu konuda bize Hicri 1264 (1847-1848) yılından itibaren basılan Devlet Salnameleri ile daha eskilere dayanan Almanach de Gotha yıllığı yardımcı olmuştur. Almanach yıllıklarındaki çelişkili bilgiler ve bariz şekilde yapılan yazım yanlışlarından dolayı Devlet Salnamelerini esas alarak bazı değerlendirmeler yapmak mümkün olmuştur.

⁹¹⁴ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 103-104.

⁹¹⁵ BOA., **HR.MTV.**, 417/8, 27 Mayıs 1877.

Yukarıdaki tabloda yer alan siyah çizgi, yıllara göre Osmanlı temsilciliklerinde çalışan diplomatların sayılarını vermektedir. Mavi çizgi Müslümanları ifade ederken sarı çizgi Gayrimüslim ve yabancı kökenli diplomatların sayısını belirtmektedir. Fakat bu ayrımı yapmak kimi Gayrimüslimlerin Türkçe isimler kullanmasından dolayı zor olmuştur.

Hicri 1264 (1847/1848) tarihli ilk salnamede yer alan diplomat sayısı yalnızca 10'dur. Bu tarihten sonra hem diplomat sayısında hem de her iki grupta düzenli sayılabilecek yükseliş görülmektedir. Bu durum Kırım Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yoğunlaşan siyasal faaliyetlerin sonucudur. 1272 (1855/1856) yılındaki ani düşüşün sebebi o yıla ait salnamede yalnızca Paris, Viyana ve Torino temsilciliklerinde çalışan diplomat temsilcilerine yer verilmesinden kaynaklanır. Zaten bir yıl sonra görülen yükselişle bu bilgi eksikliği giderilmiştir. Bu yılı dikkate almadığımızda diplomat sayısının genel olarak yükseliş eğiliminde olduğu söylenebilir. 1276 (1859/1860) ve 1277 (1860/1861) yıllarında görülen belirgin düşüşün nedeni ise daha önce değindiğimiz ekonomik tedbirlerle bazı temsilciliklerin kapatılmasıdır.

Bir genellemede bulunacak olursak küçük artış ve inişlerin dışında her iki grup arasında bir dengenin olduğu söylenebilir. Müslüman diplomatların başlangıçtaki oransal üstünlüklerini 1272'den (1855/1856) sonra kaybettikleri görülür. Bir yıl sonra ilk defa Gayrimüslim ile yabancı diplomatların sayısı Müslümanlardan bir fazlaydı. 1293 (1876/1877) yılında diplomat olarak görev yapanların sayısı 43'e kadar çıkmıştır. Aynı yıl 25 kişi ile en fazla Gayrimüslim ve yabancı kökenli diplomatların Osmanlı temsilciliklerinde yer bulabildiği yıl olmuştur⁹¹⁶. Müslüman diplomatların sayısı yalnızca 1292'de (1875-1876) 20'ye ulaşabilmiştir.

⁹¹⁶ Almanach de Gotha'da ise 1876 yılında 27 Gayrimüslim ve yabancı kökenli diplomatın ismi geçmektedir. Bu yıllıklarda Gayrimüslim diplomatların genel itibarıyla sayı bakımından daha fazla gözükmelerinin nedeni salnamelerin bazı ataşe ve özellikle kançılar isimlerine yer vermemesidir. Bkz. **Almanach de Gotha 1876**, s. 368-872.

1277 (1860-1861) ve 1286(1869-1870) yılları Gayrimüslim diplomatların oransal olarak en fazla olduğu dönemlerdir. 1277’de 19’a karşılık 11 isim Müslüman idi. 1286’da (1869-1870) ise Gayrimüslim ve yabancı kökenli diplomat sayısı 21 iken Müslümanlardan yalnızca 12 isim mevcuttu.

İlginç olan nokta ise 1277 Devlet Salnamesi’nde listelenmiş misyon şefliklerinden 12’sinden sekizinde ⁹¹⁷ ve 1286’da (1869-1870) ise dokuzundan altısının başında Gayrimüslim/yabancı kökenli diplomatlar bulunmaktaydı⁹¹⁸. Elçilerin maiyet memurlarını seçme konusunda çoğunlukla özgür oldukları düşünüldüğünde bu sonuç daha da anlamlı olmaktadır. İstisnaları olmakla birlikte geneli itibarıyla Gayrimüslim/yabancı elçilerin başında bulundukları temsilciliklerde Gayrimüslimler çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz.

Yine de Gayrimüslim elçilerin Müslüman memurlara karşı önyargılı olduklarına karşı kesin bir kanıtı sahip değiliz⁹¹⁹. Zaten temsil ettikleri devletin asli unsuruna karşı böyle bir tavırda olmaları beklenemezdi⁹²⁰. Aksine Türklerin Gayrimüslimlere veya Gayrimüslim milletlerin birbirlerine karşı önyargılı tutum sergilediklerine dair örnekler vardır. Halil Şerif

⁹¹⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1277**, s. 110.

⁹¹⁸ Bu salnamede Londra sefiri Kostaki Musurus Brüksel ve Lahey, Paris sefiri Mehmet Cemil Paşa Madrid sefaretlelerinin de başlarında bulunmalarına rağmen bir kez sayılmışlardır. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1286**, s. 147-148.

⁹¹⁹ İleriki dönemde Rüstem Paşa maiyetinde Londra’da görev yapan Morel Bey’in eşi elçilikte çalışan Türk memurların neredeyse hiçbir iş yapmadığından ve tüm yükü kocasının taşıdığından yakınmaktadır. Fakat bu durum Türklere karşı bir önyargısı olduğu anlamına gelmez. Bkz. Madame Morel, **a.g.e.**, s. 7.

⁹²⁰ Bir istisna olarak Brüksel maslahatgüzarı Kerkhove’un maiyetinde Glavany’in bulunmasına rağmen sefarethanede politika konusunda tecrübe kazanmaları ve bilgi edinmeleri maksadıyla ehli islamdan genç memurların çalıştırılmasını istemesi oldukça ilginçtir. Bu fikir Babıali tarafından tensip edilmiş ancak ziyade masrafa neden olacağı için ileride gereği yapılmak üzere ertelenmiştir. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **5069**, (14 S 1270/16 Kasım 1853)

Paşa, Franko Nasri Bey'i Hıristiyan olduğu için istemiyordu⁹²¹. Kostaki Antopulo, Londra Sefiri iken sefarethanede fahri kâtip olarak görev yapan İlyas Paşa'nın oğlu Henry'i Yahudi olması sebebiyle sefarete uğratmıyordu⁹²².

İncelediğimiz Devlet Salnamelerine göre, 79 Gayrimüslim ve yabancı kökenli ismin Osmanlı temsilciliklerinde görev aldığı ortaya çıkmaktadır. Sadece isimler üzerinden kesin sayıyı bulmamız zor olmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla en az 24 isim Rum kökenliydi. Fakat dört Romen⁹²³ ve iki Bulgar⁹²⁴ diplomat arasında hellenize olmuş isimler bulunduğu göz önüne alınırsa Rumların sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. Rumlardan sonra ise 21 kişi ile Ermeniler en fazla sayıda diplomasi hizmetinde görev alan millettir. Avrupa ve Levanten asıllıların sayısını 18 olarak tespit ettik. Bunların büyük çoğunluğunun kökeni Fransızdır. Devlet Salnamelerinde yer alan beş ismin kesin milliyetini tespit edemedik⁹²⁵. Paul Gadban, Anton Naum, , Franko Nasri ve kardeşi Feyzi Bey, Arap Hıristiyanlarındandı. Osmanlı tebaasına mensup Yahudi diplomata rastlayamadık. Fakat Avrupa kökenli isimler arasında gösterdiğimiz Sigmund Spitzer daha önce belirttiğimiz gibi Yahudi idi.

Gayrimüslimlerin merkez teşkilatına göre diplomat olarak daha fazla istihdam edilmelerini daha önceki bölümde elçiler konusuna değindiğimiz nedenlerle açıklayabiliriz. Kültürel uyumlarının kolay olması, ailelerinden ayrı kalmak zorunda olmamaları, genelde Batı'da eğitim almış olmaları, yabancı dil bilmeleri Gayrimüslimleri avantajlı konuma

⁹²¹ Tarhan, **a.g.e.**, s. 110.

⁹²² Tarhan, **a.g.e.**, s. 292.

⁹²³ Aleksandır Kallimaki, Kostaki Karaca, Yanko Karaca ve Kristidi Efendi Romen kökenli diplomatlardı.

⁹²⁴ Aleko Vogorides ile Paris'te ataşelik görevinde bulunmuş olan Aleksandır Bulgar kökenlidir.

⁹²⁵ Avenjelino, Falkon, Duran, Aksarak Efendiler ve Daniş Lombardo'nun milliyetleri konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

getirmektedir. Ayrıca kançılarının görev yapılan ülke vatandaşlarından seçilmesi de yabancı kökenlilerin oranlarını yükseltmektedir.

Sicil kayıtları Gayrimüslim diplomatların kökenleri, eğitim durumları, bildikleri diller hakkında daha kesin bilgilere sahip olmamızı sağlamaktadır. Fakat bu kayıtların 1879 tarihinden itibaren tutulmaya başlanmasından dolayı 1832-1876 yılları arasında Osmanlı temsilciliklerinde görev yapmış yalnızca 38 ismin kaydına ulaşılmıştır;

ADI ⁹²⁶	MİLLİYETİ	ÇALIŞTIĞI YER ve YILLAR ⁹²⁷
Franko Nasri	Arap	Paris 1290-1298 ⁹²⁸
Nikola Çali	Rum	Atina 1280-1297 ⁹²⁹
İstefanaki Fotyadi	Rum	Atina 1291-1303 ⁹³⁰
Pandeli Logadis	Rum	Brüksel 1289-1295 ⁹³¹
Emin Eşref Bey	Leh	Paris 1290-1291, Roma 1292-1303 ⁹³²
Yusuf Misak	Ermeni	Atina 1289-1292, Berlin 1292, Roma 1292-1298 ⁹³³
İstefanaki Musurus	Rum	Londra 1277-1298 ⁹³⁴
Rüstem Jordan	Fransız	Vaşington 1291-1305
Ohan Bağdadliyan	Ermeni	Viyana 1292-1294 ⁹³⁵
Artin Kalburyan	Ermeni	Roma 1284-1291 ⁹³⁶
Minas Aram	Ermeni	Viyana 1293-1295 ⁹³⁷
Aleksandır Karatodori	Rum	Berlin 1286-1287, Brüksel 1292-1306 ⁹³⁸

⁹²⁶ Bu tabloda yalnız maiyet memurlarının değil elçilik hizmeti yapıp sicil kaydını bulabildiğimiz diplomatlar da dahil edilmiştir.

⁹²⁷ Sadece 1876 öncesinde görev aldığı yerler belirtilmiştir.

⁹²⁸ BOA., DHSAİDd., 1/624; BOA., HRSAİDd., 2/11.

⁹²⁹ BOA., DHSAİDd., 1/634.

⁹³⁰ BOA., DHSAİDd., 1/642; BOA., HRSAİDd., 24/5.

⁹³¹ BOA., DHSAİDd., 1/648; BOA., HR.MTV., 609/19, 9 Eylül 1879.

⁹³² BOA., DHSAİDd., 1/658.

⁹³³ BOA., DHSAİDd., 1/660.

⁹³⁴ BOA., DHSAİDd., 1/684.

⁹³⁵ BOA., DHSAİDd., 1/714.

⁹³⁶ BOA., DHSAİDd., 1/718.

⁹³⁷ BOA., DHSAİDd., 1/810.

⁹³⁸ BOA., DHSAİDd., 1/920.

İstefanaki Karatodori	Rum	Berlin 1270-1285, 1289-1291St. Petersburg 1285-1289, Brüksel 1292-1317 ⁹³⁹
İstefanaki Kristidi	Romen	Viyana 1272-1287, Floransa 1287-1289, Roma 1291-1295 ⁹⁴⁰
Edward Blacque	Fransız	Paris 1269-1277, Vaşington 1283-1288 ⁹⁴¹
Arakel Sisak Dadyan	Ermeni	Paris 1254-1256 ⁹⁴²
Rüstem Paşa	İtalyan	Torino ve Roma 1273-1287, St. Petersburg 1287-1289 ⁹⁴³
Yahya Karaca	Romen	Berlin 1266-1270, Lahey 1270-1276, Brüksel 1276-1277, Torino 1277-1281 ⁹⁴⁴
Naum Efendi	Arap	St. Petersburg 1292 ⁹⁴⁵
Morel Bey	Fransız	Floransa 1279-1286, St. Petersburg 1286-1290 ⁹⁴⁶
Artin Dadyan	Ermeni	Paris 1278-1283 ⁹⁴⁷
Yanko Ekyadis	Rum	Viyana 1267-1269 ⁹⁴⁸
Pertev Efendi	Ermeni	Atina 1270-1272, St. Petersburg 1276-1278 ⁹⁴⁹
Takur Hamamciyan	Ermeni	Roma 1289-1290 ⁹⁵⁰
Manas Efendi	Ermeni	Paris 1262-1264, Viyana 1266-1272 ⁹⁵¹
Feyzi Bey	Arap	St. Petersburg 1292-1295 ⁹⁵²
Kostaki Petropolo	Rum	Atina 1271-1273 ⁹⁵³
Agop Divitciyan	Ermeni	Londra 1272-1275 ⁹⁵⁴
Gabriyel Noradukyan	Ermeni	Paris 1291-1292 ⁹⁵⁵

⁹³⁹ BOA., DHSAİDd., 1/930.

⁹⁴⁰ BOA., DHSAİDd., 1/958.

⁹⁴¹ BOA., DHSAİDd., 1/1016.

⁹⁴² BOA., DHSAİDd., 2/10.

⁹⁴³ BOA., DHSAİDd., 2/100.

⁹⁴⁴ BOA., DHSAİDd., 2/1030.

⁹⁴⁵ BOA., DHSAİDd., 2/1028.

⁹⁴⁶ BOA., DHSAİDd., 3/40.

⁹⁴⁷ BOA., DHSAİDd., 3/216.

⁹⁴⁸ BOA., DHSAİDd., 3/242.

⁹⁴⁹ BOA., DHSAİDd., 3/264.

⁹⁵⁰ BOA., DHSAİDd., 4/270.

⁹⁵¹ BOA., DHSAİDd., 4/604.

⁹⁵² BOA., DHSAİDd., 10/299; BOA., HR.MTV., 609/19, 9 Eylül 1879.

⁹⁵³ BOA., DHSAİDd., 26/37.

⁹⁵⁴ BOA., DHSAİDd., 55/427.

Aleko Aristarki	Rum	Berlin 1293 ⁹⁵⁶
Aleksandır Karatodori	Rum	Roma 1291-1293 ⁹⁵⁷
Konstantino Aksilos	Rum	Atina 1282-1285 ⁹⁵⁸
Yanko Fotiyades	Rum	Atina 1277-1287, 1291-1295 , Roma 1287-1290 ⁹⁵⁹
Ligoraki Aristarki	Rum	Vaşington 1290-1300 ⁹⁶⁰
Pavlaki Musurus	Rum	Londra 1277-? ⁹⁶¹
Georges Nogues	Fransız	Paris 1871-? ⁹⁶²
Mihran Efendi	Ermeni	St. Petersburg 1293-1294 ⁹⁶³
Dominyan Efendi	Ermeni	Viyana 1291-1292 ⁹⁶⁴

Devlet Salnamelerinde olduğu gibi sicil kayıtlarında da Rumlar az bir farkla da olsa 14 kişi ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Ermenilerden 13, Avrupa ve Levanten kökenlilerden 6, Arap Hıristiyanlardan 3 ismin sicil kaydı tespit edilmiştir. Rumlar dışındaki Balkan azınlıklarına mensup Romen olan İstefanaki Kristidi ve Yahya Karaca'dan başka isme rastlayamadık. Onların ailesinin de Fenerli olması Rumlar dışındaki Balkan milletlerinin hem merkez teşkilatında hem de diplomaside pek fazla yer edinemediklerini göstermektedir.

Sicil kayıtlarında adı geçen 38 isimden 28'si eğitiminin bir kısmını Batı'da almıştı. İçlerinden 10 memur üniversitede eğitim aldığını belirtmiştir. Her memur kayıtlarda üniversite eğitimi aldığını bildirme gereği duymadığı için bu sayının çok daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Geriye kalan 10 memur ise hususi hocalardan veya İstanbul'daki okullarda eğitimi tamamlamıştır.

⁹⁵⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 81/473.

⁹⁵⁶ BOA., **DHSAİDd.**, 93/193.

⁹⁵⁷ BOA., **DHSAİDd.**, 18/257.

⁹⁵⁸ BOA., **DHSAİDd.**, 18/317.

⁹⁵⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 26/311.

⁹⁶⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 165/139.

⁹⁶¹ BOA., **HR.MTV.**, 609/9, 26 Mayıs 1879.

⁹⁶² BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 26 Mayıs 1879.

⁹⁶³ BOA., **DHSAİDd.**, 1/824.

⁹⁶⁴ BOA., **HR.SAİDd.**, 3/18.

Gayrimüslim diplomatlar arasında dönemin diplomasi dili Fransızca'yı bilmeyen yoktu⁹⁶⁵. Fakat Fransızca dışında diğer Batı dillerini konuşabilenlerin sayısı da azımsanamayacak kadar çoktu. İçlerinden 24'ü İtalyanca, 22'si İngilizce ve 12'si de Almancayı bildiğini ya da aşına olduğunu ifade etmiştir. Elçiliklerin yalnızca diplomaside kullanılan Fransızca'yı değil görevlendirildikleri ülkede konuşulan dili bilen personele ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde Gayrimüslimlerin dil konusundaki yeteneklerinin istihdam edilmelerinde ne kadar önemli bir faktör olduğu ortaya çıkar. Nitekim Osmanlı sefirlerinin kimi zaman bulundukları ülke dilini bilen personel bulunmadığı için çektikleri sıkıntıyı hükümet merkezlerine bildirdiklerini görmekteyiz. St. Petersburg Elçisi Rüstem Bey, resmi mektuplar ve Rusça dökümanların çevirisi için uygun bir tercüman aradığını ama bulamadığını ifade ediyordu. Ona göre Rusça bilen personel sıkıntısının aşılması için Rusya'daki üniversitelere öğrenci gönderilmeli ve böylece yetişen öğrencilerden ileride tercüman veya konsolos olarak yararlanılabildi⁹⁶⁶. Berlin Sefiri Edhem Paşa, Yusuf Misak Efendi'nin başka yere tayin edilmesinden sonra Almanca bilen personel kalmadığını belirterek bu durumun basını takip edememe ve yazışmalarda gecikmelere yol açtığı için bir tercüman talebinde bulunuyordu⁹⁶⁷.

Dönemin şartlarına göre Osmanlı elçiliklerinde akredite oldukları ülkenin dilini bilen personel bulunmaması belki anlayışla karşılanabilir. Fakat bazen elçiliklerin Türkçe bilen personel olmamasından şikayet etmesi şaşırtıcıdır. Atina Sefiri Yanko Fotiyades Bey, Teselya, Makedonya ve merkez hükümetle Türkçe yazışmaları yapan Tevfik Bey'in başka bir göreve tayin edilmesinden dolayı sıkıntılar yaşanabileceğinden endişe ediyordu⁹⁶⁸.

⁹⁶⁵ Yalnızca Konstantin Aksilos'un sicil kaydında "Fransızca'ya aşına" ifadesi kullanılmıştır. BOA., **DHSAİDd.**, 18/317.

⁹⁶⁶ BOA., **HR.MTV.**, 543/81, 28 Şubat 1871.

⁹⁶⁷ BOA., **HR.MTV.**, 543.A/70, 7 Ağustos 1876.

⁹⁶⁸ BOA., **HR.MTV.**, 14/59, 11 Ekim 1876.

Elbette böyle bir durum hiçbir Türk personelin bulunmadığı sefaretler için geçerli olabilirdi. Nitekim 38 Gayrimüslim diplomattan 11'i Türkçe'yi yalnızca konuşabildiğini ya da aşına olduğunu belirtmiştir. İçlerinde ileride elçilik görevi yapacak İstenevaki Musurus ve Yusuf Misak'ın da bulunduğu dört isim ise bildikleri diller arasında Türkçe'yi saymamıştır. Hizmetinde olduğu devletin dilini bilmeyen kişilerin bile elçiliğe atanabilmesine rağmen en azından bir örnekte Türkçe konuşamamanın terfi etmeyi engellediğine rastlanmıştır. Atina Sefiri Esat Bey, maiyet memurlarından Nikola'nın birinci kâtipliğe terfi ettirilmesi talebinde bulunmuştu. Fakat dönemin Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa birinci kâtiplerin en azından biraz Türkçe bilmesi gerektiğini ifade ederek onaylamamıştır⁹⁶⁹.

Hariciye Nezareti'nin merkez teşkilatlarının tersine daha ilk sefaretin açılmasıyla dış temsilciliklerde Gayrimüslimler istihdam edilmeye başlanmıştı. Batı dillerini bilen memur sayısının azlığı, bürokratik kariyerde yurtdışı tecrübesi diye bir olgunun henüz yerleşmemiş olmasından gönüllü personel bulmakta yaşanan zorluk, ilk ikamet elçilikleri sürecinde yaşanan sıkıntıların verdiği korku gibi faktörler Babıali'yi böyle bir tercih yapmaya zorlamış olabilir.

Devlet Salnameleri ve sicil kayıtlarındaki bilgilere rağmen elçiliklerde görev yapmış personeli belirlemek oldukça çetrefilli bir iştir. Özellikle salnamelerin olmadığı yıllarda görev yapmış isimleri ortaya çıkarmak daha zor oldu. Yine de eldeki bilgiler ışığında tespit edebildiğimiz Gayrimüslim maiyet memurları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Bilindiği gibi ikamet elçiliklerin yeniden açılması süreci 1832'de Viyana Maslahatgüzarlığı'na Yanko Mavroyani'nin tayin edilmesiyle başlamıştı. Mavroyani'nin vefatından sonra hakkında fazla bilgi sahip olmadığımız Mösyö Husyar adlı şahıs geçici maslahatgüzar olarak görevlendirilmişti⁹⁷⁰. Viyana'da maslahatgüzar ve müsteşar olarak

⁹⁶⁹ BOA., **HR. MTV.**, 543.A/33, 7 Nisan 1872.

⁹⁷⁰ BOA., **İ.HR.**, 492, (20 Ra 1257/12 Mayıs 1841).

görev yapan Mavroyani Bey dışında ilk tespit edebildiğimiz isimlerden biri de Zenop Manas Efendi'dir⁹⁷¹. Babialı Tercüme Odası'nda görev alan ilk Ermeni olan Zenop Efendi daha sonra Anadolu'ya sürgün edilmişti. Ahmet Fethi Paşa Viyana'ya atandığında onun maiyetine tercüman olarak atanmış⁹⁷² ve beş yıl kadar görevinde kalmıştır⁹⁷³.

Tercümanlığın yanı sıra ressamlıkla da öne çıkan Manas ailesinden Viyana'da görev yapan tek isim Zenop Efendi değildi. Oğullarından Kaspar Manas Paris'te eğitim aldıktan sonra⁹⁷⁴ uzun yıllar Viyana'da görev yapacaktı⁹⁷⁵. Diğer oğlu Aleko da Viyana'da ikinci tercüman olarak görev aldıktan sonra Bosna Valisi Tahir Paşa maiyetine tayin edilecekti⁹⁷⁶. Zenop Efendi'nin kardeşinin çocuğu Antuvan Manas, 1846'da tayin edildiği Paris Sefareti'nde iki yıl görev yaptıktan sonra istifa etmişti. 1850'de atandığı Viyana Sefareti'nde altı yıl görev yapmıştır⁹⁷⁷.

⁹⁷¹ Kostaki Musurus, Pavlaki Musurus, Davud Karabet, Sigmund Spitzer, Aleksandır Kallimaki, Aleko Vogorides Viyana'da görev yapan isimlerden olsa da daha önce değinildiği için bahsedilmeyecektir.

⁹⁷² BOA., **HAT.**, **35118**, (1251/1835-1836).

⁹⁷³ BOA., **İ.HR.**, **205**, (14 Ra 1256/16 Mayıs 1840).

⁹⁷⁴ 1840'da Paris'e tıp eğitimi için gitmiştir. Bkz. Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Öğrenciler (1839-1876)**, Ankara 2004, s. 131.

⁹⁷⁵ Bir arşiv belgesinde 28 yıldır devlet hizmetinde olduğunu ifade etmiştir. Kevork Pamukciyan, 31 yıl Viyana sefaretinde görev yaptıktan sonra Paris'te çalıştığını ifade etse de bu bilgiyi teyit edemedik. Adı en son 1286 Devlet Salnamesi'nde Viyana Sefareti çalışanları arasında zikredilmektedir. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, **609/2**, 21 Eylül 186; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1286**, s. 149; Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 297.

⁹⁷⁶ Mehmed Salahaddin, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi**, İstanbul 1306, s. 122.

⁹⁷⁷ Tercümanlık hizmetinden alınan Antuvan Manas'ın yeni bir göreve tayinine kadar Tercüme Odası'na devam etmesine dair bkz. BOA., **A.DVN.**, **114/92**, (21 Za 1272/24 Temmuz 1856). Daha sonraki yıllarda çeşitli görevlerde bulunan Antuvan Manas Beşinci, Yedinci ve Sekizinci Daire-i Belediyelerde müdürlük de yapmıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDD.**, **4/604**.

Erken dönemlerde Viyana’da görev almış Ermeni isimlerden biri de Sahak Ebru’nun amcası Averdik idi. 1839’da Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa’nın himayesine girdikten sonra Sadaret tercümanlığında 1842’ye kadar istihdam edilmiştir⁹⁷⁸. Aynı yıl Viyana Sefareti tercümanlığına tayin edilen⁹⁷⁹ Averdik daha sonra Paris’te görev almıştır⁹⁸⁰. 1268 ve 1271 Devlet Salnamelerinde Viyana’da maiyet katibi olarak görünen Aştendil, kim olduğunu açıklayamadığımız isimler arasındadır⁹⁸¹. Fakat sicil kaydında hemen aynı tarihlerde Viyana’da görev yaptığı bilinen Yanko Ekyadis’in farklı bir ismi olabilir⁹⁸².

Uzun yıllar Viyana’da görev yapan isimler arasında aslen Romen olan İstefanaki Kristidi de bulunmaktaydı. 1856’da ataşe olarak başladığı görevinde 1863’de kâtipliğe ve iki yıl sonra ikinci kâtipliğe terfi etti. Kristidi Efendi, 1868’de Sadık Bey’in yerine birinci kâtipliğe getirildi⁹⁸³. Bu vazifesi sırasında iki kez geçici maslahatgüzarlık yaptı. 1870’de Viyana’dan Floransa’ya birinci kâtip olarak tayin edildi⁹⁸⁴. Sefaretin Floransa’dan Roma’ya

⁹⁷⁸ Sezai Balcı, “Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro”, **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s.107.

⁹⁷⁹ BOA., **İ.HR.**, 741, (3 Z 1257/16 Ocak 1842)

⁹⁸⁰ **Almanach de Gotha 1847**, s. 380. İstanbul’a dönünce bir müddet Babıali Tercüme Odası’na devam etmiş ve daha sonra İzmir Meclis tercümanlığına tayin edilmiştir. Bkz. Balcı, **a.g.m.**, s. 107.

⁹⁸¹ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1268**, s. 79; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1267**, s. 109.

⁹⁸² Salname kayıtlarında yer almayan ve Rum bir doktorun oğlu olan Yanko Ekyadis, Şûrâ-yı Devlet azalığı, Kanun-ı Esasi’yi teşkil eden komisyonda üyelik gibi önemli memuriyetlerde bulunmuştur. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/242.

⁹⁸³ BOA., **HR.MTV.**, 13/33, 12 Haziran 1868.

⁹⁸⁴ BOA., **HR.MTV.**, 13/52, 14 Eylül 1870.

nakli sırasında da görevini sürdüren Kristidi Efendi, 1872’de İbrail Ticaret Nezareti’ne ve 1874’de yeniden Roma Sefaret başkâtipliğine getirildi⁹⁸⁵.

Osmanlı tebaasından olduğunu bildiğimiz Falkon Efendi, Viyana’da yıllarca görev yapmış isimler arasındadır. Falkon Efendi, 1855’de kançılarlıkla sefarete girmişse de yükselmek için çok fazla beklemesi gerekmiştir⁹⁸⁶. Nihayet 1870’de Viyana Başşehbenderi’nin vefatından sonra onun yerine önce şehbender vekilliğine ve daha sonra başşehbenderliğe tayin edildi⁹⁸⁷. 1872’de başşehbenderlik uhdesinde kalmak üzere başkâtipliğe atanmıştır⁹⁸⁸. Falkon Efendi, çok ender rastlanılan bir şekilde kançılar olarak girdiği Viyana Sefareti’nde müsteşarlığına kadar yükselmeyi başaracaktır.

Yukarıdaki isimler dışında 1874-1875’de ikinci kâtip Ermeni Katolik Yusuf Dominyan⁹⁸⁹, onun ardından bu görevi üstlenen bir seneden kısa bir süre hizmet ettikten sonra Petersburg’a başkâtip atanan Franko Paşa’nın oğlu Feyzi Bey⁹⁹⁰ ve Feyzi Bey’in yerine gelen Ohan Bağdadliyan⁹⁹¹ incelediğimiz dönemde Viyana’da görev alan isimlerdi.

⁹⁸⁵ Kristidi Efendi, daha sonraları Petersburg sefaret müsteşarlığı, Hocabey başşehbenderliği, Yanya vilayet muavinliği görevlerinde bulunmuş ve 1907’de vefat etmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/958.

⁹⁸⁶ Sekiz yıl önce kançılar olarak sefarete girdiğini ifade etmiştir. BOA., **HR.MTV.**, 542/64, 21 Aralık 1863.

⁹⁸⁷ BOA., **İ.HR.**, 13514, (9 Za 1284/3 Mart 1868); BOA., **HR.MTV.**, 543/55, 03 Şubat 1870.

⁹⁸⁸ BOA., **İ.HR.**, 15315, (9 Ş 1289/12 Ekim 1872); BOA., **HR.MTV.**, 13/67, 31 Ekim 1872.

⁹⁸⁹ Yusuf Dominyan, Kalas, Kişnef, Marsilya ve Malta’da şehbenderlik yapacaktır. Bkz. BOA., **HRSAİDd.**, 3/18.

⁹⁹⁰ Feyzi Bey, hastalığından dolayı Petersburg sefaretindeki görevini bıraktıktan sonra Tiflis ve Hocabey Başşehbenderliklerinde bulunmuştur. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 10/299; BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 09 Eylül 1879.

⁹⁹¹ Ohan Bağdadliyan, 1877’de tayin edildiği Berlin Sefareti’nde uzun yıllar görev yapacak ve Sefaret müsteşarlığına kadar yükselecekti. 1889’da tayin edildiği Hariciye Nezareti Tabiyet Kalemi Müdürlüğü’nü yaklaşık yedi yıl yürüttükten sonra azledilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/714.

Ayrıca 1872-1873 yıllarında Durand Efendi⁹⁹² ve Temaşvar'da kançılar iken arşivlerin yeniden düzenlenmesi için fahri ataşelikle tayin edilen Ohan Bağdadliyan'ın kardeşi Aram⁹⁹³ ataşelikle görev yapmışlardır.

Viyana'nın ardından Paris, Londra ve Berlin'de açılan sefarethanelere gönderilen personel arasında Gayrimüslimler de yer almıştır. Mustafa Reşit Paşa, 1834'de ilk yurtdışı görevi Paris'e fevkalade elçi olarak gideceği zaman maiyet tercümanının Babıali Tercüme Odası'ndan seçilmesine karar verilmişti⁹⁹⁴. Ancak bu odada çalışan kâtiplerin kimisinin Fransızca'yı konuşmada kimisinin ise tercümede ilerleme göstermiş olmalarına rağmen her iki hususta beceri kazanan bulunmadığı gerekçesi ile Yahya Efendi'nin oğlu Ruhuddin Efendi'nin tercüman olarak gönderilmesi uygun bulundu⁹⁹⁵.

Mustafa Reşit Paşa, Paris'teki ilk görevinde maiyetine Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimlerden herhangi bir kişiyi almamakla birlikte Avrupa kökenli bazı isimler kendisine eşlik edecekti. Aslen Venedikli bir doktor olan ve ailesi ile birlikte yirmi yıldan fazla bir süredir İstanbul'da hekimlik yapan Masukin'in *Avrupa ahvâline vukufu ve*

⁹⁹² Atanmasına dair bkz. BOA., **HR.MTV.**, 13/67, 31 Ekim 1872; İstanbul'a celbine dair bkz. BOA., **HR.MTV.**, 13/76, 05 Haziran 1873.

⁹⁹³ BOA., **HR.MTV.**, 543.A/70, 7 Ağustos 1876. Aram Efendi, sonraki yıllarda Patras ve Napoli Başşehbenderliklerinde bulunmuştur. Bkz. BOA., **DHSAİdd.**, 1/810.

⁹⁹⁴ Müslüman sefaret memurlarının ekseriyeti, en azından 1850'li yılların başlarına kadar, Babıali Tercüme Odası ve Âmedi dairelerinde çalışan kâtipler arasından seçilecekti. Örneğin 1845 yılında sefarethanelerde çalışanlardan altısı Âmedi dairesinden görevlendirme yapılan kâtiplerdendi. Bu durum Âmedi Odası'nda işlerin aksamasına neden olduğu için Meclis-i Vâlâ Tahrirat Odası'ndan geçici olarak görevlendirilme yapılmıştı. Bkz. **Takvim-i Vekayi, Def'a 292**, 7 L 1261.

⁹⁹⁵ BOA., **HAT**, 46852, (1250/1834-1835); **Takvim-i Vekayi, Def'a 85**, 25 S 1250. Ruhuddin Efendi, Paris Sefareti'nde tercüman olarak atanmasından bir yıl sonraki bir belgede Tercüme Odası kâtiplerinden olarak zikrediliyor. Tahminimize göre, Paris Sefareti'nde görevlendirilmesinden dolayı kadrosu Tercüme Odası'na yeniden alındı. Bkz. BOA., **Cevdet Maliye**, 23029, (5 C 1251/28 Eylül 1835).

*istikâmeti memul olarak.... mesela Fransız ahalisinin tahvil-i ezhanını mucib olacak ba'zı faideli şeylerin tab' ve neşri zımnında üslûb-ı hakîmâne ile gazetecilerin celbi ve lüzumu olacak mevâdın iktiza eden yerlerde tahsisi gibi bazı fevâidi mülâhaza olunmuş olmağla maiyetinde Paris'e götürülmesi uygun bulunmuştu*⁹⁹⁶.

İlk Avrupa görevinde yanına aldığı isimlerden biri de Fransız Mathurin Joseph Cor idi⁹⁹⁷. Fakat ilişkileri bu seyahatle sınırlı kalmamıştır. Daha sonraki dönemde Mustafa Reşit Paşa'nın konağının misafirlerinden biri olarak danışmanlık yapmış ve Fransız Sefareti ile Hariciye Nezareti'nin iletişimini sağlamıştır⁹⁹⁸. 1838 yılında Londra Sefareti'ne atandığında da maiyet kâtibi olarak Mustafa Reşit Paşa'ya eşlik etmiştir⁹⁹⁹. Fakat Mathurin Cor'un üstlendiği misyon muhaliflerinin eleştirisine neden olmuştur¹⁰⁰⁰.

Yine Mustafa Reşit Paşa'nın Paris sefaretinde bir süre istihdam ettiği bir diğer Fransız da Mösyö Barrachin idi¹⁰⁰¹. Mösyö Barrachin daha sonradan Osmanlı aleyhinde

⁹⁹⁶ BOA., **HAT**, **46852**, (1250/1834-1835).

⁹⁹⁷ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara 1985, s. 63.

⁹⁹⁸ François Georgion, "Diplomatie et Orientalisme Recherches sur Mathurin-Joseph Cor (1805-1854)", **İstanbul et les Langues Orientales**, Ed. Frederic Hitzel, Paris 1997, s. 488.

⁹⁹⁹ PRO., **FO.**, **78/347**, 25 Novembre 1838;

¹⁰⁰⁰ Şamel Lakur, **Türkiye Rical-i Devleti**, İstanbul 1326, s. 17; Mathurin Cor, 1839'da İstanbul Fransa Sefareti birinci tercümanlığına, 1848'de maslahatgüzarlığa atandı. 1851'de hükümeti tarafından geri çağrılarak Paris'te Doğu Dilleri Birinci Tercümanlığı ve Collège de France'da hocalık yaptı. 6 Mayıs 1854'de hayatını kaybetti. Bkz. A. Ubcini, "M. Cor", **Revue de l'Orient**, **Tome XV**, 1854, s. 455-456; 1265-1266 Devlet Salnamelerinde Fransa'nın Haver şehrinde Osmanlı şehbenderinin adı Mathurin Kor ve 1267'den itibaren ise Louis Kor adıyla zikredilir. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1265**, s. 89 ; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1267**, s. 80.

¹⁰⁰¹ Biraz abartılı olsa da Mustafa Reşit Paşa'nın reformcu kişiliğini kazanmasında bu isimlerin etkisinden bahsediliyordu. 1839 Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde Fransız gazeteleri Mustafa Reşit Paşa'nın yakınında bulunan Fransızların katkılarından sitayişle söz etmişlerdir. Bkz. Kaynar, **a.g.e.**, s. 187; Georgeon, **a.g.m.**, s. 486-487.

propaganda ve neşriyat yaparak tehdit yoluyla para koparmak istemiştir. Özellikle Reşit Paşa'yı Paris'teki dördüncü ve beşinci sefaretlerinde bir hayli uğraştırmış hatta Barrachin'den kurtulmak için Fransız mahkemelerine dahi başvurulmuştur¹⁰⁰².

İlk yıllarda Paris ve Londra'da görev yapanlar arasında daha önce bahsettiğimiz Yanko Musurus ve İstefanaki Vogorides'in büyük oğlu Yanko Vogorides de bulunmaktaydı. Yanko Vogorides, babası 1832 yılında Sisam Beyi olduktan sonra henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen adayı vekâleten yönetmek için tayin edilmişti¹⁰⁰³. Nuri Efendi, 1835 yılında Londra'ya tayin edildiğinde kâtiplik hizmeti Talat ve Tevfik Efendilere, sefaret tercümanlığı görevi de Yanko Vogorides'e tevcih edilmişti¹⁰⁰⁴. Yanko Vogorides'in bu görev için seçilmesinde babasının İngilizlerle yakınlığı etkili olmuştu. Daha sonra görev yeri Paris'e aktarıldıysa da¹⁰⁰⁵ bir rahatsızlığı ortaya çıktığı için görevinden alındı¹⁰⁰⁶. Yerini Paris'te eğitim gören kardeşi Nikolaki alacaktı¹⁰⁰⁷.

Aynı yıllarda Paris ve Londra'da görev yapmış Gayrimüslimler arasında Ermeni Agop Gircikyan da bulunmaktaydı. Mustafa Reşit Paşa, 1835'de Paris'e giderken danışmanı olan Agop Gircikyan'ı birinci tercümanı olarak yanına almıştı¹⁰⁰⁸. Bu yıllarda Paris'te hem

¹⁰⁰² Barrachin meselesine dair bkz. Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s. 570-582.; BOA., **HR.SYS.**, 6/548.

¹⁰⁰³ Sturdza, **a.g.e.**, s. 449.; Philliou, **a.g.e.**, s. 311.

¹⁰⁰⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. IV-V, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, , s. 819.

¹⁰⁰⁵ Nuri Efendi'nin görev yeri Paris'e aktarıldığında Yanko Vogorides'in de onunla gitmesi hususu babasının Mısır hidivine duyduğu yakınlıktan dolayı oğlunun Londra'da kalarak Mısır'a dair politikada kullanılmasının sakıncalı olduğu için gündeme gelmişti. Bkz. BOA., **HAT.**, 46900, (11 Ca 1252/24 Ağustos 1836).

¹⁰⁰⁶ Bir müddet hava değişikliği için Sisam Adası'nda ikamet etmişse de rahatsızlığının devam etmesinden dolayı tedavi amacıyla Viyana'ya gönderildi ve 1867 yılında bu şehirde vefat etti. Sturdza, **a.g.e.**, s. 449.; Philliou, **a.g.e.**, s. 311.

¹⁰⁰⁷ BOA., **HAT.**, 40841.G, (13 R 1253/17 Temmuz 1837); BOA., **HAT.**, 51666D, tsz.

¹⁰⁰⁸ Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 226.

elçilikte çalıştı hem de eğitimine devam etti¹⁰⁰⁹. 1838’de Reşit Paşa, Londra’ya giderken yine ona eşlik etmiş¹⁰¹⁰ hatta onun dönmesinden sonra da kısa bir süre için Londra’daki tercümanlık görevine devam etmiştir¹⁰¹¹. Mustafa Reşit Paşa’nın 1841-1843 yılları arasındaki Paris Sefareti sırasında da tercümanlığını üstlenmişti. 1854 yılı sonlarında Viyana sefaret tercümanlığına atanmışsa da¹⁰¹² Mustafa Reşit’in oğlu Mehmet Cemil Paris Elçiliği’ne tayin edildiğinde Agop Gircikyan da sefaret ikinci müsteşarlığına getirilecek¹⁰¹³ ve üç yıl boyunca beraber görev yapacaklardı¹⁰¹⁴.

Yine erken dönemlerde tercümanlık hizmetinde istihdam edilen Ermeniler arasında Arakel Dadyan da bulunmaktadır. 1835’de İngiltere ve Fransa’daki barut üretimini öğrenmesi için Avrupa’ya gönderilmişti¹⁰¹⁵. İlk olarak Ahmet Fethi Paşa’nın 1838’deki Londra Elçiliği’nde ikinci tercüman olarak görev almıştı¹⁰¹⁶. Daha sonra ise adına Paris Sefareti çalışanları arasında rastladığımız Arakel Dadyan¹⁰¹⁷ 1843’de İstanbul’da dönmüştür¹⁰¹⁸.

O yıllarda Paris’te istihdam edilen isimlerden birisi de Nikolaki Dimitriades idi. 1839’da Paris sefiri Nuri Efendi’nin işlerin yoğunluğunda dolayı ikinci bir tercümana

¹⁰⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 40, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 25-26.

¹⁰¹⁰ NA., **FO.**, 78/347, 25 Novembre 1838.

¹⁰¹¹ **Takvim-i Vekayi**, Def’a 215, 20 Za 1256.

¹⁰¹² BOA., **A.AMD.**, 53/28, (23 Ra 1271/14 Aralık 1854).

¹⁰¹³ **Takvim-i Vekayi**, Def’a 529, 2 Z 1271.

¹⁰¹⁴ Pamukciyan, Safvet Paşa’nın elçiliği döneminde de Paris Sefareti’nde görev aldığını belirtiyorsa da salnamelerde ismi zikredilmemektedir. Bkz. Pamukciyan, **a.g.e.**, 226.

¹⁰¹⁵ BOA., **DHSAİDd.**, 2/10.

¹⁰¹⁶ NA., **FO.**, 78/349, 20 August 1838.

¹⁰¹⁷ **Almanach de Gotha 1840**, s. 229; **Almanach de Gotha 1841**, s. 293.

¹⁰¹⁸ Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 190; Barutçubaşılık, Ticaret ve Ziraat azalığı, Ticaret Nezareti Sınai Müdürlüğü görevlerinde bulunan Arakel Dadyan 1885’de emekliye sevk edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/10.

ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine Türkçe ve Fransızca bildiği için Nikolaki Efendi bu göreve tayin edilmiştir¹⁰¹⁹. Kasım 1843’de Paris başkâtibi Davud Karabet’in İstanbul’a geri dönmesi üzerine onun yerine ikinci kâtip olarak görev yapan Nikolaki Efendi’nin atanması gündeme gelmiş hatta onaylanmıştır. Fakat Paris Sefareti’ne atanan Mustafa Reşit Paşa başkâtipliğe kendi adamı Agop Gircikyan’ı atamayı tercih etti. Nikolaki Dimitriades, eskisi gibi elçiliğin ikinci katibi olarak görevini sürdürdü¹⁰²⁰. Altı yıl kadar Paris sefaretinde görev aldıktan sonra İstanbul’a geri döndü¹⁰²¹.

Viyana’da olduğu gibi Paris’de de Manas ailesinin üyelerinin çalıştığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Zenop Efendi’nin büyük oğlu Rupen Manas resim eğitimi almak için Paris’e gitti. Eğitim gördüğü sırada Osmanlı Sefareti’nde istihdam edilmişti¹⁰²². 1849 yılında İstanbul’a dönerek bir süre için Babıali Tercüme Odası’na devam etmişse de¹⁰²³ bir yıl sonra eğitimini tamamlamak ve sefarette istihdam edilmek üzere bir yıl için yeniden Paris’e geri döndü¹⁰²⁴. 1853’de yeniden İstanbul’a celp edildiyse de¹⁰²⁵, bir yıl sonra yeniden Paris Sefareti’ne tayin edildi¹⁰²⁶. Daha sonra Milan Başşehbenderi olduğunu bildiğimiz Rupen Manas, Mehmet Cemil Paşa’nın isteği üzerine sefaret arşivini düzenlemekle

¹⁰¹⁹ BOA., C.HR., 839, (17 Ş 1255/26 Ekim 1839).

¹⁰²⁰ TTK, Y 1015, s. 64-65.

¹⁰²¹ BOA., İ.HR., 1589, (26 R 1262/23 Nisan 1846)

¹⁰²² BOA., İ.HR., 1727, (15 Za 1262/4 Kasım 1846). Paris’te kalma süresinin uzatıldığına fakat maaşının 500 franka indirildiğine dair bkz. BOA., İ.HR., 2255, (22 S 1264/29 Ocak 1848).

¹⁰²³ BOA., İ.HR., 2806, (2 Ca 1265/26 Mart 1849).

¹⁰²⁴ BOA, İ.HR., 3198, (13 B 1266/25 Mayıs 1850).

¹⁰²⁵ BOA., İ.HR., 4734, (28 C 1269/8 Nisan 1853).

¹⁰²⁶ BOA., HR.MKT., 82/20, (8 Za 1270/2 Ağustos 1854).

görevlendirildi¹⁰²⁷. Kardeşi Sebuhan Manas, Veli Paşa'nın maiyetinde atandığı Paris'te¹⁰²⁸ tercümanlık hizmetinde bulunmuştur¹⁰²⁹.

Sefels Soldenhof Efendi, Hicri 1268-1274(1851-1852/1857-1858) yılları arasında Paris Sefareti'nde görev alan ilginç isimlerden biridir¹⁰³⁰. Osmanlı tabiyetine geçen Mösyö Sefels¹⁰³¹ gazetelerin takibinde sefarete yardımcı olmasına rağmen resmen bir vazifesi olmadığı için 1851'de maiyet memurluğuna tayin edilmişti¹⁰³². 1856 yılında kâtipliğe terfi ettirilen Mösyö Sefels¹⁰³³ Osmanlı gizli polis teşkilatının kuruluşu için yapılan çalışmalara katkıda bulunan isimler arasındadır¹⁰³⁴.

Nikolas Aristarki'nin oğullarından Dimitraki'nin diplomasi hizmetindeki ilk görev yeri Paris idi. Burada ataşe ve kâtip olarak hizmet ettikten sonra 1867'de önce Floransa'ya¹⁰³⁵ ve birkaç ay sonra amcasının elçi olarak görev yaptığı Berlin'e birinci kâtip

¹⁰²⁷ BOA., **HR.MTV.**, 543/42, 2 Aralık 1868.; Rupen Manas, salnamelerde gözükmese de Almanach de Gotha yıllıklarında 1872'ye kadar Paris'te arşivci olarak ismi zikredilmektedir. Bkz. **Almanach de Gotha 1872**, s. 839.

¹⁰²⁸ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁰²⁹ Çarkçıyan, 30 yıla yakın Paris'te görev yaptığını belirtir. Oysa Devlet Salnamelerinde ismi yalnızca 1270-1274 yılları arasında zikredilmektedir. Bkz. Çarkçıyan, **a.g.e.**, s. 103; , **Salname-i Devlet-i Aliyye 1270**, s.100; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1274**, s. 125.

¹⁰³⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1268**, s. 78; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1274**, s. 125.

¹⁰³¹ Osmanlı tabiyetini kabul ettiğine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, 3167, (23 C 1266/6 Mayıs 1850).

¹⁰³² BOA., **İ.HR.**, 3546, (10 Ra 1267/13 Ocak 1851)

¹⁰³³ BOA., **HR.MTV.**, 13/1, 17 Kasım 1856.

¹⁰³⁴ Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, Ankara 1998, s. 287.

¹⁰³⁵ BOA., **İ.HR.**, 13222, (10 S 1284/13 Haziran 1867)

tain edildi¹⁰³⁶. Leh mültecilerinden Saratenski'nin oğlu Nikolaki Efendi, 1869'da ataşelikten üçüncü kâtipliğe terfi etti¹⁰³⁷ ve ardından ikinci kâtip olarak Berlin'e tain edildi¹⁰³⁸. Daha sonra Paris Sefaret müsteşarlığı, Edirne Mutasarrıflığı ile Vali Muavinliği görevlerinde bulunmuş ve 13 Ekim 1893'te vezaret rütbesiyle Girit Valiliği'ne tain edilmiştir¹⁰³⁹. İstefan Melik Efendi¹⁰⁴⁰ ataşelikten saniye rütbesiyle kâtipliğe yükselmişti¹⁰⁴¹. Fakat kısa bir süre sonra St. Petersburg'a ikinci¹⁰⁴² ve Atina'ya birinci kâtip olarak tain edildi¹⁰⁴³. Franko Paşa'nın oğullarından Nasri Bey, 1873'de atandığı Paris Sefareti'nde¹⁰⁴⁴ iki yıl çalıştıktan sonra başkâtipliğe terfi etmiş ve bu vazifesini 1882'ye kadar sürdürmüştür¹⁰⁴⁵. Nasri Bey gibi Hristiyan Arap olan Anton Naum, Babıali Tercüme

¹⁰³⁶ BOA., **HR.MTV.**, 13/21, 9 Ekim 1867; BOA., **İ.HR.**, 13315, 1 C 1284/30 Eylül 1867); Sturdza, Dimitraki Aristarki'nin Madrid'deki diplomatik misyonda da görev yaptığını belirtmişse de biz bu konuda bir bilgiye rastlayamadık. Bkz., Sturdza, **a.g.e.**, s. 221.

¹⁰³⁷ BOA., **HR.MTV.**, 13/41, 3 Mart 1869.

¹⁰³⁸ BOA. **HR.MTV.**, 13/49, 24 Kasım 1869.

¹⁰³⁹ Mehmet Süreyyâ, **a.g.e.**, **C. IV/II**, s. 460.

¹⁰⁴⁰ İstefan Melik'in Paris'te görev yaptığı yıllarda St. Barbe kolejine mühendislik eğitimi için gönderilmiş Melik adlı bir öğrenci bulunmaktadır. Bu iki ismin aynı kişi olması muhtemeldir. Bkz. Şişman, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁰⁴¹ BOA., **İ.HR.**, 16115, (20 B 1292/22 Ağustos 1875); BOA., **HR.MTV.**, 14/7, 25 Ağustos 1875.

¹⁰⁴² BOA., **HR.MTV.**, 14/11, 1 Aralık 1875.

¹⁰⁴³ BOA., **HR.MTV.**, 14/30, 12 Ekim 1876.

¹⁰⁴⁴ Öteden beri Paris sefaretinde Fransızca yazışmalarla ilgilenmek üzere hususi katip bulunmasına rağmen bu uygulamadan vazgeçildiği oysa bu tür yazışmaların çokluğu nedeniyle böyle bir vazifeyi yürütecek memura duyulan ihtiyaç gerekçe gösterilerek Nasri Bey'in ataması yapılmıştır. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 15577, (24 B 1290/17 Eylül 1873)

¹⁰⁴⁵ Franko Nasri, daha sonra Odessa Başşehbenderliği, Viyana Başşehbenderliği ve Viyana Sefaret müsteşarlıkları görevlerinde bulunmuştur. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/624, BOA., **HRSAİDd.**, 2/11.

Odası'ndan¹⁰⁴⁶ ataşelikle Paris'e¹⁰⁴⁷ ve 1858'de Madrid'e kâtip tayin edilmişti¹⁰⁴⁸. Madrid sefaretinin kapatılmasının ardından İstanbul'a dönen Anton Naum¹⁰⁴⁹ daha sonra Malta başşehbenderi olarak görev alacaktı¹⁰⁵⁰.

Yukarıda zikredilen isimlerin dışında aynı zamanda Paris Başşehbenderliği'ni yürütecek Mösyö Duton¹⁰⁵¹, Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselecek olan Gabriyel Noradukyan¹⁰⁵², Bulgar bir asilzadenin oğlu Aleksandır¹⁰⁵³, Boğdan boyarzadelerinden Jean Aleksandır¹⁰⁵⁴, Leh mültecilerinden Emin Eşref Bey¹⁰⁵⁵, Osmanlı öğrencisi olarak eğitim

¹⁰⁴⁶ Anton Naum'un Tercüme Odası'na kabulüne dair bkz. BOA. **İ.HR.**, **3835**, (5 L 1267/3 Ağustos 1851)

¹⁰⁴⁷ BOA., **İ.HR.** **5537**, (20 Z 1270/13 Eylül 1854)

¹⁰⁴⁸ BOA., **HR.MTV.**, **13/2**, 26 Haziran 1858; Madrid Sefareti 1860'da kapandığı için Paris'ten bağımsız olarak yeniden faaliyete geçinceye kadar bu misyonda Mösyö Kerkhove, Faustin Glavany ve Anton Naum dışında görev alan olmamıştır. Anton Naum, sefarethanenin kapatılmasından sonra İstanbul'a dönmüşse de sonradan Malta Başşehbenderliği'ne atanmıştır. Salnamelerde Tahrirat-ı Hariciye hulefasından olarak zikredilmesi bu odaya geçiş yaptığını gösterir. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1291**, s. 173.

¹⁰⁴⁹ BOA., **A.DVN.**, **156/78**, (15 Ra 1277/1 Ekim 1860).

¹⁰⁵⁰ Malta'daki Osmanlı şehbenderliğinin önemine binaen Babıali'den seçilecek bir isim tarafından idaresi uygun olacağı için Anton Naum'un tayinine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, **11486**, (3 M 1280/20 Haziran 1863)

¹⁰⁵¹ Paris'teki Mösyö Zulaf'ın şehbenderlikten istifasıyla yerine birinin atanmasına lüzum olmadığı irade buyrulmasına rağmen Fransa İmparatoru'nun biladeri Mösyö Morotti'nin elçiliğe bizzat gelerek Mösyö Duton'un şehbender tayin edilmesi konusunda ricada bulunması üzerine Paris elçisi durumu Babıali'ye bildiriyor ve adı geçen şahsın şehbenderliğe atanmasının iyi olacağını belirtiyordu. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **4775**, (27 C 1269/7 Nisan 1853).

¹⁰⁵² Gabriyel Noradukyan hukuk eğitimini tamamlamak için Paris'e geldikten iki yıl sonra fahri атаşe olarak atanmıştı. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, **13/83**, 20 Ağustos 1873.

¹⁰⁵³ BOA., **İ.HR.**, **13951**, (12 Za 1285/24 Şubat 1869).

¹⁰⁵⁴ BOA., **İ.HR.**, **3357**, (15 Za 1266/22 Eylül 1850)

gören Charles della Suada¹⁰⁵⁶, yine Dadyan ailesinden Mıgırdıç¹⁰⁵⁷ ve vazifesi Paris’te bulunan Osmanlı öğrencilerinin işleriyle ilgilenmek olan Mösyö Lufserva¹⁰⁵⁸ ataşe olarak Paris sefaretinde görev alan bazı isimlerdir.

İncelediğimiz dönemde sefarethanenin çeşitli işleriyle uğraşan kançılar adı verilen görevliler de bulunmaktaydı. Bunların işinin genelde gazeteleri takip etmek, tekzip veya Osmanlı lehine yazılar kaleme aldirmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilk kançılar olarak tespit ettiğimiz Mösyö Morporgo’nun görevlendirilmesi bu gerekçelerle yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁵⁹. Mösyö Morporgo’nun ardından kançılarlık görevine bizzat İstanbul’daki Fransız elçisi Thouvenel’in ricası ile Mösyö De Şan getirilmişti¹⁰⁶⁰. Daha sonra Mösyö Şoven adlı bir kişinin bu görevi yürüttüğü görülür. Mösyö Şoven’in geçirdiği bir kaza sonucu vefat etmesiyle Paris sefaret kançılarlığına bir süre babası ile İstanbul’da ikamet etmiş olan George Nougues getirilecekti¹⁰⁶¹.

1840’larda Londra Sefareti’nde görev alan Gayrimüslimler arasında Ermeniler dikkat çeker. Âlî Efendi’nin 1841’deki Londra Elçiliği döneminde kendisiyle birlikte dört

¹⁰⁵⁵ 1873’de İstanbul’a dönen Emin Eşref Bey, bir yıl sonra Roma Sefareti kâtipliğine ve 1886’da Atina Sefareti ikinci kâtipliğine atanmıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/658.

¹⁰⁵⁶ BOA., **HR.MTV.**, 13/23, 30 Ekim 1867.

¹⁰⁵⁷ Mıgırdıç Dadyan, St. Barbe kolejini bitirince İstanbul’a dönmüşse de kısa bir süre sonra Paris’e yerleşmiştir. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 13/9, 29 Ocak 1862; Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁰⁵⁸ BOA., **İ.HR.**, 6862, (5 Z 1272/7 Ağustos 1856)

¹⁰⁵⁹ BOA., **İ.MTZ.** (5), 117, (13 N 1256/2 Kasım 1840)

¹⁰⁶⁰ BOA., **İ.HR.**, 6862, (5 Z 1272/7 Ağustos 1856)

¹⁰⁶¹ Mösyö Şoven’in vefatı ve George Nougues’in atanmasına dair bkz. BOA., **İ.HR.**, 14760, (5 M 1288/27 Mart 1871); Journal de Constantinople gazetesinde çalıştıktan sonra 1861-1863 yılları arasında Matbuat Müdürlüğü’nde memur olan Georges Nogues 27 Mart 1871’de Paris sefaret kançılarlığına tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 26 Mayıs 1879.

personelden Edward Zohrap ve Davud Karabet'in kardeşi İstefan ¹⁰⁶² Ermeni kökenliydi ¹⁰⁶³. 1838'de Londra şehbenderliğine ¹⁰⁶⁴ ve 1840 yılında Şekip Efendi tarafından başşehbenderliğe getirilen Edward Zohrap İran kökenli bir Ermeniydi. 1833'de Londra'ya gelen ve ticaretle uğraşan Zohrap Efendi dil ve iletişim kurma konusunda becerisine rağmen entrikacı ve kaba bir adam olarak zikredilmektedir ¹⁰⁶⁵. Bir süre ataşelik kadrosunda da görünen ¹⁰⁶⁶ ve 1854'e kadar başşehbenderlik yapan Mösyö Zohrap, kendisine sipariş edilen vapurlardan birini bazı gereçlerin parası ödenmediği mazeretiyle Avusturyalılara satmasından dolayı azledildi ¹⁰⁶⁷. Bir süre açıkta kaldıktan sonra 1859 yılında St. Petersburg sefaret müsteşarlığına tayin edildi ¹⁰⁶⁸. Yine Ermeni olan Agop Divitciyan 1849'un başında tercümanlığa tayin edildiği Londra'da üç yıl vazife yapmıştı ¹⁰⁶⁹.

Divitciyan'ın görevinden ayrılmasından sonra Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın elçiliği döneminde ataşelikle görevlendirilen İngiliz tebaasından Doktor Makarti'nin oğlu Dilaver Bey, İngilizce, Fransızca ve Nemçe dillerini bildiği için önce ataşeliğe ¹⁰⁷⁰ ardından

¹⁰⁶² İkinci ataşe olarak görev yaptığına dair bkz. NA., **FO.**, **78/587**, 2 July 1843; Davudoğlu İstefan'a nişan verilmesine dair bkz. BOA., **A.MKT.**, **17/52**, (15 L 1260/28 Ekim 1844).

¹⁰⁶³ Elçiliğin 12 hizmetkarından yalnızca üçü müslümandı. NA., **FO.**, **78/587**, 2 July 1844.

¹⁰⁶⁴ NA., **FO.**, **78/347**, 26 May 1838.

¹⁰⁶⁵ Esmer, zayıf, uzun boylu ve 35 yaşlarında bir adam olarak tarif edilir. NA., **FO.**, **78/420**, 30 June 1840.

¹⁰⁶⁶ NA., **FO.**, **78/545**, 28 June 1843; NA., **FO.**, **78/587**, 2 July 1844.

¹⁰⁶⁷ BOA., **İ.HR.**, **5572**, (17 M 1271/10 Ekim 1854).

¹⁰⁶⁸ Tayinine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, **9424**, (2 C 1276/27 Aralık 1859); Sâniye rütbesine terfiine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, **9456**, (18 C 1276/12 Ocak 1860)

¹⁰⁶⁹ BOA., **İ.HR.**, **2803**, (2 C 1265/25 Nisan 1849). Divitciyan, Babıali Tercüme Odası, Matbuat-ı Dahiliye Ermeni Gazeteler müfettişliği gibi küçük memuriyetlerde bulunmuşsa da henüz 28 yaşındayken 1500 kuruş kaydı hayat maaşı bağlanmıştı. Bkz. BOA. **DHSAİD.**, **55/427**.

¹⁰⁷⁰ BOA., **İ.HR.**, **3096**, (29 Ca 1266/12 Nisan 1850)

tercümanlığa getirilmişti¹⁰⁷¹. Fakat Dilaver Bey, pek rastlanmayan bir olayla küçük bir skandala yol açacaktı. İngilizce bildiği için sefarethanenin ödemelerini yapmakla görevliyken yanındaki paralarla bir anda ortadan kaybolması üzerine yapılan tahkikat sonucunda sefarethanenin borçlu olduğu kişilere Tercüman Dilaver ile gönderilen paraların ulaşmadığı kendisinin de Fransız bir aktrisle yaşadığı ilişkiden dolayı etrafa yüklü miktarda borcu olduğu ortaya çıkmıştır¹⁰⁷². Borçlandığı kişiler Osmanlı Elçiliği'ne başvuruda bulunmuşlarsa da adı geçen tercümanının İngiliz tebaasından olmasından dolayı herhangi bir talepte bulunamamışlardır¹⁰⁷³. Fakat bir sefaret çalışanın böyle bir yüz kızartıcı suç işlemesi Osmanlı Elçiliği'nin itibarını zedelediği kesindir. Yine Doktor Millingen'in oğlu Frederick de tahsil için bulunduğu sırada Londra sefaretinde ataşelikle¹⁰⁷⁴ görev alan isimler arasındaydı¹⁰⁷⁵.

Kostaki Musurus'un elçiliği döneminde Londra Sefareti tam bir aile şirketi görünümü kazanmış gibidir. Kardeşi Pavlaki ve kayın biladeri Aleko Vogorides'in Londra Sefareti'nde çalıştıklarına daha önce değinmiştik. 1861 yılının ilk ayında Londra Sefareti'ne Musurus ailesinden iki yeni isim daha eklenmişti. Bunlar yabancı dil bildikleri, iyi bir eğitim aldıkları ve zaten Londra sefaretindeki işlere yardımcı oldukları belirtilen Kostaki Musurus'un oğulları İstefanaki ve Pavlaki Efendiler idi. İstefanaki Efendi, rütbe-i salise ile

¹⁰⁷¹ BOA., **HR.TO.**, 52/10, 27 Haziran 1852.

¹⁰⁷² BOA., **HR.MKT**, 70/73, (28 R 1270/28 Ocak 1854).

¹⁰⁷³ BOA., **HR.TO.**, 221/17, 21 Mayıs 1855.

¹⁰⁷⁴ Ataşeliğe tayinine dair bkz. BOA., **İ.HR.**, 3992, (26 M 1268/21 Kasım 1851)

¹⁰⁷⁵ Frederick Millingen'in annesi babasından ayrıldıktan sonra Kıbrıslı Mehmet Paşa ile evlenen Melek Hanım idi. Hatıratında annesinin varlığından haberdar olmadan büyüdüğünü ve bu gerçeği Londra'da öğrendikten sonra tahsilini bırakarak geri döndüğünü belirten Frederick Millingen annesi ile Kıbrıslı Mehmet Paşa ayrılmış olmasına rağmen Kıbrıslı zâde Osman Bey adını kullanacaktı. Londra günlerine dair bkz. Kıbrıslı zâde Osman Bey, **Kıbrıslı zâde Binbaşı Osman Bey ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler**, Çev. İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 119-120.

sefaret ikinci kâtipliğine atanmıştı. Diğer oğlu Pavlaki'ye ise rütbe-i rabia ile birinci ataşe unvanı verilmişti¹⁰⁷⁶. İstefanaki Musurus, dil-edebiyat ve hukuk eğitimi almıştı. İngilizce dışında Fransızca'yı da çok iyi biliyordu. Doğu dillerinde eğitim aldığı söyleniyorsa da Türkçe'si yetersizdi¹⁰⁷⁷. 1868'de yedi yıl ikinci kâtiplik yaptıktan sonra kordiplomatik üyeler ve İngiltere'nin elit tabakasıyla iyi ilişkileri olduğu için birinci kâtipliğe yükseltildi¹⁰⁷⁸. 1877'de ise sefaret müsteşarlığına getirilmişti¹⁰⁷⁹. Küçük oğlu Pavlaki Musurus, Paris ve Londra'da eğitim aldı. 1868'de birinci ataşelikten ikinci sekreterliğe terfi ettirildi¹⁰⁸⁰. Pavlaki Musurus, babasının himayesinde entelektüel bir hayat sürdü. Resim ve şiirle uğraştı. Avrupa'da resimleri teşhir edilen ilk Osmanlı ressamı olarak 1862 Londra Beynelmilel sergisinde tabloları sergilendi. 1927'de şiirlerinden bir derleme Paris'te basıldı¹⁰⁸¹.

Bu isimlerin dışında 1265 Devlet Salnamesi'nde tercüman görünen Arzuman¹⁰⁸², 1285 Devlet Salnamesi'nde de adından anlaşıldığına göre bir Rum olan Zafiraki ve Hıristiyan Arap olduğunu bildiğimiz Gadban Efendi ataşe olarak görev yapmışlardır¹⁰⁸³.

¹⁰⁷⁶ **Takvim-i Vekayi, Def'a 604**, 26 C 1277.

¹⁰⁷⁷ Tarhan, **a.g.e.**, s. 301.

¹⁰⁷⁸ BOA., **HR.MTV.**, 13/26, 21 Mayıs 1868.

¹⁰⁷⁹ İstefanaki Musurus, 1881-1886 Roma Elçiliği, 1902-1907 yılları arasında Londra Büyükelçiliği yapacaktı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/684.

¹⁰⁸⁰ BOA., **HR.MTV.**, 609/9, 26 Mayıs 1879; BOA., **HR.MTV.**, 13/34, 17 Haziran 1868; BOA., **HR.MTV.**, 13/36, 2 Temmuz 1868.

¹⁰⁸¹ Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", **Belleten**, C. XXXIV, S. 135, s. 423-424.

¹⁰⁸² Hariciye Nezareti'nde uzun yıllar çalışan İstefan Arzuman adlı bir memur bulunsa da sicil kaydında Londra'da görev yaptığına dair bir bilgi yoktur. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1265**, s. 88.

¹⁰⁸³ Gadban Efendi aynı zamanda Londra Başşehbenderi idi ve 1892-1894 yılları arasında Atina Elçiliği yapacaktı. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1285**, s. 118; Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 73.

Ayrıca 1870’lerde Londra sefaretine giren J. H. Trewby uzun yıllar kançılar olarak hizmet verecekti¹⁰⁸⁴.

Davud Karabet, Aleko Vogorides, Yanko Aristarki, İstefanaki Karatodori, Nikolaki Efendi, Yahya Karaca ve Dimitraki Aristarki’nin Berlin’de görev yaptıklarına daha önce değinmiştik. Davud Karabet’in 1847 yılında İstanbul’a geri dönmesi üzerine Berlin tercümanlığına daha önce Londra’da görev yapan kardeşi İstefan getirilmişti¹⁰⁸⁵. 1858’de Berlin Sefareti’nin maslahatgüzarlığa çevrilmesinden dolayı ne zaman göreve geldiklerini kesin olarak bilmediğimiz çalışanlardan bir Rum olan Fardis Efendi’nin İstanbul’a dönmesine ve Belçikalı Van der Philliph’in memuriyetine son verilmesi uygun bulunmuştu¹⁰⁸⁶. Ermeni Yusuf Misak Efendi, ilk diplomatik misyon görevi Atina’da 1872-1875 yılları arasında kâtiplik yaptıktan sonra atandığı Berlin Sefareti’nde yalnızca altı ay çalışmıştı. Daha sonra tayini Roma’ya çıkmış ve burada altı yıl kadar görev yapmıştır¹⁰⁸⁷.

Berlin Sefiri Aristarki Bey, ataşelik hizmetinde herhalde çocuğu olmadığı için yeğenlerini kullanmayı tercih etmişti. İlk görev alan yeğeni İstefanaki Karartodori’den boşalan birinci sekreterliğe Aziz Bey’in tayin edilmesini isterken ikinci sekreterliğin bir ataşe ve bir kançılar arasında paylaştırılmasını önerir. Kançılarlık için uygun gördüğü isim kabul edilmemişse de ataşeliğe İstefanaki Karatodori’nin kardeşi ve Berlin’de eğitimini sürdüren

¹⁰⁸⁴ Roderic H. Davison, “Ottoman Embassies in Europe in the Nineteenth Century” **XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV**, Ankara 1999, s.1426.

¹⁰⁸⁵ BOA., **İ.HR.**, 1856, 25 R 1263.

¹⁰⁸⁶ Almanach de Gotha’da her iki ismin yer aldığı tek yıl 1859’dur. Kayıtların bir yıl öncesine dayandığını düşünürsek yalnızca 1858’de görev yaptıklarını söyleyebiliriz. Bkz. BOA., **İ.HR.**, 8495, (28 M 1275/7 Eylül 1858); **Almanach de Gotha 1859**, s. 640.

¹⁰⁸⁷ Yusuf Misak, Roma’dan sonra Paris Sefareti’nde başkâtip ve müsteşar olarak istihdam edilmiş ve 1897-1909 yılları arasında Lahey Elçisi olarak görev yapmıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/660; Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 107.

Aleksandır'ın atanmasına onay verilir¹⁰⁸⁸. Sisam Beyi olan kardeşi Miltiyadi'nin oğlu Aleko Aristarki, 1874-1876 yılları arasında ataşelik yaptıktan sonra aynı görevi Petersburg Sefareti'nde de üstlenmişti¹⁰⁸⁹.

İtalya'da görev alan Gayrimüslim elçiler dışında ilk maiyet memuru olarak karşımıza Yahya Karaca çıkmaktadır. Daha önce Berlin, Lahey ve Brüksel'deki Osmanlı sefaretlerinde görev alan Yahya Karaca 1861-1864 yılları arasında İtalya'da birinci kâtiplik yapmıştı¹⁰⁹⁰.

Rüstem Bey'in yanından hiç ayırmadığı Morel Bey'in Osmanlı hizmetindeki bürokratik serüveni de İtalya'da başlamıştır. Eşinin belirttiğine göre, Morel Bey'in aile kökeni Fransa'nın tanınmış ailelerinden Comtes de Sauville ve Napolyon'un generallerinden Baron de Rey'e dayanmaktaydı. Paris'te eğitim aldıktan sonra Rüstem Bey'in özel kâtipliğini üstlenmişti¹⁰⁹¹. Hicri 1280'de (1863-1864) ataşeliğe, 1288'de (1871-1872) üçüncü kâtipliğe ve bir yıl sonra ikinci kâtipliğe terfi etti. 1870'de Rüstem Bey ile birlikte St. Petersburg'a tayin edildi¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁸ BOA., **HR.MTV.**, 13/35, 17 Haziran 1868.

¹⁰⁸⁹ Diploması mesleğine devam eden Aleko Aristarki, Çetine ve Brüksel Sefaretlerinde de kâtiplik yapmıştı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 93/193.

¹⁰⁹⁰ Yahya Karaca, Ankona, Venedik, Brindizi, ve Tiflis'de şehbenderlik ve Mekteb-i Sultani Müdürlüğü yapmıştı. 1881'de tıpkı babası gibi Lahey Sefareti'ne tayin edilmiş ve 1895'de vefat etmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030; Sinan Kunalalp, "Un Diplomate Ottoman D'Origine Roumaine: Le Prince Jean Karadja, Ministre de la Sublime Port À Stockholm (1835-1894)", **Studii și Cercetări de Turcologie Contemporană**, Cluj-Napoca 2004, s. 117-122.

¹⁰⁹¹ Madame Morel, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰⁹² Hamisi ile birlikteliği Cebel-i Lübnan ve Londra'daki görevlerinde de süren Morel Bey, Rüstem Paşa'nın vefatından sonra Berlin Sefaret müsteşarlığına tayin edilmiştir. BOA., **DHSAİDd.**, 3/40; Madame Morel, **a.g.e.**, s. 92.

İtalya’da başkâtiplik yapan isimler arasında daha önce zikrettiğimiz Kristidi ve Yusuf Misak Efendiler dışında 1873 Eylül’ünden 1874 Nisanı’na kadar Artin Kalburyan üstlenmişti¹⁰⁹³. Takur Hamamciyan¹⁰⁹⁴ ve Justin Bosio¹⁰⁹⁵ ise ataşelikle Roma Sefareti’nde istihdam edildiklerini tespit edebildiğimiz diğer isimlerdir.

St. Petersburg’da görev yapan gayrimüslimlerden bazılarına daha önce değinmiştik¹⁰⁹⁶. Geriye kalan isimlerden 1274-1276 Devlet Salnamelerinde adı tercüman olarak geçen Avenjelino hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz¹⁰⁹⁷. Aynı yıl daha önce Atina’da görev yapmış olan Ermeni asıllı Pertev Efendi Fransızca başkatibi olarak görevlendirilmiş ve iki yıl sonra Tiflis Başşehbenderliği’ne tayin edilmişti¹⁰⁹⁸. 1875’de Naum Duhani St. Petersburg birinci kâtipliğine getirilmişse de sadece iki ay vazife yapmıştır¹⁰⁹⁹. Mihran Bey, adı Devlet Salnamelerinde zikredilmese de 1876’nın sonlarında İstefan Melik’in yerine ikinci kâtipliğe tayin edilmişti¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹³ Artin Kalburyan, Roma’dan sonra Semlin, Cenova, Kalas, Bükreş’teki Osmanlı diplomatik misyonlarında görev yapmıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/178.

¹⁰⁹⁴ Ağabeyi Serkiz Hamamciyan’ın sefareti sırasında ataşeliğe atanan Takur Efendi sonraki yıllarda Hariciye’de hiçbir görev almayarak çeşitli mahkemelerde azalık yapmıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/270.

¹⁰⁹⁵ Devlet Salnamelerinde ismi zikredilmese de Justin Bosio’nun yıllarca sefaret işleriyle ilgilendiği için mükafat olarak ataşeliğe atandığını tespit ettik. BOA., **HR.MTV.**, 13/13, 20 Eylül 1862; BOA., **İ.HR.** 11125, (26 Ra 1279/21 Eylül 1862)

¹⁰⁹⁶ Konmenos Bey, İstefanaki Karatodori, Rüstem Bey, Morel Bey, İstefan Melik, Feyzi Bey St. Petersburg’da görev alan ancak daha önce bahsettiğimiz isimlerdir.

¹⁰⁹⁷ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1274**, s. 125;

¹⁰⁹⁸ Sonraki yıllarda bürokrasinin farklı yerlerinde görev yapan Pertev Efendi, Viyana Şehbenderliği ve Tahrirat-ı Hariciye serhalifeliliği vazifelerini üstlenmişti. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/264.

¹⁰⁹⁹ BOA., **DHSAİDd.**, 2/1028.

¹¹⁰⁰ BOA., **HR.MTV.**, 14/32, 9 Ekim 1876.

Atina sefareti, muhtemelen konumundan dolayı Rum kökenli diplomatların daha çok tercih edildikleri diplomatik misyonların başında gelir. İncelediğimiz dönemde Atina'da görev almış diplomatlardan yalnızca daha önce isimleri geçen Yusuf Misak, Pertev Efendi ve kesin olmasa da İstefan Melik¹¹⁰¹ Ermeni kökenliydi. Kostaki Musurus, Yanko Fotiyades, Kostaki Adosiades, Yorgaki Konmenos Bey'in Rum olduklarını zaten biliyoruz.

Yukarıdaki isimler dışında Devlet Salnamelerinde ilk karşımıza çıkan Gayrimüslim Yanko Adamanidis'dir. Osman Efendi'nin maslahatgüzarlığı döneminde kâtiplikle göreve başlayan Yanko Adamanidis¹¹⁰², bir dönem Sisam Kaymakamlığı yaptıktan sonra serkâtipliğe¹¹⁰³ ardından Atina Şehbenderliği'ne atanmıştı¹¹⁰⁴. Miltiyadi Aksilos, önce şehbenderlikle yürütülen Rumca yazışmaları yapmakla görevli kâtip¹¹⁰⁵ ve daha sonra Yanko Adamanidis'in yerine Atina Şehbenderliği'ne tayin edilmişti¹¹⁰⁶. Yanko Fotiyades, Atina elçiliği görevlerinde bulunduğu sıralarda iki akrabası da sefarethanede çalışmaya başlamışlardı. Kardeşi Fotyos Efendi, 1862'de sefaret kâtipliğine getirilmişti¹¹⁰⁷. Oğlu İstefanaki Fotiyades, 1862'de Paris'teki hukuk eğitimini tamamladıktan sonra babasının talebi ile fahri ataşeliğe¹¹⁰⁸ ve 1875'de ikinci kâtipliğe tayin edilmişti¹¹⁰⁹. Nikola Çalı, Hicri

¹¹⁰¹ Genellikle Rumlar İstefanaki ismini kullanırken Ermeniler İstefan'ı tercih ettikleri için İstefan Melik'in de Ermeni olma olasılığı yüksektir.

¹¹⁰² BOA., **HR.MKT.**, 36/47, (19 N 1268/7 Temmuz 1852).

¹¹⁰³ BOA., **İ.HR.**, 3387, (6 Z 1266/13 Ekim 1850).

¹¹⁰⁴ Yanko Adamanidis, 1276-1285 Devlet Salnamelerinde Atina Başşehbenderi olarak zikredilmektedir. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1276**, s. 102; **Salname-i Devlet-i Aliyye 1285**, s. 119.

¹¹⁰⁵ BOA., **HR.TO.**, 3/65, 6 Ekim 1864.

¹¹⁰⁶ Miltiyadi Aksilos'un ismi Atina başşehbenderi olarak ismi ilk olarak 1286 Devlet Salnamesi'nde zikredilir. Bkz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1286**, s. 147.

¹¹⁰⁷ BOA., **HR.MTV.**, 13/8, 23 Ocak 1862.

¹¹⁰⁸ BOA., **HR.MTV.**, 14/2, 24 Şubat 1875.

1280’de (1863-1864) fahri ataşe olarak girdiği Atina Sefarethanesi’nde 1887’ye kadar görev yapmıştı¹¹¹⁰. Osmanlı Devleti’ne telgrafın gelmesinde önemli katkıları olan Vuliç Efendi de kısa bir süreliğine Atina Sefaret başkâtipliğini yürütmüşse de¹¹¹¹ kendi talebiyle görevinden alınmıştır¹¹¹². Devlet Salnamelerinde adları zikredilmemişse de Kostaki Petropolo¹¹¹³, Konstantino Aksilos¹¹¹⁴, Yorgaki Apostalidi¹¹¹⁵ ataşelikle görev yaptıklarını tespit edebildiğimiz isimlerdir.

Brüksel Sefareti, kuruluşundan 1876 yılına kadar herhangi bir Müslüman memurun görev yapmadığı diplomatik misyonlardan biridir. Mösyö Kerkhove, Diran Bey, Glavany Bey, İstefanaki Karatodori ve Yahya Karaca Brüksel Sefareti’nde çalışmış fakat daha önce değindiğimiz isimlerdi. Bu isimler dışında Diran Bey’le birlikte çalışmaya başlayan ve onunla birlikte görevinden alınan Bedros Manas’ın adına rastlanmaktadır¹¹¹⁶. Pandelaki

¹¹⁰⁹ İstefanaki Fotiyades, 1887’de babasının Roma Sefareti’ndeki ikinci görevi sırasında başkâtipliğe getirilmiş ve dört yıl sonra babasıyla birlikte azledilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/642; BOA., **HRSAİDd.**, 24/5.

¹¹¹⁰ 1887’de Şire Şehbenderliği’ne tayin edilen Nikola Çali, Malta ve Trieste Başşehbenderliklerinde de bulunmuştur. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/634.

¹¹¹¹ Vuliç Efendi’nin Atina başkatipliğine tayinine dair bkz. BOA., İ.HR., 15869, (19 N 1291/30 Ekim 1874)

¹¹¹² BOA., **HR.MTV.**, 543-A/45, 19 Mayıs 1875.

¹¹¹³ 1854-1857 yılları arasında Atina Sefareti’nde istihdam edilen Kostaki Petropolo, sonraki dönemlerde çeşitli şehbenderliklerde görev almıştır. Bkz., BOA., **DHSAİDd.**, 26/37.

¹¹¹⁴ Konstantino Aksilos, Hicri 1282’de (1865-1866) kısa bir süreliğine Atina Sefareti’nde istihdam edildikten sonraki bürokratik yaşamını taşrada devam ettirmiştir. Bkz. **DHSAİDd.**, 18/317.

¹¹¹⁵ BOA., **HR.MTV.**, 13/7, 15 Ocak 1862.

¹¹¹⁶ Çarkcıyan, Bedros Manas’ın adını Pierre olarak verir. Bkz. Çarkcıyan, **a.g.e.**, s. 104.

Logodes, hukuk eğitim aldığı Brüksel'e ataşe tayin edilmişti¹¹¹⁷. Daha önce Berlin Sefareti ve Tahrirat-ı Hariciye'de görev yapan Aleksandır C. Karatodori ağabeyi İstefanaki'nin Brüksel sefaretine atanmasıyla onun maiyetinde salise rütbesiyle ikinci kâtip olarak görev yapmıştır¹¹¹⁸.

Vaşington'da ilk ikamet elçiliğinin açılmasından sonra burada elçilik hizmetinde bulunan Edward Blacque ve Ligoraki Aristarki dışında çalıştığını tespit ettiğimiz iki Gayrimüslim memur vardır. Bunlardan ilki meşhur banker ailelerinden Baltazzilerin bir ferdi olan Xenopol Efendi'dir. 1867'de ataşelikle¹¹¹⁹ başladığı görevine 1873'den itibaren birinci kâtip olarak devam etmiştir¹¹²⁰. Diğer isim ise Rüstem Jordan Efendi'dir. Ligoraki Aristarki Bey, rahatsızlığından dolayı Galip Efendi'nin yerine daha önce Halep'te politika ve telgraf memurluğu yapmış olan Rüstem Bey'i teklif etmişti¹¹²¹. 1874'de Vaşington Sefareti'nde ikinci kâtip olarak göreve başlayan Rüstem Bey, 1886'da başkâtipliğe yükselmiş ve 23 Ekim 1887'de vefat etmiştir¹¹²².

Tahran Sefareti'nde elçilik yapamamalarına rağmen maiyet memurları arasında Gayrimüslimlere rastlanmaktadır. Daniş Lambardo, yedi yıl boyunca çalıştığı Tahran'da ikinci ardından birinci kâtip olarak çalışmıştı. Daha sonra ise Bağdat Vilayet Muavinliği'ne

¹¹¹⁷ BOA., **HR.MTV.**, 13/72, 5 Şubat 1873; Pandelaki Logodes, 1878'e kadar görev yaptığı Brüksel Sefareti'nden sonra Lahey'de başkâtip, Birindizi, Napoli, Venedik, Taygan ve Liverpool'da başşehbenderlik vazifelerini ifa etmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/648.

¹¹¹⁸ BOA., **HR.MTV.**, 14/4, 7 Temmuz 1875; Aleksandır C. Karatodori, 1880'de başkâtipliğe, 1889'da Matbuat-ı Ecnebiye kalemine, 1891'de yeniden Brüksel başkâtipliğine ve bir yıl sonra Roma Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/920.

¹¹¹⁹ BOA., **İ.HR.**, 13222, (10 S 1284/13 Haziran 1867)

¹¹²⁰ BOA., **HR.MTV.**, 13/84, 27 Ağustos 1873.

¹¹²¹ BOA., **HR.MTV.**, 13/95, 7 Temmuz 1874.

¹¹²² BOA., **DHSAİDd.**, 1/684.

tayin edilmiştir¹¹²³. Tahran Sefareti'nde Aristidi isimli bir Rum telgraf memuru da bulunmaktaydı¹¹²⁴. Yine Mehmet Tahir Efendi maiyetinde önce atâşe daha sonra ikinci katip olarak görev alan Rum asıllı Kamara Efendi¹¹²⁵ bu sefarette kâtiplik yapan isimler arasındaydı. Mösyö Kasaldi adlı bir isim de karantina hekimi ve atâşe olarak görev yapmıştı¹¹²⁶.

2.4. Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Hizmeti ve Gayrimüslim Şehbenderler

Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik hizmetinin gelişimi ikamet elçilikleriyle paralellik arz eder. Yine de ilk şehbenderliğin açılması, istisnai bir örnek olarak, ilk ikamet elçiliklerinin kuruluşundan daha eskiye dayanmaktadır. İlk Osmanlı şehbenderliği, Pasarofça Antlaşması'nın altıncı maddesine istinaden Viyana'da açılmıştı. Bu maddeye göre Osmanlı ve Avusturya hükümetleri istedikleri takdirde konsolosluk açma hakkına sahiptiler¹¹²⁷. Yedi yıl boyunca bu maddeyi uygulamayan Osmanlı Devleti, Avusturya Hükümeti'nin isteksizliğine rağmen 1725'te daha önce elçi maiyetinde Viyana'ya gitmiş olan ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kethüdası Kazancızade Ömer Ağa'yı şehbender tayin etti¹¹²⁸. Ancak, Viyana'daki idarecilerle ile bir türlü yıldızı barışmayan ve casusluk yapmakla suçlanan

¹¹²³ BOA., **HR.MTV.**, 543.A/33, 7 Nisan 1874.

¹¹²⁴ Abdülhak Hâmid'in verdiği bilgiye göre Aristidi Efendi, Girit isyanı sırasında meydana gelen olaylara dayanamayarak cinnet geçirdiği için İstanbul'a iade edilmiştir Tarhan, **a.g.e.**, s. 145.

¹¹²⁵ BOA., **İ.HR.**, 15910, (26 L 1291/6 Aralık 1874); Kamara Efendi, Paris'teki Mekteb-i Osmani ve Sainte Barbe kolejinde öğrenim görmüştü. Bkz. Şişman, **a.g.e.**, s. 131.

¹¹²⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1286**, s. 166.

¹¹²⁷ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. IV**, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 297.

¹¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, C. IV/I**, Ankara 1983, s. 151.

Ömer Ağa İstanbul'daki Avusturya Elçisi Dirling'in Babıali'deki girişimleri¹¹²⁹ sonucu 1732 yılında görevinden alındı. Ömer Ağa'nın şehbenderlik hizmetinden alınmasından XIX. yüzyılın başlangıcına kadar başka bir şehbender ataması yapılmamıştır.

Avrupa'nın önde gelen başkentlerinde ikamet elçiliklerinin kurulmasıyla buralara gönderilen Osmanlı elçileri ticari bakımdan önemli şehirlerde Osmanlı vatandaşı olan tüccarların çıkarlarını korumak amacıyla şehbenderlikler açılması gerekliliğinin farkına varmışlardı. Elçilerin buna dair taleplerini içeren yazıları Osmanlı tüccarlarının yoğun olarak iş yaptıkları merkezlerde şehbenderlikler açılmasını yeniden gündeme getirdi. Şehbenderliklerin kurulmasına dair Sadrazam Yusuf Paşa tarafından III. Selim'e sunulan takrirden gerek Müslüman ve gerekse Gayrimüslim Osmanlı tebaası tüccarlarının evvelki zamanlardan daha ziyade Avrupa ile ticaret yaptıkları, özellikle İtalya ile yoğun ticari faaliyetlerde bulunduklarını belirtilerek buralarda iş gören tüccar vesair Osmanlı tebaasının işlerini kolaylaştırmak ve haklarını korumak amacıyla bir şehbenderlik açılmasının uygun olacağı izah edilmekteydi. Takririn devamında, Divân Tercümanı vasıtasıyla Siciliateyn Krallığı Elçisi'ne durumun bildirildiği ve şehbender tayininin onun tarafından da uygun görüldüğü ifade edilmişti. Tam o sıralarda Venedik, Ancona ve Trieste'de ticaret yapan Kefelonya Adası beyzadelerinden Fecet adlı bir zımmi Napoli'ye maslahatgüzar tayin edilmek için Babıali'ye müracaatta bulunmuştu. Adı geçen şahıs hakkında Viyana Sefiri İbrahim Afif Efendi tarafından tahkikat yapılmış ve maslahatgüzar değil ama şehbender tayin edilmesinin uygun olacağı kanaatine varılmıştı. Böylece Fecet adlı Gayrimüslim, yetmiş yıllık aradan sonra, Temmuz 1802'de ilk Osmanlı şehbenderi olarak Napoli'ye tayin edilmiştir¹¹³⁰.

¹¹²⁹ Joseph von Purgstall Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi, C. VII**, Çev. Vecdi Bürün, Refik Özdek, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul 1992, s. 336-337.

¹¹³⁰ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Berath Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Ankara 1998, s. 63-64.

Bu atamanın hemen ardından Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde şehbenderlikler kurulmaya başlanmıştır. Nitekim Sadrazam Yusuf Paşa Napoli'ye yapılan atama sırasında Trieste, Ancona gibi merkezlerde de şehbenderlik açılmasının Osmanlı tüccarları için yararlı olacağını düşünmekteydi. Onun görüşleri doğrultusunda, yine Temmuz 1802'de Trieste'ye Atnosdiyarlu adlı zımmi tayin edildi¹¹³¹. Bir arşiv belgesinde Hicri 1217-1224 tarihleri arasında Londra, Trieste, Nirin, Yedi Adalar, Hollanda, Cenova, Mesina, Napoli, Kadis, Elikanta, Portekiz, Marsilya, Malta, Ceneviz ve Livorno olmak üzere toplam 15 merkeze ataması yapılmış şehbenderlerin isimleri kayıtlıdır¹¹³². Şehbenderliklerin faaliyetlerine son verildiği 1821 Rum İsyanı'na kadar 16 farklı merkezde toplam 25 farklı isim görev almıştı¹¹³³.

İlk ikamet elçilikleri döneminde tayin edilen şehbenderler ya bu şehirlerde ikamet eden ya da ticari ilişkileri olan kişilerden seçilmekteydi. Tayin edilen şehbenderlerin hepsi Gayrimüslim ve büyük çoğunluğu Rumlardan seçiliyordu¹¹³⁴. Nitekim Osmanlı Devleti topraklarında yabancı devletlerin konsolos adı verilen temsilcilerine mukabil olarak diğer devletlerdeki bazı iskelelerde bulunan ve Osmanlı tebaası tüccarlarının işlerini yürütmekle yükümlü olmak üzere "*mücerreb reayadan*" seçilerek tayin edilen görevlilere şehbender denilmekteydi. Buradan anlaşıldığı gibi şehbenderlerin Osmanlı vatandaşı olması bir kaideydi. Fakat bu kuralın çok fazla suiistimale uğradığı görülür. 1814 yılında Malta'da Osmanlı şehbenderi olan Nikolas Sasi hakkında yapılan şikayetler sonucu zahirde Osmanlı

¹¹³¹ Bağış, **a.g.e.**, s. 64.

¹¹³² BOA., **HAT**, 16180, tsz.

¹¹³³ Mahmut Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2001, s. 22.

¹¹³⁴ Bağış, **a.g.e.**, s. 62-63; Akpınar, **a.g.t.**, s. 22. Bu bilgiye rağmen National Archive'da rastladığımız 1812 yılına ait bir belgede son yıllarda Babıali'nin kendi vatandaşlarından şehbender ve şehbender vekili seçimini onaylamadığı bilgisine yer verilmektedir. Bkz. NA., **FO.**, 78/80, January 1812.

tebaası görünmesine rağmen İngiltere'ye tabi olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Osmanlı şehbenderlerinin pek çoğunun durumu meçhul olduğu için azledilerek yerlerine Osmanlı tebaasına mensup yenilerinin atanması II. Mahmut'a arz edilmişti. Sultan Mahmut Malta Şehbenderi'nin azledilmesi ancak diğer şehbenderlerle ilgili kararın sonraya bırakılması konusunda irade buyurmuştu¹¹³⁵. Bu durum bize şehbenderliğe tayin edilecek kişilerin vatandaşlıkları meselesinin ciddiyle araştırılmadığını gösterir.

1832 yılında ikamet elçiliklerinin yeniden açılması ile şehbenderlikler de faaliyete geçmeye başlamıştır. Zaman içerisinde sayılarının artması şehbenderliklerin iki farklı statüye ayrılmasına yol açtı. 1884'de yayınlanan nizamnameye göre şehbenderlikler, Osmanlı vatandaşı olması şart olan ve devletten maaş alan "Muvazzaf Şehbenderler" ve yerli tebaa veya başka ülke vatandaşlarından fakat maaş almayan "Fahri Şehbenderler" olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Fahri şehbenderler Osmanlı elçisinin teklifi üzerine Sultan'ın iradesiyle tayin edilebilirlerdi. Ayrıca önemine göre başşehbender, şehbender ya da şehbender vekili adı verilen görevliler tarafından idare edilmeye başlanmışlardı. Kimi şehbenderliklerde kançılar adlı memurlar da görev yapmaktaydı¹¹³⁶.

Akpınar'ın belirttiğine göre fahri şehbenderlik uygulaması 1877'de başlamıştı¹¹³⁷. Bize göre, daha önceki dönemde de farklı ülke vatandaşlarının şehbenderliklere atanmasından dolayı bu uygulamanın daha erken faaliyete geçtiğine şüphe yoktur. İlk ikamet elçilikleri döneminde olduğu gibi şehbenderlerin Osmanlı reayasından olması ya da sefarethanelede çalışan maiyet memurlarının Osmanlı vatandaşlığına geçmesinin zorunlu olduğu gibi şehbenderlerin de aynı şarta tabi olduklarına dair bir belgeye rastlayamadık. Zaten aynı türden uygulamalara diğer devletlerin de başvurduğu görülür. 1848'de

¹¹³⁵ BOA., HAT, 16586, (1230/1814-1815).

¹¹³⁶ Osmanlı Şehbenderleri Nizamnamesi'ne dair bkz. **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1318, C. III**, s. 282-326.

¹¹³⁷ Akpınar, a.g.t., s. 24.

İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki şehbenderliklerinde çalışan 88 isimden yalnızca 19'u kendi vatandaşıydı. Buna karşılık 39'u Osmanlı tebaasından ve kalanı da başka milletlere mensup isimlerden seçilmişti¹¹³⁸.

Osmanlı'da fahri şehbenderlerin başka ülke vatandaşlarından seçilebilmelerine olanak sağlanmasına rağmen Yunan tebaasına karşı önyargılı tutum dikkati çeker. Zaten iki ülke arasındaki antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin bu ülke topraklarındaki şehbenderliklerine Yunan vatandaşlarını ataması engellenmişti. Elbette bu şart Yunanistan için de geçerliydi. Nitekim Yunan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Santarin şehri şehbender vekili Michel Chigi'nin kendi tebaasından olduğunu halbuki iki ülke arasında yapılan antlaşmanın ikinci maddesinde bu tür memuriyetlere kendi vatandaşlarının atanamayacağını belirtildiğini Atina Sefareti'ne bildirilerek adı geçen şahsın görevden alınması istenmiştir¹¹³⁹. Bu zorunluluk dışında da Osmanlıların Yunan kökenli şehbenderler pek sıcak bakmadıkları görülür. Paris Sefiri Mehmet Cemil Paşa, Lion şehrindeki Osmanlı Şehbenderi Yemnic'in hem ihtiyar hem de Yunan tebaasından olduğu için kendisinden bir fayda görülemeyeceğini ifade ederek değiştirilmesini talep etmekteydi¹¹⁴⁰. Şire Ceziresi Şehbenderi'nin görevden alınmasının sebebi Yunan tebaasından olması ve işini layıkıyla yapmamasıydı¹¹⁴¹.

Şehbenderliklerin misyonu gereği buralarda istihdam edilen isimler arasında Gayrimüslim ve yabancı kökenlilerin Müslümanlara karşı bariz üstünlükleri görülür. Özellikle dış ticareti elinde tutan Gayrimüslimlerin ya da yabancıların talip olmasından dolayı neredeyse Avrupa şehirlerinde kurulan tüm fahri şehbenderlikler bu grubun tekelinde kalmıştır. Batı'da şehbenderlik yapan Müslüman isimlerine daha çok Osmanlı Devleti'nin

¹¹³⁸ NA., **FO.**, **78/733**, 1848.

¹¹³⁹ BOA., **HR.MTV.**, **542/13**, 10 Haziran 1858.

¹¹⁴⁰ BOA., **HR.MTV.**, **543/2**, 29 Mart 1867.

¹¹⁴¹ BOA., **İ.HR.**, **1462**.

önemli gördüğü bazı şehirlerde muvazzaf şehbender sıfatıyla rastlanılır. Müslüman şehbender daha çok Osmanlı Devleti'ne yakın bölgelerde ya da İran ve Hindistan gibi Müslüman nüfusunun yoğun olduğu yerlerde tercih edilmekteydi.

Yıllar geçtikçe daha fazla şehbenderliğin açılması Müslüman isimlerin sayısını arttırmışsa da iki grup arasındaki oransal fark pek kapanmamış görünmektedir. Nitekim 1265 Devlet Salnamesi'nde 24 başşehbenderlik ve şehbenderlikten yalnızca Tebriz'de bir Müslüman isim görev yaptığı belirtilir¹¹⁴². Yedi yıl sonra ise 29 isimden yalnızca üçü Müslüman idi¹¹⁴³. 1277'de şehbenderlik sayısı 60'a kadar çıkmışsa da Müslümanların sayısı yedide kalmıştır¹¹⁴⁴. 1285 Devlet Salnamesi'nde 119 şehbenderlik adı zikredilmesine rağmen 15 Müslüman memur bulunmaktadır¹¹⁴⁵. İncelediğimiz dönemdeki en fazla şehbenderliğin bulunduğu yıl olan 1292'de 134 şehbenderlikten 19'u Müslüman memurlarca idare ediliyordu. Fakat bu isimlerin sekizi İran'da görev yapıyordu¹¹⁴⁶. Fakat zaman içerisinde fahri şehbenderliklerde Gayrimüslimler ve yabancı kökenliler üstünlüklerini korusalar da muvazzaf şehbenderliklerin büyük çoğunluğuna Müslüman isimler getirilecekti¹¹⁴⁷. Hiç şüphesiz böyle bir tablonun ortaya çıkmasında şehbenderlik kurumunun yapısal sorunlarını gidererek cazip hale gelmesinin yanında güçlenen milliyetçilik akımlarıyla Gayrimüslimlere olan güvensizliğin artmasının rolü büyüktür.

¹¹⁴² **Salname-i Devlet-i Aliyye 1265**, s. 89.

¹¹⁴³ Tebriz'de Ahmed Hilmi Efendi'nin İran'da görev yaptığı için tercih edildiği açıktır. Peşte'de görevli gözüken Ali Efendi ve Manchester'de uzun yıllar şehbenderlik yapacak Abdullah Efendi Batı'da görev alan ilk Müslüman şehbenderler olduklarını söyleyebiliriz. **Salname-i Devlet-i Aliyye 1272**, s. 121.

¹¹⁴⁴ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1277**, s. 111-112.

¹¹⁴⁵ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1285**, s. 114-116.

¹¹⁴⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye 1292**, s. 197-202.

¹¹⁴⁷ Akpınar, **a.g.t.**, s. 25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİYE NEZARETİ'NİN GAYRİMÜSLİM BÜROKRATLARINA GENEL BİR BAKIŞ

3.1. Hariciye Nezareti'nde Gayrimüslim Memur İstihdamının Ana Nedenleri

3.1.1. Devletin Bütünlüğünü Koruma Düşüncesi: Reformlar ve Osmanlıcılık

1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve İnsan Hakları Beyannamesi, Avrupa genelinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da eşitliksizlikten doğan sorunlara yol açtı. XIX. yüzyılın başlangıcında ilk defa Sırplar tarafından çıkarılan ve devletin çöküşüne kadar Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli milletlerin farklı dönemlerde ortaya çıkardıkları ayrılıkçı isyanlar bu yüzyılda devleti uğraştıran sorunların başında gelirler. Bunun önüne geçmek için Osmanlı devlet adamları, aşama aşama gelişen ve eşitlik öğretisini temel alan “*Osmanlıcılık*” adını verdikleri resmi bir politika benimsediler. Bu politikayı, Babıali'nin tüm Osmanlı tebaası arasında eşitlik ve birliği sağlamak ve inanç, ırk ve dil farklılıklarının üstesinden gelmek üzere ortak bir siyasi kimlik olarak, tek bir vatandaşlık kavramını kullanma çabası olarak tanımlamak mümkündür¹¹⁴⁸.

II. Mahmut, hüküm sürdüğü dönemin sonlarında yaşanan sorunların etkisiyle olsa gerek, devletin devamlılığı için tek millet bilincinin oluşturulmasının gerekliliğini anlayan

¹¹⁴⁸ Kemal H. Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der. Kemal H. Karpat, Çev. Sönmez Taner, İstanbul 2005, s. 25.

ilk sultan olmuştur. Nitekim “*Uyruklarım arasında ancak Müslümanlar camide, Hristiyanlar kilisede, Yahudiler havradayken ayırım yapabilirim; aralarında başkaca hiçbir fark yoktur.*”¹¹⁴⁹ sözleri bu bilincin bir tezahürüdür ve bu tezahürün istihdam meselesine yansıdığı da görülür. Uygulamada çok fazla değişiklik olmamasına rağmen 1830’ların başından itibaren diplomasi alanında Gayrimüslimlerden yararlanılmaya başlaması, Babıali Tercüme Odası’nın kuruluş amaçlarından biri olan Osmanlı dışişlerinin salt Müslümanlardan oluşan bir bürokrat zümrenin kontrolünde kalmasını amaçlayan istihdam politikasından çark edildiğini gösterir.

Aslında bu durum aynı zamanda Gayrimüslimlerin devletin diğer kurumlarında da daha fazla yer edineceklerinin bir göstergesi olarak da algılanabilir. Fakat Osmanlı toplumunu oluşturan milletler arasındaki eşitsizlik Gayrimüslimlerin bürokraside daha fazla istihdamını engellemekteydi. Eşitsizlik engelinin kaldırılmasındaki en önemli adım II. Mahmut’un halefi Sultan Abdülmecit’in saltanatının ilk yılında ilan edilen 1839 Tanzimat Fermanı oldu. 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı her ne kadar Sultan’ın bir buyruğu olarak ilan edilmişse de Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanmıştı. Mustafa Reşit Paşa, Babıali’nin klasik kalemlerinde yetişmiş olmasına rağmen, Paris ve Londra Elçilikleri sırasında Batı’yı tanıma fırsatı bulmuş hatta Fransızca’yı da öğrenmişti. Elde ettiği tecrübeler devletin içinde bulunduğu siyasi kaostan çıkış için Batı’nın desteğinin alınması gerektiğini ve bunun yapılacak olan bir dizi reform ile mümkün olacağını anlamasını sağladı. Tanzimat Fermanı bu bir dizi reformun vaat edilmesinden ibaretti. Bu vaatler arasında bütün tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması, iltizam sisteminin kaldırılması, askerlik süresinin kısaltılması bulunmaktaydı. Fermanda “*tebaâ-ı saltânât-ı seniyyemizden olan ehl-i İslam ve milel-i sâire bu müsaedât-ı şahanemize bilâ istisnâ*

¹¹⁴⁹ Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Yay. Haz., Akın Bedirhan, İstanbul 1999, s. 41; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren Enver Koray, Ankara 1985, s. 52.

mahzar olmak üzere can ve ırz ve nâmûs ve mal maddelerinden hükm-i şer'î iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrusamız ahâlîsine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kâmile verilmiş” sözlerine yer verilir. Bu sözler, Osmanlı tebaası olan herkesin din ayrımı gözetilmeden kanun önünde eşit olduğunun ilk defa resmi olarak dile getirilmesi anlamına gelmekteydi ve Tanzimat dönemi boyunca uygulanacak olan Osmanlılık siyasetinin temel prensibi olacaktı¹¹⁵⁰. Bununla amaç yüzyılın başlarından beri azınlıkların çıkardığı ayrılıkçı isyanların ortak bir vatandaşlık anlayışı meydana getirilerek sona erdirilmesi ve devletin bütünlüğünün korunmasıydı.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra da eşitlik ilkesine yönelik bazı uygulamalar fiiliyata geçirildi. 1839'dan sonra ilk defa askeri tıp okuluna Hristiyan öğrenciler kabul edildi. Yabancı tüccarların davalarına bakmak üzere oluşturulan mahkemelerde hem Müslüman hem de Gayrimüslimlere yer verildi. Aynı zamanda tanıklıkları konusunda da eşitlik sağlandı¹¹⁵¹. Fakat Gayrimüslimlerin devlet organlarında istihdamı konusunda, beklenenin tersine merkez teşkilatı yerine taşrada daha hızlı gelişme görülmüştür. Tanzimat döneminde taşrada kurulan mahalli meclislerde o yörede yaşayan Gayrimüslim milletlerine de temsilci bulundurma hakkı tanınmıştı. Bu üyeleri tam anlamıyla bir memur saymanın ne kadar doğru olduğu tartışmalı olsa da en azından kendi yörelerinin sorunları hakkında söz sahibi olmuşlardı. Gerçi çok yaygın olmasa da Müslüman olmayan üyelerin toplantılara katılmasının engellenmesi, katılmadıkları toplantı tutanaklarının zorla

¹¹⁵⁰ Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 29.

¹¹⁵¹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005, s. 46.

imzalatılması gibi bazı şikayetler görülse de zaman içerisinde bu sorunlar da ortadan kalkmıştır¹¹⁵².

Tanzimat döneminde Gayrimüslimlerin haklarını genişleten reformlarda göze çarpan bir ilerleme kaydedilmişse de bürokratik kurumlarda Gayrimüslimlerin sayısında çok fazla artış olmamıştır. Yine de yapısı ve iş hacminin büyümesinden dolayı Hariciye Nezareti'nde belirgin bir ilerleme görüldü. Özellikle 1850'lerin başından itibaren hem merkez hem de dış temsilciliklerinde istihdam edilen Gayrimüslim memurların sayısı artmıştı.

Devlet hizmetine giren Gayrimüslimlerin sayısının sınırlı kalmasındaki en önemli neden; Osmanlı bürokratik yapılanmasının hiyerarşi sisteminde tüm engeller ortadan kalkmış olmamasıydı. Fakat Kırım Savaşı ile başlayan süreç göstermişti ki Osmanlı Devleti, varlığını devam ettirmek istiyorsa Avrupa Devletler sisteminin bir parçası olmak zorundaydı. Bunun için Tanzimat'la başlayan reform sürecine devam edilmeliydi. Nitekim 1855'de müttefiklerine bir iyi niyet göstergesi olarak çıkarılan fermanla Gayrimüslimlerin haklarında yapılacak iyileştirmeler arasında askeriye rütbesine ve bürokraside birinci sınıf memuriyetlere kadar yükselebileceklerinin teminatı veriliyordu¹¹⁵³.

1856 Islahat Fermanı'nda bu teminatın tekrar vurgulanması Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamları açısından yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu. Sultan *“saltânât-ı seniyyemizin memûrîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menud olarak tebââ-ı devlet-i âliyyemin cümlesi herhangi milletten olur ise olsun devletin hizmet ve memûriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında meriyy'ül-icrâ olacak nizâmâta imtisâlen memuriyetlerde istihdâm olunmaları”* sözleriyle yeni durumu ilan etmiştir.

¹¹⁵² Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997, s. 217.

¹¹⁵³ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 127-128.

Gayrimüslimlerin istihdamında ilk önemli gelişme fermanın ilanından üç ay sonra Meclis-i Vâlâ'ya dört Gayrimüslimin atanmasıyla yaşandı. Atanan kişiler belli başlı Gayrimüslim milletlerinin önde gelen ve Sultan'a yakın olan isimler arasından seçilmişti. Rum milleti adına İstefanaki Vogorides, Gregoryan Ermenilerden Ohannes Dadyan, Katolik Ermeniler arasından Mihran Düz ve Yahudilerden genç bir banker olan Halim Meclis-i Vâlâ'ya atanan üyelerdi. Bu üyeler yalnızca Gayrimüslimleri ilgilendiren konular müzakere edilirken meclis toplantılarında bulunabileceklerdi. Yapılan kısıtlama ve Gayrimüslimlerin nüfusuna oranla Meclis-i Vâlâ'daki sayılarının azlığına rağmen, ilk defa merkez bürokraside bu denli önemli bir kurum içerisinde bulunmaları büyük anlam taşımaktaydı. Kaçınılmaz olarak zaman içerisinde konjonktür Gayrimüslimler lehine değişecekti. 1867 yılında Gayrimüslim üyeler de Müslümanlar gibi daimi üye sıfatını kazanacaklardı¹¹⁵⁴.

1868 yılında yürütme ve yargı işlerinin ayrı meclislerde yapılması için Meclis-i Vâlâ yerine biri Şûrâ-yı Devlet diğeri Divân-ı Âhkâm-ı Adliyye adıyla iki yeni kurum oluşturuldu. Bütün kanun ve nizamname layihalarını hazırlamak, memurları yargılamak ve Sultan'ın istediği konularda görüş bildirmek Şûrâ-yı Devlet'in vazifeleri arasındaydı¹¹⁵⁵. Meclisin açılış konuşmasında Sultan Abdülaziz özellikle farklı inançlara sahip Osmanlı tebaasını hangi dinde ve mezhepte olursa olsun aynı vatanın evladı olduğuna vurgu yapması Osmanlılık fikrinin hala en üst düzeyde resmi politika olduğunun göstergesiydi¹¹⁵⁶. İlk başkanlığına tayin edilen Mithat Paşa'nın dışında otuz yedi üye daha bulunmaktaydı.

¹¹⁵⁴ Davison, **a.g.e.**, s. 97-98.

¹¹⁵⁵ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 254.

¹¹⁵⁶ Sultan Abdülaziz'in Şûrâ-yı Devlet'in açılışında yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. Hayreddin Bey, **"Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiyye" Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa**, (Yay. Haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2008, s. 330-332.

Bunlardan dördü Katolik Ermeni üçü Rum, ikisi Musevi ve birer Bulgar ile Gregoryan Ermeni toplamda on bir üye Gayrimüslimler arasından seçilmişti¹¹⁵⁷.

Divân-ı Âhkâm-ı Adliyye ise üst düzey adli mercilerden biri haline getirilmişti. Yargı bağımsızlığını sağlamak için Divân azaları atandıktan sonra yargılanıp mahkum edilmedikçe görevlerinden alınamayacaktı¹¹⁵⁸. Divân-ı Âhkâm-ı Adliyye'nin başkanlığına getirilen Ahmet Cevdet Paşa'dan başka 13 azası daha bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi Katolik Ermeni, biri Gregoryan Ermeni, biri Rum ve biri Bulgar olmak üzere beşi Gayrimüslimdi¹¹⁵⁹. Genel olarak değerlendirildiğinde Şûrâ-yı Devlet'teki üyelerden yüzde otuzu Divân-ı Âhkâm-ı Adliyye'dekilerin yüzde kırkı Gayrimüslimlerden seçilmiştir. Bu oranlama gerek ülkenin genel nüfustaki Gayrimüslimlerin toplamdaki gerekse her bir Gayrimüslim cemaatin ayrı ayrı sayısı ile uygunluk göstermemektedir. Fakat Meclis-i Vâlâ'daki temsil oranları dikkate alındığında büyük gelişme kaydedildiği açıkça ortadadır. Nitekim Gayrimüslimlerin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet Beylerbeyi Sarayı'na giderek meclislerin kuruluşu ve bütün Osmanlı tebaasına yer verilmesinden dolayı şükranlarını sunmuşlardır¹¹⁶⁰.

Gayrimüslimlerin istihdamında ilerleme sağlanmasındaki en önemli katkı hiç şüphesiz reformcu bürokratlara aitti. Tebaa arasında hiçbir ayrımcılık olmadan Gayrimüslimlerin de devlet hizmetine alınması konusunu ilk gündeme getiren devlet adamı Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa olmuştur. 1854 yılındaki kısa sadrazamlığı sırasında devletçe yerine getirilmesi gereken ıslahatlar hakkındaki düşüncelerini kaleme aldırarak Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa değindiği başlıca konulardan birisi de memuriyet meselesidir. İşinin ehli ve dirayetli olması , özellikle mülkiye hizmetinde istihdam edileceklerin okuma yazma

¹¹⁵⁷ Davison, **a.g.e.**, s. 252-253.

¹¹⁵⁸ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 258-259.

¹¹⁵⁹ Davison, **a.g.e.**, s. 251.

¹¹⁶⁰ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 256.

bilmesi, nizam ve kanunnamelerden haberdar olması devlet memuriyetine alınacak memurlarda aranılması gereken vasıflardır. Ayrıca Osmanlı tebaasından olanlar hangi millet ve dine mensup olursa olsun mülki ve askeri hizmetlerde istihdam edilebilmelidir. Bu konuda Mehmet Emin Paşa'nın ileri sürdüğü tek şart mutlaka Türkçe bilmeleri gerektiğidir¹¹⁶¹.

Âlî Paşa, 1867 yılında Girit'te kaleme almış olduğu bir layihada Osmanlı topraklarında meydana gelen ayrılıkçı hareketlerin önlenmesi için alınması gereken tedbire değinmişti. Buradaki başlıca önerilerinden biri de devlet hizmetinin azınlıklar dahil tüm tebaaya açık olmasıydı. Artık bütün insanların hür ve eşit sayıldığı bir dünyada hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin liyakati ve yeteneğine uygun görevlere getirilmesinden doğal bir şey olmazdı. Âlî Paşa, Avrupa'da bu görüşün hakim olduğunu Katolik, Protestan, Musevi ya da Ateist gibi mefhumların dikkate alınmadığını ileri sürer. Bütün mevki ve payeleri elde etme konusunda herkes eşit haklara sahiptir. Bu fikirler diğer milletleri olduğu gibi Osmanlı azınlıklarını da etkisi altına almaktaydı. Huzuru bozmak isteyen dış güçlerin etkisinden kurtarmak ve tebaanın devlete olan bağlılığını kuvvetlendirmek için hükümet olarak inisiyatif ele alınmalıydı. Âlî Paşa'ya göre yapılması gerekenlerin başında kamu hizmetlerinin makam ve mevki ayrımı olmaksızın herkese açılmasıydı. Kamu hizmetindeki Gayrimüslim memurların sayısı oldukça azdı. Oysa ki Gayrimüslimler arasında maliye, kamu idaresi, hukuk ve diğer alanlarda çalışabilecek liyakate sahip pek çok insan bulunmaktaydı.

Kamu hizmetindeki tüm alanların Gayrimüslimlere açılmasının bazı sakıncaları olduğunu Âlî Paşa da kabul etmekteydi. Hristiyanlar yurt dışında ya da yurt içindeki azınlık ve yabancı okullarında iyi eğitim aldıkları ve bu sayede daha iyi liyakatlere sahip oldukları için kısa zamanda tüm alanlarda hakimiyeti ele geçireceklerdi. Gayrimüslimlere bu kadar

¹¹⁶¹ Hayreddin Bey, **a.g.e.**, s. 110-114.

çok taviz verilecek olması hiç kuşkusuz İslam aleminin de tepkisini çekecekti. Bu sakıncaların önüne geçmenin yolu, öncelikle karma eğitim veren modern okulların açılmasına öncelik vermekten geçiyordu. Açılacak bu okullarla hem Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki eğitim farkı kapatılacak hem de ortak bir yaşam biçimi olarak idealize edilen Osmanlılık eğitim alanında hayata geçirilmiş olacaktı. Âli Paşa, Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde hiçbir kısıtlama olmadan istihdamlarından doğabilecek sıkıntıların memur olmak isteyenlere Türkçe bilme zorunluluğunun getirilmesiyle bertaraf edilebileceğini düşünür¹¹⁶². Halbuki kendisi Hariciye Nezareti'nde Fransızca'nın hakim dil olmasında hatta Türkçe dahi bilmeyen personel istihdamında büyük rol oynamıştır.

Fuat Paşa'nın vasiyetnamesinde Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamlarına dair düşüncelerine rastlamak mümkündür. Batılı devletlerin kışkırtmaları karşısında iç politikada öncelikli hedef halkın kaynaştırılması olmalıdır. Yoksa Osmanlı Devleti'nin yaşaması olanaksızdır. Bununla birlikte Fuat Paşa Gayrimüslimlere güvenmek konusunda oldukça temkinlidir. Özellikle Rumların, aralarında dirayetli memurlar bulunmasına rağmen Yunanlılık davasından vazgeçeceklerine inanmamaktadır. Ermenilerin ise devletin bütünlüğünü korumaya inananları için devlet kapıları ardına kadar açılmalıdır. Bir paşanın Allah'a Yahudilik ya da Hristiyanlık usulünce tapınması onun hizmetlerinden, bilgi ve becerisinden yararlanmaya engel olmamalıydı. Ama aynı paşa, ülkenin birliğini aklından çıkarıp Bizans ya da Kilikya Krallığını kurma hülyalarına kapıldığı anda görevine son verilmeliydi¹¹⁶³.

¹¹⁶² Âli Paşa'nın Girit'te kaleme aldığı bu layihanın tam metni için bkz. Ali Fuad, **Rical-i Siyasiye-i Mühimme**, İstanbul 1928, s. 118-127.; Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Gertraude Songu-Habermann, İstanbul 1999, s. 56-65.; Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul 1978, s. 9-16.

¹¹⁶³ Akarlı, **a.g.e.**, s. 5-7.

Âli ve Fuat Paşaların Gayrimüslimlerin istihdamına dair politikalarına eleştiriler de gelmiştir. Buna en sert tepkiyi gösterenler arasında Yeni Osmanlılar da bulunmaktaydı. Osmanlılık fikrinin Yeni Osmanlılar içinde genel kabul gördüğü düşünüldüğünde bu durum bir tezat olarak görülebilir. Ancak özellikle Âli Paşa'nın, kendilerince yanlış olan, eşitliğin sağlanması için uyguladığı politikaları eleştirmekten geri kalmıyorlardı.

Rumdan Ermeniden yaptı müşir ü bâlâ

Eyledi resm-i musâvât-ı hukuku ikmâl

Ziya Bey'in Âli Paşa için yazdığı ve Türk edebiyatının en seçkin siyasi hicviyesi olan Zafername'de geçen yukarıdaki mısralarla Gayrimüslimleri üst düzey görevlere getirmesini alaya almaktaydı¹¹⁶⁴.

Yeni Osmanlılar içerisinde Gayrimüslimlere verilen imtiyazlar konusunda en sert tutumu gösteren Ali Suavi olmuştur. Gayrimüslimlerin memuriyete alınma konusu da Ali Suavi'nin eleştirdiği konular arasındaydı. Suavi'ye göre mühim bir memuriyet olunca özellikle Hariciye Nezareti'nde Rumlar tercih edilmekteydi. Bu memurlar ise Osmanlı'yı Rum propagandaları karşısında savunamamaktaydı. Hüseyin Çelik'e göre kastedilen kişi Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa'dır¹¹⁶⁵. Yine bir başka yazısında, Fransa Devleti Cezayir'deki Müslüman tebaasına mülazımlıktan yukarı rütbe vermezken Osmanlı'da Gayrimüslimlerin müşirliğe kadar yükseltilmesi eleştiriliyordu. Muhbir'deki "Niçinci" mektuplarında da aynı konulara temas ederek dış temsilciliklerde Hristiyanların bulunmasını şiddetli şekilde tenkit etmiştir¹¹⁶⁶.

Ahmet Lütfi Efendi, Şark Meselesi adıyla Batı'nın reform taleplerine cevap verirken Gayrimüslimlerin devlet hizmetine alınmaları konusuna da değinmektedir. Gayrimüslimlerin liyakatlerine bakılarak istihdam edilmelerine rağmen devletin adet ve

¹¹⁶⁴ Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, İstanbul 1973, s. 207.

¹¹⁶⁵ Hüseyin Çelik, **Ali Suavi ve Dönemi**, İstanbul 1994, s. 196.

¹¹⁶⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 682.

geleneklerini yabancı oldukları hatta Türkçe dahi bilmedikleri halde daha fazla memur istihdamında ısrarcı olmanın haksızlık olduğu düşüncesindedir. Türkçe yazmasını hatta konuşmasını dahi bilmeyen kişiler nazırlığa kadar yükselebilmekteydi. Bir yandan Hristiyanların yoğunlukta olduğu yerlere aynı mezhepten memurların gönderilmesi istenirken diğer yandan Müslümanların yaşadığı yerlerde de Hristiyan memurların vazifelendirilmesi nasıl talep edilebilirdi. Oysa Fransa ve İngiltere'nin Müslüman sömürge devletlerine sahip olmalarına rağmen üst düzey bürokrasinin kapıları Müslümanlar için kapalıydı. Eğer bunun gerekçesi eğitimsizlikleri ise niçin liyakatli kişilerin yetiştirilmesine çabalanmıyordu¹¹⁶⁷?

Muhalefetle karşılaşmasına rağmen reformcu devlet adamlarının Gayrimüslimlerin haklarında iyileştirme ve devlet hizmetinde istihdamında engellerin ortadan kaldırılması çabalarına devam etmelerinde azınlıklardan gördükleri destek ve Batılı devletlerin baskıları da etkili olmuştur. Azınlıkların desteğinin temelinde Tanzimat Fermanı ve ardından gelen reformların imtiyazlarını koruduğu ve özgürlük alanlarını genişlettiği inancı bulunmaktaydı. Özellikle Yeni Fenerlilerin reformlara ve Osmanlı'nın bekasına verdiği destek diğer Gayrimüslim cemaatler içinde milliyetçilik akımı henüz gelişmediği için daha anlamlıydı.

Yeni Fenerlilerin Osmanlı'nın bekasına dair çabalarını en açık şekilde Kutsal Yerler Sorunu gündeme geldiğinde görmek mümkün olmuştur. Fener'in aristokrat aileleri Rus Çarlığı'nın, Osmanlı'nın yerini alması durumunda hem cemaatlerindeki hem de Babıali'deki konumlarını kaybetmekten korkuyorlardı¹¹⁶⁸. Bundan dolayı gizlice Rus

¹¹⁶⁷ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. XI.**, Yay. Münir Aktepe, Ankara 1989, s. 75.

¹¹⁶⁸ Rusya yanlısı politikadan yana olan ve ajan olduğu rivayet edilen Nikolas Aristarki bile İngiliz elçisine Babıali çatısı altında bir Rus generalinin yönetiminde olacağından daha önemli bir adam ve daha fazla servete sahip olduğunu itiraf etmiştir. Bkz. NA, **FO, 78/931**, 2 April 1853.

elçisinin aleyhine faaliyet göstermeye başladılar. Hatta İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki gibi önde gelen bazı isimler kendi önerileriyle, aralarındaki rekabete ve zıt görüşlere sahip olmalarına rağmen kaostan ortadan kalkması için özel gayret gösterdiler¹¹⁶⁹.

Kutsal Yerler Sorunu'nu savaşa dönüşmeden hemen önce o sırada Hariciye Katibi olarak görev yapan Yanko Aristarki'nin Fransızca kaleme aldığı elyazması bir eser Fenerlilerin reformlara ve Osmanlı'nın bekasına dair düşünceleri konusunda bizi aydınlatacak niteliktedir. Eser yazılmaya başlandığı sırada Rus orduları Eflak-Boğdan'ı işgal etmiş fakat İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale'yi geçmemişti. Öncelikle o ana kadar meydana gelen gelişmelere değinen yazara göre, zayıflayan Osmanlı'nın gerekli yaşamsal güçleri Rum unsurlar elinde bulunduruyorlar ve sadece onlar Türkleri kurtarabilirdi. Rusya, Ortodoksluğun koruyucusu aldatici maskesi altında bu unsuru destekler gibi görünerek, bir defada ve bir anda Rum ve Türkleri devirmeyi arzuluyordu. Çünkü Rusya, Fener Patrikhanesi'nin yönetimini ele geçirirse ilk yapacağı işlerden biri Slav okulları kurmak, Slav dilini yerleştirmek ve piskoposluklara yerlilerden atama yapmak olacaktı¹¹⁷⁰.

Türkiye'nin Hristiyanları efendilerini değiştirmek istemiyorlardı. Kuşkusuz, yöneticilerinden yakınıyorlardı. Çünkü iyi niyetli Sultanlarının isteğine uyulmamasından, Tanzimat'ın taşra vilayetlerinde nerdeyse ölü bir ferman olmasından, Müslümanlarla olan davalarında tanıklıklarının yasalarda tanınmamasından, hor görülmelerinden, ayrıca küçük

¹¹⁶⁹ Jack Fairey, **The Great Game of Improvements: European Diplomacy and the Reform of the Orthodox Church**, Ph. D., University of Toronto, 2004, s. 245.

¹¹⁷⁰ Rumların Balkan milletleri üzerindeki hakimiyetlerinin ancak Osmanlı hegemonyası altında devam edeceğine dair inanç Yeni Fenerliler arasında oldukça fazla taraftar bulmuş gibidir. Örneğin Yanko Fotiyades, Rumların diğer milletlere göre daha üstün seviyede oldukları için Balkanlarda Bulgarları, Sırları ve Romenleri temsil edip Anadolu'daki durumlarını kuvvetlendirebileceklerini düşünmekteydi. Türkiye parçalandığı takdirde ise Balkan milletlerinin tuzağına düşmeleri kaçınılmaz olurdu. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Sicil-i Osmanî Zeyli, C. VI**, Yay. Haz. Özen Tok-Hava Selçuk, Ankara 2008, s. 137.

düşürücü adlandırmayla haraçtan şikayetçiydiler. Bunlar, yakın zamanda düzeltilmesini umut ettikleri, haklı ve meşru şikayetlerdi. Hem şayet Türkler bunu yapmazsa, Ruslar onlara bunun sözünü veriyorlar ve bu söz, dört yüz yıldır sonuçsuz yalvarmanın ardından büyük bir ayartma gücü olacaktır.

Yazara göre, Hristiyanlara siyasi haklar tanınmanın Türklerin hakimiyetine zarar vereceği doğru değildir. Türkler, devletin tek hakimi oldukları fikrinin uyandırdığı derin uyuşukluk durumundan çıkmak zorunda kalacaklardı. Kendini yetiştirmeye başlayacak ve insanlığın tek önemli değerinin Muhammed ümmetinden gelmek olmadığını öğrenecekti; bu medeniyete atılan ilk adım olacaktı. Aynı zamanda Türklerin Hristiyanlarla yapacağı daha sık ve onurlu her temasla, halihazırda onları ayıran önyargılar yavaş yavaş silinecekti. Ortak çıkarlar, aralarında sağlam bağlar kuracaktı ve Muhammed İmparatorluğu, İsa yandaşlarıyla kuracağı samimi işbirliği yoluyla Avrupa'da daha çok varolabilecekti. Fakat Türkler Avrupa'nın baskısı olmaksızın Hristiyanlara herhangi bir imtiyaz vermek niyetinde değildi. Oysa Babiali tarafından kendiliğinden yapılacak reformlar, tüm Avrupa'nın sempatisini pekiştirecek ve halihazırdaki krizin çözümünü lehine kolaylaştıracaktı. Hatta, içteki tüm karışıklık veya memnuniyetsizliği uzaklaştıracaktı.

Osmanlı'nın bekası için tek çare, artık güçsüz olan fanatikliğini terk ederek, tüm ırklar arasında siyasi eşitliği ilan etmektir. Hristiyanlar meşru şikayetleri konusunda memnun edilmeli ve gerektiğinde de ortak düşmana karşı silahlarını ellerine almaya davet etmek konusunda şüphe duyulmamalıdır. Yazar, vatanın bu emrine uymayacak bir kişi bile olmayacağını düşünmektedir. Çünkü Türkiye, topraklarında yaşayan Hristiyanlar için vatan olacaktı. İşte o zaman Rum ve Bulgarların Ruslara karşı yiğitçe çarpıştığını görülecekti¹¹⁷¹.

Fenerli Rumlar içinde oluşan bu yeni yapılanmanın Osmanlı Devleti'nin devamından yana olmaları kültürel yozlaşmaya uğrayıp milli benliklerini unuttukları

¹¹⁷¹ De L'Orient par un Oriental adını taşıyan bu eser için bkz. **TTK, YS 140**, Ankara.

anlamına asla gelmemektedir. Tersine, imtiyazlarını kullanarak açtıkları okullar ve kurdukları dernekler aracılığı ile Yunan kültürünün çocuklarına öğretilmesi ve toplumlarına yayılması konusunda dikkat çekici katkılarda bulunmuşlardır. Yalnızca, maddi servetlerinin yanı sıra Osmanlı toplumundaki konumlarını tehlikeye atmaksızın kültürel kimliklerini politik talepleri olmadan koruma yolunu tercih etmişlerdi.

Dernekler arasında en ünlüsü 1861 yılında kurmuş oldukları Elinikos Filolopikos Sillogos (Rum Cemiyet-i Edebiyesi) idi. Üyeleri arasında Aristarki, Karatodori, Mavroyani gibi bürokrat aileler de bulunmaktaydı. Fetihden o döneme kadar çeşitli bilim dallarında eser veren Rum aydınlarının eserleri ve hal tercümeleri hakkında muazzam bir külliyat hazırlayan, Osmanlı topraklarındaki kadim Yunan medeniyetine ait tarihi kalıntıların tetkikiyle uğraşan, eğitim faaliyetlerinde bulunan bu cemiyet, belki de XIX. yüzyılda Yunan kültürüne en önemli hizmeti sunan kuruluş olmuştur¹¹⁷².

Osmanlı'ya sadakatiyle ünlenmiş olan Kostaki Musurus bile Dante'nin İlahi Komedi'sini İtalyanca'dan Rumca'ya çevirerek ulusunun kültür dünyasına katkıda bulunmuştur¹¹⁷³. Yeni Fenerlilerin bir yandan uluslarına romantik eğilimleri ile milliyetçiliğin gelişmesine katkı sağlarken diğer yandan Osmanlı'ya bağlı kalmaları çelişkili gözükabilir. Atina Sefiri Yanko Fotiyades'in Girit meselesinden dolayı Osmanlı ile Yunan hükümeti ilişkilerinin gergin olduğu sırada kendisi Rum olduğu halde nasıl hizmet ettiği

¹¹⁷² Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi, C. I-II.**, İstanbul 1977, s. 791-796.

¹¹⁷³ Kostaki Musurus Paşa, Hz. Peygambere çirkin ifadelerin de yer aldığı bu eseri Osmanlı topraklarında da basmak istemişse de izin verilmemiştir. Bkz. Nurdan Şafak, **Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat (İslam Tarihi ve Sanatları) Anabilim Dalı, İstanbul 2006, s. 34.

devlete bağı kalabildiğini soran bir Batılı'ya “*Kalbim Rumlar ile ama aklım Efendim’le beraber*” şeklinde verdiği cevap aynı zamanda bu çelişkiyi de açıklar niteliktedir¹¹⁷⁴.

Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamında yaşanan gelişmelerde Batı’dan gelen baskılar da etkili olmuştur. 1856 Islahat Fermanı’nın ilanıyla Gayrimüslimlere verilen haklar Avrupa tarafından takdirle karşılanmakla birlikte eşitlik konusundaki ilerlemenin yavaş olması şikayetlere yol açmaktaydı¹¹⁷⁵. Fermanın uygulanması konusunda yaşanan aksaklıklar hakkında hükümetine kapsamlı bir rapor gönderen İngiliz elçisinin değindiği konulardan biri de Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamları meselesiydi. Gayrimüslimler içinde en üst düzey makamı işgal edenler yalnızca birkaç Hristiyan ülkenin başkentinde görev yapan elçilerdi. Bunlar da makamlarını kişisel becerilerine borçluydu. Gayrimüslimlerin başlangıçta Hristiyan eyaletler ve meclisler olmak üzere politik arenadaki etkinlikleri arttırılmalıydı¹¹⁷⁶. Osmanlı devlet adamları hatta bazen Sultan’ın kendisi bile Batı’dan gelen bu baskılara Gayrimüslimlere bürokraside daha fazla yer açarak ve istihdam meselesinde yaşanan gelişmeler hakkında bilgi vererek teskine çalışmışlardır¹¹⁷⁷.

İstihdam meselesi Osmanlı imajını Avrupa kamuoyunda zedelemek için Batılı basın tarafından da kullanılıyordu. Basında Hristiyanların durumunun iyileştirilmesi ve

¹¹⁷⁴ Charles Keating Tuckerman, **Personel Recollections of Notable People at Home and Abroad, Vol. I**, London 1895, s. 331.

¹¹⁷⁵ Avrupa’nın Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde yeterince istihdam edilmediklerine dair tepkileri Islahat Fermanı’ndan çok önce başlamıştır. Örneğin Tanzimat’ın ilanından önce İngiliz Elçisi Ponsonby, Gayrimüslimlere orduda görev verilmediğinden ve devletin diğer kurumlarında görev almayı başaranların da önemsiz işlerde çalıştırıldığından şikayet etmekteydi. Bkz. NA., **FO.**, **78/301**, 4 January 1837.

¹¹⁷⁶ NA., **FO.**, **78/1429**, 7 March 1859.

¹¹⁷⁷ Bu konuda Osmanlı devlet adamlarının İngiliz elçilerine yaptıkları açıklamalara dair birkaç örnek için bkz. NA., **FO.**, **78/1565**, 8 January 1861; NA., **FO.**, **78/1958**, 6 March 1867. Sultan Abdülaziz’in İngiliz Elçisi Henry Elliot ile yaptığı mülakata dair bkz. NA., **FO.**, **78/2073**, 21 February 1869.

yüksek rütbeli görevler verilmesi konusunda haberler çıktığını bildiren Brüksel Elçisi Diran Bey'e dönemin sadrazamı Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, bu olumsuz fikirlere en iyi cevaplardan birinin kendisinin ve diğer Hristiyan diplomatların sahip oldukları konum olduğunu belirtmiştir¹¹⁷⁸.

Batılı devletler Gayrimüslimlerin bürokrasinin her alanında yer edinebilmelerinin önündeki yasal engellerin kaldırılmasıyla ilgili olarak geç kalındığı konusunda Osmanlı Devleti'ni eleştirmeleri anlaşılır olabilir. Nitekim 1791 Fransız Anayasa'sının başında yer alan İnsan Hakları Bildirgesi'nde "her yurttaş...kapasitesine bağlı olarak ve erdemlerinden ve yeteneklerinden başka ayırım olmaksızın, her türlü kamusal makam, yer ve göreve girmekte eşit hakka sahiptir" diye belirtilmiş¹¹⁷⁹ ve bu ilke zaman içerisinde tüm Batılı devletlerce kabul edilmişti. Fakat uygulama konusunda aynı başarıyı sergilediklerinden asla söz edilemez. Çünkü dönemin hiçbir Batılı devleti, bünyesindeki azınlıklara yönetim işlerinde Osmanlı kadar hak tanımamıştır¹¹⁸⁰.

Gayrimüslimlerin istihdamında engellerin fiilen ortadan kalkması, muhtemelen muhaliflerin tepkisinden korkulduğu için, fermanın öngördüğü kadar çabuk gerçekleşmedi. 1861 yılında bâlâ rütbesi verilen Kostaki Musurus ve Aleksandır Kallimaki bu rütbeye ulaşan ilk Gayrimüslim memurlar oldular¹¹⁸¹. Gayrimüslimlerden bürokrasinin en üst rütbesi vezarete ilk olarak 1867'de Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına atanan Davud Karabet ulaşmıştı.

¹¹⁷⁸ BOA., HR.SFR.(4)., 35/42, 7 Kasım 1859.

¹¹⁷⁹ Françoise Dreyfus, **Bürokrasinin İcadı, Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul 2007, s. 92.

¹¹⁸⁰ Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", **Dîvân**, S. 13, 2002/2, s. 303.

¹¹⁸¹ Cooper, **a.g.e.**, s. 201.

Krikor Agaton'un Nafia Nazırı olarak atandığı 1868 yılına kadar Gayrimüslimlerden hiç kimse herhangi bir nazırlığa tayin edilmemişti¹¹⁸².

Bununla birlikte, özellikle Hariciye Nezareti ve mülki yönetimde Gayrimüslimlerin varlığı Islahat Fermanı'nın ardından daha iyi hissedilmeye başlandı¹¹⁸³. Özellikle 1870'lerde Gayrimüslim memurların istihdamında büyük ilerleme kaydedilmişti. 1871 yılında kurulan Mahmut Nedim Paşa kabinesinde hiçbir Gayrimüslim nazır olmamasına rağmen içlerinde Hariciye Nezareti'nin de olduğu dört nezaret müsteşarı Gayrimüslimlerden seçilmişti¹¹⁸⁴. Cyrus Hamlin, 1878 yılında basılan kitabında ölen, emekli olan, kırk yıllık süreçte üst düzey görevde bulunmuş ya da görevini sürdüren 87 Gayrimüslimin ismini zikretmektedir. Bu isimler bulundukları mevkilerindeki güç ve nüfuzlarını yüzlerce Hristiyan'ın memuriyete girmesine yardımcı olmak için kullanmışlardır¹¹⁸⁵.

Devletin bekası için öngörülen Osmanlıcılık ideolojisi ve reformların azınlıklar arasında milliyetçiliğin fikrinin yayılmasını engelleyemediği 1870'lerin sonlarında başlayan 93 Harbi ile kesin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Doğal olarak bu süreç, tamamen önlerini tıkamasa da, Gayrimüslimlerin bürokraside istihdamları da etkilemiştir. Milliyetçilik hareketinin daha yoğun gözlemlendiği Rumlar ve zaten pek fazla yer bulma şansı bulamayan diğer Balkan milletleri memuriyetlerdeki oranları düşmeye başlayan ilk azınlık grupları oldular. Ayrılıkçı hareketlerin daha geç etkisi altına giren Ermenilerin sayısı da zamanla gerilese de uzun bir süre belirgin bir şekilde daha fazla memuriyeti işgal etmeye devam ettiler. Nitekim II. Abdülhamit döneminde görev yapan Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın

¹¹⁸² Davison, **a.g.e.**, s. 101.

¹¹⁸³ Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s. 33.

¹¹⁸⁴ NA., **FO.**, 78/2177, 28 September 1871.

¹¹⁸⁵ Cyrus Hamlin, **Among The Turks**, Newyork 1878, s. 371-375.

hazırladığı bir raporda devlet hizmetinde görev yapan Ermenilerin sayısı 2413 olarak verilmiştir. Bu raporda Hariciye Nezareti'nde çalışan memur sayısı 49 olarak verilmiştir. Recep Çelik, II. Abdülhamit döneminde yayınlanan Hariciye Salnamelerinden 95 Ermeni ismi tespit etmiştir¹¹⁸⁶. Gayrimüslimler açısından bu olumsuz tabloya rağmen Osmanlı Devleti son buluncaya kadar sayıları giderek azalsa da Hariciye Nezareti ve diğer bürokratik kurumlardaki varlıkları devam etmiştir.

3.1.2. Fransızca'nın Önem Kazanması ve Yabancı Dil Bilen Personel Bulmakta Yaşanan Sıkıntı

Hariciye Nezareti'nin diğer kurumlardan en belirgin farkı Batı dillerini, özellikle Fransızca'yı bilen personele duyduğu ihtiyacın daha fazla olmasıydı. Gerçekten de büyük çoğunluğu reisüllküttaplık kurumundan arta kalan ve kurumlar arası işbölümündeki modernizasyonun tam anlamıyla oturtulmadığı için dışişleriyle pek de bağlantısı görünmeyen meselelerle alakadar Beylikçi, Amedî gibi odalar ve Türkçe yazışmaları yapmakla yükümlü Mektûbî Hariciye dışındaki kalemlerde çalışan personelden Fransızca'yı bilmeyenlerin sayısı oldukça azdır. Zaten bu kalemlerde Batı dillerini bilen Müslüman memurlara rastlanılsa da Gayrimüslimlere yer verilmemiştir¹¹⁸⁷. Görüldüğü üzere Hariciye Nezareti'nde, Türkçe dışında dil becerisine ihtiyaç duyulmayan kalemlerde Müslüman kökenlilerin tercih edilmesi ve Fransızcanın bilinmesinin gerekli olduğu yerlerde ise

¹¹⁸⁶ II. Abdülhamit döneminde bazı kurumlarda çalışan Ermeni memurların sayı ve isimleri için bkz. Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, C. IV, Kayseri 2007, s. 27-53.

¹¹⁸⁷ Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982, s. 353.

Gayrimüslimlerin istihdamının önünün açılması açıkça göstermektedir ki Gayrimüslimlere duyulan ihtiyacın başlıca nedenlerden birisi de Batı dillerini bilen personel bulmakta yaşanan sıkıntıydı.

Batı dillerine aşina personel bulmakta yaşanan sıkıntının temelinde Müslümanların bu konudaki önyargılarının etkisinin olduğu şüphesizdir. Askeri açıdan Avrupa karşısında güçlü olduğu dönemde gelişmeye başlayan küçümseme tavrı bu milletlerin dillerini öğrenme konusunda da kendini göstermiştir. Bu yüzden Babıali Tercüme Odası kuruluncaya kadar diplomasi alanında kullanılan tercümanlar önce Yahudiler daha sonra ise Fenerli Rumlar arasından seçildiler.

Fransızcanın öğretilmesi konusunda ilk ciddi adım III. Selim döneminde atılmıştı. Devrin devlet adamlarından ve Rusçuk Yârânından Behiç Efendi yabancı dillerde yazılmış fen kitaplarının çevrilmesinin zorunluluğu ve Mühendishâne gibi müstakil bir binada Lisan Mektebi açılarak Müslüman gençlere dil öğretilmesi gerekliliğini vurgulamıştır¹¹⁸⁸. Bu kapsamda, Batı dillerinde yazılmış kitapların çevirisine başlandığı gibi 1792 ve 1795 yıllarında yeniden ıslah edilen Mühendishâne’de Fransızca derslerine başlandı¹¹⁸⁹. Burada çalışan hocalar lisan öğrenmeğe, telif ve tercüme eser yazmaya teşvik ediliyordu¹¹⁹⁰. Mühendishâne’de Fransızca öğretilmesine rağmen Babıali Tercüme Odası’nın kuruluşu aşamasında dil bilen personel bulmakta yaşanan sıkıntı çok fazla mesafe kat edilemediğini gösterir. Yine de Babıali Tercüme Odası’nın ilk baştercümanları Mühendishâne’de hocalık yapmış olan Yahya ve İshak Efendiler olması dikkat çekicidir.

1821 Rum İsyanı’nın başlamasıyla Fenerli tercümanlarının görevlerine son verilmesinin ardından açılan Babıali Tercüme Odası devletin dil bilen personel ihtiyacını

¹¹⁸⁸ Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995, s. 310-311.

¹¹⁸⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul 2002, s. 96.

¹¹⁹⁰ Çağatay Uluçay, Enver Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, İstanbul 1957, s. 67.

Müslümanlardan karşılamaya dönük ciddi bir adımdı. Tercüme Odası'na bağlı Lisan Odası'nda genç kâtiplere Fransızca öğretilerek tercüman olarak istihdam edileceklerdi. Ayrıca modern bilim terminolojisinin Türkçe karşılıklarını bulmakta yaşanan zorluktan dolayı 1839'da Mekteb-i Tıbbiye'de ve bir yıl sonra Mehteb-i Harbiye'de Fransızca dersler vermeye başlanmıştı.

Fransızcanın öğrenilmesinde devletin Babıali Tercüme Odası'nı kurması ve yeni açılan okullarda dersler koyması gibi sistemli çalışmalarının yanı sıra üst düzey reformist bürokratların emirlerinde çalışan memurları teşvikleri etkili olmuştu. Artık önde gelen aileler çocuklarının dil öğrenmesi için özel öğretmenler buluyorlardı. Hatta Sultan Abdülmecit'in isteği üzerine Safvet Paşa, Şehzade Murat Efendi ve Fatma Sultan'a Fransızca öğretmek üzere görevlendirilmişti¹¹⁹¹.

Bununla beraber, Osmanlı toplumunda Batı dillerine öğrenenlere karşı yadırgamalar varlığını sürdürmekteydi¹¹⁹². Halk nezdinde "Frenk Mukallidi" olarak nitelendirilen bu kişiler, konuşmaları ve giyim tarzlarıyla alay konusu olmuşlar, hatta dönemin romanlarında komik karakterler olarak nitelendirilmişlerdir. Toplumdaki Batı'ya karşı önyargıların devam etmesi yüzünden devletin çabalarına rağmen Gayrimüslimler dışında Fransızca bilen bürokrat bulunmakta zorluk çekilmeye devam etmiştir. Ebuzziya Tevfik'in belirttiğine göre İstanbul'da bazı üst düzey devlet adamlarının çocukları dışında Fransızca'yı bilenler Tercüme Odası memurlarından ibaretti. Hatta bu oda çalışanlarından bile, konuşmamak şartıyla, okuyup yazmasını bilenlerin sayısı oldukça azdı¹¹⁹³.

¹¹⁹¹ Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C. II**, İstanbul 1969, s. 811.

¹¹⁹² Örneğin, ünlü devlet adamı ve tarihçi Ahmet Cevdet, Fransızca öğrendiğini gizlemek zorunda kalmıştı Bkz. Fatma Âliye Hanım, **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, İstanbul 1994, s. 50-51.

¹¹⁹³ Ebuzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 23.

Oysa 1830'ların başından itibaren Osmanlı Devleti tek yanlı diplomasi algılayışını terk ederek Avrupa ile ilişkilerini güçlendirmeye çabalamıştır. Bir yandan Avrupa merkezlerinde Osmanlı ikamet elçiliklerinin yeniden açılması, diğer yandan gelişen diplomatik ilişkilerin evrak yoğunluğunu arttırması sonucunda Babıali Tercüme Odası'nda yetişen sınırlı sayıdaki tercümanla işlerin yürütülemeyeceği aşıkardı. Bu sorun Gayrimüslimlerin tercüman olarak devlet hizmetinde istihdamının önünü açmışsa da sayıları sınırlı kalmıştır. 1850'lerin başından itibaren Hariciye Nezareti'nin dış ülkelerle ve kendi elçilikleriyle yürüttüğü yazışmaları Fransızca yapmaya başlaması dil bilen personel ihtiyacını ziyadeleştirdiği için bu kurumda istihdam edilen Gayrimüslimlerin sayısı da artmaya başlamıştır. Böylece bu diplomatik kuruluş Fransızca bilenlerin kaynaştığı bir ortam oluşturmuştur¹¹⁹⁴.

Hariciye Nezareti, dış politikanın yanında azınlıklar ve topraklarında yaşayan ya da ticaret yapan yabancı ülke vatandaşların meseleleriyle de ilgilenmekle görevliydi. Bu yüzden farklı dilleri bilen personel ihtiyacı yine Gayrimüslimlerden karşılanmıştır. 1845'de Nikolaki Vogorides, Rumca evrakları çevirmek üzere Babıali Tercüme Odası'nda istihdam edilmişti ¹¹⁹⁵. Yine 1849'da Mösyö Salame İngilizce evrakın tercümesiyle görevlendirilmişti¹¹⁹⁶. Hatta Müslüman memurlar arasında Arapça bilen memur bulmakta zorluk çekilmeyeceği aşıkır olmasına rağmen bu dildeki evrakların da çevirisi Gayrimüslim

¹¹⁹⁴ Roderic H. Davison, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili", Çev. Çiğdem Erkal İpek, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 4-5, İzmir 1995, s. 177.

¹¹⁹⁵ BOA., **İ.DH.**, 3124

¹¹⁹⁶ BOA., **İ.HR.**, 2646, (2 N 1265/22 Temmuz 1849); BOA., **A.MKT.**, 175/2, (22 Ra 1265/15 Şubat 1849).

bir memura bırakılmıştı¹¹⁹⁷. Hariciye Nezareti'ne memur yetiştirmek için açılan Lisan Mektebi talebelerinin Rumca ve Bulgarca'nın öğretilmesi için muallim tayini yapılmıştı¹¹⁹⁸.

Hariciye Nezareti'nde çalışan Gayrimüslimlerin çok yönlü dil becerilerini göstermek için bildikleri dilleri de belirttikleri sicil kayıtları önemli bir kaynaktır. Fakat bu bildirimler bazı sorunlar içermektedir. Memurlar bildikleri dilleri “*kitabets eder*”, “*okur yazar*”, “*tekellüm eder*”, “*bilir*”, “*aşına*” gibi farklı kelimelerle ifade etmişlerdir. Bazen de bu kelimelerden birkaçı bir arada kullanılmıştır. Farklı kelimelerin kullanılmasındaki amacın belirttikleri dili bilme düzeyini göstermek için olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹⁹. Fakat seçilen kelimelerin ortak bir yöntemle kullanılmadığı görülür. Bu durum da derecelendirme yapmayı imkânsız hale getirmektedir¹²⁰⁰. Yine de tüm kelimeleri aynı kabul ederek yani sicil kayıtlarında belirttikleri dilleri bildiklerini varsayarak bir tablo oluşturduk;

¹¹⁹⁷ BOA., **İ.HR.**, **2171**, (19 B 1264/21 Haziran 1848).

¹¹⁹⁸ Rumca Muallimliği'ne Kostaki Efendi'nin tayini için bkz. BOA., **İ.MVL.**, **26127**, (8 Ş 1284/5 Aralık 1867); Bulgarca Muallimliği'ne Dimitri Efendi'nin tayini için bkz. BOA., **İ.DH.**, **39585**, (10 B 1284/7 Kasım 1867).

¹¹⁹⁹ Findley, kitabetin belli bir standardı ifade ettiğini belirtir. Bu gözlemine katılmakla birlikte bildiği dilleri farklı kelimelerle ifade edenlerin sayısı bir hayli fazladır. Bkz. Findley, **a.g.e.**, s. 177.

¹²⁰⁰ Bu karmaşıklığı birkaç örnekle açıklamak yerinde olur. Manukyan Kirkor, Fransızca, İtalyanca, Ermenice tekellüm ve kitabets eder, Türkçe okur yazar ve Rumca'ya aşına olduğunu belirtir. Buradan Manukyan Kirkor'un üç dili çok iyi bildiği, Türkçe'yi konuşamadığı ve Rumca'sının pek iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Mühürtad Babayan ise Türkçe, Fransızca, Ermenice okur yazar, Rumca tekellüm eder, İngilizce ve İtalyanca'ya aşinaydı. Eğer ilk değerlendirmemizi kullanacak olursak Babayan'ın hiçbir dili tam anlamıyla bilmediği gibi bir sonuçla karşılaşırız. Oysa bu kişinin okur yazar ifadesini iyi derecede bildiği diller için kullandığı açıktır. Bu memurların sicil kaydı için bkz. BOA., **DHSAİDd.**, **5/917**; BOA., **DHSAİDd.**, **2/992**.

	Genel	Rum	Ermeni	Yahudi	Arap Hristiyan	Avrupa	Diğer
Milliyetleri	118	28	61	5	8	9	7
Türkçe (1)	107	26	56	5	8	6	5
Fransızca	116	26	61	5	8	9	7
İngilizce	52	15	25	1	3	4	4
Almanca	15	4	7			1	3
İtalyanca	53	10	21	2	6	9	5
İspanyolca	5	1	1	3			
Rusça	8	2	2		1	1	2
Felemenkçe	2		1				1
Arapça	14	1	4	1	6	1	1
Farsça	1	1					
Rumca	64	22	26		6	4	6
Ermenice	52	1	50		1		
Arnavutça	2	1					1
Bulgarca	4		2				2
Slavca	2						2
İbranice	1			1			
Latince	10	4	2			3	1
Ant. Yunan	2	2					
Maltizce	1		1				
Romence	1						1
Macarca	5		4				1
Lehçe	1					1	

Ortaya çıkan tablomuz Osmanlı topraklarında konuşulanları, Batı dillerinin pek çoğunu, Antik Yunanca ve Latince gibi eski dilleri de içeren toplam 22 farklı dili gösteren geniş bir yelpazeyi içerir. Fakat bu dillerden 13'ünü bilenlerin sayısı tek haneli rakamları geçmez ve bunlardan dördünü yalnız tek bir kişi bildiğini ifade etmiştir. Fransızca başta olmak üzere Türkçe, İtalyanca ve İngilizce öne çıkan dillerdir. Rumca ve Ermenice'yi bilenlerin sayısındaki fazlalık bu milletlere mensup memurların sayıca çokluğundan kaynaklanmaktadır¹²⁰¹. Ama Rumca'yı bilenlerin sadece üçte birinin Rum olması bu dilin Osmanlı topraklarındaki azınlık dilleri arasında en kozmopoliti olduğu gösterir.

¹²⁰¹ Rum ve Ermeni memurların hepsi hatta Yahudiler de kendi ana dillerini bildikleri diller arasında zikretmemişlerdir. Bu yüzden Rumca, Ermenice ve İbranice'yi bilenlerin sayısının daha fazla olduğunu düşünebiliriz.

Gayrimüslimlerin bildikleri dil ortalaması 4 dilin üstündedir. Daha ayrıntılı bir şekilde verecek olursak Rumlar 4.14, Ermeniler 4.3, Yahudiler 3.6, Arap Hristiyanlar 4.87, Avrupa kökenliler 4.33 dil bilmekteydi. Arap Hristiyanları en yüksek oranda çıkması bu milletten hemen hepsinin Türkçe ve Fransızca'nın yanında Arapça, Rumca ve İtalyanca'yı bilmesinden kaynaklanmaktadır. En düşük oranda yer alan Yahudilerin eğitim düzeyleri daha düşük kaldığı için bu sonuç normaldir.

Gayrimüslimlerin bildiği dillerden birinin kendi ana dilleri, birinin Fransızca, birinin de Türkçe olduğunu varsayarsak ve azınlık dillerinin Hariciye'deki işlevselliğinin az olduğunu düşünürsek birden fazla Batılı dilleri bilenlerin sayısı oldukça düşük kalır¹²⁰². İçlerinden dokuz dil bildiğini ifade eden Pasko Vasa¹²⁰³ ve Yahya Karaca¹²⁰⁴ en fazla dil becerisine sahip olan memurlardı. Çok fazla dil bilmenin terfilerde ne kadar etkili olduğu hakkında bir kaniya sahip değiliz ama her iki isim de vezaret rütbesine erişmiş olması kayda değer bir bilgidir.

Sicil kayıtlarında Gayrimüslim memurlardan hemen hepsinin Fransızca'yı bildiğini belirtmesi bu dilin Osmanlı Hariciye Nezareti'nde etkinliğini açık bir şekilde gösterir¹²⁰⁵. Avrupa dilleri arasında Fransızca'dan sonra en fazla bilinen dil İtalyanca'ydı.

¹²⁰² Findley, **a.g.e.**, s. 178.

¹²⁰³ Pasko Vasa, Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca, Slavca okuryazar ve Arnavutça, Bulgarca ve Arapça tekellüm edebildiğini ifade etmiştir. Bu dil becerisini kazanmasında Avrupa'da eğitim almasının yanı sıra görev yaptığı bölgelerin etkili olduğu görülür. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/236.

¹²⁰⁴ Yahya Karaca, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rumca tekellüm ve kitabet ettiğini ve Türkçe, Felemenkçe, Latince, Macarca'ya aşina olduğunu belirtmiştir. Tıpkı Pasko Vasa gibi yurtdışında eğitimi ve görev yaptığı yerler Yahya Karaca'nın bildiği dillerin sayısını yüksek olmasının nedenidir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030.

¹²⁰⁵ Fransızca bildiği belirtmeyen iki memurdan biri olan Yorgaki Efendi, sadece Türkçe bildiği ifade etmişse de Fransızca dersleri alması, tercümanlık ve Palermo'da şehbenderlik yapmış olması Fransızca bildiğini gösterir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/496.

İtalyanca'nın bu konumu Doğu Akdeniz'de başlıca ortak dil olma özelliğini XIX. yüzyılın başından itibaren Fransızcaya kaptırsa da¹²⁰⁶ önemini bir dereceye kadar koruduğunun belirtisidir. Hemen ardından İngilizce'nin gelmesi bu dilin hem Avrupa'da İngiliz diplomasisinin gücü hem de iki ülke ilişkilerinin yakın olmasıyla ilişkili olabilir. Sayıları az olmakla birlikte Almanca, Rusça, İspanyolca ve Felemenkçe bilen personel de bulunmaktadır.

Gayrimüslimler hizmet ettikleri devletin dili Türkçe'yi ne kadar iyi bildiklerini tespit etmek hiçte kolay değildir. Sicil kayıtlarında bildiği diller arasında Türkçeyi saymayanların oranı yalnızca % 10 civarındadır. Geriye kalan memurlardan yaklaşık % 30'unun da Türkçelerinin yeterli düzeyde olmadığını söyleyebiliriz¹²⁰⁷. Ayrıca Gayrimüslim memurlar Türkçeyi bilmediklerini ya da az bildiklerinin sicil kayıtlarına işlenmesinden hoşnut olmayacakları için yanlış beyanatta bulunmuş olabilirler¹²⁰⁸.

¹²⁰⁶ Findley, **a.g.e.**, s. 182.

¹²⁰⁷ Bu hesaplamayı yaparken sicil kayıtlarındaki ifadelerini göz önünde tuttuk. Eğer Türkçe dışında bildikleri dilleri daha kuvvetli şekilde belirtmişlerse bu dili yeterli düzeyde bilmedikleri şeklinde yorumladık. En kuvvetli vurgu olarak “*kitab et eder*” ifadesini kabul ettik. Bu kavram diğer diller için kullanılırken Türkçe için farklı bir ifade örneğin “okur yazar” denilmişse bunu Türkçe konuşma becerisinden yoksun şeklinde yorumladık. Bildiği diller için kitabet yerine okur yazar yada bilir ifadesi seçilmişse ve Türkçe için daha az kuvvetli olan “*tekellüm eder*” kavramı kullanılmışsa bu da az bildiğine işaret olarak kabul edilmiştir. “*Aşınadır*” kelimesi en alt düzeyde değerlendirilmiştir.

¹²⁰⁸ Sicil kaydında “*tekellüm*” ve “*kitab et ettiğini*” ifade ettiği için Rüstem Paşa'yı Türkçe'yi iyi bilenler arasında değerlendirdik. Fakat II. Abdülhamit ile arasında geçen bir anekdot Rüstem Paşa'nın Türkçe yazmayı bilmediğini gösterir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/100; Abdülhak Hâmid Tarhan, **Abdülhak Hâmid'in Hatıraları**, Haz. İnci Enginün, İstanbul 1994, s. 173.

3.1.3. Kalifiye Eleman İhtiyacı

Tanzimat döneminde bir yandan eski kurumlar modernize edilirken diğer yandan ihtiyaçlara göre yenileri meydana getiriliyordu. Klasik şekilde kalemlerde yetişen memurların ise bu kurumlardaki pozisyonları doldurması zordu. Geleneksel eğitimin değişen bürokrasinin ihtiyaç duyduğu türden memurlar yetiştirememesi yüzünden yeni arayışlara gidildi. II. Mahmut döneminde hem tercüman hem de devlet memuru¹²⁰⁹ ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-u Edebiye adında iki orta dereceli okul açıldı. Bu okullarda klasik eğitimin yanı sıra Fransızca dersi de müfredata konuldu. Fakat iyi niyetli bu girişimler uygulamada çok fazla başarılı olamamıştır¹²¹⁰.

Yapısındaki dönüşüme devletin diğer kurumlarının pek çoğuna göre daha erken başlayan Hariciye Nezareti, bir okul vazifesi görmüş ve bazı kurumlara personel takviyesi yaparak modernleşmelerine katkıda bulunmuştur. Burada göreve başlayan genç memurlar hem bürokratik sistemin işleyişini Avrupa tarzı organizasyona tam olmasa bile en yakın şekilde entegre olmuş bir nezarete öğrenme hem de Fransızca'yı bildikleri ya da geliştirme imkânı buldukları için Batı'yı örnek alarak kazanılacak bilgiye daha kolay erişme şansına sahiptiler. Bu avantajlar Hariciye Nezareti'nin yeni tip memur ihtiyacının karşılanması için bir kaynak vazifesi görmesinde etkili olmuştur. Belki de bu yüzden Hariciye Nezareti'nde gereğinden fazla personel istihdam edilerek devletin kalifiye eleman ihtiyacı karşılanmak istenmiş olabilir. Sicil kayıtlarında kurumlar arası geçişler gösterilse de bürokratik yapının karmaşıklığından dolayı kesin bir tablo ortaya koyamayız. Yine de bu kayıtları kullanarak bir değerlendirme yapılabilir.

¹²⁰⁹ Bernald Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1996, s. 85.

¹²¹⁰ Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)**, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 135-136.

Sicil kayıtlarına ulaştığımız 128 Gayrimüslim memurdan 107'sinin devlet hizmetine ilk olarak Hariciye Nezareti'nde başlamış olması bu kurumun yeni tip memur yetiştirilmesinde oynadığı rolü göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Aralarından 31'i geçici görevleri de sayılmazsa, tüm memuriyet kariyerini Hariciye Nezareti'nde tamamlamıştır.

Hariciye'deki görevinin öncesinde veya sonrasında taşrada görev alanların sayısı oldukça fazladır. Adli mercilerde görev yapanlar dışında taşrada çalışmış 41 isim tespit ettik. Fakat bunların pek çoğu tercümanlık yada Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi gibi Fransızca bilmeyi gerektiren memuriyetlerdir. Yine de az da olsa mülki idarede görev alanlara da rastlanmıştır. Sicil kaydı bulunan memurlar arasında 1877 öncesinde taşrada en üst düzey mülki makama ulaşan yalnızca bir kişi¹²¹¹ ve Gayrimüslimlerin nüfus yoğunluğu fazla olduğu başta Balkan vilayetleri olmak üzere vali yada mutasarrıf muavinliği yapmış beş isim bulunmaktadır¹²¹².

Hariciye Nezareti'nde görev alan Gayrimüslimlerden bazıları Batı referans alınarak düzenleme yapılan eski kurumlara geçiş yaparak insan kaynağı sıkıntısının giderilmesine katkı sağlamışlardır. Adliye teşkilatı da bunlardan biriydi. Avrupa'daki örneklerinde esinlenilerek hazırlanan 1850 Ticaret, 1851 Ceza ve 1858 Arazi Kanunnameleri ve Şer'î Mahkemelerin yanında üyelerinin bir kısmı yabancı ve Gayrimüslimlerden seçilen

¹²¹¹ Rüstem Paşa, 1873-1883 tarihleri arasında Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı yapmıştı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

¹²¹² Pasko Vasa, Manastır, Kostan Efendi Yanya, Todoraki Efendi Yanya ve Kandiye, Konstantino Aksilos Rusçuk, Ligoraki Aristarki Aydın'da muavinlik yapmış isimlerdir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/236, BOA., **DHSAİDd.**, 2/246, BOA., **DHSAİDd.**, 2/746, BOA., **DHSAİDd.**, 18/317, BOA., **DHSAİDd.**, 165/139. 1876 sonrasında azınlıklar arasında milliyetçiliğinin güçlenmeye başlamasından sonra Gayrimüslimler nüfuslarının yoğun olduğu bölgelerde önemli mülki vazifelerde görev almışlardır. Krikorian, salnamelerden yararlanarak taşrada memur Ermenilerin bir listesini çıkarmaya çalışmıştır. Bkz. Mesrop K. Krikorian, **Armenians in the Service of the Ottoman Empire (1860-1908)**, London 1977.

Karma ve Ticaret Mahkemeleri yargı sistemini dualist bir yapıya dönüştürdü. Ancak sorun sadece bu değildi. Yeni mahkemelerde görev yapacak Avrupa hukukunu bilen personele ihtiyaç vardı. Bu personel boşluğunun doldurulmasında Hariciye Nezareti önemli rol oynamıştır. Sicil kayıtlarına göre Hariciye Nezareti'nde çalışmış Gayrimüslimden 31'i aynı zamanda adli mercilerde görev yapmıştı.

Tanzimat döneminde sosyal alandan sonra en önemli değişim ekonomide görülmüştür. İlk olarak devlet kurumlarının modernizasyonu kapsamında 1838'de Maliye ve bir yıl sonra Ticaret Nezareti kurulmuştu. Fakat yapılan düzenlemelere rağmen ekonomik reformlar Tanzimat döneminin en az başarılı olanların başında gelir. Bu konuda Osmanlı bürokratlarını sıkıntıya sokan konulardan biri de yeni reformları uygulayacak yetişmiş insanların azlığıydı ¹²¹³. Gayrimüslimler devletin ya da üst düzey bürokratların mali meselelerinde her zaman yer aldıkları için ekonomik alanda ihtiyaç duyulan personelin karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. Uzun bir dönem bir bürokratin yetişmesi için en uygun ortama sahip olan Hariciye Nezareti ekonomi ile ilgilenen kurumların memur takviyesine katkı sağlamıştı. Sicil kayıtlarında hem Hariciye'de hem de maliye, ticaret, gümrük ve Dûyûn-ı Umumiye gibi ekonomiyle ilişkili kurumlarda görev almış 19 Gayrimüslim tespit edilmiştir.

Osmanlı'nın kuruluşundan beri devlet meselelerinin müzakere edildiği meclislerin varlığı bilinmektedir. Tanzimat döneminde gerek nezaretlerin üstünde gerekse altında yer alan meclisler kurularak yetkinin daha alt kademelere yaygınlaştırılması ve yeni düzenlemelerin kolaylıkla hayata geçirilmesi amaçlanmıştır ¹²¹⁴. 1850'lerden itibaren Gayrimüslimler de bu meclislere dahil edilerek Tanzimat reformlarının uygulanmasına katkı sağlamıştır. Hariciye çalışanlarının sicil kayıtlarından geçici komisyonlar dışında Meclis-i

¹²¹³ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993, s. 126.

¹²¹⁴ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 179.

Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye gibi nezaretler üstü meclislerin yanında nezaretlerin altında kurulan meclislerde 28 Gayrimüslimin görev aldığı belirlenmiştir.

Eski kurumların ıslahında olduğu gibi yeni ortaya çıkan ve özellikle teknik bilgi gerektiren kurumların da personel ihtiyacını karşılamak için Hariciye Nezareti memurlarından faydalandığı görülür. Bu kurumlardan biri de Telgraf Müdürlüğü idi. Telgrafın gelişi teknik eleman sıkıntısını da beraberinde getirmişti. İlk memurları yetiştirme görevi Fransız teknisyenlere verildiği için Fransızca bilmek gerekliydi. Bundan dolayı, 1861 yılında Fünun-ı Telgrafiye Mektebi açılıncaya kadar¹²¹⁵, yetiştirilecek öğrenciler genellikle Babıali Tercüme Odası'ndan seçilmekteydi¹²¹⁶. Özellikle Telgrafın Osmanlı'ya gelişinden ilk yirmi yıl çalışanlar arasında Gayrimüslimlerin bariz çoğunluğu görülür. 1855'den 1871 yılında Posta nezareti ile birleşmesine kadar geçen 16 yıl boyunca Telgraf Dairesi Müdürlüğü yapan 10 kişiden beşi Gayrimüslimdi¹²¹⁷. Müdürlük yapan Gayrimüslimlerden Davud Karabet, Franko Nasri, Aleksan Diran, Aleko Vogorides aynı zamanda Hariciye'de görev almış isimlerdi.

1858 yılında, orman ve madenlerle ilgili bir okulun açılması gündeme geldiğinde devletin bu konularda uzmanı bulunmadığı için Fransa'dan orman memuru getirilmesi kararı alınmıştı. Hocalık yapacak bu memurlar yalnızca Fransızca bildiklerinden ve okunacak kitapların da Fransızca olmasından dolayı açılacak okula talebe bulmakta güçlük çekilmişti. En azından bir süreliğine ihtiyacı karşılamak için Hariciye Nezareti'nden gönüllü olan kâtipler arasından bazılarının Fransa'dan gelecek hocalardan bir süreliğine ders alıp orman müdürü olarak tayin edilmesine karar verildi. Bu göreve talip olanlar arasında

¹²¹⁵ Telgraf Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, **a.g.e, C. I-II**, s. 620-626.

¹²¹⁶ Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması", **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2004, s. 209-210

¹²¹⁷ Davison, **a.g.m.**, s. 224.

Gayrimüslimler de bulunmaktaydı¹²¹⁸. Aynı zamanda 1878-1880 ve 1893-1911 yılları arasında Orman ve Maadin Nezareti'nin başında nazırlık yapan altı isimden beşi Gayrimüslimdi¹²¹⁹.

Tanzimat Dönemi öncesinde Osmanlı kentlerinde günümüz belediye hizmetlerini üstlenecek ayrı bir kuruluş bulunmamaktaydı. İlk olarak 1854'de "Şehremaneti" unvanıyla yeni bir kurumun ihdas edilmesi ve 1857 sonlarında alınan bir kararla İstanbul'un 14 belediye dairesine ayrılması kararlaştırılarak beledi hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir adım atılmıştı. Ancak Altıncı Daire dışındaki belediyelerin kuruluşu hemen gerçekleşmemiştir¹²²⁰. Bu gecikmenin temel nedenlerinden biri de hiç şüphesiz Avrupa'dan örneklenilerek kurulmak istenen belediyeleri yönetecek idari kadrolardan yoksun olunmasıdır. Bundan dolayı iyi bir eğitim alt yapısına sahip Gayrimüslimlerin personel boşluğunun giderilmesinde ve beledi hizmetlerin düzene girmesinde rolleri büyüktür. Hem Hariciye'de hem de şehremaneti ve belediyelerde görev aldığını tespit edebildiğimiz yalnızca 10 isim bulunmakla birlikte bunlardan dördü belediye başkanlığı görevi yapmıştır¹²²¹.

Yukarıda değindiğimiz kurumlar dışında Hariciye'de görevli Gayrimüslimlerin sicil kayıtlarında eğitim, bayındırlık ve ziraat gibi farklı alanlarla ilgilenen kurumlara geçiş yapanlara da rastlanmıştır. Askeri sınıfla ilgili Bab-ı Zaptiye ve Bab-ı Seraskeri gibi kurumlarda görev alanlara rastlanmışsa da bu görevler kâtiplik gibi tipik memuriyetlerdi.

¹²¹⁸ Ergin, **a.g.e., C.I-II.**, s. 588-590.

¹²¹⁹ Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 9.

¹²²⁰ Çadircı, **a.g.e.**, s. 273-274.

¹²²¹ Edward Blacque Adalar ve Altıncı, Sakızlı Ohannes Altıncı, Sahak Ebru On İkinci, Antuvan Manas Beşinci, Yedinci, Sekizinci Daire-i Belediye başkanlıklarını yürütmüşlerdir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/1016; BOA., **DHSAİDd.**, 76/23; BOA., **DHSAİDd.**, 4/178; BOA., **DHSAİDd.**, 4/604.

Yalnızca bir ismin askeri sınıfa iltihak ettiği bilgisine sahibiz¹²²². Şeyhülislamlik Dairesi ve Evkâf Nezareti gibi İslami temele dayanan kuruluşlarda Gayrimüslimlere rastlanmaması ise yapıları gereği doğal görünmektedir.

3.1.4. Memur İstihdamında Etkisini Koruyan Himayecilik:

İltimas

Klasik Osmanlı bürokrasisinde memur olmak isteyenler bir odaya çırak olarak alındıkları için kendilerine mesleği öğreten amirine bir usta bir baba gibi bağlanır; kalemdeki arkadaşlarıyla kurdukları kardeşlik ilişkisi ise ömür boyu devam ederdi. Tanzimat Dönemindeki kurumsal modernleşme çabaları bürokratlar arasındaki hami-mahmi ilişkilerini biraz azaltmışsa da büsbütün ortadan kaldıramamıştır¹²²³.

Tanzimat Dönemi öncesinde bürokraside kısıtlı yer bulabilen Gayrimüslimler bile ihtida etmeksizin bütünleşme imkânı bulamadıkları için üst düzey devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurarak konumlarını güçlendirme yolunu takip etmişlerdir. Özellikle Fenerliler bu konuda oldukça başarılı olmuşlardır. İlişkilerde klasik dönemde bürokrasinin devşirme yapısının etkisinin varlığı tartışmalıdır. Fakat Fenerlilerin Divân Tercümanlığı ve Eflak-Boğdan Voyvodalıklarının tekellerine geçirmesinde etkili olan Köprülülerin Rumca konuşan Arnavut kökenli devşirme bir aile olduklarını unutmamak gerekir¹²²⁴. XVII. yüzyıldan itibaren Fener'in bu aristokrat aileleri arasında giderek artan ekonomik ve politik nüfuz mücadelesi olduğu bilinmektedir. Önemli makamlar için Osmanlı devlet adamlarına yüksek

¹²²² Selim Melhame, 1876'da askeri sınıfa iltihak ederek Sırbistan'a gitmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 72/67.

¹²²³ İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 293.

¹²²⁴ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, Çev. Volkan Aytar, İstanbul 1996, s. 87-88.

rüşvetler ödenmekte ve dolayısıyla Osmanlı bürokrasisi de Fenerliler arasındaki mücadeleye taraf olmaktaydılar¹²²⁵. Osmanlı bürokratları içinde Fenerlilerle ilişkisi en çarpıcı olanı hiç kuşkusuz Babıali'nin 1821 Rum İsyanı'nda rolü olan Halet Efendi'dir¹²²⁶.

İsyan süreci ve belki de Halet Efendi'nin akıbeti Osmanlı bürokratlarının ister istemez Fenerlilerle olan ilişkilerini askıya almalarına yol açmıştı. Yaklaşık 10 yıl boyunca hiçbir Gayrimüslimin diploması hizmetinde kullanılmadı. Bu sürecin ardından Osmanlı toplumunun geçirdiği değişim, diplomasinin önem kazandığından dolayı Hariciye'nin ihtiyaç duyduğu personelin artması gibi nedenlerin Gayrimüslimlerin önünü açtığı zaten bilinmekteydi. Fakat süreç sırasında diploması ve Hariciye Nezareti'ni kontrolünde tutan Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit ve onun talebeleri Âlî ile Fuat'ın himaye ettiği isim ya da gruplar büyük önem taşır. Bu isimler aynı zamanda Hariciye kökenli olmaları ve diplomasinin öneminin artmasından dolayı Hariciye teşkilatlanması içerisinde kendi hiziplerine taraf olan yeni bir diplomatik sınıf oluşturmak istemişlerdi.

Daha önce değindiğimiz gibi 1830'ların başından itibaren değişen siyasal ortam Fenerlilerin içinde Osmanlı elitist tabakasıyla iyi ilişkileri olan yeni bir oluşumun doğmasına sebep olmuştu. Bu oluşum içerisinde Nikolas Aristarki ve İstefanaki Vogorides'le birlikte diploması ve bürokrasinin diğer alanlarında yeniden yer bulabildiler. Her iki isim de

¹²²⁵ Divân tercümanlarının sıklıkla azledilmesinde Fenerli ailelerin birbirleriyle yaşadıkları rekabetin yanı sıra Babıali devlet adamlarının iç çekişmesinin de etkisi vardı. XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul'da İngiliz elçiliğinde bulunan Liston, hükûmetine Reisülküttap Mehmet Raşid ile Divân tercümanı Morozi'nin rakiplerinin hile ve entrikaları sonucu azledilerek yerlerine Mehmet Dürri ve Kallimaki'nin tayin edildiğini bildiriyordu. Bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", **Osmanlı, C. I.**, Ed. Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara 1999. s. 666.

¹²²⁶ Halet Efendi, henüz genç bir kâtipken Derya tercümanı Kallimaki Bey'in yazıcılığını yapmış ve oğluna Türkçe dersleri vermişti. Bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, **a.g.e.**, s. 24.

konumlarını korumak ve güçlendirmek için Osmanlı bürokratları içerisindeki Akif ve Pertev hizipleşmesine taraf olmuşlardı. Bir süre sonra Pertev ve Akif Paşaların tasfiye olmasına rağmen Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa ile yeni bir koruyucuya kavuştular.

Reşit Paşa'nın Âlî, Fuat ve Ahmet Cevdet gibi pek çok genç ve yetenekli insanları yanına çektiği ve devlet hizmetindeki kariyerlerinde yükselmeleri için hamilik yaptığı iyi bilinmektedir. Aynı şekilde, Gayrimüslimlerin Hariciye'de istihdam edilmelerinde, özellikle 1821'de Rum isyanının başlamasının ardından tasfiye edilen Fenerli Rumların yeniden diplomasi alanında kullanılmalarına önayak olmuştur. Aslında Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye memurlarını tümüyle Müslümanlardan seçtiğine dair yaygın bir inanış vardır¹²²⁷. Temelde yanlış olan bu bilgi Avrupa'daki ilk elçilik yaptığı dönemlerde geçerli olabilir. Paris'te tercüman olarak görev yapan Yanko Musurus'u uygunsuz hareketlerinden dolayı görevden almış ve Rumlara güvenmediği için bu milletten hiç kimseyi maiyetinde istemediğini Babıali'ye bildirmişti¹²²⁸. Fakat Reşit Paşa için Avrupa'da görev almasıyla başlayan değişim süreci Rumlara karşı önyargılarının ortadan kalkmasını sağlamış gözükmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın Babıali'nin en etkin ismi olduğu 1838-1852 yılları arasında Osmanlı temsilciliğinin bulunduğu beş Avrupa başkentinde de Gayrimüslimler görev almışlardı. Bu tarihler arasında görev yapan Gayrimüslim elçi ve maslahatgüzarlardan Davud Karabet, Kostaki Musurus, Aleksandır Kallimaki ve Konstantin Karaca ve Kerkhove Eugène de Vicomte'nin dış temsilciliklere atanmaları bir istisna dışında onun Sadaret ya da Hariciye nazırlığı döneminde olması dikkat çekici bir ayrıntıdır¹²²⁹. Yine başka bir devletin

¹²²⁷ Yusuf Hallaçoğlu, "Ma'rûzât ve Tezâkir'de Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Erkânı", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1987, s. 28.

¹²²⁸ BOA., **HAT**, 46636, (2 C 1250/6 Ekim 1834).

¹²²⁹ Yalnızca Kallimaki Bey'in 1848'de Londra'ya tayin edildiği sırada Mustafa Reşit Paşa boşta bulunuyordu.

dışişlerinde görev yapan Konstantin Karaca¹²³⁰ ve Kerkhove Eugène de Vicomte'nin Osmanlı hizmetine girmelerine Mustafa Reşit Paşa aracılık etmişti¹²³¹.

Tabi ki bu durum muhaliflerinin tenkidine maruz kalmasına sebep oldu. Özellikle Destrilhes tarafından kaleme alınan “Confidences Sur La Turquie” adlı kitapta bu konuda ağır eleştirilere hedef oldu. Bu kitapta, Mustafa Reşit Paşa'nın diplomasi alanında elde ettiği başarıların büyük çoğunluğunu Gayrimüslim kâtiplerine ve Fenerli Rumlar ile olan ilişkilerine borçlu olduğu ifade edilmekteydi. İstefanaki Vogorides sayesinde İngiliz elçiliğinin hamiliğini kazanmıştı. Nikolas Aristarki ona Rus elçiliğinin kapılarını açmıştı. Kallimaki Bey Fransa'daki, Kostaki Musurus İngiltere'deki ve Konstantin Karaca Bey Hollanda'daki çıkarlarını korumakla görevliydi¹²³². Reşit Paşa, Fenerli Rumları üst düzey görevlere getirmekle liberal, eşitlik ve ilerlemeye inanmış bir devlet adamı portresi çizmek istiyordu. Oysa aynı Fenerliler gizli şekilde Rus çarına bağlılıklarını sürdürmekteydi¹²³³. Yine aynı eserde Mustafa Reşit Paşa'nın resmi vesikalarda görünenin aksine Fransızca yazma konusunda oldukça beceriksiz olduğu, kaleme aldığı söylenen zengin üsluplu notaların ya Fenerli Beyler ya da Fransız tercümanları tarafından yazıldığı iddia edilmektedir. Ancak eseri kaleme alan Destrilhes'in Reşit Paşa'nın muhaliflerinden Mehmet Ali Paşa

¹²³⁰ Konstantin Karaca, Hariciye Nazırlığı'na atanan Mustafa Reşit Paşa'yı tebrik için yazdığı bir mektupta Yunan hükümetinin kendisini İstanbul'a elçi tayin etmesi için iltimasını rica etmekteydi. Reşit Paşa, bu konuda başarılı olamamışsa da Konstantin Karaca'nın Osmanlı hizmetine girmesine aracılık etmiştir. Aralarındaki ilişkinin temelini nereye dayandığı konusunda bilgi sahibi olmasak da adı geçen mektuptan her iki ismin aynı zaman diliminde Paris'te görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Bkz. BOA., **HAT.**, 47782, (21 M 1254/16 Nisan 1838)

¹²³¹ NA., **FO.**, 78/778, 20 August 1849.

¹²³² M. Destrilhes, **Confidences Sur La Turquie**, Paris 1855, p. 68.

¹²³³ Destrilhes, **a.g.e.**, s. 153-154.

tarafından finanse edilmiş olması ithamların doğruluğu konusunda bizleri şüpheli olmaya zorlar.

Emile Tarin adlı bir Fransız avukat iddialara karşı “Réponse Aux Confidences Sur La Turquie” ismiyle başka bir eser kaleme aldığı gibi¹²³⁴ Mustafa Reşit Paşa da hakkında ortaya atılan dedikodulara Sultan Abdülmecit’e yazdığı bir arizada cevap vermişti. Arızasının bir yerinde Nusret Efendi adlı şahsın kendisi ve Paris Sefiri Kallimaki Bey aleyhinde Babıali’ye göndermiş olduğu bir mektuba da temas etmektedir¹²³⁵. Nusret Efendi, Paris’te askeri öğrenci olarak eğitim aldığı sırada ücretinin arttırılması talebinde bulunmuştu. Paris Sefiri tarafından olumsuz yanıt verilince de bir gece yarısı Osmanlı Sefareti’ni basarak Kallimaki Bey’e türlü hakaretler yağdırmıştı¹²³⁶. Adı geçen mektup Mehmet Ali Paşa’nın eline geçmiş ve Mustafa Reşit Paşa aleyhine kullanılmıştır. Mektubun içeriği hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte Reşit Paşa’nın Hristiyan sefirler özellikle Kallimaki Bey’i himaye etmesinden dolayı tenkit edildiği kesindir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa yazdığı arizada “*Şu kadar ki Hristiyanlardan müstahdem olan süferanın tebdiline dair bazı tarafların tasavvurat ve tasminatı sözleri hayli vakitten beri meydanda dönmekte olarak bu defa dahi mumaileyh Kallimaki Bey hakkında birtakım zanniyat kaleme alınmış olduğundan ve diğerleri gibi olmayıp mumaileyhe tâ vakt-i sebâvetten beru ülfet-i kadimem dahi bulunduğundan mumaileyhin azil ve tebdiline müsaade-i seniyye erzan buyurulur ise bunu dahi hakk-ı çakeranemde bir büyük inayet addedeceğim*” sözlerine yer vermiştir¹²³⁷.

¹²³⁴ Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, Ankara 1998, s. 211.

¹²³⁵ Stanley Lane Poole, **Lord Stanford Canning’in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, İstanbul 1999, s. 7-8.

¹²³⁶ BOA., **HR.TO.**, 70/46, 27 Mart 1849.

¹²³⁷ Poole, **a.g.e.**, s. 8.

Ahmet Cevdet, Mustafa Reşit Paşa döneminde Hariciye Nezareti memurlarının birkaç istisna dışında hep Müslüman olduğunu ileri sürer. Muhtemelen hamisini ithamlardan korumak için dış temsilciliklerdeki Gayrimüslimleri görmezden gelmişti. Aynı zamanda daha önce değindiğimiz gibi merkez teşkilatında önemsiz görevlerde ya da mülazemetle dahi olsa Gayrimüslimlerin sayısı Ahmet Cevdet'in belirttiğinden daha fazlaydı. Fakat diplomasi hizmetinde istihdamda diğer Gayrimüslim grupların Fenerliler kadar Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinden yararlanamadıkları bir gerçektir. Yalnızca Berlin'de maslahatgüzarlık yapmış olan Davud Karabet Ermeniydi. Buna ek olarak Avrupa'daki elçilik görevleri sırasında yanından ayırmadığı özel katibi Agop Gircikyan birkaç kere geçici maslahatgüzarlık yapmıştı.

1850'lerden sonra Ermeniler, Hariciye Nezareti'nde özellikle merkezi teşkilatlarda kendilerini hissettireceklerdi. Nezaretin genişlemesi ve iş yükünün artması sonucunda uygun niteliklere sahip olan personel bulmakta yaşanan sıkıntı Gayrimüslimlere duyulan ihtiyacı arttırmıştı. Fakat Mustafa Reşit Paşa'nın yerini alan Âlî ve Fuat Paşaların himayesi sayesinde Ermeniler merkez teşkilatta ağırlıklarını hissettirmeye başladılar. Ahmet Cevdet'e göre, Âlî Paşa Hariciye'de yetişecek kişilerin kendisine rakip olmasından korktuğu için Ermenileri himaye etmişti. Fuat Paşa da bu duruma kayıtsız kaldığı için suçlu¹²³⁸. Özellikle Tahrirat-ı Hariciye Odası Ermeni memurlarla doldurulmuş ve uzun yıllar Ermeni müdürlerce idare edilmişti. Bunlar da Türkleri hatta sadık Ermenileri odadan uzaklaştırarak yerine kendilerine yakın isimleri getirmişlerdi. Ahmet Cevdet, Islahat Fermanı'ndan sonra Gayrimüslimlerin devlet hizmetine alınmalarının kaçınılmaz olduğunun farkındaydı. Fakat Hariciye Nezareti

¹²³⁸ Fuat Paşa, devlet hizmetinde milliyetçilik fikrinin etkisinden asla kurtulamayacaklarını inandığı Rumlar yerine Ermenilerin kullanılmasının daha iyi olacağı düşüncesindeydi.

gibi Osmanlı siyasetinin yürütüldüğü bir bakanlık yerine mali işlerle ilgilenen kurumlarda çalıştırılmaları daha iyi olurdu¹²³⁹.

Görüldüğü üzere Mustafa Reşit, Âlî ve Fuat Paşaların Gayrimüslimlerin istihdamlarında izledikleri yol Hariciye Nezareti'nin yapısını şekillendirmişti. Çünkü devlet kurumlarının açılmasıyla o kapıdan ilk giren Gayrimüslimler kendi milletlerinden yüzlerce gencin de bürokrasi hayatına atılmalarına yardımcı olacaktı. Böylece dış temsilcilikte Mustafa Reşit Paşa'nın himayesini gören Fenerliler ve Rumlar diplomat olarak görev yapan Gayrimüslim gruplar arasında çoğunluğu oluşturacaklardı. Âlî ve Fuat Paşaların himayesini gören Ermenilerin ise merkez teşkilatında üstünlüğü kazanacaklardı.

Gayrimüslimlerin himaye gördüğü devlet adamlarının Babıali'nin bu üç büyük ismiyle sınırlı olduğunu elbette söyleyemeyiz. Örneğin Sadaret görevini yürütmüş olan devlet adamlarının pek çoğu müşavirlerini Gayrimüslimlerden özellikle Ermeniler arasından seçmekteydi. Mithat Paşa Odyan Efendi'yi, Mahmut Nedim Paşa Artin Dadyan'ı, Safvet Paşa Serkis Hamamciyan'ı ve Hüseyin Hilmi Paşa ise Gabriel Noradukyan'ı müşavir olarak kullanmıştır. Yalnızca Tevfik Paşa bir Yahudi olan Davud Molho'yu tercih etmişti¹²⁴⁰.

Bununla beraber, Osmanlı devlet adamlarının Hariciye'ye intisap eden Gayrimüslimlerle ilişkiler ağını tek tek incelemek neredeyse imkânsızdır. Ayrıca Mustafa Reşit, Âlî ve Fuat Paşaların ardından hiçbir devlet adamı Hariciye'nin milletler mozağini etkileyecek kadar güçlü olamadı. Dengelerin 1876 sonrasında değişmeye başlamasında ise milliyetçilik gibi farklı bir dinamik etkili olmuştur. Yine de Müslüman bürokrat ve Gayrimüslim ilişkiler ağının daha iyi irdelenmesi için sicil kayıtları yardımıyla baba mesleklerine göz atmak bizim için faydalı olacaktır;

¹²³⁹ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 1-2.

¹²⁴⁰ Tarhan, **a.g.e.**, s. 357.

Baba Meslekleri							
	Toplam	Rum	Ermeni	Yahudi	Arap	Avrupa	Diğer
Genel	83 ¹²⁴¹	20	46	3	7	6	1
D.H.G.A. ¹²⁴²	37	11	13	-	5	4	1
Tüccar	16	3	10	1	1	1	-
Sarraf	20	1	18	1	-	-	-
Hekim	6	5	-	-	1	-	-
Esnaf	5	-	4	1	-	-	-
B.D.H.Ç. ¹²⁴³	2	-	1	-	-	1	-

Bilinmeyen	45	9	23	2	1	4	6
-------------------	----	---	----	---	---	---	---

Sicil kayıtları elimizde olan 128 Gayrimüslim memur bulunmasına rağmen yalnızca 83'ü baba mesleğini belirtmiştir. Findley, baba meslekleri konusundaki bilgi eksikliğinin sicil formlarını dolduran memurların tecrübesizliği ya da babalarının mesleğinde övünülecek bir yan görmemeleriyle ilgili olabileceğini ifade eder¹²⁴⁴. Baba mesleklerinin

¹²⁴¹ Toplamda 86 isim olduğu görülür. Fakat Hekimlik yaptığı bilinen altı babadan üçü aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye'de çalıştıkları için her iki grupta da zikredilmiştir. Bu sebepten gerçek toplam 83'dür.

¹²⁴² Devlet hizmetinde görev alanları belirtir.

¹²⁴³ Başka devlet hizmetinde çalışanları belirtir.

¹²⁴⁴ Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s. 110-11. Bizim baba mesleğini tespit edebildiğimiz memur sayısı Findley'den daha azdır. Bunun nedeni Findley'in kullandığı Hariciye Sicil-i Ahval'deki belgeler yalnızca formlardan oluşmamaktadır. Buradaki bilgi eksiklikleri başka belgelerce desteklenmiştir. Oysa bizim tezimiz 1876'ya kadar uzandığı için Hariciye sicil kayıtlarıyla yetinseydik daha az veriye ulaşırdık. Fakat Hariciye dışında

gösterilmesiyle ilgili ikinci sorun ise Hariciye’de çalışan kardeşler bulunmasıyla ilgilidir. Karmaşaya yol açmaması için bu durum dikkate alınmamıştır.

Findley’in verdiği verilere göre Hariciye Nezareti’ne kabul edilen Müslümanlardan babası devlet hizmetinde görev alanlarda gelenekçi olarak sınıflandırılanlarda % 82 ve modernistlerde % 90 oranındadır¹²⁴⁵. Bu sonuç bir babanın memur olmasının oğlunun bürokrasiye intisabında ne derece önemli olduğunu gösterir.

Bizim verilerimize göre Gayrimüslimlerde babaları devlet hizmetinde olanların genel oranı % 45 civarındadır. Bu oran Müslüman meslektaşlarına göre çok daha düşük olsa da baba mesleğinin devletle ilintisi Gayrimüslimler için de önemli bir avantaj olduğu kesindir. Ayrıca memuriyete kabullerinde ilk ciddi ilerlemelerin 1856 Islahat Fermanı’nın ardından yani oldukça geç gerçekleşmesi, babaları ekonomik getirisi yüksek olan mesleklerle iştigal edenlerin iyi eğitim alarak memuriyet için nitelikli bir vasa sahip olmaları ve yine babalarının Osmanlı bürokratlarıyla mali ilişkileri memuriyete girmek için gerekli kayırmacılığı sağlaması gibi nedenler bu düşük oranı açıklamaya yardımcı olabilir.

Babaları devlet hizmetinde bulunanların sayıları az olsa da oransal olarak en yüksek olduğu grup Avrupa kökenliler ile Arap Hristiyanlarıdır. Osmanlı bürokratlarıyla mali ilişkileri çok gelişmemiş olduğu için Avrupa kökenli isimlerin babalarının devlet hizmetinde olması bürokrasiye intisaplarında kolaylık sağlaması muhtemeldir. Arap Hristiyanlarından babası devlet hizmetinde olan beş isimden dördünün kardeş olması oransal yüksekliğin sebebidir. Osmanlı Hariciye’sinde görev yapan Gayrimüslimler arasında en fazla memur bulunduran iki gruptan Rumlardan babaları devlet hizmetinde bulunanların oranı Ermenilerden daha yüksektir. Bu durumu Rumların ekonomik iletişim kanalları yerine

elde ettiğimiz Dahiliye Sicil-i Ahval ve Hariciye Mütenevvi içinde rastladığımız birkaç sicil kaydı yalnızca formlardan oluşmaktaydı ve formlardaki bilgi eksikliğini giderecek belgeler bulunmamaktaydı.

¹²⁴⁵ Findley, **a.g.e.**, s. 109.

bürokrasiye giren mensupları sayesinde bürokraside yer edinebildikleri şeklinde yorumlamak mümkündür. Yahudiler arasında ise baba mesleği devlet hizmetiyle ilintili hiçbir isme rastlayamadık. Bunun nedeni devlet memuriyetlerine Rum ve Ermenilere göre daha geç kabul edilmeleri, ekonomik olanaklarının diğer azınlık gruplarına kıyasla kötü olması ve cemaat içerisinde çocukların eğitimi için geleneksel yöntemlerin tercih edilmeye devam etmesiydi.

Gayrimüslimlerden % 19'unun babası tüccar ve % 24'ünün sarraftır. Findley'e göre, ekonomik durumu iyi olan bu sınıftaki ailelerin çocuklarının memuriyete alınması seçkin bir yaklaşım olarak yorumlamaktadır¹²⁴⁶. Bundan başka, Osmanlı toplumunda gelir yönünden üst tabakada yer alan bu meslek sınıfı, çocuklarına gerekli bürokratik donanımı verecek eğitim olanaklarını sağlayacak güce sahipti. Ayrıca Osmanlı hazinesi ve bürokratlarla girdikleri mali ilişkiler çocukları için devlet kapısının açılmasını kolaylaştırmaktaydı. Her üst düzey bürokratin sarraflar arasından seçtiği bir vekilharcı bulunmaktaydı. Para işlerinin girdisiyle çıktısıyla uğraşmaktan hoşlanmayan bürokratların yerine sarraflar mali meseleleriyle uğraşırlardı. İhtiyaçları olduğunda borç para verirler, ev ihtiyaçlarını karşılardılar. Himayesinde oldukları bürokratların yükselişleri kendileri için yeni kapılar açtığı gibi düşüşleri de tersine etki yapabilmekteydi¹²⁴⁷. Elbette bu durum karşılıksız değildi. Sarraflar için bürokratlar hem birer parasal kaynak hem de devletle olan işlerini kolaylaştıracak aracıydı. Bürokratlar ya nezdlerinde kazandıkları itibardan ya da maddi borçlarının verdiği baskıdan dolayı vekilharçlarının isteklerini geri çeviremezlerdi. Hatta devlet ricaline işi düşen bir kişi sarrafların tavassutuna başvurması sıklıkla görülen bir

¹²⁴⁶ Findley, **a.g.e.**, 113.

¹²⁴⁷ Buna dair ilginç bir örnek olmak üzere XVIII. yüzyılın ünlü devlet adamlarından Koca Ragıp Paşa ile Ermeni sarraflarının ilişkisi zikredilebilir. Bkz. Mesut Aydınar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Simalar, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C. III**, Kayseri 2007, s. 191-195.

şeydi¹²⁴⁸. Bu yüzden bürokratların mali işlerini emanet ettikleri insanların çocuklarını himaye etmelerinde herhalde şaşılacak bir durum yoktur. Özellikle sarraflık mesleğinde ileri olan Ermenilerin bu ilişkileri çok iyi kullandıkları ortadadır¹²⁴⁹. Nitekim babası sarraf olan 20 memurlardan 18'i Ermeni idi.

Belirli bir zenginliğe sahip olan bu ailelerin Osmanlı bürokrasisi içerisine çocuklarını yerleştirmek için bu kadar hevesli olmaları yalnızca evlatlarının yaşamını idame ettirecek belli bir gelire sahip olmalarını istedikleri için değildi. Hatta kimi aileler hiçbir ücret ödenmeksizin devlet hizmetinde çalışan çocuklarının giderlerini bizzat kendileri karşılamaktaydı¹²⁵⁰. Osmanlı Devleti içerisinde bürokratik kariyer, üst düzey hizmetlerde yer edinebilenler için, tatminkar bir gelir kaynağı olabilmektedir. Oysa, Osmanlı ekonomisinin devlet güdümünde olmasından dolayı ticari zenginliği arttırmanın en kolay yolunun politik güç ve nüfuza bağlı olduğunu bilmek Gayrimüslim burjuva sınıfının çocuklarını bürokrasiye yönlendirme nedenini daha anlamlı kılmaktadır.

Baba mesleği hekimlik olan altı kişiden beşi Rum'du ve bunlardan iki kardeş ile beraber üçünün babası Karatodori ailesindendi. Bilindiği gibi Fenerli Rumların Divân Tercümanlığı ile voyvodalıklar üzerinde tekel kurmasında hekimlikleri sayesinde saray ve Osmanlı devlet adamlarıyla yakınlaşmalarının etkisi büyüktü. Özellikle Mekteb-i Tıbbiye'nin açılmasıyla Müslüman hekimlerin çoğalması Rumların ve diğer azınlık gruplardan hekimlerin üstünlüğünü kaybetmelerine yol açmış olabilir. Fakat Tanzimat süreci

¹²⁴⁸ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C. II**, İstanbul 1977, s. 612.

¹²⁴⁹ Ermeni sarraflar ve Osmanlı bürokratları arasındaki ilişkiler için bkz. Y.G. Çarkcıyan, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, İstanbul 2006, s. 50-60.

¹²⁵⁰ Örneğin, dönemin muteber bankerlerinden David Glavany Brüksel Sefareti'nde ücretsiz olarak çalışan oğlu Faustin'in masraflarını cebinden karşılamaktaydı. Bkz. BOA., **İ.HR.**, **5069**, (14 S 1270/16 Kasım 1853).

boyunca giderek yıldızı parlayan Karatodori ailesi, Osmanlı yöneticileri ile yakınlaşmada hekimliğin hala iyi bir araç olduğunu göstermekteydi.

3.1.5. Aile ve Akrabalık İlişkileri

Osmanlı bürokrasi sisteminde himayeciliğin en bariz şekilde görüldüğü durumlardan biri de kan bağına dayananıdır. Her toplumda bir çocuğun babasının mesleğini sürdürmesi olağan bir olgu olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlılarda da kalemiye, seyfiye, ilmiye gibi hemen her alanda mesleğin babadan oğula geçtiği sıklıkla görülür. Sonuçta bu olgu, pragmatik bir zihniyetten kaynaklanmaktadır. Bir oğulun babasının mesleğine aşinalığı, mesleki incelikleri daha çabuk öğrenme şansına sahip olması gibi nedenler kamu adına yapılan görevin nesilden nesile aktarılmasını etkilemesi doğaldı. Fakat bunu katı kuralları olan bir kast sistemine benzetemeyiz. Zira devlet, atama ve azil yetkisini elinde tuttuğu için de hegemonya kurulmasını engelleyebilmekteydi¹²⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde memuriyet alımlarında himayeciliği sağlayan bir diğer faktör de kan bağı dışında evlilik yoluyla sağlanan akrabalıktı. Kabiliyetli bir genç yüksek rütbeli birisinin dikkatini çekmeyi başarırrsa onun hamiliğini kazanabiliyordu. Bu hamiliğin en uç noktası efendisinin konağına damat olmaktı. Son devirlerde ise evlilik eşit sayılabilecek aileleri birbirlerine bağlama veya zaten mevcut olan akrabalık ilişkilerini kuvvetlendirme şeklinde tezahür ettiği daha sık gözlemlenir oldu¹²⁵².

Tanzimat döneminde memuriyete alımlarla ilgili düzenlemeler aile ve akrabalık bağına dayanan himayeyi pek önleyememiş gibidir. Kuneralp, 1839-1922 yılları arasında üst düzey devlet adamları arasında 73 baba-oğul tespit etmiştir. Damatların sayısı ise 44 idi.

¹²⁵¹ Abdullah Saydam, “Osmanlı İstihdam Politikasına İlişkin Bir Örnek, Babalar ve Oğullar”, **Toplumsal Tarih**, S. 131, Kasım 2004, s. 84-89.

¹²⁵² Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)**, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 135-136.

Buna ilaveten dört dede-oğul-torun silsilesi vardı¹²⁵³. Hariciye Nezareti'nde görev alan memurların aile ve akrabalık ilişkileri incelendiğinde bu tür himayeciliğin boyutunun daha büyük olduğunu ve devam ettiğini açıkça ortaya koyar. Nezaretin çekirdeğini oluşturan Babıali Tercüme Odası'nın daha ilk yıllarında başında bulunan isimlerle görevli bazı kâtipler arasındaki akrabalık dikkat çeker. Oda'nın ilk baştercümanı Yahya Efendi'nin oğulları Ruhuddin ve Naci Efendiler Tercüme Odası kâtiplerindendi. Ortanca oğlu Nureddin Mehmet Emin Paşa ise askeriyede yetişmiş ve bir dönem Dar-ı Şûrâ-yı Askeri azalığında bulunmuştu¹²⁵⁴. Yine Tercüme Odası baştercümanlığında bulunmuş olan Hoca İshak'ın görevden alınmasından sonra yerine maiyetinde çalışan damadı Halil Esrar Efendi getirilecekti¹²⁵⁵.

Hariciye Nezareti'nde çalışan memurlar arasında Müslümanlara göre Gayrimüslimlerin baba-oğul ve diğer akrabalık ilişkileri daha ileri düzeyde olduğu görülür. Özellikle Rumların, daha doğru ifade ile Fenerlilerin, Hariciye Nezareti'ndeki kadrolaşmalarında akrabalık ilişkilerinin büyük önemi vardır. Zira önceki yıllarda da Rum azınlığın elitist kesimi olarak nitelendirebileceğimiz Fenerli aileler bir strateji olarak evliliği kullanmışlardır. Bu sayede, bir dereceye kadar eşit aileler, hem iktisadi güçlerini koruyabiliyorlar hem de toplumsal konumlarını muhafaza edebiliyorlardı.

1821 Rum İsyanı ile Fener'in güçlü ailelerinin tasfiyesinden sonra Yeni Fenerliler denilen bir yapı ortaya çıktığına daha önce değinilmişti. Bu yapının bir ayağında Osmanlı ile ekonomik ilişkileri kuvvetli olan banker ve tüccarlardan oluşan aileler diğerinde ise bürokratik sistemde yer edinmeyi başaran aileler bulunacaktı. Osmanlı bürokrasisine entegre

¹²⁵³ Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. XXIII-XXIV.

¹²⁵⁴ Mehmet Süreyya, **Sicil-i Osmani, C. IV/II**, s. 179.

¹²⁵⁵ Sait Arif Terzioğlu, **Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Başhocası İshak Efendi**, Ankara 1965, s. 8.

sürecini başlatarak bu ağı genişleten Vogorides, Aristarki ve Karatodori aileleri olmuştur. Diploması alanında kendilerini ispatlamış İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki'nin yanında Karatodoriler hekimlik mesleğindeki beceriyle devlet adamlarıyla ilişkilerini kuvvetlendirdiler. Bu ilişkiler ağı kan bağına dayanan ve evlilik yoluyla akraba oldukları isimlerin Osmanlı bürokratik sisteminde yer edinmelerini ve zaman içerisinde makamlarını yükseltmelerini kolaylaştırmıştır¹²⁵⁶.

Yakın aile bireylerinin elde ettikleri makamları göstermek adı geçen isimlerin Osmanlı bürokratik sistemine entegrasyon sürecine katkılarını daha belirgin hale getirecektir. İstefanaki Vogorides'in oğullarından Nikolaki Boğdan kaymakamlığı, Aleko ise Viyana büyükelçiliği ve Şarkî Rumeli valiliği yapacaklardı. Damatları Kostaki Musurus ve Yanko Fotiyades Osmanlı diplomasinin en parlak isimlerindendi. Evlatlığı Gavril Kristoviç de Şarkî Rumeli'de valilik görevi yapanların arasındaydı. Büyük Logothet Nikolas Aristarki'nin kardeşlerinden biri uzun yıllar Berlin'de sefaret görevinde bulunan Yanko ve diğeri ise Sisam Beyliği ve Girit valiliklerinde bulunmuş Miltyadi Paşa idi. Oğullarından Stavraki babası yerine Büyük Logothet olarak uzun yıllar görev yapmıştı. Bir diğeri oğlu Vaşington ve Lahey elçisi olarak görev yapacak olan Ligoraki Aristarki'ydi. Nikolas Aristarki'nin dört kızı da diploması mesleğinden kişilerle evlenmişlerdi. Bunlardan biri St. Petersburg'da maslahatgüzarlıkta bulunan Komnemenos Bey idi¹²⁵⁷. Karatodori ailesinden ise Aleksandır Hariciye nazırlığına ve İstefanaki ise Brüksel sefirliğine kadar yükselmişti.

¹²⁵⁶ Hatta haminin ölümünden sonra bile geçmişteki hizmetleri akrabaları için yeni kapıların açılması için vesile gösterilebiliyordu. Boşta kalan Aleko Vogorides ve Stavraki Aristarki'in bir hizmette istihdamlarını rica eden dilekçelerinde bu durumu gözlemlemek mümkündür. Aleko'nun dilekçesi için bkz. BOA., **İ.DH.**, **38821**, (4 Ş 1283/12 Aralık 1866); Stavraki'nin dilekçesi için bkz. BOA., **A.MKT.NZD.**, **281/32**, (15 N 1275/18 Nisan 1859).

¹²⁵⁷ Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 1.

Hariciye Nezareti'ndeki kadrolaşmada kan bağı ve evliliklerin nasıl bir etkiye sahip olduğunu göstermek için 1840 ile 1912 yılları arasında Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin diplomatik temsilcisi olan Fenerli Rumlardan Atina, Viyana, Londra, Roma, Berlin, Torino ve Lahey'de görev yapmış olanlarından 10 ismin Karatodori ailesiyle akraba¹²⁵⁸ olduğunu belirtmek herhalde yeterlidir.

Evlilik yoluyla kurulan bağlar Osmanlı bürokratik yapılanmasında yer bulmayı başarmış ailelerle sınırlı kalmamıştır. Yeni Fenerliler oluşumunun diğer ayağını oluşturan tüccar ve banker ailelerle de evlilik yoluyla akrabalık kurulmuştur. İktisadi faaliyetleriyle öne çıkmış Fenerli aileler Osmanlı bürokratik sisteminde yer almaktan geri durmayı tercih etmişlerdir¹²⁵⁹. Bunun nedeni belki de Osmanlı bürokrasisindeki hizip çatışmalarının kendi iktisadi çıkarlarına zarar vermesinden korkmalarıydı. Zaten pek çoğu yaşamını Avrupa şehirlerinde sürdürmeyi yeğlemiştir¹²⁶⁰. Fakat evlilik yoluyla kurdukları akrabalıklar Babıali'deki işlerinin aksamasını engelleyebilirdi. Evlilikle kurulan bağla birinin iktisadi faaliyetlerin ve diğerinin Osmanlı devlet mekanizmasındaki yerinin sağlamlaşmasına yardım etti¹²⁶¹. Ayrıca finansal sektörde söz sahibi bir ailenin diplomasi ve politika alanında öne çıkmış bir aileyle akraba olması Avrupa'nın saray sosyetesine yardım etmiştir¹²⁶².

¹²⁵⁸ Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin 2004, s.5

¹²⁵⁹ Banker ve tüccar ailelerden Osmanlı Hariciyesinde görev alan tek isim Vaşington'da sıradan bir kâtip olan Xenophon Baltazzi'dir.

¹²⁶⁰ Nora Şeni, **Seni Unutursam İstanbul...**, Çev. Saadet Özen, Şirin Tekeli, İstanbul 2008, s. 189.

¹²⁶¹ Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, Çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, İstanbul 2004, s. 40.

¹²⁶² Buna en güzel örnek Baltazzi ailesinden Aspasya ile İstefanaki Vogorides'in oğlu Aleko'nun evliliğidir. Bkz. Şeni, **a.g.e.**, s. 188-189.

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Gayrimüslimlerin farklı milletlerle ya da Avrupa kökenli kimselerle evlilik yapmaları kendi toplumları tarafından hoşnutlukla karşılanmayacağı için sık rastlanan olaylar arasında değildir. Bununla beraber, Fenerlilerin Osmanlı toplumundaki diğer azınlık grupları ile olmasa da Avrupa ya da Levanten kökenli ailelerle kız alıp verdikleri görülür. Bu durum, örneğin Ermenilerin dini yakınlığı düşünüldüğünde, kültürel kodlardaki uyumun daha ön plana çıktığını gösterir. Ayrıca Avrupa'nın aristokrat sınıfı ile sağlanan akrabalıklar Fenerlilerin bu sosyal sınıf tarafından benimsendiklerinin bir nişanesiydi. Avrupa'da görev yapan bir diplomat için akredite olduğu devletin aristokratlarıyla ilişkileri büyük önem arz eder. Fenerlilerin diplomasi mesleğinde öne çıkmalarındaki bir neden de bu konudaki başarılarıydı ve evlilik yoluyla kurulan bağ da bunun araçlarından biriydi. Örneğin Yanko Aristarki'nin Prusya'da bakanlık yapmış bir ismin kızıyla evliliğinin Berlin Sefareti'ni uzun yıllar idare etmesindeki rolünü göz ardı edemeyiz.

Hariciye Nezareti'nde çalışan Ermeniler arasında baba-oğul ve kardeş ilişkilerine rastlanmışsa da kayınbaba-damat bağı tespit edilememiştir. Ermenilerin güçlü aileleri hala göç ettikleri Anadolu'daki köylerinden kız alsalar da büyük amira veya varlıklı ailelerle akrabalık kurmayı daha fazla yeğlemişlerdir. Düzyanların Camciyan, Allahverdiyan, Tıngıryan, Hürmüzyan, Aznavuryan, Aleksian gibi güçlü ve zengin ailelerle akrabalık kurdukları ve bu ailelerin birbirlerini gözettikleri iyi bilinmektedir¹²⁶³. Fakat bu evlilikler daha çok kız ailesinin daha alt ya da denk olduğu aileler arasında gerçekleştiği görülür. Fener'deki Musurus ve Fotiyades örneğindeki gibi nüfuzlu bir aileye damat olarak evliliği hem bürokraside hem de toplumdaki konumunu güçlendirmeye yönelik bir araç olarak kullananlar varsa bile biz rastlayamadık. Bunun bir nedeni incelediğimiz kurum Hariciye Nezareti'nde Ermeniler diğer azınlık gruplarına göre daha fazla sayıda yer bulmuşlarsa da

¹²⁶³ Aydın, **a.g.m.**, s. 202.

üst düzey görevlerde bulunanlar çok azdır. Dolayısıyla aile kökenleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olamıyoruz. Daha alt düzeydeki memurların , örneğin uzun yıllar Tahrirat-ı Hariciye'nin başında görev yapan Ermeni şeflerin, aile ilişkilerini bilmek bize sağlıklı bir değerlendirme şansı verebilirdi.

Hariciye Nezareti'nde yer alan diğer Gayrimüslim gruplarından Arap Hristiyanlardan sekiz kişiden beşinin mensup olduğu Franko ve Duhani ailelerinin evlilik yoluyla akraba olmuşlardı¹²⁶⁴. Hariciye'ye intisapları daha geç olan Yahudiler hakkında yeterli veri bulunmadığı için bir değerlendirmede bulunamıyoruz.

Akrabalık ilişkilerinin istihdamda ne derece etkili olduğunu anlamak için konuya daha ayrıntılı değerlendirmek gerekir. Sicil kayıtları bulunan Gayrimüslim memurlarından en az 11'inin babası Hariciye Nezareti'nde görev yapmıştı¹²⁶⁵. Kardeş olanların sayısı ise 20'dir¹²⁶⁶. Bu ilişkiler ağının merkez teşkilatına göre dış temsilciliklerde daha önemli boyutta olduğu görülür. Hicri 1264-1293 (1847/1848-1876/1877) yılları arasında çıkan Devlet Salnamelerinde dış temsilciliklerde görevli olarak adı geçen Gayrimüslim memurdan 29'unun en az bir isimle akraba olduğunu tespit edebildik. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında özellikle dış temsilciliklerin başında bulunan isimlerin maiyet memurlarını

¹²⁶⁴ Naum Duhani, Franko Paşa'nın damadıydı. Bkz. Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera İken: 5, Diğer Simalar", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 7, Ağustos 1968, s. 38.

¹²⁶⁵ Brüksel sefiri Aleksan Diran'ın oğulları Edvar ve Ohannes; Londra sefiri Kostaki Musurus'un oğulları İstefanaki ve Pavlaki; Atina ve Roma elçiliği yapmış olan Yanko Fotiyades'in oğlu İstefanaki; Berlin ve Lahey sefiri Konstantin Karaca'nın oğlu Yahya; Hariciye müsteşarı Artin Dadyan'ın oğlu Diran; Hariciye kitabetinde bulunmuş olan Franko Paşa'nın oğulları Yusuf, Fethi, Feyzi, Franko Nasri sicil kayıtları mevcut memurlardır.

¹²⁶⁶ Franko Paşa'nın oğulları Yusuf, Fethi, Feyzi, Franko Nasri; Konstantin Karatodori'nin oğulları, İstefanaki ve Aleksandır, Kostaki Musurus'un oğulları İstefanaki ve Pavlaki; Barutçubaşı Ohannes'in oğulları Arakel ve Artin; Ohan ve Minas Aram Bağdadliyan; Yanko ve Yosef Ekyadis; Antuan ve Nikolaki Vekil; Nişan ve Hamayan Safer; Edvar ve Ohannes Diran kardeş olduklarını tespit ettiğimiz isimlerdir.

seçmekte tamamen özgür olmasalar da Babıali'nin genellikle tercihlerine saygı göstermesi etkilidir. Gayrimüslim elçiler de tercihlerini genellikle beraberinde götürdükleri oğulları ya da diğer akrabalarından yana kullanmışlardır.

Çocuklarını beraberinde götürme alışkanlığı yalnızca Gayrimüslim bürokratlara has bir şey değildi. Eşlerini götüremeseler de Müslüman diplomatlar da çocuklarını yanlarına alabiliyorlardı. Çünkü genç yaşta Avrupa'yı tanımak ve dil öğrenmek hiç kuşkusuz bürokrasinin kapılarını çok daha kolay açılmasını sağlamaktaydı¹²⁶⁷. XIX. yüzyıla kadar bunun bilinen ilk ve tek örneği Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'e giderken oğlu Said Mehmet'i yanında götürmesidir¹²⁶⁸. İkamet elçiliklerinin yeniden tesis edilmesinden sonra babasının diplomatik görevi sayesinde Avrupa'ya gitme ve orada eğitim alma fırsatı elde edebilen Müslüman çocukların sayısında da artış görülür. Bunun çarpıcı ve ilk örneklerinden biri de 1834 yılında Paris sefaretine tercüman olarak atanan babası Ruhuddin Efendi ile birlikte Fransa'ya giden ve St. Louis Lisesi'nde üç yıl okuyup sefirlik, sadrazamlık, Meclis-i Mebusan başkanlığı yapan ve edebi-bilimsel eserleriyle Osmanlı entelektüel hayatına önemli katkıları olan Ahmet Vefik Paşa'dır. Kendisinin Paris sefiri olduğu esnada ise hem küçük kardeşi Yahya Efendi'yi hem de büyük oğlu Refik Bey'i iyi bir eğitim almaları için beraberinde götürmüştü¹²⁶⁹. Mustafa Reşit Paşa, 1843 sonlarında Paris'e yeniden elçi tayin edildiğinde oğulları Mehmet Cemil, Ahmet Celal ve Ahmet Behçet'i kâtiplik hizmetinde istihdam edilmek üzere beraberinde götüreceği için hacelik rütbeleri verilmişti¹²⁷⁰.

¹²⁶⁷ Lewis, **a.g.e.** s.89.

¹²⁶⁸ Babasıyla İstanbul'a dönen Said Mehmet, İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk matbaanın açılmasına önyak oldu. 1741 yılında Paris'e sefir olarak gönderildi. 1755 yılında kısa süreliğine sadrazam oldu. Fransızca bildiği söylenen ilk vezir olan Said Mehmet batılı yaşam tarzına uyum sağlamakta pek zorlanmadığı görülmektedir. Berkes, **a.g.e.**, s.70.

¹²⁶⁹ Tarhan, **a.g.e.**, s. 41.

¹²⁷⁰ **Takvim-i Vekayi, Def'a 262**, 12 Za 1259.

İncelediğimiz dönemde Gayrimüslim elçilerden üçünün maiyetinde görev alan memurlar arasında oğulları da bulunmuştur. Konstantin Karaca Berlin'e tayin edildiğinde oğlu Yahya da babasının yanında tercüman olarak görevlendirilmişti ve aynı vazifeyi babasının Lahey'deki sefareti sırasında da üstlenmiştir¹²⁷¹. Kostaki Musurus, Londra'ya tayin edildiğinde henüz küçük olan oğulları İstefanaki ve Pavlaki iyi bir eğitim aldıktan sonra sefaret memurları arasına dahil oldular¹²⁷². Yanko Fotiyades, Atina sefirliğinde bulunduğu sırada eğitimini tamamlayan oğlunu maiyetine ataşe tayin ettirmişti¹²⁷³.

Babanın maiyetinde görev yapmak elbette bazı avantajları beraberinde getiriyordu. Çalışma ortamındaki rahatlık bir yana diğer meslektaşlarına göre iyi bir eğitim alırken düzenli bir gelire sahip olma, daha çabuk terfi etme¹²⁷⁴ ve ileride parlak bir kariyer için zemin hazırlıyordu. Yahya Karaca ve İstefanaki Musurus sonraki yıllarda vezaret rütbesine kadar yükselmişler ve diploması tarihinde pek rastlanmayacak şekilde babalarının görev yaptıkları merkezlerde elçilikle görevlendirildiler¹²⁷⁵. Fakat bazen de babalarının mesleki kariyerinin bitmesi ya da gözden düşmeleri oğullar için de aynı akıbeti getiriyordu. Örneğin Pavlaki Musurus ve İstefanaki Fotiyades babalarının sefaret görevlerinden azledilmelerinden sonra bir daha devlet hizmetinde yer almamışlardır.

¹²⁷¹ BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030.

¹²⁷² **Takvim-i Vekayi, Def'a 604**, 26 C 1277.

¹²⁷³ BOA., **HR.MTV.**, 14/2, 24 Şubat 1875.

¹²⁷⁴ Babalar oğullarının terfisi için Babıali nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri kalmamışlardır. Örneğin Yanko Fotiyades, oğlunun ataşelikten ikinci kâtipliğe atanması için normalde daha liyakatli olduğu için adı geçen göreve getirilmesi beklenen bir başka ataşeyi bilgisizlikle itham etmiş ve oğlunun aynı görevi daha az maaşa yapacağını temin etmişti. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 543-A/54, 26 Aralık 1875; BOA., **HR.MTV.**, 543-A/55, 03 Ocak 1876.

¹²⁷⁵ Yahya Karaca, 1881-1894 yılları arasında Lahey elçiliği yapmıştır. İstefanaki Musurus, 1902-1907 yılları arasında Londra büyükelçisi idi.

Gayrimüslim elçilerden oğulları dışında yakın akrabaları da himaye görmüştür. Özellikle Fenerli Rumların bu konuda büyük marifet gösterdikleri görülür. Kostaki Musurus, Viyana'da kardeşi Pavlaki ve Londra'da yine kardeşi ile birlikte kayını Aleko Vogorides maiyetinde görev yapmışlardı. Çocuğu bulunmayan Berlin sefiri Yanko Aristarki, yeğenleri İstefanaki Karatodori, Dimitraki Aristarki ile Aleko Aristarki maiyetinde görev almışlardı. Ligoraki Aristarki, Vaşington'da elçilik görevinde bulunduğu sırada sefaret memurlardan biri de kuzeni Rüstem Jordan idi. Yanko Fotiyades, Atina'da iken kardeşi Fotyos'u kâtip olarak tayin ettirmesini bilmişti. İstefanaki Karatodori, Brüksel sefaretine atandığında kardeşi Aleksandır C. Karatodori de maiyetinde ikinci kâtipliğe getirilmişti. Ermeni elçilerden Serkiz Hamamciyan da Roma'ya giderken kardeşi Takvor'u maiyetinde ataşe tayin ettirebilmişti.

Yukarıdaki isimlerin dışında daha alt düzeyde memurlardan birbiriyle akraba olanlar aynı yerlerde ya da farklı yer ve zamanlarda görev yapanlar da bulunmaktaydı. Bunlara en çarpıcı örnek hiç şüphesiz Manas ailesidir. Bu aileden baba Zenop'un ardından Kaspar ve Antuvan Manas Viyana'da görev almışlardı. Sebuğ ve Rupen Manas ise uzun yıllar Paris sefaretinde memuriyette bulunmuşlardı. Bedros Manas ise bir süre için Brüksel sefaretinde çalışmıştır¹²⁷⁶.

Bir Hariciye çalışanı için liyakatli olsa dahi hamisiz kaldığı ya da üst düzey bir bürokrat akrabadan yoksun olduğu durumlarda terfi sisteminin modernize edilemediği Osmanlı bürokrasi sisteminde layık olduğu yere ulaşması hiç de kolay değildi¹²⁷⁷. Özellikle merkezdeki üstlerinin gözünden uzak olan diplomatlar içinde küçük bir terfi için yıllarca

¹²⁷⁶ Yukarıdaki isimlerin görevlendirilmelerine dair ayrıntılı bilgiler ikinci bölümde verilmiştir.

¹²⁷⁷ Liyakatini göstererek bürokraside yükselme fırsatı bulan isimler de yok değildir. Daha önce yaptığı görevlerden ve önemli vasıflarından bahsettiğimiz Naum Duhani, buna en iyi örneklerden biridir.

bekleyenler bulunmaktaydı¹²⁷⁸. Korumasız kaldığı için önceden üst düzey görevde bulunup daha alt bir göreve tayin edilmek veya bir kenarda unutulmak olağan durumlardandı. 1875 yılında Brüksel'e İstefanaki Karatodori'nin sefir tayin edilmesi ve yıllardır burada maslahatgüzarlık yapan Glavany Bey'e başşehbenderlik ya da başkâtiplikten birini tercih etmesi istenmişti¹²⁷⁹. Bu atamaya şaşıran yalnızca Glavany Bey olmadı. Daha önce St. Petersburg'da maslahatgüzarlık yapmış olan Komnemenos Bey de İstefanaki Bey'den daha kıdemli olduğu için bu göreve kendisinin getirilmesi gerektiğini düşünüyordu¹²⁸⁰. Gerçekten de İstefanaki Bey, daha önce bulunduğu en üst görev Berlin ve St. Petersburg Sefaretleri birinci kâtipliği idi. Böyle bir atamayı açıklayabilmek için adı geçen isimlerin hami-mahmi ilişkilerine göz atmak yeterli olur. O dönemde Glavany Bey'in terfilerinde önemli rol oynayan ve babasının yakın dostu Âlî Paşa artık hayatta değildi. Komnemenos Bey'in kayınpederi Nikolas Aristarki de hayatta olmadığı gibi onun kardeşi Yanko Aristarki artık gözden düşmüş bir diplomattı. Oysa aynı dönemde İstefanaki Karatodori'nin babası Konstantin Babıali'de nüfuzu olan biriydi ve yakın akrabası Aleksandır Karatodori, Osmanlı diplomasinin yıldızı parlayan isimleri arasındaydı.

¹²⁷⁸ Örneğin Kaspar Manas 30 yıla yakın devlet hizmetinde bulunmuş olmasına rağmen yalnızca beşinci rütbeden bir mecidi nişana sahipti. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 609/2, 21 Eylül 1864; Brüksel sefaretinde çalışan Loghades Bey, üç yıl önce ataşeliğe atanmış olmasına rağmen ne maaş bağlanmış ne de terfi alabilmişti. Hatta maiyetinde çalıştığı elçiler Glavany Bey ve İstefanaki Karatodori'nin bu konudaki talepleri bile sonuçsuz kalmıştı. Bkz. BOA., **HR.MTV.**, 543-A/56, 26 Ocak 1876.

¹²⁷⁹ BOA., **HR.MTV.**, 5/30, 15 Mayıs 1875.

¹²⁸⁰ BOA., **HR.MTV.**, 543-A/49.

3.2. Gayrimüslim Memurların Sosyo-Kültürel Alt Yapısı

3.2.1. Toplumsal Kökenleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Gayrimüslimler resmi ve yarı resmi görevlerde istihdam edilmişlerse de saray hekimliği, mimarlık ve tercümanlık gibi sınırlı sayıda memuriyetleri işgallerine imkân tanınmıştır. Bu yüzden devletin etnik yapısının renkliliğinin bürokrasiye yansması için Tanzimat Döneminin yapısal reformlarını ve Osmanlı toplumunun genelinde sadakat bilincine dayalı bir vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesi için oluşturulan Osmanlıcılık ideolojisinin gelişimini beklemek gerekmiştir. Bürokrasinin etnik yapısındaki değişimin başlangıcı da ilk olarak Hariciye Nezareti'nde gözlenmiş ve bu nezaret işlevinden dolayı çokulusluluğun en iyi yansıdığı kurumlardan biri olmuştur. Bu yansımanın ne ölçüde olduğu ve hangi Gayrimüslim cemaatin ne oranda temsil edildiğini gözlemek için sicil kayıtları bize yardımcı olabilir. Her ne kadar nezarete bağlı kalemleri incelerken Gayrimüslimlerin isimleri ile beraber milliyetlerine de temas edilmişse de toplu olarak değerlendirmekte yarar vardır;

	Genel	Rum	Ermeni	Yahudi	Arap	Avrupa	Balkan	Belirsiz
Genel	128	29	69	5	8	10	4	3
Hariciye Müsteşarı	2	1	1	-	-	-	-	-
Babıali Tercüme Odası	35	10	15	4	1	2	3	-
Tahrirat-ı Hariciye	61	5	45	-	6	4	1	-
Tahrirat-ı Evrak	18	-	15	1	1	1	-	-
Hazine-i Evrak	3	1	1	-	1	-	-	-
Deavi/Hariciye Kitabet	9	3	5	-	-	1	-	-
Hariciye Muhasebe	3	-	3	-	-	-	-	-
Hariciye Matbuat	2	-	2	-	-	-	-	-

Sefaretler	36	13	11	-	3	6	2	1
Şehbenderlikler	19	6	8	-	-	3	-	2

Yukarıdaki tabloda ortaya çıktığı gibi Hariciye Nezareti'nde çalışan Gayrimüslimler arasında % 54 ile Ermenilerin bariz üstünlüğü görülmektedir. Findley'in verilerinde ise bu oran % 48'le daha düşük görülmektedir. 1876 sonrasında oranın % 37'ye kadar düşmesi açıkça göstermektedir ki bu tarihten sonra kuvvetlenmeye başlayan Ermeni milliyetçiliği istihdam politikasını da etkilemiştir¹²⁸¹. Ermeniler hakkında ortaya çıkan bir diğer nokta da merkez teşkilatında yoğun şekilde kadrolaşmalarıdır. Uzun yıllar kendi milletlerinden isimlerin şeflik yaptığı Tahrirat-ı Hariciye ve Tahrirat-ı Hariciye Evrak odalarında bu kadrolaşma daha açık görülmektedir. Oysa kuruluşundan 1880 yılına kadar Müslüman memurların yönettiği Babıali Tercüme Odası ve farklı milletlerden isimlerin başında bulunduğu Hariciye Kitabeti gibi odalarda gayrimüslim toplumlar arasında sayısal olarak çoğunluğu temsil etseler de diğer merkezi kalemlere göre oransal olarak daha düşük seviyededir. Bu da göstermektedir ki Ermenilerin kadrolaşmasında kendilerinden olan şeflerin, yönettikleri kalemlerde milliyetçi kayırmacılık izlemelerinin payı büyüktür.

Rumlar % 22 ile Hariciye'de istihdam edilen Gayrimüslim milletlerden ikinci büyük grubu temsil etseler de Ermenilerle aralarında açık fark bulunmaktadır. Sayı bakımından tek üstün oldukları yer sefarethanelerdi. Merkez teşkilatında Ermeni kalem şeflerinin izlediği politikaya benzer bir şekilde Rum elçilerin kendi milletlerinden isimlerle çalışmak istediklerine daha önce değinmiştik. Findley'in verileri Hariciye'de Gayrimüslimlerin içinde Rumların oranı 1875'e kadar % 29 iken sonraki yıllarda % 26'ya

¹²⁸¹ Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996 , s. 98-101.

düşmüştür¹²⁸². Bu düşüşün Ermenilere kıyasla daha az olmasında 1870’lerden itibaren Rusya’nın izlediği Panslavist politikanın ve 93 Harbi’nin ardından Balkan devletlerinin elde ettiği bağımsızlık ve özerkliklerin Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları Babıali’ye daha yakınlaştırmasının etkisi olmuştur¹²⁸³.

Hariciye Nezareti’nde görev almış Avrupa kökenlileri Batılı ve Levanten olarak iki farklı grupta değerlendirmek gerekir. Tanzimat dönemine kadar Batılıların devlet hizmetinde istihdamları genellikle askeri alanla sınırlı kaldığı görülür. 1730’larda Osmanlı başkentine gelen Bonneval adlı bir Fransız, Ahmet Paşa ismini alarak Humbaracı ocağını yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Otuz yıl sonra Fransız ordusunda görev yapmış olan Macar Baron de Tott Osmanlı ordusunda çalışmıştı. Sultan I. Abdülhamit zamanında topçu, lağımcı ve humbaracı ocaklarının ıslahı için Fransız uzmanlar getirtilmişti¹²⁸⁴. III. Selim döneminde ıslah edilen Mühendishane’deki öğretmenlerin çoğu Türk olmasına rağmen Fransız, İngiliz hatta İsveçliler de bulunmaktaydı¹²⁸⁵.

Daha sonraki yıllarda Avrupa kökenli isimlerin farklı alanlarda da çalıştırılmaya başlandıkları görülür. Doğal olarak çoğunlukla teknik ve uzmanlık isteyen işlerde istihdam edilmekteydiler. Hepsinin de iyi eğitim aldıklarını söylemek doğru olmaz. Ülkenin çeşitli bölgelerinde çalışan Avrupalı işçilere rastlamak mümkündü. Abdülaziz döneminde Hasköy tersanesinde yaklaşık dört yüz İngiliz işçi çalışmaktaydı. Amasya’daki ipek fabrikasında

¹²⁸² Findley, **a.g.e.**, s. 98.

¹²⁸³ 1850 sonrasında Rumların, özelliklerin Fenerlilerin Osmanlı’ya bakışı ve bürokrasideki durumlarına dair bkz. Alexis Aleksandris, “Hoi Hellenes sten Hyperesia tes Othomanikes Autokratorias: 1850-1922” **Deltio tes Historikes kai Ethnologikes Hetarielas tes Hellados**, 23, 1980, s. 365-404.

¹²⁸⁴ Roderic H. Davison,, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005, s. 21-22.

¹²⁸⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 96.

Alman ve İsviçreli işçilerden oluşan büyük bir koloni mevcuttu¹²⁸⁶. 1830, 1848 ve 1863 Devrimleri sırasında pek çok Macar ve Polonyalı mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Eğitim düzeyleri oldukça yüksek olan bu mülteciler yaşanan diplomatik krizlere rağmen teslim edilmemişlerdi. Çoğunluğu ülkelerine bir daha dönmeyerek devlet hizmetine girmişlerdi¹²⁸⁷.

Babiali Tercüme Odası'nın kurulmasından sonra James Redhouse ile Batılılardan diplomasi hizmetinde yararlanılmaya başlanmış ve elçilik dahil Hariciye'nin değişik kademelerinde kullanılmışlardır. Sicil kaydında Batılı olduğunu anladığımız dört isim bulunmaktadır. Bunlardan Lehistan İhtilali'nde Osmanlı'ya sığınan Emin Eşref Bey¹²⁸⁸ dışında üç isim Fransız kökenlidir¹²⁸⁹.

Doğulu anlamına gelen Levanten sözcüğü daha çok hem Bizans hem Osmanlılar döneminde İstanbul, İzmir gibi ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelere yerleşen İtalyan, Katalan, Fransız gibi Batı Akdenizliler için kullanılmış; XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Orta ve Kuzey Avrupa'dan gelip bu topraklara yerleşen yabancıları da kapsayan bir terime dönüşmüştür. Levantenler, Osmanlı topraklarındaki elçilik ve konsolosluk tercümanı olarak

¹²⁸⁶ Davison, **a.g.e.**, s. 78.

¹²⁸⁷ Devlet hizmetinde istihdam edilmiş 120 Macar mültecinin isimleri ve meslekleri için bkz. Bayram Nazır, **Macar ve Polonya'lı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar**, İstanbul 2006, s. 379-384.

¹²⁸⁸ Bir dönem beraber görev yaptığı Roma elçisi İstefanaki Musurus, oldukça yetenekli olarak nitelediği Emin Eşref Bey'in bir hamiden yoksun olduğu için mesleğinde ilerleyemediğini ifade eder. Gerçekten de üniversitede hukuk eğitimi de alan Emin Eşref Bey sefaret kâtipliğinden öteye geçememiştir. Bkz. Olivier Bouquet, **Les Pachas du Sultan, Essai sur les Agents Supérieurs de l'Etat Ottoman (1839-1909)**, Paris 2007, s. 328; BOA., **DHSAİDd.**, 1/658.

¹²⁸⁹ Morel Bey, Georges Nogues ve Georges Racanie Fransız kökenliydi. Bkz., BOA., **DHSAİDd.**, 3/40; BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 26 Mayıs 1879; BOA., **HR.MTV.**, 609/19, 09 Eylül 1879.

faaliyet göstermişlerdir¹²⁹⁰. Diplomasi alanında tecrübeli olan Levantenlerden Hariciye Nezareti'nde de istifade edilmiştir. Sicil kayıtlarında Levanten kökenli altı isim bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi Fransız¹²⁹¹, biri İtalyan asıllı iken¹²⁹² üçünün sicil kaydında Latin oldukları ifade edilmiştir¹²⁹³.

Sicil kayıtlarında Hariciye Nezareti'nde görev aldığını tespit edebildiğimiz Arap kökenli Hristiyanlardan yalnızca sekiz kişi bulunmaktadır. İstihdamlarını etkileyebilecek milliyetçi hareketlerin henüz gelişmediği bir topluluğu ifade etseler de merkez teşkilatlarda görev almak için önemli bir avantaj olan İstanbul'da yaşayan Arap Hristiyanlarının az olması ve eğitim düzeylerinin Yahudiler dışındaki diğer azınlık gruplarına göre geri olması bu sayının düşük kalmasına sebep olmuş olabilir. Hariciye Nezareti'nde çalıştığını tespit ettiğimiz sekiz isimden altısı Melkit (Suriye Hristiyanı)¹²⁹⁴ biri ise Süryani idi¹²⁹⁵. Bir

¹²⁹⁰ İlber Ortaylı, "Levantenler", **DBİA., C. V**, İstanbul 1994, s. 204-207.

¹²⁹¹ Fransız kökenlilerden bir meşhur Edward Blacque Bey idi. BOA., **DHSAİDd., 1/1016**; Diğeri ise bir dönem Fransa sefareti tercümanlığı ve ardından Bab-ı Seraskeri'de görev yapan Emile Jordan'ın oğlu Rüstem Bey idi. Bkz. BOA., **DHSAİDd., 1/684**; Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 3.

¹²⁹² Rüstem Paşa, İtalyan asıllı bir Levantendi.

¹²⁹³ Şarl Şinayder, Maksim Efendi ve Yosef Lapir Latin kökenli isimlerdir. Bkz. BOA., **DHSAİDd., 72/433**; BOA., **DHSAİDd., 18/253**; BOA., **DHSAİDd., 4/280**.

¹²⁹⁴ Franko Paşa'nın oğulları Fethi, Feyzi, Franko Nasri, Yusuf, damadı Naum Duhani ve Selim Melhame Suriye Hristiyanlarındandır. Bkz. Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera İken: 5, Diğer Simalar", **Hayat Tarih Mecmuası, S. 7**, Ağustos 1968, s. 38-39.

¹²⁹⁵ Başlangıçta Ermeni gösterilen Toma Hason'un sicil kaydında sonradan düzeltme yapılarak Süryani ve aynı zamanda Katolik olduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd., 13/57**.

kişinin tam olarak mezhebini belirleyememişsek de Halep doğumlu olmasından dolayı Melkit olması muhtemeldir¹²⁹⁶.

İspanya ve Portekiz’de gördükleri zulümden kaçan Sefarat Yahudileri’nin Osmanlı topraklarına göçleri daha öncesinde birkaç istisna bulunmakla birlikte bu milletin devlet hizmetinde istihdamları konusunda dönüm noktasıdır. İktisadi ve teknik becerilerini beraberlerinde getiren Yahudiler özellikle tıp mesleği aracılığı ile öne çıkmayı başardılar. Kısa zamanda saraya kadar girerek burada Müslüman hekimlerden ayrı yeni bir grup oluşturdular. Meslekleri gereği sultan ve devlet erkânının huzuruna çıkabilmeleri sayesinde kimi siyasi ve mali konularda danışmanlık yapabiliyorlardı. XVI. yüzyılda, Avrupa’yı tanıdıkları ve dillerini konuşabildikleri için Batı ile günden güne ilişkileri artan Osmanlılar tarafından dış politika alanında da istihdam edilmeye başlandılar¹²⁹⁷. Genellikle tercümanlık hizmetinde kullanıldıkları gibi fevkalade elçi olarak görevlendirildiklerine de rastlanır¹²⁹⁸. Aralarında Moşe Hamon, Salamon Ben Natan Eskenazi ve Yasef Nasi’nin de bulunduğu bazı Yahudilerin diplomasi alanında büyük hizmetleri olmuştur¹²⁹⁹.

Yahudilerin bu dönemde öne çıkmasında iki önemli unsur etkili olmuştu. Bunlardan biri dost ve akrabaları aracılığı ile Avrupa ile iletişimlerini devam ettirmeleri, diğeri ise mali ve teknik konularda sahip oldukları yetenekleridir. Fakat, XVI. yüzyıldan sonra, Avrupa ile olan temasları kesilmesi ve buna bağlı olarak devlete yaptıkları katkıların

¹²⁹⁶ Babıali Tercüme Odası’nda uzun yıllar Arapça mütercimliği yapan Mihail Arkatçı’nın sicil kaydında Halep doğumlu ve bu şehirde eğitim aldığı bilgisi vardır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/424.

¹²⁹⁷ Çetin Yetkin, **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul 1996, s. 61.

¹²⁹⁸ Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara 1996, s. 150-151.

¹²⁹⁹ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, İstanbul 1999, s. 31-33.

azalmasından dolayı Yahudiler etkinliklerini kaybetmeye başladılar¹³⁰⁰. Avrupa'daki iktisadi ve siyasi koşullar, özellikle Yahudi düşmanlığı, bu cemaati hem iktisadi hem de eğitim bakımından geri bıraktı. Üstelik bu dönemde ortaya çıkan Sebatay Zevi'nin faaliyetleri Osmanlı otoritelerinin Yahudilere karşı şüpheli davranmalarına yol açtı. XVII. yüzyıldan itibaren gücünü kaybetmeye başlayan cemaat¹³⁰¹ ancak XIX. yüzyılın ortalarında yeniden güçlü konuma gelmeye başlayacaktır.

Hariciye Nezareti'nde görev alan ilk Osmanlı Yahudisi¹³⁰² 1862'de Babiali Tercüme Odası'nda göreve başlayan Davud Molho oldu¹³⁰³. Sicil kayıtlarına göre 1877 öncesinde yalnızca beş Yahudi Hariciye Nezareti'nde istihdam edilmişti¹³⁰⁴. Fakat bu tarihten sonra Yahudilerin sayısındaki artış çok olmasa da Rumlardan daha fazla ismin göreve getirilmesi oldukça anlamlıdır. Bu durumu Yahudilerin Ermeni ve Rum memurların yerini almaya başladıkları şeklinde yorumlamak mümkündür¹³⁰⁵. Beş Yahudi memurun hangi cemaate mensup oldukları konusunda bir fikrimiz olmasa da bunlardan İspanyolca bildiğini ifade eden üçünün Sefardi olması muhtemeldir¹³⁰⁶.

¹³⁰⁰ Ahmet Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul 2000, s. 118.

¹³⁰¹ Bu yüzyılda Yahudi nüfuzunun azalmasına dair bkz. Marc David Baer, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğundaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri", **Toplum ve Bilim**, S. 83, (Çev. Elçin Gün-Tansel Günay), , Kış 1999/2000, s.202-222.

¹³⁰² Daha önceki yıllarda Napoli maslahtgüzarlığı yapan Sigmund Spitzer Avusturya kökenli bir Yahudi idi.

¹³⁰³ BOA., **DHSAİDd.**, 2/185.

¹³⁰⁴ Davud Molho'dan başka Bohur Efendi, Salamon Efendi, Yakob Kohen, Avram Fahri Hariciye'de istihdam edilen Yahudi memurlardır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/116; BOA., **DHSAİDd.**, 28/457; BOA., **DHSAİDd.**, 37/311; BOA., **DHSAİDd.**, 42/49.

¹³⁰⁵ Findley, **a.g.e.**, s. 98-101.

¹³⁰⁶ Findley, en azından sonraki dönemde Eşkenazi ve Karay cemaatlerine mensup isimler de tespit etmiştir. Bkz. Findley, **a.g.e.**, s. 96.

Rumlar dışındaki Balkan milletleri gerek İstanbul'da yoğun bir nüfusa sahip olmadıkları gerekse 1789 Fransız İhtilali'nden sonra milliyetçiliğin bu milletler arasında diğer azınlık gruplarına göre daha hızlı yayılmasından dolayı ne Hariciye'de ne de diğer merkezi kurumlarda çok fazla yer bulamamışlardır. Hariciye'de istihdam edildiğini tespit ettiğimiz dört isimden ikisi Romen¹³⁰⁷, biri Arnavut¹³⁰⁸ ve biri Bulgar kökenliydi¹³⁰⁹.

Sicil kayıtlarında mezheplerin belirtilmesi istenmemişse de bazı Gayrimüslim memurlar bu bilgiyi de vermişlerdir. Hiçbir isim Protestan olduğunu belirtmemesine rağmen ikisi Ermeni¹³¹⁰, ikisi Rum¹³¹¹, ikisi Arap Hristiyan¹³¹² ve biri Latin¹³¹³ olmak üzere toplam yedi isim Katolik olduğunu ifade etmiştir. Fakat Avrupa kökenli isimlerin pek çoğunun bu mezhebe bağlı olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Ayrıca en azından Ermeni memurlar arasında sicil kaydında mezhebine dair bilgi bulunmasa da bizim Katolik olduğunu

¹³⁰⁷ Romen kökenli memurlar hem Yahya Karaca hem de İstefanaki Kristidi'yi Fenerliler arasında da zikredebiliriz. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/1030; BOA., **DHSAİDd.**, 1/958.

¹³⁰⁸ Arnavut olan Pasko Vasa Paşa, 1883'de Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/236.

¹³⁰⁹ 1856-1861 yılları arasında Babıali Tercüme Odası'nda çalışan Kiros Efendi'nin son görevi Azebnol? Kaymakamlığı'ndan Bulgar olduğu için alınması oldukça ilginçtir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 10/213.

¹³¹⁰ Ermenilerden Katolik olduğunu belirten memurlar Yusuf Dominyan ve Sakızlı Ohannes'dir. Bkz. . BOA., **DHSAİDd.**, 3/18; BOA., **DHSAİDd.**, 76/23.

¹³¹¹ Rumlardan Katolik olduğunu belirten yalnızca Nikolaki ve Antuan Vekil kardeşlerdir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 72/197; BOA., **DHSAİDd.**, 96/203.

¹³¹² Toma Hason Süryani Katolik, Selim Melhame yalnızca Katolik olduğu ifade etmiştir. Bkz. . BOA., **DHSAİDd.**, 13/57; BOA., **DHSAİDd.**, 72/67 ve zeyli BOA., **DHSAİDd.**, 80/117.

¹³¹³ Yalnızca Maksim Efendi hem Latin hem de Katolik olduğunu belirtmiştir. Bkz. . BOA., **DHSAİDd.**, 18/253.

bildiğimiz memurlar vardır ¹³¹⁴ . Bu yüzden mezhep farklılığına dair sağlıklı bir değerlendirme yapma şansına sahip değiliz.

3.2.2. Eğitim Durumları

Hariciye Nezareti, yapısı gereği normal bir memurun sahip olması gereken kitabet sanatının yanında başta Fransızca olmak üzere yabancı dil bilmesi, diplomasi mesleği için gerekli siyaset, hukuk ve tarih gibi ilimlere aşinalığı her zaman olmasa da istihdam edilecek memurlarda aranan vasıflardı. Hiç şüphesiz bu vasıflara sahip olabilmek için iyi bir eğitim temeline sahip olmak gerekir. Nezaretin yaklaşık üçte birini oluşturan Gayrimüslimlerin eğitim düzeyini incelemek bu vasfın önemini ortaya çıkaracaktır;

	Genel	Rum	Ermeni	Yahudi	Arap Hristiyan	Avrupa	Diğer
Milliyetler	124	28	67	5	8	10	6
Özel Öğretmen	39	9	20	1	6	1	2
Karma Okullar	19	3	14	2	-	-	-
Cemaat Okulları	55	14	34	4	1	1	2
Yabancı Okullar	15	2	11	-	-	1	1
Yurtdışında Eğitim	49	14	21	-	1	8	5
Yurtdışında Üniversite	12	5	5	-	-	1	1

Gayrimüslimlerin Müslüman meslektaşlarıyla arasındaki farklardan biri eğitim düzeyleridir. Müslümanların tamamen hegemonyası altında olan klasik kalemlerde

¹³¹⁴ Örneğin Manas ailesinin Katolik olduğunu bilmekteyiz. Fakat Antuvan Manas'ın sicil kaydında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. . BOA., **DHSAİDd.**, 4/604.

Fransızca'nın ve diploması mesleğinin inceliklerini kazanmak için gerekli ilimlerde eğitim almanın önemi hissedilmemiş olabileceği için eğitim düzeyleri düşük olabilirdi. Fakat diğer kalemlerde de daha iyi eğitim kurumlarında öğrenim görenlerin oranlamasında Gayrimüslimlerin belirgin üstünlüğü göze çarpar. Findley'in modernist Müslüman olarak nitelediği grup içerisinde yurtdışındaki lise düzeyindeki kurumlarda öğrenim görenlerin oranı yalnızca % 2'dir. Üniversite ve düzeyindeki eğitimi almış olanlar ise % 6'da kalmıştır. Sadece 1900 yılında kurulan Darülfünun'dan önce modern eğitim koşullarına sahip ender okullardan Galatasaray Lisesi'nde eğitim görenler % 25 gibi dikkat çekici bir orana sahiptir ¹³¹⁵. Bizim verilerimize göre yurtdışındaki bir okulda öğrenim gören Gayrimüslimlerin oranı % 40 düzeyindedir. Herhangi bir üniversitede eğitim aldığını belirtenler ise % 10'dur ¹³¹⁶. Üniversite eğitimi alanların altısı Fransa'yı ¹³¹⁷, ikisi

¹³¹⁵ Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982, s. 347-348.

¹³¹⁶ Bizim verilerimizle Findley'inkiler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Findley'de Batı'daki lise ve dengi okullarda öğrenim görenler % 22 ile bizim verilerimizden düşük gözükürken üniversite ve dengi eğitim kurumlarında eğitim almış olanlar % 15 ile daha yüksektir. Bunun bir nedeni Findley'in yararlandığı Hariciye sicil kayıtlarının daha sağlıklı ve kesin bilgiler içermesidir. Biz ise daha fazla sonuca ulaşmak için farklı sicil kayıtlarından yararlandık. Ayrıca Findley, üniversitelerin yanında dengi okulları da hesaplamalarının içine dahil etmiştir. Açıkça biz böyle bir ayrıma gitmedik ve yalnızca üniversitede eğitim aldığını ifade edenleri göz önünde bulundurduk. Bkz. Findley, **a.g.m.**, s. 348.

¹³¹⁷ Fransa'da üniversite eğitimi gören isimler: İstefanaki Fotiyades BOA., **DHSAİDd.**, 1/642, Edvar Bey BOA., **DHSAİDd.**, 1/792, Mihran Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 1/824, Artin Dadyan BOA., **DHSAİDd.**, 3/216, Aleksandır Karatodori BOA., **DHSAİDd.**, 18/257, Gabriyel Noradukyan BOA., **DHSAİDd.**, 81/473.

Almanya¹³¹⁸, biri İtalya¹³¹⁹, biri Belçika¹³²⁰, biri Yunanistan¹³²¹ ve biri Polonya'da üniversite öğrenimi görmüştür¹³²². Ayrıca sicil kayıtlarında iki Gayrimüslimin doktora yaptığı bilgisine rastladık¹³²³.

Yurtdışında eğitim için Gayrimüslimlerin tercih ettikleri ülkelerin dağılımı ise şu şekildeydi;

	Genel	Rum	Ermeni	Avrupa	Diğer
Milliyetleri	51	14	23	8	6
Fransa	33	7	18	6	2
İngiltere	5	4	1	-	-
Almanya	4	3	-	-	1
Avusturya	5	3		1	1
İtalya	4	-	3	-	1
Belçika	2	1	-	1	-
Yunanistan	5	4	-	-	1
Rusya	1	-	1	-	-
Polonya	1	-	-	1	-

Görüldüğü üzere yurtdışında eğitim almak isteyen Gayrimüslimler genellikle Fransa'yı tercih etmişlerdir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında o dönemde Paris'in entelektüel merkezi olmasının yanında Babıali'nin izlediği eğitim politikasının da etkisi

¹³¹⁸ Almanya'da üniversite eğitimi gören isimler: İstefanaki Karatodori BOA., **DHSAİDd.**, **1/930**, Nikola Çali BOA., **DHSAİDd.**, **1/634**.

¹³¹⁹ İtalya'daki Padova'da üniversite eğitimi aldığını belirten kişi Krikor adlı bir Ermeni'dir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, **1/620**.

¹³²⁰ Pandelis Logarides, Brüksel'de hukuk eğitimi almıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, **1/648**.

¹³²¹ Konstantino Aksilos, Atina Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, **18/317**.

¹³²² Emin Eşref Bey, Osmanlı'ya iltica etmeden önce Varşova'da üniversiteye devam ettiğini belirtmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, **1/658**.

¹³²³ Sicil kayıtları bulunan Aleksandır Karatodori ve İstefanaki Karatodori dışında hukuk doktorası bulunan bir diğer isim Eugène de Kerkhove'dur. Bkz. **La Belgique Héraldique**, **Tome VI**, s. 116.

vardı. Eğitim almaları için Avrupa'ya ilk kez 1827 yılında öğrenci gönderildi. İlk öğrencilerin gönderilecek ülke olarak Fransa tercih edilmişti. Askeri eğitim almaları için Paris'e gönderilen bu öğrenciler yalnızca dört kişiydi ve hepsi de Müslüman idi¹³²⁴. Daha sonraki yıllarda sayıları Fransa'ya gönderilen öğrencilerden az olsa da Avrupa'nın çeşitli merkezlerine öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır¹³²⁵. Yurtdışına gönderilen öğrenciler arasında ilk olarak 1840 yılında Gayrimüslimlere de yer verildi. O yıl tıp eğitimi için Paris'e giden 11 öğrenciden dokuzu Gayrimüslimdi. Bu tarihten 1856'ya kadar devlet tarafından 17 Gayrimüslim eğitim amacıyla Paris'e gönderilmişti¹³²⁶.

Paris'e gönderilen öğrencilerin sayısındaki asıl artış 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından sonra yaşanmıştır. Ferman, ülkenin tüm tebaasına eğitim eşitliği vaat etmekteydi. Bu vaat doğrultusunda Fransa'ya 47 öğrenci daha gönderildi. Bu dönemde, 23'ü Gayrimüslim 38'i Müslüman toplam 61 öğrenci eğitim amacıyla Paris'te bulunmaktaydı¹³²⁷. Eğitime gönderilenlerin çoğalmasından dolayı öğrencilerin kontrol altında tutulması ve daha iyi eğitim almaları için Paris Sefiri Mehmet Cemil Paşa'nın önerisi ile Türk memurların idaresinde fakat Fransız muallimler tarafından eğitim verilecek bir okulun açılmasına karar verildi. Paris'te Krenel Mahallesi'nde Viyola Sokağı'nda açılan okula Mekteb-i Osmani adı

¹³²⁴ II. Mahmut'un böyle bir karar almasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bir yıl önce Avrupa'nın çeşitli kentlerine onlarca öğrenci göndermesinin etkili olduğu söylenmektedir. Bkz. Bernald Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara 1996, s. 84.

¹³²⁵ Tanzimat döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler için bkz. Hamiyet Sezer, "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler", **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri**, İstanbul 12-15 Nisan 1999, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 687-711.

¹³²⁶ Adnan Şişman, "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri", **X. Türk Tarih Kongresi, C. V**, 22-26 Eylül 1986, Ankara 1994, s. 2515.

¹³²⁷ Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Öğrenciler (1839-1876)**, Ankara 2004, s. 20-21.

verildi. Bu okul beklenen faydayı vermemesi ve hazineye çok yük olmasından dolayı 1864 yılında kapatıldı¹³²⁸.

Açıkkası sicil kayıtlarında Gayrimüslimlerden hiçbir ismin Mekteb-i Osmani’de eğitim aldığına dair bir bilgiye rastlamadık. Fakat bu durum kayıtlarda eğitim durumları hakkındaki eksik bilgilerden¹³²⁹ ya da daha üst düzeyde eğitim aldıkları kurumu belirttiklerinden kaynaklanmaktadır¹³³⁰. Nitekim Mekteb-i Osmani’de 1877 öncesinde Hariciye Nezareti’nde görev alan Gayrimüslimlerden en az beş öğrenci bulunmaktadır¹³³¹.

Fransa’daki lise ve kolejler de Gayrimüslimlerin eğitim almak için tercih ettikleri okullardı. Sayısının daha fazla olduğuna şüphe olmamakla birlikte Gayrimüslimlerden dördü Collège St. Barbe¹³³², dördü Louis-le-Grand¹³³³, üçü Charlemagne¹³³⁴, üçü Collège de France¹³³⁵, ve biri Collège Bourbon’da¹³³⁶ öğrenim gördüğünü belirtmiştir.

¹³²⁸ Mekteb-i Osmani için bkz. Şişman, **a.g.e.**, s. 24-56.

¹³²⁹ Takur Hamamciyan, Mekteb-i Osmani’de ve St. Barbe Koleji’nde öğrenim görmüş olmasına rağmen sicil kaydında sadece Paris’te beş yıl tahsil için bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/270; Yine Mekteb-i Osmani öğrencilerinden Aleko Aristarki sicil kaydındaki eğitim durumu Paris ve Londra’da öğrenim gördüğü şeklinde belirtilmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 93/193.

¹³³⁰ Sicil kaydında Manuk Azaryan, St. Barbe ve de France kolejlerinden eğitim aldığını belirtmekle yetinmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 22/159.

¹³³¹ Kostaki Adosiades Paşa, Aleko Aristarki, Manuk Azaryan, Takvor Hamamciyan, Kamara Efendi Mekteb-i Osmani’de eğitim aldıklarını bilmekteyiz. Bkz. Şişman, **a.g.e.**, s. 93-158.

¹³³² Collège St. Barbe’de eğitim gören isimler: Edward Blacque BOA., **DHSAİDd.** 1/1016, Georges Nogues BOA., **HR.MTV.** 609/19, 26 Mayıs 1879, Canik Efendi BOA., **DHSAİDd.** 1/608, Manuk Azaryan BOA., **DHSAİDd.** 22/159.

¹³³³ Louis-le-Grand’da eğitim gören isimler: Artin Dadyan BOA., **DHSAİDd.**, 3/216, Yosif Lapir BOA., **DHSAİDd.**, 4/280, Georges Nogues BOA., **HR.MTV.** 609/19, 26 Mayıs 1879, Pandelis Logarides BOA., **DHSAİDd.**, 1/648.

Gayrimüslimlerin eğitim profilinde yurtdışında öğrenim gördüğünü belirtenler arasında Avrupa kökenliler en dikkat çekici grup olması şaşırtıcı değildir. Avrupa kökenliler dışında Rumlar en fazla yurtdışında eğitim alan millettir. Bunun nedeni zengin Rum ailelerin çocuklarını yurtdışına gönderme geleneğinin daha eskilere dayanmasıdır. Daha XVII. yüzyılda, Katolik-Ortodoks çatışmasının azalmasıyla çocuklarını İtalya'daki üniversitelere göndermeye başladılar¹³³⁷. Belki bu alışkanlığı daha önce kazandıkları için Fransa başta olmasına rağmen diğer gruplara göre daha farklı ülkelerde eğitim almışlardır. Maddi durumu çok fazla elvermeyen fakat yüksek öğrenim yapmak isteyen Rumlar için Yunan okulları önemli bir cazibe merkezi olarak dikkat çeker.

Yurtdışında öğrenim gören Ermeniler için dikkat çeken husus neredeyse tamamının eğitim için Fransa'yı tercih etmesidir. Bunun en önemli nedeni Ermeni okulu Muradyan Koleji'nin Paris'te faaliyet göstermesidir. Ermeni Katolikler 1834 yılında Padova'da Muradyan Koleji'ni kurmuşlar ve bu okulu 1846'da Paris'e taşımışlardı¹³³⁸. Babıali tarafından gönderilenler dışında varlıklı ailelerin çocukları ve amiraların finansmanı ile yurtdışında öğrenim görme fırsatı bulan Ermeni gençler Muradyan Koleji'nde

¹³³⁴ Charlemagne'de eğitim gören isimler: Edvar Bey BOA., **DHSAİDd.**, 1/792, Morel Bey BOA., **DHSAİDd.**, 3/40, Ohannes Diran BOA., **DHSAİDd.**, 2/862.

¹³³⁵ Collège de France'da eğitim gören isimler: Gabriyel Noradukyan BOA., **DHSAİDd.**, 81/473, Yahya İskender BOA., **DHSAİDd.**, 1/630, Manuk Azaryan BOA., **DHSAİDd.**, 22/159.

¹³³⁶ Collège Bourbon'da eğitim aldığını belirten tek isim Rüstem Paşa'dır. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/100.

¹³³⁷ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2002, s. 10.

¹³³⁸ Pertev Efendi, okul Paris'e taşınmadan önce Padova'daki Muradyan Koleji'nde eğitim görmüştür. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/264.

eğitim sayısı hiç de az değildir¹³³⁹. Sicil kayıtlarında Paris'teki bu kolejde eğitim aldığını ifade eden yedi isim bulunmaktadır¹³⁴⁰.

Osmanlı Devleti, Müslüman olmayan halkını eğitim ve öğretim konusunda serbest bırakmıştır. Dini kurumların kontrolünde olan cemaat okullarında verilen eğitim teoloji ve dil bilgisi ile sınırlı kalmıştır. Fakat XIX. yüzyılın başından itibaren cemaat okullarının hem sayısında hem de eğitim kalitesinin artış görülür. Eğitim profiline dair tablomuz cemaat okullarının Gayrimüslimlerin öğrenim hayatında önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Cemaat okulları Hariciye'de istihdam edilmiş Gayrimüslimlerin yaklaşık % 45'inin ya eğitim hayatının tamamını veya bir kısmını geçirdiği kurumlardır¹³⁴¹.

Rumların yarısı cemaat okullarında eğitim aldıkları ifade eder. Rumlara ait cemaat okullardan özellikle Fener'deki Büyük Okul'un Hariciye Nezareti'ne giren memurların öğrenim hayatında ayrı bir önemi olduğu görülür. Dinsel bir yapıya sahip okulda edebiyat, felsefe, din, hatta bir dönem tıp alanında, eğitim verilmekteydi. Patriklik, voyvodalık ve tercümanlık gibi önemli görevlerde bulunmuş olanların çoğu bu okuldaki mezundu¹³⁴². Sicil kayıtlarında cemaat okullarında eğitim aldığını ifade eden 14 Rum ve Fenerli memurdan

¹³³⁹ Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004, s. 72-76.

¹³⁴⁰ Muradyan Koleji'nde eğitim gören isimler: Rupen Aram BOA., **DHSAİDd.**, 1/618, Karabet Homaryan BOA., **DHSAİDd.**, 2/360, Yusuf Dominyan BOA., **DHSAİDd.**, 3/18, Mikail Portakaloğlu BOA., **DHSAİDd.**, 4/250, Kikork Pakaradyan BOA., **DHSAİDd.**, 4/700, Toma Hason BOA., **DHSAİDd.**, 13/57, Sakızlı Ohannes BOA., **DHSAİDd.**, 76/23.

¹³⁴¹ Bazı sicil kayıtlarında memurların eğitim aldıkları kurum yerine bulunduğu ili belirtmişlerdir. Cemaat mi yoksa yabancı okul mu olduğunun anlaşılamadığı durumda her iki bölüme de dahil edilmemiştir. Bu yüzden cemaat ve yabancı okullarda eğitim alanların oranı biraz daha yüksek olabilir.

¹³⁴² Ergin, **a.g.e., C. I-II.**, s. 737-743.

yedisinin Fener Büyük Okulu'nda öğrenim gördüğünü belirtmesi Fener'deki okulun önemini koruduğunu gösterir¹³⁴³.

Ermeni azınlığın, eğitim alanında sistematik bir şekilde teşkilatlanma, XVIII. yüzyılın sonlarında başlamıştı. Daha önceki dönemlerde Ermeni okulları varsa da kendi cemaatlerine dil ve dini eğitim dışında faaliyette bulunmuyorlardı¹³⁴⁴. İlk resmi Ermeni okulu, 1790'da Şinork Mıgırdıç tarafından Galata'da açılmış ve bunu Mesropyan Okulu izlemiştir. Bu dönemden itibaren Ermeni patrikliği yeni eğitim kurumları açılmasına büyük önem vermiştir. 1824 yılında Patrik Karabet Ermenice gramer okutan tek okul Kumkapı mektebini Patrikhane himayesine aldığı gibi Anadolu'da cemaatin eğitim kurumları açmasına önayak olmuştur¹³⁴⁵. 1867'de İstanbul'da Ermeni cemaatine ait 32 erkek ve 14 kız okulu vardı¹³⁴⁶. Ermeni memurlardan 34 ismin yetişmesinde katkısı olan cemaat okullarının sayılarının fazla olmasından bariz şekilde öne çıkan okul adı yoktur. Fakat Ortaköy, Hasköy ve İzmir'deki Mesropyan okullarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Hariciye'de çalışan Gayrimüslimlerden Avrupa'da eğitim gören isimler arasında hiçbir Osmanlı Yahudisinin bulunmaması bu cemaatin tutuculuğunun ve içine kapalılığının açık göstergelerinden biridir. Eğitim alanında iki girişim bizim konumuz açısından önemi bir tarafa Osmanlı Yahudileri'nin kabuğunu kırarak Batılılaşmasında öncülük etmişti. İstanbul

¹³⁴³ Fener'deki Büyük Okul'da eğitim görenler: Kostaki Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 7/993, Yakop Yakavos BOA., **DHSAİDd.**, 1/222, İstefanaki Kristidi BOA., **DHSAİDd.**, 1/958, Yanko Ekyadis BOA., **DHSAİDd.**, 3/242, Kostaki Petropolo BOA., **DHSAİDd.**, 26/37, Aristidi Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 37/275, Konstantinidi Aleksandros Paşa BOA., **DHSAİDd.**, 4/30.

¹³⁴⁴ Remzi Kılıç, "Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, C. IV, Kayseri 2007, s. 82.

¹³⁴⁵ Kılıç, **a.g.m.**, s. 83.

¹³⁴⁶ Bertrand Bareilles, **İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2003, s. 104.

Yahudileri çocuklarını ancak Ortaköy ve Balat'taki hahamların idaresinde klasik eğitim veren okullara gönderiyorlardı. Bundan dolayı, 1856 yılında Kamondo ailesinin katkılarıyla ve bu ailenin adını taşıyan Batılı tarzda eğitim veren yeni bir okul açıldığında çocuğunu burada okutmak isteyen ailelerin akınına uğradı. Yahudi din adamları okulda Fransızca dersleri verilmesine şiddetli şekilde muhalefet göstererek kurucusu Abraham Salomon Kamondo'yu aforoz etmişlerdi¹³⁴⁷. Diğer girişim ise Yahudilerin ancak laik bir yaşamı benimsemeleri ile dünya vatandaşı olabileceklerini düşünen ve bu yönde faaliyet yürüten Alliance İsráélite örgütünün 1870 yılından itibaren Osmanlı topraklarında eğitim kurumları açmaya başlamasıdır¹³⁴⁸.

Elimizdeki verilerin azlığı bize çok fazla değerlendirme imkânı sunmamaktadır. Yine de incelediğimiz dönemde Hariciye'de görev almış beş Yahudiden ikisi Kamondo¹³⁴⁹ ve biri Alliance okullarında eğitim alması¹³⁵⁰ dikkat çeker. Geriye kalan Yahudi memurlardan biri muhtemelen ekonomik durumu iyi olan ailesi sayesinde özel öğretmenlerden ders alarak kendini yetiştirmişti¹³⁵¹. Diğeri ise bir süre klasik eğitim veren bir cemaat okuluna gitmişse de daha sonra öğrenimine Mahrec-i Aklam'da devam ederek bürokrasiye girmek için gerekli alt yapıyı kazanmıştı¹³⁵².

¹³⁴⁷ Okulun kuruluş hikayesi için bkz. Nora Şeni, Sophie Le Tarnec, **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü**, Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000, s. 53-67.

¹³⁴⁸ Alliance okullarının Yahudi toplumunu nasıl etkilediğine dair bkz. Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925)**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.

¹³⁴⁹ Davud Molho ve Bohur Efendi Hasköy'deki Kamondo mektebinde eğitim almışlardı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/185; BOA., **DHSAİDd.**, 3/116.

¹³⁵⁰ BOA., **DHSAİDd.**, 37/311.

¹³⁵¹ BOA., **DHSAİDd.**, 28/457.

¹³⁵² BOA., **DHSAİDd.**, 42/49.

Gayrimüslim memurların eğitim aldıkları merkezlerden biri de yabancı okullardı. Yabancı okulların geçmişi 1453 yılına İstanbul'un fethine kadar dayanmaktaydı. Fakat sayıları XIX. yüzyılın ortalarında oldukça büyük boyutlara ulaşmıştı¹³⁵³. Birer propaganda ocağı olarak iş gören yabancı okulları gerek eğitim kalitesi gerekse fakir öğrencilere sunduğu imkânlar Gayrimüslimler için oldukça cazibeliydi. Gayrimüslimlerin eğitim gördüğü kurumlar arasında yabancı okullar % 12'lik bir paya sahip olduğu görülür. Bu oran sonraki yıllarda daha da artacak hatta Müslümanlar da yabancı okullara rağbet göstermeye başlayacaklardı¹³⁵⁴.

Sicil kayıtlarındaki bulgular tıpkı yurtdışında eğitim almış memurlarda olduğu gibi Fransız okulları Gayrimüslimlerin birinci tercihiydi. Yabancı okullarda eğitim alan 15 Gayrimüslimden 13'ü Fransız okullarını seçmişti¹³⁵⁵. Bu okullarda eğitim alanların Fransızca'yı daha iyi öğrendikleri için Hariciye'ye kabullerine etki etmiş olması muhtemeldir. Geriye kalan iki isimden biri İngiliz okulunu tercih etmiş¹³⁵⁶ diğerrinin ise eğitim aldığı yabancı okul belirtilmemiştir¹³⁵⁷.

¹³⁵³ Yabancı okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlknur Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara 1993.

¹³⁵⁴ Findley, **a.g.e.**, s. 169.

¹³⁵⁵ Fransız yabancı okullarında eğitim alanlar: İstefan Arzuman BOA., **DHSAİDd.**, 1/52; Sahak Ebru BOA., **DHSAİDd.**, 4/178; Tade Andonyan BOA., **DHSAİDd.**, 4/370; Hızır Rakım BOA., **DHSAİDd.**, 4/706; Manukyan Kirkor BOA., **DHSAİDd.**, 5/917; Rupen Davud BOA., **DHSAİDd.**, 10/95; Kiros Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 10/213; Maksim Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 18/253; Mıgırdıç Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 47/99; Nikolaki Vekil BOA., **DHSAİDd.**, 72/197; Antuan Vekil BOA., **DHSAİDd.**, 96/203.

¹³⁵⁶ Kostan Efendi İzmir'deki bir İngiliz okulunda öğrenim görmüştü. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 2/246.

¹³⁵⁷ Mıgırdıç Norikyan sicil kaydında sadece "*ecnebi mekteblerinde*" tahsil gördüğünü ifade etmiştir. BOA., **DHSAİDd.**, 19/74.

Sicil kayıtları Tanzimat Dönemi'nin bir ürünü olan karma eğitim kurumlarının Hariciye'de görevli Gayrimüslimlerin öğrenim hayatında önemli yeri olduğunu göstermektedir. Müslüman ve Gayrimüslimlerin bir arada eğitim görme şansına sahip oldukları ilk okul Mekteb-i Tıbbiye olmuştur¹³⁵⁸. Fakat karma eğitim konusunda 1856 Islahat Fermanı'na kadar daha fazla gelişme olmadı.

1856 Islahat Fermanı'nda, *“Saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şahanemin nizâmâtı mevzualarında gerek yaşça ve gerek imtihanca mukarrer olan şartları ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâ fark ve temyiz devlet-i aliyyemin mekâtib-i askeriye ve mülkiyesine kabul olunması”* sözleriyle tüm Osmanlı vatandaşları için devletin askeri ve sivil okullarına girme konusunda fırsat eşitliğini vaat etmekteydi. Gayrimüslimler hem azınlık hem de yabancı okullarında bir dereceye kadar modern eğitim olanağı elde etme şansına sahiptiler. Fakat bu okulların geneli devletin bütünlüğünü tehdit eden milliyetçilik akımlarının aşılandığı merkezlerdi. Okullarda başlayan ayrışma Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki sosyal ilişkilerdeki kopukluk ve şüpheciliğin de başlıca sebeplerindendi¹³⁵⁹. Islahat Fermanı'nda vaat edilen işler arasında yer almasına rağmen karma eğitim yapan sivil okulların açılması bir süre askıya alınmış gibi görünmektedir. Fakat Fransızların 1867 yılının ilk ayında Babali'ye verdiği notada karma eğitim sorunu yeniden gündeme geldi¹³⁶⁰. Aslında Osmanlı devlet adamları da Müslümanlar için modern düzeyde eğitim veren kurumların eksikliğinin farkındaydı. Açılacak karma okullar sayesinde yalnızca Müslümanların Gayrimüslimlerle arasındaki eğitim farkını kapatacakları beklenmemekteydi.

¹³⁵⁸ A. Süheyl Ünver, **“Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”**, Tanzimat 2, İstanbul 1999, s.943.

¹³⁵⁹ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 249.

¹³⁶⁰ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 246.

Aynı zamanda, Gayrimüslimler milliyetçilik fikrinin tesirinden korunduğu gibi ortak bir bilinç olarak belirlenen Osmanlılık için iyi bir zemin oluşturması umuluyordu¹³⁶¹.

İşte karma eğitim veren sivil okulların açılması konusundaki ilk büyük adım olan Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) kuruluşu bu koşullar altında gerçekleşmişti. Avrupa'nın önde gelen okullarına benzer nitelikte eğitim verecek ve her sınıf tebaaya açık olacak okulun kurulma gerekçesi öğrencilere devlet hizmetine ve askeriye gibi meslek okullarına hazırlamak şeklinde belirtilmişti¹³⁶². 1868 Eylül'ünde eğitime başlayan okula ilk döneminde 341 öğrenci kaydolmuştu. Bunlardan 147'si Müslüman, 48'i Gregoryan Ermeni, 36'sı Rum Ortodoks, 34'ü Musevi, 34'ü Bulgar, 23'ü Katolik ve 19'u Katolik Ermeni idi. Temel öğretim dili Fransızca olan ve Avrupa'ya uygun olarak hazırlanmış müfredatında Türkçe ve Latince dersleri de bulunmaktaydı¹³⁶³.

Müfredat programında Fransızca'ya verilen ağırlık bu okul ile Hariciye Nezareti arasındaki ağı pekiştirmiş görünmektedir¹³⁶⁴. İnceleme konumuza göre oldukça geç bir tarihte kurulmuş olmasına rağmen Hariciye Nezareti'nde görev alıp karma eğitim veren okullarda öğrenim gören 19 isimden 13'ü Mekteb-i Sultani'ye devam ettiğini ifade

¹³⁶¹ Âlî Paşa'nın karma eğitimin zorunluluğuna dair düşünceleri için bkz. Mordtmann, **a.g.e.**, s. 64.; İşin ilginç yanı toplumsal kaynaşmayı sağlamak için açılan Batı tipi ve karma eğitim veren bu okullarda yetişen Türk öğrenciler gelecekte üst düzey bürokraside yer edinmiş Gayrimüslimlerin gözde konumlarını tehlikeye sokacaklardı. Bkz. Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1999, s. 178.

¹³⁶² Ergin, **a.g.e.**, C. I-II, s. 482.

¹³⁶³ Davison, **a.g.e.**, s. 257.

¹³⁶⁴ Findley, **a.g.e.**, s. 166.

etmiştir¹³⁶⁵. Geriye kalan altı memurdan ikisi Mahrec-i Aklam¹³⁶⁶, ikisi Orman Mektebi¹³⁶⁷, biri Mekteb-i Tıbbiye¹³⁶⁸ ve biri Telgraf Mektebi'nde¹³⁶⁹ eğitim görmüştür.

Hariciye Nezareti'nde görev almış Gayrimüslimlerin eğitim profilini çıkardığımız tablonun en ilginç yanı herhalde bir veya daha fazla kurumda öğrenim görenlerin yanında özel öğretmenlerden ders aldığını belirtenlerin sayısının fazlalığıdır. Sicil kayıtlarında 39 ismin özel öğretmenlerden ders aldığını göstermesi bir yana bunlardan 13'ünün eğitim hayatlarında bir başka aracın olmadığını ifade etmesi bu olguyu daha ilginç hale getirir. Tablomuzda en yüksek oranda gösterilen yurtdışında ve özel öğretmenlerden alınan eğitimin pahalılığı düşünülürse Hariciye'nin Gayrimüslim kökenli ailelerinin ekonomik seviyesinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Findley'in ileri sürdüğü Gayrimüslimlerin Hariciye'ye alınmasında seçkin bir yaklaşımın bulunduğu fikrini doğrular niteliktedir¹³⁷⁰.

¹³⁶⁵ Mekteb-i Sultani'de eğitim görenler: Hamayan Safer BOA., **DHSAİDd.**, 1/586; Canik Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 1/608; Simeon Çapan BOA., **DHSAİDd.**, 1/628; Yahya İskender BOA., **DHSAİDd.**, 1/630; Ohannes Torosyan BOA., **DHSAİDd.**, 2/922; Vahram Dadyan BOA., **DHSAİDd.**, 2/954; Gülaboğlu Mikail BOA., **DHSAİDd.**, 4/770; Diran Aşnanyan BOA., **DHSAİDd.**, 10/33; Diran Dadyan BOA., **DHSAİDd.**, 10/207; Mineciyan Onnik BOA., **DHSAİDd.**, 10/267; Kostaki Panciri BOA., **DHSAİDd.**, 10/469; Rupen Karakaşyan BOA., **DHSAİDd.**, 37/207; Bedros Berberyan BOA., **DHSAİDd.**, 37/215.

¹³⁶⁶ Mahrec-i Aklam'da eğitim görenler: Haçik Efendi BOA., **DHSAİDd.**, 1/592; Avram Fahri BOA., **DHSAİDd.**, 42/49.

¹³⁶⁷ Orman Mektebi'nde eğitim görenler: Tatyos Artin BOA., **DHSAİDd.**, 3/506; Karabet Oyan BOA., **DHSAİDd.**, 122/81.

¹³⁶⁸ İstefanaki Karatodori, Mekteb-i Tıbbiye'ye beşinci sınıfa kadar devam ettikten sonra bu okulu bırakarak eğitimine Berlin'de devam etmiştir. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 1/930.

¹³⁶⁹ Telgraf Mektebi'nde öğrenim gören tek isim Bohur Efendi'dir. BOA., **DHSAİDd.**, 3/116.

¹³⁷⁰ Findley, **a.g.e.**, s. 112-113.

3.2.3. Osmanlı Kültür ve Entelektüel Dünyasına Katkıları

Osmanlı aydını ile bürokrati arasında ayırım yapmak neredeyse imkânsızdır. Bunu açık bir şekilde, Hariciye’de istihdam edilmiş Gayrimüslimlerden sicil kaydı bulunanlar arasında 17 isim en az bir yayını bulunduğunu ifade etmesinden anlamak mümkündür. Hariciye çalışanları bürokratlar arasında yabancı dillere aşinalıkları, daha iyi eğitim temeline sahip olmaları, Osmanlı dışındaki dünyayı tanıma gibi avantajlara sahiptiler. Bununla birlikte, kurumlar arası geçişler yaptıklarından katkılarını sadece Hariciye Nezareti’nde çalışan memurların etkisi olarak değerlendirmeyi zorlaştırır. Yine de bir fikir edinmek açısından konuya değinmek yararlı olacaktır. Farklı bilim dallarında eserler yazmışlarsa da¹³⁷¹ Hariciye’den yolu geçmiş bazı isimlerin bu kurum memurlarının öne çıkan vasfı olduğu için dilbilgisi, diplomasi mesleğinin araçlarından hukuk ve tarih ile Batılı iktisat düşüncesinin Osmanlı’ya girmesinde Babıali Tercüme Odası’nda yetişen memurların özel katkısından dolayı bu alanlarda verdikleri bazı eserlere temas edeceğiz.

Dilbilgisi alanında en önemli katkıyı veren isimlerden biri hiç şüphesiz Babıali Tercüme Odası’nın ilk Gayrimüslim memurlarından James W. Redhouse’dır. Redhouse’un bilimsel çalışmalarından ilki dört yıldan fazla süredir üzerinde çalıştığı ve 1842 yılında tamamladığı *Müntehabât-ı Lûgat-i Osmaniye* idi¹³⁷². Okullarda kullanılması amacıyla hazırlanan bu İngilizce sözlük¹³⁷³ ilk önce Sultan’a hediye edilmiş ve ardından basımına müsaade edildiği gibi kendisine 10.000 kuruş atıye verilmişti¹³⁷⁴. 18.230’u Arapça 6.420’si

¹³⁷¹ Örneğin Tatyos Artin’in Ormanlara dair bir risalesi vardı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 3/506; Bogos Şaşyan Osmanlı mimari usulüne dair bir eser yayınlamıştı. Bkz. BOA., **DHSAİDd.**, 4/274.

¹³⁷² Carter V. Findley, “Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü”, (Çev. Nuray Şimşek), **Kebikeç**, S. 6, 1998, , s. 227.

¹³⁷³ NA., **FO.**, 78/505, 28 July 1842.

¹³⁷⁴ BOA., **İ.HR.**, 1178, (22 Ra 1260/11 Nisan 1844).

Farsça kökenli toplam 24.650 kelimededen oluşan sözlük¹³⁷⁵ 1852-1869 arasında altı defa, *İlaveli Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniye* adıyla 1885-1900 arasında üç defa basıldı. Yine Kırım Savaşı sırasında İngiliz subaylarının Türkçe öğrenmelerine yardımcı olmak için Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe iki ciltlik sözlük hazırlamıştı. Redhouse'un, hiç kuşkusuz en önemli eseri olan *Lexicon of English and Turkish* 1861 yılında basılmıştı¹³⁷⁶. 1865 yılında hazırlamaya başladığı Osmanlıca kelimelerin telaffuz değerlerini gösteren sözlük çalışmasının on ciltlik kısmını yazmışsa da tamamlamaya ömrü yetmedi¹³⁷⁷.

Sözlük alanındaki ününe rağmen Redhouse'un pek çok gramer, monografi ve tercümeleri de bulunmaktaydı¹³⁷⁸. İlk sözlüğü yayınlanmadan önce biri Amiral Nelson'un hayatını anlatan ve diğeri Epitome of Navigation adlı kitabın tercümesi olan *Seyr-ü Sefain Hûlasası* isimli iki çevirisi çıkmıştı. Türkçe dilbilgisi hakkında Fransızca yazdığı *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane* kitabı 1846 yılında Paris'te basılmıştı¹³⁷⁹. James Redhouse bir devlet memuru olarak değil ama eserleriyle Batı kültürünün Osmanlı topraklarına taşınmasında öncü rol oynadı. Bugün dünyada en fazla kişinin konuştuğu dil İngilizce'nin Türkiye'de öğrenimi sırasında onun adını taşıyan sözlüğün hala başucu kitaplardan birisi olması bu rolün büyüklüğünü göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Dilbilgisi ve sözlük yazımında önemli katkıları olan başka Gayrimüslim memurlar da bulunmaktaydı. Cevdet ve Fuat Paşa tarafından yazılan ve Türkçe'de ilk gramer kitabı

¹³⁷⁵ Findley, **a.g.m.**, s. 237.

¹³⁷⁶ Findley, **a.g.m.**, s. 232.

¹³⁷⁷ Mustafa Koç, "Redhouse", **YYOA, C. II**, İstanbul 2001, s. 243.

¹³⁷⁸ James William Redhouse'un yayınladığı eserlerin listesi için bkz., Findley, **a.g.m.**, s. 241-245.; Turgut Subaşı, "Sir James William Redhouse (1811-1892) : A Brief Outline of His Life and Works", **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, (Ed. Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001,s. 681-685.

¹³⁷⁹ Subaşı, **a.g.m.**, s. 679.

olan *Kavaid-i Osmaniye*'nin Fransızca'ya çevrilmesi görevini Sahak Ebru'ya verilmişti¹³⁸⁰. Babıali Tercüme Odası memuru ve Harbiye Nezareti kalemlerinden birinde tercüman olan Krikor Efendi *Sarf ve Nahv-i Fransevi* adlı bir gramer kitabı neşretmişti¹³⁸¹. Fardis Efendi, Konstantin Fotiyades ile birlikte *Hazine-i Lügat-ı Rumiye ve Osmaniye* adını taşıyan Rumca-Osmanlıca bir sözlük neşretmişti¹³⁸². Karamanlı bir Rum olan Konstantin Adosiades Paşa, Rumlar için bir Türkçe dilbilgisi kitabı kaleme aldığı gibi birçok Rumca-Osmanlıca sözlüğün de yazarıdır¹³⁸³. Heybeliada'daki Rum mektebinde Türkçe muallimliği de yapan Adosiades Paşa'nın, milletinden pek çok ismin Türkçe öğrenmesine katkısı vardı¹³⁸⁴. Konstantinidi Aleksandros Paşa da Rumca dilbilgisi ve sözlük yazarları arasındadır¹³⁸⁵. Tercüme Odası'nda devlet hizmetine başlamış olan Yorgaki Petropulos Efendi'nin de *Rehnümâ-yı Lisân-ı Fransavî* adlı bir kitabı bulunuyordu¹³⁸⁶. Yahya İskender'in *Tevzî-i Lisânî*¹³⁸⁷ ve Artin Sarrafyan'ın *Çocuklara Hediye* adlı Türkçe okuma kitabı¹³⁸⁸ dilbilgisine dair kitaplar arasında sayılabilir.

¹³⁸⁰ BOA., A.MKT.MZD., 48/89, (10 R 1268/2 Şubat 1852)

¹³⁸¹ Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s. 189.

¹³⁸² 20.000 kelime içeren 1860 baskılı bu sözlük James Redhouse'un İngilizce-Osmanlıca sözlüğünden faydalanarak hazırlanmıştır. Bkz.Johann Strauss, "The Millets and The of Ottoman Languages, The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)", **Die Welt Des İslams**, Vol. 35/2, 1995, s. 221-222.

¹³⁸³ Sinan Kuneralp, "İstanbullu Rumlar: Rum Asıllı Osmanlı Diplomatları" **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, Der. Semih Vaner. İstanbul 1990, s. 46.

¹³⁸⁴ **Malumat**, No. 622, 22 Muharrem 1313.

¹³⁸⁵ BOA., DHSAİDd., 4/30.

¹³⁸⁶ **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, C. II**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1997, s. 613.

¹³⁸⁷ BOA., DHSAİDd., 1/630.

¹³⁸⁸ BOA., DHSAİDd., 4/118.

Sicil kayıtları pek çok Gayrimüslim memurun eğitim hayatında hukuk dersleri aldığını ya da hukuk okullarına gittiklerini göstermektedir. Hukuk alanında yayınlanmış eseri olan Gayrimüslim memurların çokluğu belki bu yüzden şaşırtıcı değildir. Bunlardan bazıları hukuk alanında çıkarılan kanunları kendi milletlerinin veya Avrupa dillerine çevirmişlerdir. Konstantin Fotiyades, *Ticaret-i Berriye*, *Ticaret-i Bahriye*, *Muhakemat-ı Ticaret* kanunları ile *Mecelle*'yi Rumca'ya çevirmişti¹³⁸⁹. Vahram Dadyan, *Usul-ı Muhâkemât-ı Kanun-ı Muvakkatı* Ermeni lisanına tercüme etmişti¹³⁹⁰. Ligoraki Aristarki, Osmanlı kanunları ile diğer devletlerle yaptığı antlaşmaları Fransızca'ya çevirerek neşretmişti. Bu eser eksiklikleri ve tercüme hatalarına rağmen XX. yüzyıla kadar başucu kaynaklarından biri olmuştur¹³⁹¹.

Tarih alanında yayınlanan eserler Tanzimat aydınının Avrupa ve Dünya tarihi ile ilgilenmeye başladıklarının bir göstergesidir. Bu alanda da Gayrimüslim memurların katkısı bulunmaktaydı. Hem Osmanlı Hariciyesinin önemli simalarından hem de kültürel alanda yaptığı çalışmalarla bilinen Sahak Ebru'nun tarih alanında da yayınlanmış eserleri vardı. Avrupa'nın önde gelen hükümdarlarının hayat hikayeleri ve dönemlerinin anlatıldığı, dört cilt yazmayı düşündüğü ancak tek cildini tamamladığı *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hallerine Dair Risale* adlı kitabı önemli eserlerinden biridir. Kitabın, Büyük Petro ve Demirbaş Şarl'ı anlatan ilk cildini tamamladığında kendisine rütbe ve ihsan verilmesini ve Takvimhane'de basılmasını talep etti. Meclis-i Maarif tarafından kitabın basımı kabul edildi. Ancak herkesin anlayacağı türden bir eser olmadığı için devlet ileri gelenlerine verilmek üzere yalnızca 150 tane basılması yeterli görülmüştü¹³⁹². Sahak Ebru'nun Avrupa

¹³⁸⁹ BOA., DHSAİDd., 3/66.

¹³⁹⁰ BOA., DHSAİDd., 2/954.

¹³⁹¹ Sinan Kuneralp, **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 3.

¹³⁹² BOA., İ.MVL., 12139, (22 CA 1270/20 Şubat 1854).

ve Dünya tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalar bu kitap ile sınırlı değildir¹³⁹³. *Tarih-i Umumi* adlı bir çevirisinin yanı sıra Machivelli'nin *Hükümdar* ve Voltaire'in *Histoire de Charles XII* adlı kitaplarının da Türkçe'ye tercümelerini yapmıştır¹³⁹⁴.

Tarih ile yayınlanan eserler yalnızca yakın dönemlere ait değildir. İlk kez antik ve eski çağlara ait eserler de kaleme alınmaya başlamıştı. Bu konuda Tercüme Odası kâtiplerinden Fardis Efendi ile aynı odada göreve başlamış olan Konstandini Aleksandros'un çalışmaları dikkat çekicidir. Fardis Efendi'nin Osmanlı öncesi İstanbul ve Fars tarihine dair yazıları dizi halinde Mecmua-i Fünun'da yayınlanmıştı. Fars tarihi hakkındaki makaleleri *Tarih-i Müluk-ı Fars-ı Kadim* adıyla kitaplaştırılarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından basıldı¹³⁹⁵. Konstandini Aleksandros'un ise Eski Yunan ve Ayasofya tarihi hakkında iki telif eseri bulunmaktadır. *Tarih-i Yunan-ı Kadim* adını taşıyan kitabı Antik çağ Yunan medeniyetinin Dünya tarihine yaptığı katkılardan bahseden ilk monografik çalışmadır¹³⁹⁶.

Osmanlı iktisat düşüncesinin gelişiminde azınlıkların özellikle Ermenilerin rolü yadsınamayacak kadar büyüktür. Babıali Tercüme Odası çıkışlı Ermeniler iktisat kitaplarının tercümesinde ve iktisatla ilgili dış ilişkilerde nispi üstünlüğe sahiptiler. İleride Osmanlı bürokratlarının yetişmesi için önemli rol oynayacak Mülkiye ve Hukuk Mekteblerinde ekonomiye dair dersler Ermeni hocalar tarafından verilecekti¹³⁹⁷. Kısaca Osmanlı'da iktisadi zihniyetin şekillenmesinde Ermenilerin rolü büyüktü.

¹³⁹³ Tanpınar, Sahak Ebru'nun Cevdet Paşa'ya Tarih-i Cevdet adlı eserini Avrupa tarihi hakkındaki kaynakları tercüme ederek yardımda bulunmuş olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 2003, s. 172.

¹³⁹⁴ Tanpınar, **a.g.e.**, s. 145.

¹³⁹⁵ Özgül, **a.g.e.**, s. 59.

¹³⁹⁶ Abdülhamit Kırmızı, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 65.

¹³⁹⁷ Sayar, **a.g.e.**, s. 284-285.

Babialı Tercüme Odası çıkışlı Ermeni kökenli memurlardan Sahak Ebru Osmanlı entelektüel hayatına yayınladığı eserle iktisat alanında ilk ciddi katkıyı yapan isimdi. Sahak Ebru, Encümen-i Daniş tarafından Jean Baptiste Say'ın *Traite d'Economie Politique* adlı iktisat kitabının tercümesi ısmarlanmıştı. Nitekim, “*fünûn u sanâyiye dâir el sine-i ecnebiye üzere yapılmış olan kitâbların dahi tercüme olunması*”¹³⁹⁸ Encümen-i Daniş'in görevleri arasındaydı. Say'ın kitabının tercümesi *İlm-i Tedbir-i Menzil* ismiyle 1851 yılında Mühendisyan Matbaası'nda basılmıştı¹³⁹⁹. *İlm-i Tedbir-i Menzil* her ne kadar tercüme bir eser olsa da Sahak Ebru hem orijinal kitabın soru-cevap şeklindeki halini daha iyi anlaşılması için düz nesre çevirmiş hem de eklemelerde bulunmuştur. Bu eser ayrıca Türkçe'de bir iktisat terminolojisinin oluşturulmasında ve Tanzimat aydınının Batı iktisadi düşünce yapısı ile tanışmasında önemli rol oynamıştır¹⁴⁰⁰.

Tercüme Odası'nda yetişerek iktisat alanında eser veren isimlerden biri de Sakızlı Ohannes idi. İlk iktisat yazısı 1877'de Mecmua-ı Fünun'da yayınlayan Sakızlı Ohannes bir yıl sonra Mülkiye Mektebi iktisat dersi hocalığına getirildi ve bu görevini 20 yıl sürdürdü. Daha sonra bu okulda verdiği dersleri *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet* adıyla neşretti. Sakızlı

¹³⁹⁸ Ahmed Cevdet, **Tezâkir, Tetimme 40**, (Yay. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 48.

¹³⁹⁹ Sahak Ebru'nun Sultan Abdülmecit'e ithaf ettiği *İlm-i Tedbir-i Menzil*, bazı araştırmacılara göre Osmanlı'da yayınlanan ilk iktisat kitabıdır. Kimi araştırmacı ise, iktisata dair ilk Türçe eserin L.Rossi'den Serendi Arşizen'in Fransızca'ya çevirdiği eseri Türkçe'ye tercüme eden Tercüme Odası memurlarından Aleko Suço'nun *Tasarrufat-ı Mülkiye* el yazması kitabı olduğunu ileri sürer. Ortaylı, ilk iktisat kitabının *Risale-i Tedbir-i Ümran-ı Mülkî* adlı yazma olduğunu iddia etmektedir. Yazarı ve telif yada tercüme olduğu konusunda kesin bilgi sahibi olunamıyorsa da Ortaylı, risalenin içeriğine dayanarak 1833 yılından önce kaleme alındığı yargısına varır. Sayar, Ortaylı'nın görüşlerini desteklemektedir. Konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Sayar, **a.g.e.**, s. 262-264.

¹⁴⁰⁰ Sayar, **a.g.e.**, s.266-267.

Ohannes, gerek eseriyle gerekse yetiřtirdiđi talebelerle Osmanlı iktisadi dűřüncesinin řekillenmesinde en büyük rolü olan isimlerin bařında gelir¹⁴⁰¹.

En başta ifade ettiğimiz gibi Hariciye Nezareti'nde görev alan Gayrimüslimlerden Osmanlı kültür hayatına katkı yapanlar sadece zikrettiğimiz isimlerden ibaret değildir. Aynı zamanda Gayrimüslimlerin katkılarını sadece yazdıkları eserlerle sınırlandıramayız. Örneğin çıkardıkları gazete veya mecmuaların, kurdukları derneklerin Osmanlı kültür dünyası farklı açılardan etkiledikleri muhakkaktır. Bu tür faaliyetlerin Osmanlı toplum hayatının değişiminde olumlu ya da olumsuz ne tür katkılarda bulunduklarını ortaya çıkarmak için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

¹⁴⁰¹ Sakızlı Ohannes'in dűřünceleri ve eserinin deđerlendirilmesi hakkında bkz. Sayar, **a.g.e.**, s. 356-372.

Sonuç

Çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla kadar belli bir hoşgörü içinde ve kimi zaman dini kimi zaman da siyasi özerklikle fazla sorunla karşılaşmaksızın hakimiyeti altındaki reayayı idare edebilmişti. Ancak Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik ve ulus-devlet olma hareketinin Osmanlı azınlıkları arasında yayılması çok uluslu yapıyı tehdit eder hale gelmişti. 1821 Rum İsyanı artık millet sisteminin işlevselliğini kaybettiğini en açık bir şekil ortaya çıkardı. Bu isyanın sonuçlarından biri de yüzyıllardır sürdürülen geçici diplomasi anlayışı ve yalnızlık politikasının devletin bütünlüğünü koruyamayacağını göstermesiydi.

1830 sonrası yaşanan gelişmeler Osmanlı bürokrasisinin Tanzimat Döneminde izleyeceği siyasetin şekillendiği süreç oldu. Bu süreçte Osmanlı'da devleti tehdit eden çok uluslu yapıyı korumak için bir dizi reform hareketine başlanacak ve Osmanlılık ideolojisi şekillenecekti. Yine aynı dönem, diplomasi alanında yapısal değişikliklerin başlangıcını ifade eder. Bu dönemde yetişmeye başlayan dışişlerindeki uzman kadro yalnızca diplomasi ile uğraşmayacak reformları getiren ve uygulayan güç olacaktır.

İlk olarak işe diplomasi alanında yapısal değişikliğe gidilerek başlandı. 1832'de Viyana maslahatgüzarlığının tekrar açılması ikamet elçiliklerinin yeniden kurulma sürecinin başlangıcı oldu. Kısa sürede Avrupa devletlerinin önemli başkentlerinde Osmanlı elçilikleri faaliyete geçti. 1836'da reisülküttaplığın Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi bir isim değişikliğinden ibaret olsa da zamanla diplomasiyi yürüten kurum Avrupa usul ve yöntemlerine göre yeniden şekillendirilecekti. Fakat bu değişim rüzgarı ortaya bambaşka bir sorun çıkarmıştı. Klasik kalemlerde yetişen memurlar yeniden şekillenen diplomatik kurumların personel ihtiyacı karşılamak için yeterli altyapıya sahip değildi. Buralarda istihdam edilecek bir memur en azından XIX. Yüzyılın diplomasi dili Fransızca'yı bilmek zorundaydı. Oysa Osmanlı Devleti ve Müslüman toplum Batı dillerinin öğrenilmesine karşı

önyargılarını muhafaza ediyordu. Her ne kadar Rum tercümanlara güvenilemeyeceği için 1821’de Müslümanlardan tercüman yetiştirmek üzere Babialı Tercüme Odası kurulmuşsa da Hariciye Nezareti’nin personel ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Hariciye Nezareti’nde Gayrimüslimlerin istihdamının önü açılmak zorunda kalındı. Bu aynı zamanda, Babialı Tercüme Odası’nın kuruluş amacından vazgeçildiği anlamına gelmekteydi.

Kalifiye eleman ihtiyacı ile başlayan Gayrimüslimlerin Hariciye’deki istihdam süreci Tanzimat reformlarının etkisiyle meşruiyet zemini de kazanacaktı. Dönemin bürokratları Müslüman-Hıristiyan eşitliğini içine alan Osmanlılık ideolojisi ve reformları uygulamaya koyarak büyük devletlerin desteğini kazanmayı ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmeyi planlıyorlardı. Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamlarının önündeki engellerin kaldırılması da bu amaç doğrultusundaki hedeflerden biriydi. İlk ciddi başarı ise beklenilenin aksine merkez teşkilatlarında değil taşrada gerçekleşti. Halkın yerel yönetime katılması için kurulan meclislerde Gayrimüslimlere de yer verildi. Tanzimat Döneminde, Hariciye’de çalışan Gayrimüslimlerin sayısı artmaya başlamışsa da özellikle merkez teşkilatında nisbi olarak bu sayı azdı. Zaten Hariciye Nezareti’nde Babialı Tercüme Odası dışında Gayrimüslimlerin istihdam edilebileceği uygun bir kalem bulunmamaktaydı. Fakat burada Ermenilerin Rum tercümanların yerini aldığına dair görüşlerin gerçeği pek yansıtmadığını ifade etmek gerekir. Kuruluşunun üzerinden geçen 10-15 yıl boyunca Hariciye’de istihdam edilen Gayrimüslimler arasında Ermenilerin yanında Rumlar, Avrupa kökenliler ve hatta Arap Hıristiyanlara da rastlamak mümkündür. Dış temsilciliklerde ise Rumlar ağırlıklarını hissettirmekteydi.

1850 ve sonrası Gayrimüslimlerin genelde bürokraside özelde ise Hariciye’deki istihdamlarında dönüm noktasıdır. Bu dönemdeki siyasi hareketlilik, Osmanlı temsilciliklerine yenilerinin eklenmesi Hariciye’deki evrak yoğunluğunu arttırmıştı. Dolayısıyla Babialı Tercüme Odası’ndaki personel sayısı arttırılmış ve yeni kalemler

kurulmuştur. 1856 Islahat Fermanı ile de tüm Osmanlı tebaasının memuriyete alımlarında ve terfilerinde eşit statüde olduğu ilan edilmişti. Bütün bu gelişmeler Hariciye'deki Gayrimüslimlerin sayısında belirgin artışı beraberinde getirdi. İzleyen süreçte Gayrimüslimler nazırlık da dahil olmak üzere Hariciye'nin en üst makamlarında görev alabileceklerdi.

Hariciye Nezareti, Osmanlıcılık ideolojisinin bürokrasideki karşılığını en iyi şekilde yansıtan kurumların başında gelir. Buna rağmen, Gayrimüslimler merkezi teşkilatın üçte birini ve dış temsilciliklerin yarısını işgal edebilecek kadar sayılarını arttırmışlarsa da ne toplumun genel nüfusu ne de milletler arası denge bakımından bir eşitlikten söz etmek mümkündür. Müslümanların oransal üstünlüklerini asla kaptırmadıkları açık bir şekilde görülmektedir.

Diğer Gayrimüslim milletlere nispetle Merkez teşkilatında özellikle Tahrirat-ı Hariciye'de Ermenilerin bariz üstünlüğü vardı. Elçiliklerde en azından üst düzey makamlarda Rumlar hakim unsur konumundaydılar. Arap Hristiyanları, belki de devletin merkezi İstanbul'da yoğun nüfusa sahip olamadıkları için, Hariciye'de çok fazla yer bulamamışlardı. Yahudilere Dışişleri'nin kapıları ancak bu cemaatin modernleşme çabasına girerek eğitim düzeylerini yükseltmeye başlamalarından sonra mümkün olmuştu. Avrupa ve Levanten kökenlilerin sayısı az olsa da Osmanlı bürokratlarının en güvendiği diplomatlar onlar arasından çıkacaktı. Rumlar dışındaki Balkan milletleri ayrılıkçı hareketlerin etkisinde kaldıkları için Hariciye'deki temsilleri birkaç isimle sınırlı kalmıştır.

Böyle bir tablonun oluşmasında Hariciye'ye intisap için farklı milletlerin ayrı yolları kullanmasının etkisi de bulunmaktaydı. 1821 Rum İsyanı'nın ardından ortaya çıkan Yeni Fenerliler Tanzimat reform ve reformcularının en fanatik destekçilerinden olmuşlardı. Reformcular da bu ilgiye karşılıksız kalmadılar ve Yeni Fenerlilerin Batı ile ilişkilerinden yararlandılar. Karşılığında Yeni Fenerliler içinde biri burjuvazi ve diğeri bürokrasi içerisinde

sivrilen nüfuzlu ailelerin ortaya çıkmasında yardımcı oldular. Özellikle diplomasi alanında kendini gösteren Yeni Fenerliler Avrupa'daki diplomatik temsilciliklerinin başında görevlendirildiler. Sayıları Müslüman meslektaşlarına göre az olsa da Batı aristokrasi ile yakınlıkları, kültürel entegrasyon sürecinde zorluk yaşamamaları ve ailelerini beraberinde götürmeleri gibi avantajları daha uzun süreyle görevlerinde kalmalarını sağladı. Diğer Gayrimüslim gruplar da aile ve akrabalarını himaye etmişse de Fenerliler bu konuda daha iyi beceri gösterdiler. Bu sayede Rumlar dış temsilciliklerde ağırlık kazandılar. Ermeniler ise Osmanlı bürokratlarıyla olan finansal ilişkilerinden yararlandılar. Önce küçük memuriyetlerle Hariciye'de görev aldılar ve zamanla yeni oluşturulan kalemlerin başlarına getirildiler. Kadrolaşmada millet dayanışmasını en iyi şekilde göstererek merkez teşkilatında ağırlık kazandılar. Diğer Gayrimüslim gruplar bu tür organik bağları geliştiremedikleri için Hariciye'de azınlıklıkta kaldılar.

1870'li yıllar Gayrimüslimlerin Hariciye'deki oransal yoğunluğunun en fazla olduğu dönemdi. Fakat yirmi yıl öncesinde lehlerine değişmeye başlayan denge tersine dönmeye başlayacaktı. Bunun temelinde kurtuluş reçetesi olarak ileri sürülen Osmanlıcılık fikrinin başarısızlığa uğraması vardı. Yapılan reformlara rağmen Osmanlı topraklarında yaşayan milletler arasında yüzyıllardır süren ayrışmanın önüne geçilemedi. Gayrimüslimlerin askere alınma projesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Osmanlı vatandaşlarının ortak eğitim kurumlarında öğrenim görmeleri için gösterilen çabalar azınlık ve yabancı okulların varlığını koruması yüzünden sekteye uğradı. Dini guruplara göre ayrılmış mahalleler yerine kozmopolit yaşam alanları inşa etmek gibi bir düşünce ise akla dahi gelmemişti. Belli bir kırılma olmuşsa da farklı dine mensup milletlerin birbirini algılama biçiminde radikal değişimler olmamıştı. Hatta aynı dine mensup farklı Gayrimüslim milletler arasında bile evliliklere rastlamak hemen hiç mümkün değildi. Dolayısıyla reformlar hukuki eşitliği

sağlamak adına başarılı olmuş ancak toplumsal ayrışmayı önleyememiştir. Bu başarısızlığı Hariciye Nezareti'nin 1876 sonrasında değişen millet profilinde de görmek mümkündür.

1876 yılında iktidara gelen II. Abdülhamit Osmanlıcılık ideolojisinin iflasını ilan eden 93 Harbi sonrasında Panislamist bir siyaseti izlemeyi tercih etmişse de bürokrasi içerisinde yer alan milletler arasındaki denge değişmeye başlamasına rağmen Gayrimüslim unsurlar devlet hizmetinde istihdam edilmeye devam etti. Gayrimüslimlerin bürokrasiden tasfiye süreci milliyetçi çizgide politika yapan İttihat Terakki'nin iktidara gelmesiyle başladı fakat Osmanlı'nın yıkılışına kadar Hariciye Nezareti'nde ve diğer devlet kurumlarında varlıklarını sürdürdüler. Osmanlı Devleti'nin yerini alan ulus-devlet temelli Türkiye Cumhuriyeti bürokratik yapılanmasını kuruluş ilkelerine uygun şekilde yeniden inşa edecek ve böylece Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamları sona erecekti.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları:

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

a. Ali Fuat Türkgeldi'den Satın Alınan Evrak (HSD. AFT.)

b. Ayniyat Defteri, 766, 1567. (AYNd.)

c. Bâbıali Evrak Odası Sadaret Evrakı

Sadaret Âmedî Kalemi (A. AMD)

Sadaret Divân Kalemi (A. DVN)

Sadaret Divân Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM.)

Sadaret Mektûbî Kalemi (A.MKT.)

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.)

Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)

Sadaret Mektubî Kalemi Umumi Evrakı (A.MKT.UM)

d. Cevdet Tasnifi

Cevdet Dahiliye (C.DH.)

Cevdet Hariciye (C.HR.)

Cevdet Maliye (C.ML.)

e. Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DHSAİDd.)

f. Hâriciye Nezâreti Evrakı

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR. MKT)

Hâriciye Nezâreti Mütenevvîa (HR. MTV)

Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (HR.SAİDd.)

Hâriciye Nezâreti Sefaret (HR.SFR.)

Hâriciye Nezâreti Siyasî (HR. SYS)

Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO)

g. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)

h. İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ. DH)

İrade Hâriciye (İ. HR)

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

İrade Mezâhib (İ.MZ)

İrade Eyalet-i Mümtaze Sisam (İ.Mtz.Sisam)

i. Yıldız Tasnifi

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye (Y. PRK. HR)

Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat (Y.A. HUS)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

B. The National Archive, Londra

Foreign Office (FO) 78/75, 78/80, 78/93, 78/98, 78/99, 78/102, 78/223, 78/250, 78/252, 78/273, 78/274, 78/297, 78/301, 78/303, 78/304, 78/305, 78/325, 78/327, 78/330, 78/347, 78/349, 78/356, 78/383, 78/420, 78/422, 78/431, 78/505, 78/545, 78/564, 78/587, 78/630, 78/641, 78/668, 78/678, 78/679, 78/682, 78/730, 78/732, 78/733, 78/734, 78/735, 78/736, 78/771, 78/778, 78/820, 78/854, 78/861, 78/894, 78/931, 78/932, 78/1003, 78/1076, 78/1081, 78/1093, 78/1178, 78/1429, 78/1565, 78/1569, 78/1572, 78/1958, 78/1964, 78/2020, 78/2021, 78/2073, 78/2124, 78/2175, 78/2177, 78/2178, 78/2215, 78/2218, 78/2391, 78/2457, 881/4245.

2. Gazete ve Mecmualar:

Malumat, 11 Muharrem 1313, 22 Muharrem 1313.

Takvim-i Vekayi, Def'a; 85, 110, 113, 157, 215, 216, 237, 249, 262, 292, 302, 305, 370, 384, 507, 529, 550, 558, 563, 585, 596, 604, 606, 607, 616, 658, 662, 704, 712, 714, 779, 878, 1032

The Sandusky Clarion, 15 November 1828.

The Times, 05 April 1839, 13 November 1852, 10 June 1853, 01 March 1856, 22 September 1876, 27 February 1883, 21 November 1895, 8 April 1927.

3. Yazmalar

Karakoç Sarkis, Külliyyât-ı Kavânîn, 4299, 4867.

TTK, YS 140

TTK, YS 1015.

4. Yıllıklar

Almanach de Gotha 1832-1876.

Salname-i Devlet-i Aliyye 1264-1293.

Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301-1306-1318-1322, C. I-IV, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

5. Araştırma ve İncelemeler

Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, Sad. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

Ademoğlu, Ebru, “Yahya Naci Efendi ve Fırlatılan Cisimlerin Hareketiyle İlgili Eseri “Risale-i Hikmet-i Tabiyye” (1809)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C. IV**, 2002/I.

Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul 1980.

....., **Tarih-i Cevdet, C. XI**, İstanbul 1309.

....., **Tezahir 1-40**, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991

Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. I-VIII**, YKY, Çev. Yücel Demirel, İstanbul 1999.

....., **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. IX**, Yay. Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.

....., **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. X-XV**, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1988-1993.

Ahmed Refik, "Türkiye'de Islahat Fermanı", **TTEM, Sene: 14, No: 4 (81)**, 1 Temmuz 1340, s. 193-215.

....., "Sultan Abdülmecit Han'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hatıratı", **TOEM, Sene: 6, S. 34**, 1915, s. 599-622.

Ahmed Tevhid, "Sisam Beyleri", **TOEM, C. III-IV, Cüz. 13**, 1 Nisan 1328, s. 837-840.

Alexis Aleksandris, "Hoi Hellenes sten Hyperesia tes Othomanikes Autokratorias: 1850-1922" **Deltio tes Historikes kai Ethnologikes Hetarielas tes Hellados**, 23, 1980, s. 365-404.

Algar, Hamid, **Mirza Malkum Khan**, London 1973.

Ali Fuad, **Rical-i Siyasiye-i Mühimme**, İstanbul 1928.

Ali Rıza, Mehmed Galib, **Geçen Asırda Devlet Adamlarımız, C. I**, Haz. Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1977.

Akalın, Şehabeddin, "Mehmet Namık Paşa", **Tarih Dergisi, C. IV, S. 7**, Eylül 1952, s. 127-146.

Akarlı, Engin Deniz, **Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978

Akpınar, Mahmut, **Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2001.

Aktepe, Münir, “Düinkü Fransızlar Blak Bey ve Oğlu, M. Alexandre Blacque ve Edouard Blacque”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 33, Mart 1980/81, s. 255-270.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, Eren Yay., İstanbul 1993.

Akyılmaz, Gül, “Reis-ül Küttablık Müessesinin Önem Kazanmasına Yol Açan Gelişmeler ve Osmanlı Hariciye Nezareti’nin Doğuşu”, **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 4-8 Ekim 1999, C. III, I. Kısım**, Ankara 2002, s. 297-312.

Anagnostopoulou, Sia, Matthias Kappler, “ΖΗΤΩ ΖΗΤΩ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ/Bin Yaşa Padişahımız: The Millet-i Rum Singing The Praises of the Sultan in the Framework of Helleno-Ottomanism”, **Archivum Ottomanicum**, 23, 2003, s. 47-78.

Andrianopoulou, K., **Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution through the Life and İdeology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2004.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara 1999.

Artinian, Vartan, **Osmanlı Devleti’nde Ermeni Anayasası’nın Doğuşu 1839-1863**, (Çev. Zülal Kılıç), Aras Yay., İstanbul 2004.

Augustinos, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları**, Çev. Devrim Evcı, Ayraç Yay., Ankara 1997.

Aydiner, Mesut, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ermenileri ve Bazı Önemli Simalar”, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, C. III, Kayseri 2007, s. 175-218.

Aydın, Mithat, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, TTK, Ankara 1992.

Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

Baer, Marc David, “17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğundaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 83, Çev. Elçin Gün-Tansel Günay, Kış 1999/2000, s.202-222.

Bağış, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Berathlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Turhan Yay., Ankara 1998.

Bailey, Frank Edgar, “Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çev. Yasemin Avcı, Ankara 2006, s. 199-240.

Balcı, Sezai, **Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

....., “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVII, S. 44, Ankara 2008, s. 77-98.

....., “Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro”, **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 105-138.

Balister, Sidney “A Great English Scholar in Turkey: Sir James Redhouse”, **The Asiatic Review**, Vol. XXXVIII, No. 134, April 1942, s. 173-177.

Bareilles, Bertrand, **İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri**, Çev. Ali Berktaş, Güncel Yay., İstanbul 2003.

Baysun, Cavid, “Mustafa Reşit Paşa”, **Tanzimat 2**, MEB, İstanbul 1999, s.723-746.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi, C. I, Kısım I**, TTK, Ankara 1983.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2002.

Besalel, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, İstanbul 1999.

Beydilli, Kemal, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995.

....., “Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara 1999, s. 35-44.

Bilim, Cahit, “Tercüme Odası”, **OTAM, S. 1**, Haziran 1990, Ankara, s. 29-43.

Blancard Theodore, **Les Mavroyénis: l’Histoire d’Orient**, Tome II, Paris 1909.

Bouquet, Olivier, “Être Prince de Samos, Désir de Légation, Imaginaire Dynastique et Ordre de la Carrière chez Étienne et Constantin Musurus”, **Insularités Ottomanes**, Dir. Nicolas Vatin et Gilles Veinstein, Paris 2004, s. 277-293.

....., **Les Pachas du Sultan, Essai sur les Agents Supérieurs de l’Etat Ottoman (1839-1909)**, Paris 2007.

Cioranescu, Georges, “Le Séjour a Constantinople Du Baron De La Rue”, **L’Empire Ottoman, la République de Turquie et la France**, Publiées Par: Hâmit Batu et Jean-Louis Bacqué-Grammont, İstanbul-Paris 1986, s. 169-178.

Candemir, Aykan, Vağarşag Seropyan, “Ebruyan, Sahak”, **YYOA, C. I**, İstanbul 1999, s. 78.

Clogg, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 1997.

Çadircı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara 1997.

Çarkcıyan Y.G., **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, Kesit Yay., İstanbul 2006.

Çelik, Hüseyin, **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yay., İstanbul 1994.

Çelik, Recep, “Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler”, **Toplumunda Ermeniler, C. IV**, Kayseri 2007, s. 27-54.

Dabağyan, Levon Panos, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Yay., İstanbul 2003.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV-V**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

Dascalakis, AP., “Les Phanariotes et la Révolution Grecque de 1821”, **Symposium L’epoque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974, s. 71-76.

Davison Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, (1856-1876)**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

....., “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Haz., Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çev. Hayrettin Pınar, Ankara 2006, s. 197-198.

....., “Vienna as a Major Ottoman Diplomatic Post in the Nineteenth Century”, **Habsburgish-Osmanische Beziehungen**, Ed. Andreas Tietze, 26-30 September 1983, Wien 1985, s. 251-280.

....., “Ottoman Embassies in Europe in the Nineteenth Century” **XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV**, Ankara 1999, s.1421-1441.

....., “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili”, Çev. Çiğdem Erkal İpek, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 4-5**, İzmir 1995, s. 171-188.

....., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Elektrikli Telgrafın Kurulması”, **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, Çev. Mehmet Morali, Alkım Yay., İstanbul 2004.

De Bagdad À Berlin: L’Itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman, Correspondance Officielle et privée II Berlin (1854-1892), Isis Press, İstanbul 2008

De Kay, James Ellswort, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, ODTÜ Yay., Ankara 2009.

- Delsemme, Martine, “Quelques Aspects Sociaux de la Carrière Diplomatique”, **Agents Diplomatiques et Étrangers au XIXe et XXe Siècles**, , Bruxelles 1968.
- Demirağ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, **OTAM**, S. 13, Ankara 2002, s. 15-34.
- Deringil, Selim, “II. Mahmut’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989**, İstanbul 1990.
- Destrilhes M., **Confidences Sur La Turquie**, Paris 1855.
- Doß, Kurt, “The History of the German Foreign Office”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 225-258.
- Dontas, Donma, “The Greek Foreign Ministry”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 259-274.
- Dönmez, Ahmet, “Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841”, **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Armağanı**, Ed. Ersin Embel, Ankara 2008, s.
- Dreyfus, Françoise, **Bürokrasinin İcadı, Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)**, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yay., İstanbul 2007.
- Duhani, Said Naum, “Beyoğlu Pera İken: 5, Diğer Simalar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 7, Ağustos 1968, s.
-, “Beyoğlu Pera İken: 6, Musevî Paşalar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 8, Eylül 1968, s.
- Ebuzziya Tefvik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, İstanbul 1973.
- Ergenç, Leman, “Bâbîâli’de Bulgar Asıllı Bir Diplomat”, **Belleten**, C. LXII, s.
- Ergin, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi, C. I-II.**, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

- Erhan, Çağrı, “Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempezyomu**, 15-17 Ekim 1997, Ankara 1999, s. 21-34.
- Ersoy, Hamit, “Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu”, **Osmanlı, C. VI**, s.
- Eksertzoğlu, Haris, **Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, Çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.
- Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Yay. Haz., Akın Bedirhan, Kaknüs Yay., İstanbul 1999.
- Fairey, Jack, **The Great Game of Improvements: European Diplomacy and the Reform of the Orthodox Church**, Ph. D., University of Toronto, 2004.
- Faroqhi Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2002
- Fatma Âliye Hanım, **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Pınar Yay., İstanbul 1994.
- Findley, Carter V., **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)**, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul 1994.
-, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
-, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmut II”, **İnternation Journal of Middle East Studies**, No. **4**, Vol. **III**, October 1972, s. 387-416.
-, “The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982, s. 339-368.
-, “Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü”, (Çev. Nuray Şimşek), **Kebikeç**, S. **6**, 1998., s. 211-245.

Gardika, Katherina, “Aleksandros Karatheodori, H Zwi Kai Stadiodromia Tou”, **Rwmii sthn Yphresia ths Ypsilhs Pilhs**, s. 135-143.

Georgiadou, Maria, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin 2004.

....., “Expert Knowledge between Tradition and Reform, The Carathéodorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople”, **Médecins et Ingénieurs Ottomans à l’âge des Nationalismes**, Ed. Méropi Anastassiadou-Dumont, s. 243-294.

Georgeon, François, “Diplomatie et Orientalisme Recherches sur Mathurin-Joseph Cor (1805-1854)”, **İstanbul et les Langues Orientales**, Ed. Frederic Hitzel, Paris 1997, s. 485-496.

Girgin, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2005.

Goryanof, Sergey, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Göçek, Fatma Müge, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara 1999

Grammont, Jean-Louis Bacque, Sinan Kunalalp, Frederic Hitzel, **Representants Permenants de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, Varia Turcica XXII/I, Paris-İstanbul 1991.

Grassi Fabio L., “Sardinya Krallığı’nın Kırım Savaşı’na Katılması”, **Toplumsal Tarih**, S. 151, Temmuz 2006, s. 80-86.

Hallaçoğlu, Yusuf, “Ma’rûzât ve Tezâkir’de Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Erkânı”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1987, s. 25-29.

Hamlin, Cyrus, **Among The Turks**, Newyork 1878.

- Hammer, Joseph von Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi, C. VII**, Çev. Vecdi Bürün, Refik Özdek, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul 1992.
- Haydaroğlu, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yay., Ankara 1993.
- Hayreddin Bey, **“Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye” Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa**, (Yay. Haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), Selis Kitaplar, İstanbul 2008.
- Hsü, Immanuel C. Y., “The Development of the Foreign Office in the Ch'ing Period”, **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 119-134.
- Hulkiender, Murat, **Bir Galata Bankerinin Portresi 1806-1884**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2003.
- Hurewitz, J. C., “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century”, **Belleten, C. XXV**, s. 457-466.
- Hyde, Arthur May, “A Diplomatic History of Bulgaria 1870-1886”, **University of Illinois Studies in the Social Sciences, Vol. XVI**, September 1928, s. 3-172.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Başhoca İshak Efendi”, **TDVİA, C. XXII**, İstanbul 2000, s. 529.
- İldem, Arzu Etensel, **Fransız Gezinleri Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul 2000.
- İnal, Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C. I-II**, MEB, İstanbul 1969.
- İnalcık, Halil, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 13-36.
- İskit, Temel, **Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007.
- Jorga, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. IV**, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Karal, Enver Ziya, “Mehmet Namık Paşa’nın Hal Tercümesi (1804-1892), **Tarih Vesikaları**, S. 9, İlkteşrin 1942, s. 220-227.

Karaer, Nihat, **Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz’in Avrupa Seyahati**, Phoenix Yay. Ankara 2003.

Karpat, Kemal H., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye**, Der. Kemal H. Karpat, Çev. Sönmez Taner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2005.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK, Ankara 1985.

Kılıç, Remzi, “Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, C. IV, Kayseri 2007, s. 77-90.

Kıbrıslızâde Osman Bey, **Kıbrıslızâde Binbaşı Osman Bey ya da 19. Yüzyıl’da Doğu’da İngilizler**, Çev. İlhan Pınar, İzmir 1996.

Kınlı, Onur, **Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi**, İmge Yay., Ankara 2006.

Kırmızı, Abdülhamit, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

....., “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı”, **Dîvân**, S. 13, 2002/2, s. 295-306.

Kistikis, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış**, Çev. Volkan Aytar, İletişim Yay., İstanbul 1996.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi**, “Bir Fransız Ailesinin Bâbîâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1922”, Müteferrika Yay., İstanbul 1998.

....., **Miyop Çörçil Olayı**, Yorum Yay., Ankara 1986.

Koç, Mustafa, “Redhouse”, **YYOA**, C. II, İstanbul 2001. s. 243.

Krikorian Mesrop K, **Armenians in the Service of the Ottoman Empire (1860-1908)**, London 1977.

Kuneralp, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İsis Yay., İstanbul 2003.

....., “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999, s. 113-126.

....., “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, **Belleten, C. XXXIV, S. 135**, s. 421-435.

....., “İstanbul’lu Rumlar: Rum Asıllı Osmanlı Diplomatları”, **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, Der. Semih Vaner, İstanbul 1990, s. 43-48.

....., “Diplomates et Consuls Ottomans en France au XIXe Siècle”, **L’Empire Ottoman la République de Turquie et la France**, Publié Par. Hamit Batu et Jean-Louis Bacqué Grammont, İstanbul 1986, s. 305-313.

....., **The Last of the Phanariotes: Grégoire Aristarchi Bey (1843-1914). An Ottoman Diplomat and Publicist in Search of Identity**, s. 1-7.

....., “Un Diplomate Ottoman D’Origine Roumaine: Le Prince Jean Karadja, Ministre de la Sublime Port À Stockholm (1835-1894)”, **Studii și Cercetări de Turcologie Contemporană**, Cluj-Napoca 2004, s. 117-122.

Kuran, Ercüment, **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

....., “Osmanlı Devleti’nin Londra Maslahatgüzarı Mehmet Sıdkı Efendi, 1803-1811” **Ord. prof. İsmail Uzunçarşılı’ya Armağan**, Ankara 1988, s. 39-43.

La Belgique Héraldique, Tome VI, s. 116.

Lahor, Bernard A., “Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesman From the Lale Devri Until the Tanzimat”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 1**, 1972, s.

Lakur, Şamel, **Türkiye Rical-i Devleti**, İstanbul 1326.

- Lewis, Bernald, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, TTK, Ankara 1996.
-, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Ayışığı Yay., Çev. İhsan Durdu, İstanbul 2000.
-, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Yay. Ankara 1996.
- Madame Morel, **From An Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East (1920)**, London 1920.
- Magasin Pittoresque**, "Jacques Argyropoulos", Paris 1863, s. 127-128.
- Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul 1998.
- Mavroyeni, Alexandre, **Notes et Souvenirs**, İsis Yay., İstanbul 1989.
- Mehmed Esad, **Mirat-ı Mühendishane-i Berri Hümayûn**, İstanbul 1312.
- Mehmed Galib Bey, **Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ**, Yay. Haz. Nazir Akalın, Dergah Yay., İstanbul 2003.
- Mehmed Salahaddin, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi**, İstanbul 1302.
- Mehmed Süreyyâ, **Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, C. IV/II**, Yay. Haz. Orhan Hülâgü, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş, Sebil Yay., İstanbul 1998.
- Melek Hanım, **Thirty Years in the Harem**, Newyork 1872.
- Miller, William, **The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927**, London 1966.
- Miss Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, Kitapyayınevi, İstanbul 2004.
- Mordtmann, Andreas David, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Gertraude Songu-Habermann, Pera Yay., İstanbul 1999.
- Murad Efendi, **Türkiye Manzaraları**, Çev. Alev Sunata Kırım, Kitapyayınevi, İstanbul 2007.
- Nazır, Bayram, **Macar ve Polonya'lı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar**, Yeditepe Yay., İstanbul 2006.

Nish, Ian, "Japan, The Foreign Ministry", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World**, Ed. Zara Steiner, London 1982, s. 327-344.

Nişanyan, Sevan, "Son Sadrazamlar: Kimdiler, Nereden Gelip, Nereye Gittiler" **Toplumsal Tarih**, , S. 42, C. VII, Haziran 1997, s. 40.

Orhunlu, Cengiz, "Tercüman", **İ.A.**, C. 12/1, s. 174-181.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, s. 278-281.

....., "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Yay. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 267-281.

....., "Levantenler", **DBİA.**, C. V, İstanbul 1994, s. 204-207

Osmanağaoğlu, Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yay., İstanbul 2004.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, C. II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, C. III-IV, İstanbul 1942.

....., **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, MEB, İstanbul 1993.

....., **Sicil-i Osmanî Zeyli**, C. VI, Yay. Haz. Özen Tok-Hava Selçuk, TTK, Ankara 2008.

Paker, Esad Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

Pamukciyan, Kevork, **Biyografileriyle Ermeniler**, Yay. Haz. Osman Köker, Aras Yay. İstanbul 2003.

Philliou, Christine M., **Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remarking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century**, Ph.D., Princeton 2004.

Poole, Stanley Lane, **Lord Stanford Canning'in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

- Rodrigue, Aron, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925), Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara 1997.
- Sayar, Ahmed Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- Saydam, Abdullah, “Osmanlı İstihdam Politikasına İlişkin Bir Örnek, Babalar ve Oğullar”, **Toplumsal Tarih**, S. 131, Kasım 2004, s. 84-89.
- Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, **Vak’anüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi’nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821-1826**, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.
- Sezer Hamiyet, “Tanzimat Dönemi’nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler”, **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri**, İstanbul 12-15 Nisan 1999, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 687-711.
- Sfyroeras, Basile, “Les Mavroyéni et la Vie Économique de la Mer Égée”, **Symposium L’epoque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974, s. 327-334.
- Slade, Adolphus, **Kaptan Paşa**, Çev. Osman Öndeş, Boğaziçi Yay., İstanbul 1973.
- Soutza, Démètre Skarl., “Les Familles Princières Grecques de Vallachie et de Moldovie”, **Symposium L’epoque Phanariote**, 21-25 Octobre 1970, Thessaloniki 1974, s. 242-259.
- Soysal, İsmail, “Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kurulması (1836)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara 1999, s. 71-78.
- Sözen, Zeynep, **Fenerli Beyler 110 Yılın Öyküsü, (1711-1821)**, Aybay Yay., İstanbul 2000.
- Strauss, Johann, “The Millets and The of Ottoman Languages, The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)”, **Die Welt Des İslams, Vol. 35/2**, 1995, s. 189-249.
- Sturdza, Mihail Dimitri, **Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d’Albanie et de Constantinople**, Paris 1983.

Subaşı, Turgut, “Sir James William Redhouse (1811-1892) : A Brief Outline of His Life and Works”, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, (Ed. Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 675-685.

Şafak, Nurdan, **Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat (İslam Tarihi ve Sanatları) Anabilim Dalı, İstanbul 2006.

....., **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, OSAV, İstanbul 2003

Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]**, C. II, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Şeni, Nora Sophie Le Tarnec, **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü**, Çev. Yaman Aksu, İletişim Yay., İstanbul 2000.

Şeni, Nora, **Marie ve Marie, Konstantiniye’de Bir Mevsim (1856-1858)**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 1999.

....., **Seni Unutursam İstanbul...**, Çev. Saadet Özen-Şirin Tekeli, Kitapyayınevi, İstanbul 2008.

Şişman, Adnan, **Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK, Ankara 2004.

....., “Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri”, **X. Türk Tarih Kongresi**, C. V, 22-26 Eylül 1986, Ankara 1994, s. 2515-2533.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Yay., İstanbul 2003

Tarhan, Abdülhak Hâmid, **Abdülhâk Hâmid’in Hatıraları**, Haz. İnci Enginün, Dergah Yay., İstanbul 1994.

Temel, Mehmet, **XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı Latin Amerika İlişkileri**, Nehir Yay., İstanbul 2004.

- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, **Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar**, Toker Yay., İstanbul 1992.
- Terzioğlu, Sait Arif, **Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Başhocası İshak Efendi**, Ankara 1965.
- Timur, Taner, **Osmanlı Çalışmaları, İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, İmge Yay., Ankara 1998.
- Todorova, Maria, “Stefan Bogoridi, een Bulgaarse fanarioot in het Ottomaanse rijk”, **Oost-Europa in Het Verleden**, Utrecht 1987, s. 171-187.
- Tuckerman, Charles Keating, **Personel Recollections of Notable People at Home and Abroad, Vol. I**, London 1895.
- Tunçay, Rauf “Naum Tiyatrosu”, **Belgelerle Türk Tarihi, S. 6**, Mart 1968, s. 85-90.
- Türker, Orhan, **Fanari'den Fener'e Bir Haliç Hikayesi**, İstanbul 2001.
- Türkgeldi, Ali Fuad, **Mesâil-i Mühime-i Siyâsiye, C. III**, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1987
- Ubucini, F.H.A., **1855'de Türkiye, C. I**, Çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1977.
- Ubicini, A. “M. Cor”, **Revue de l'Orient, Tome XV**, 1854, s. 455-456.
- Uluçay, Çağatay, Enver Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, İstanbul 1957
- Unat, Faik Reşat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara 1964.
- Uysal, Mehmet, **Avusturyalı Murad Efendi**, Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi, Fakulte Kitabevi, Isparta 2004.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi, C. IV/I**, TTK, Ankara 1983.
- Ünver, A. Süheyl, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimat 2**, İstanbul 1999, s. 933-966.
- Üsdiken, Behzat, “Glavani Ailesi”, **DBİA., C. III.**, s. 402.

- Vapereau, Gustave, **Dictionnaire Universel des Contemporains**, Paris 1858.
- Vraça'lı Sofroni, Osmanlı'da Bir Papaz, Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi 1739-1813, Çev. Aziz Nazmi Şakir Taş, Kitapyayınevi, İstanbul 2003.
- Walsh, Robert Rev., **A Residence At Constantinople, During A Period Including The Commencement, Progress And Termination Of The Grek And Turkish Revolutions**, London 1836.
- Ward, Thomas Humphry, **Men of the Time: A Dictionary of Contemporaries**, London 1887.
- Webster, Charles, **The Foreing Policy of Palmerston, Vol. II**, London 1951.
- Xenopol, A. D., **Istoria Şi Genealogia Casei Callimachi**, Bucuresci 1897.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", **Osmanlı, C. I.**, Ed. Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara 1999.
- Yarar, Hülya, "Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri", **OTAM, S. 13**, Ankara 2002, s. 35-58.
- Yazıcı, Nesimi, **Takvim-i Vekayi, Belgeler**, TTK, Ankara 1983.
- Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C. II**, Gözlem Yay., İstanbul 1977.
- Yetkin, Çetin, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, Gözlem Yay., İstanbul 1996.
- Yıldırım, Nuran, "Karatodori, Konstantin", **DBİA., C. IV.**, İstanbul 1994, s. 462.
- Zarifi, Yorgo L., **Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920**, Çev. Karın Skotiniyadis, Literatür Yay., İstanbul 2005.

Ekler

Ek 1 Reisülküttaplığın Umûr-ı Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesine dair II. Mahmut'un

Hatt-ı Hümayînu (BOA., HAT, 36324)

بنام و زیرم
چونکه ربه اولیده بولنا قدر دولت علیه ملک انک بیوک خدمت و مصلحتنیه مأمور اولد قلندرنه ذات مأموریتلری اعتباریه لوزم کلونه
نفرود و پیشگیری به فیما بعد مشیرلک و وزارت ربه جليلة لری مده لرزه عد و اعتبار اولغاری مخصوصی کینه طبعه اراده شهازم
اوزت اجرا اولغیری بونزه مقصود هایدنیز بالک اجرا رسم و تشریفات مکلندره کی تقسیم و قانعیه منظر ایوب بلد کافه
احوال و اعتباراتره علم و قانیری جاری ایجه اوزت بونر بینه و بالفعل وزارت ربه شنی جهاز اولد ره فقط مراتب بسفیه عنوانه
اولدیه باشا لفظی تفوهه سعادت اوطاعه و برده هر سوندمات اربعه ده امور مالیه مأموریتلری به دفتر دارلعه عنوانه بونزه هر چه
کفاله بقیری فی الامل خدمت مذکور ذک صورت اخرا کلندره درینس الکتابله بقیری رقی عین و منفعت یا لک دیوانه
هاینیز اقلو ملک رئیس عد و قسندیه اقلینا ابروی مالیکه مجده قاعه عهده هانده دولت علیه ملک کیه بویه ترقی اعتباریه
الحاله هنره ایکنسک دفع خدمت و مأموریتلری ابرویوب بالجه امور مالیه و مصلح غار بیه و داخلیه بی با معی اولدیه بنا بقیه
اسکی بقیر رده مده نظر ایله کفاله بقیر بیه امور مالیه فخری و ریخت ایجه امور غار بیه بقیر رده عنوانه اطلوه اولدیه
و بونزه بویه بویه و بقارنزه و زراعتلر هر دایله کسا و ربه و زراعت ملو هر بیه منسور هاینیم اعف و ستر بالجه معاملات
اعتبارلری دفع اکاکوت اجرا قلعه و قالدیکه جمله و زرا و کلوی دولت علیه ملک منسور اعتبارات و پیشگیری اصل بقیرانه
مأمور بولند قاری خدمات جليلة و مصلح مقنای سلطت سینه مزه عاندر و بوقصیه حرایر جمله اصدقای بزرگان دفع علیه منسور
دعیه ایله ایجا ایلد کینه امش الله تعالی اکاکوت جمله کز طرفیه هر بر خصوصه ال بر لیل و بجان مقبیه با بسله منسور حرایر کسا و بر
انحص مراد شهازم اقله ش رالیهلک منسور ارتفاع عنوانه و ربه بقیر بیه بویه بروقت قنار انتخابیه و برده نافرست الیه
منسور هاینیم اصدق و کفیت بجانب تشریفات قید و تقسیم و قایمه دفعی بویه بویه درج و اعلو انحص و برده نافرست الیه
در دات قدیم لرزه برقه فقهه مرکمه مجدداً اولد بزر بیک غروسی و هدیه قضیه قلنسوعه قاعه موفده و دارنیزه عزیز
و بزرگانه دیمه و دولت علیه مزه و ذات هاینیه مده و مستقات اوزت خدمتی التمام ایرینا غلری دانغا موفده و دارنیزه عزیز
و خدمت ایله آمینه

[illegible]

مستوفى قد معذرك، فالله يبين لى حقيقته ثم لى وجه وقوعه معى وقت موته، اللهم وهبى رقبته جزاء. اللهم لو علمت
 ما فى الصدقة (دعوى) فترى ما فى الصدقة. فسر

[illegible]

Ek 3 İngiliz Elçisi Stanford Canning'in Kostaki Mususrus'un Londra Sefaretine

Tayin Edildiğine Dair Yazısı (NA., FO., 78/854)

N° 106.
Constantinople
April 5th 1851.
My Lord,
M^r. Constantine Musurus,
who was formerly Turkish Minister at
Athens, and subsequently at Vienna and
Turin, embarks tomorrow for England in
the character of Envoy Extraordinary from
the Sultan to Her Majesty's Court. I
understand that his letters of credence,
out of regard for his diplomatic standing,
do not qualify him as a provisional,
(interim) representative, though, in
point of fact, it is not intended that he
should
The
Viscount Palmerston JCB.
ye ye ye

should remain permanently in England.
The absence of an ambassador is the ostensible
reason, though I believe that the affluence
of foreigners in London and the interest
of the approaching legislation are the real
causes of this appointment.

Your Lordship need not be reminded
that Mr. Pius was, when at Athens, manifested
on all notable occasions a steady attachment
to English views, and that his nomination to
Paris was set aside in consequence of some
dissention made to him with reference to his
political conduct in Greece. The present
marked testimony to his merit will, I
trust,

trust, appear to your Lordship, as I
conceive it does to me, in a very satisfactory
light.

I have the honor to be, with the

most perfect respect,

my Dear,

Your Lordship's

most obedient

humble servant

Richard Lanning

Ek 4 İngiliz Elçisi Henry Elliot'un Aleksandr Karatodori'nin Hariciye
Müsteşarlığı'na Atandığını Bildiren Yazısı (NA., FO., 78/2177)

Henry Elliot
September 11. 1871
No 328

My Lord,
Contrary to general expectation
Serrif Effendi has been named
Minister for Foreign affairs, and
created a Tasha of the first rank.
This advancement of the late
Under Secretary and the maintenance
in office of a large proportion
of the Ministers forming Aali
Tasha's cabinet comes in as
confirmation of the assurances
given me by Mahmud Tasha
that the system inaugurated
by His Highness would not be
disturbed.

The
Earl Granville Lg

The language of Server Pasha,
upon whom I called today
to offer my congratulations,
showed as strongly as that of
Mahmond Pasha, the anxiety
which exists to cultivate the
closest relations with Great Britain.

I have the honour to be with
the highest respect, My Lord,

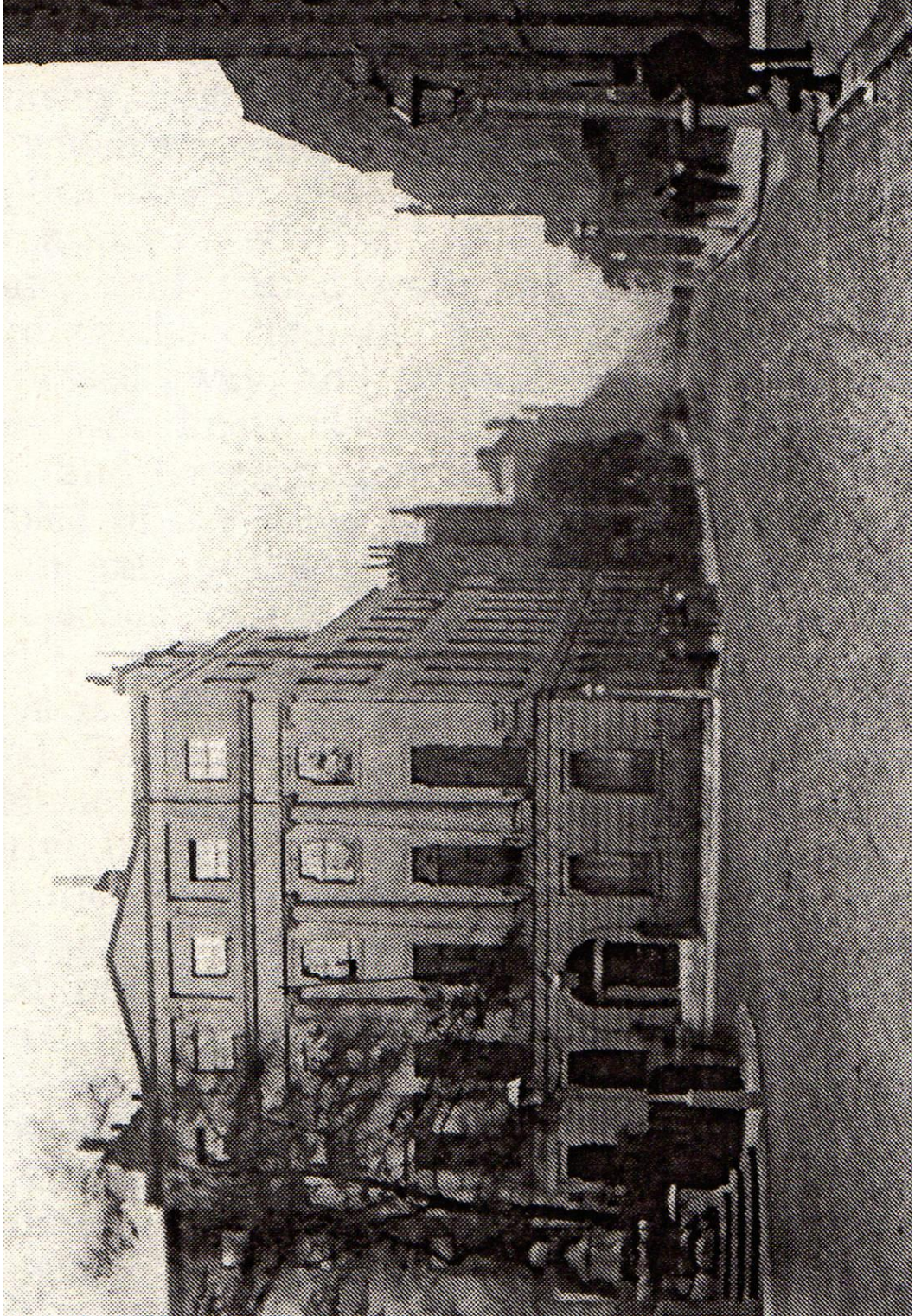
Your Lordship's

most obedient

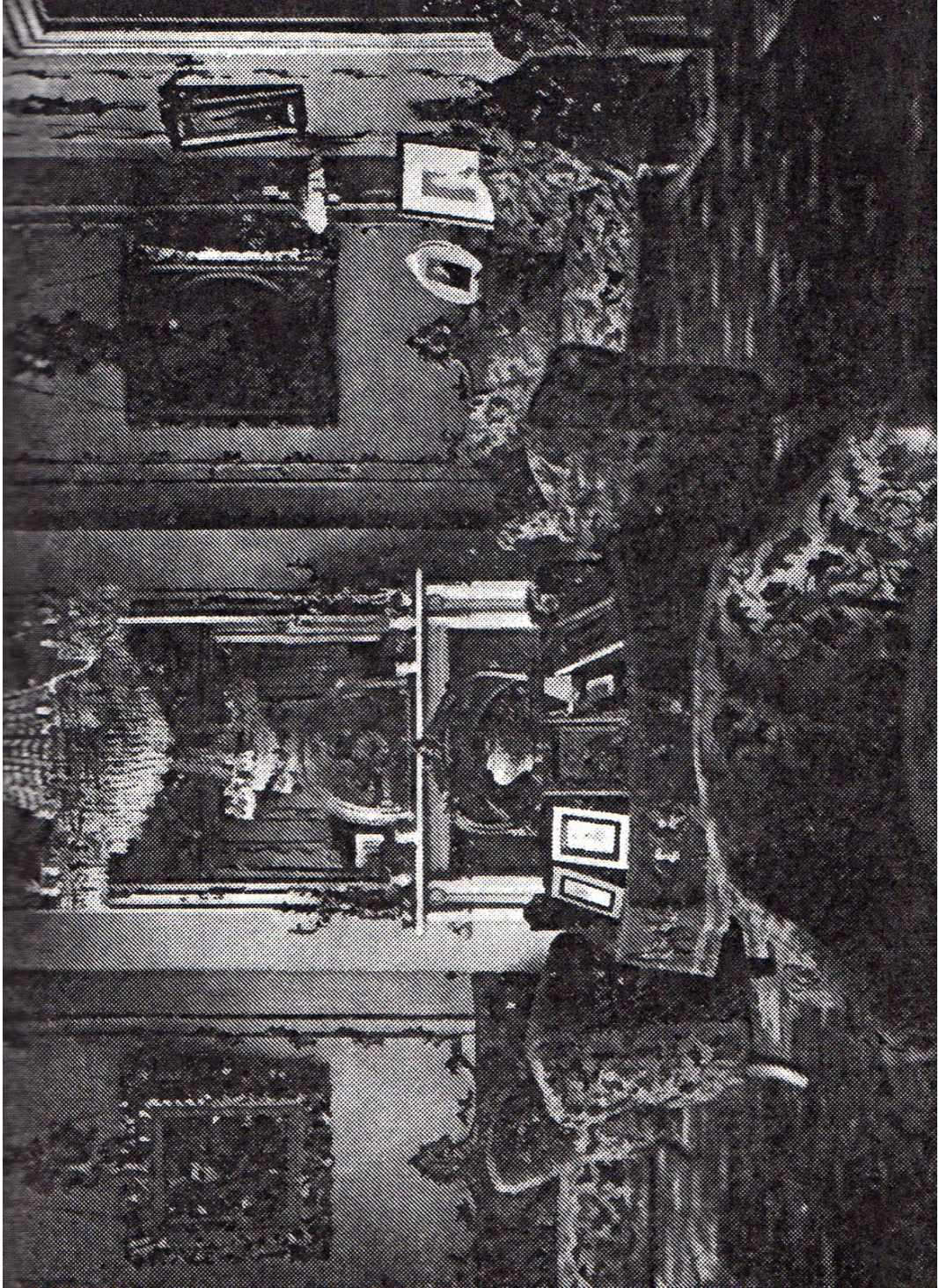
humble servant

Henry Elliot

Ek 5 Bryanston Square'deki Londra Sefareti

Ek 6 Londra Sefareti'nin Salonlarından Biri

Ek 7 Kostaki Musurus Paşa

Ek 8 Kostaki Musurus Paşa'nın Oğlu İstefanaki Musurus

Ek 9 Rüstem Paşa

Ek 10 Aleksandır Karatodori Paşa

Ek 11 İstefanaki Karatodori

Ek 12 Kostaki Adosiades Paşa

Ek 13 Vezaret Rütbesine Ulaşan İlk Gayrimüslim Davud Karabet

Ek 14 Artin Dadyan

Ek 15 Gabriyel Noradukyan

Ek 16 Edward Blacque

Özet

Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876) adını taşıyan doktora tezimiz Hariciye Nezareti'nin kuruluşunu, gelişim sürecini, Gayrimüslimlerin bu kuruma kabul edilme nedenlerini konu edinmiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti'nde istihdam edilen Gayrimüslimler hakkında genel ve spesifik bilgiler verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tezin birinci bölümü Babıali Tercüme Odası'nın kuruluşu, 1821 Rum İsyanı ile tercümanlık hizmetinden tasfiye edilen Fenerlilerin diploması alanında yeniden istihdamları, Hariciye Nezareti'nin kurulması, Tanzimat dönemi boyunca geçirdiği değişimler ve merkez kalemlerinde görev alan gayrimüslim memurlar konuları irdelenmiştir.

İkinci bölümde, 1821 yılında faaliyetlerine son verilen Osmanlı ikamet elçiliklerinin yeniden açılması meselesine değinildikten sonra diplomat olarak hizmet eden Gayrimüslim elçiler, maiyet memurları ve şehbenderler hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin son bölümü ise Hariciye Nezareti'nde Gayrimüslim memur istihdamının ana nedenleri ve bu memurların sosyo-kültürel alt yapıları konularına ayrılmıştır.

Abstract

This thesis deals with the establishment of foreign ministry in the Ottoman State and its stages of development and seeks to offer the reasons for the admission of the Non-Muslims Ottoman subjects into diplomatic service. It also focuses on Non-Muslim employed in the diplomatic service by giving detailed information and tries to reach effective results in over all study.

The first chapter explicate the formation Translation Office at Sublime Port, which served rather as school than a translation bureau and played significant role in training embassy secretaries, re-employment of the Phanariots, who were dismissed from the service of interpreting as a result of Greek Revolt of 1821, and establishment of the foreign ministry, its progress and developments throughout Reform Period (called Tanzimat) as well as Non-Muslims clerks employed in the offices of central organization.

The Second Chapter addresses the issue of re-inauguration of the Ottoman permanent embassies decommissioned in 1821 and Non-Muslims ambassadors served as diplomat, their entourages and embassy officials and consuls (şehbender).

The Last Chapter devoted to reveal of main reasons lay behind the Non-Muslims' employment in the diplomatic service right along with their social, cultural, political and family backgrounds.